

ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ МВС УКРАЇНИ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

УКРАЇНСТВО: ДИНАМІКА СЕНСІВ І ВИМІРІВ НАЦІОНАЛЬНОГО БУТТЯ

*Матеріали Всеукраїнської наукової
конференції, приуроченої до
Дня української писемності та мови*

10 листопада 2017 року

Кривий Ріг – 2017

ББК 63.36 (4 Укр) 66.3
УДК 477:323.11+17
У 45

*Рекомендовано до друку рішенням
Вченої ради Донецького юридичного
інституту МВС України,
протокол №4 від 29.11.2016 року*

Редакційна колегія:

Голова:

Бесчастний В.М. – ректор Донецького юридичного інституту МВС України, професор, доктор наук з державного управління

Заступник голови:

Назимко Є.С. – перший проректор Донецького юридичного інституту МВС України, доктор юридичних наук, капітан поліції

Відповідальний секретар:

Сабельникова Т.М. – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат філологічних наук, доцент

Члени редакційної колегії:

Новікова О.О. – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат філологічних наук

Пономаренко К.В. – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат філологічних наук

Українство: динаміка сенсів і вимірів національного буття:

У 45 Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Кривий Ріг, 10 листопада 2017 року / Упорядники: Сабельникова Т.М. та інш. – Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2017. – 308 с.

Збірник містить матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Українство: динаміка сенсів і вимірів національного буття», яку було проведено 10 листопада 2017 року на базі Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг). У публікаціях розкриваються питання розвитку національної ідентичності, формування історичної пам'яті, мовної та культурної політики, реалізації прав людини в сучасній Україні. Матеріали подаються в авторській редакції.

УДК 477:323.11+17
ББК 63.36 (4 Укр) 66.3

© ДЮІ МВС України, 2017
© автори доповідей, 2017

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	8
ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ	10
Валентин Очковський, протоієрей. Шляхи формування національної ідеї	10
Білий Д.Д. У пошуках національної ідентичності: теоретичні та практичні підходи	14
Алексееенко І.В. Національний суверенітет як атрибут незалежної нації: сучасний стан проблеми	18
Сабельникова Т.М. Духовні традиції українців як основа національної ідеї	22
Юхименко Л.В., Терещенко-Арбузова О.Б. Історія, розвиток і сучасність петриківського розпису	26
СЕКЦІЯ 1. ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ	32
Balinchenko S.P. The Social Mythologemes of Normative Notions in Post-Soviet Ukraine: Unity, Polarization and Split	32
Журавльов А.С. Політична міфологія: особливості формування та соціальне призначення	34
Коваленко С.В. Національна та регіональна ідентичності: шлях до взаєморозуміння	38
Кононенко Т.В. Феномен отечественной интеллигенции	41
Лехан Л.Б. Проблеми національної ідентифікації сучасної української молоді	43
Liutko N.V. National Identity as a Socio-Political Phenomenon	45
Марусяк О.В. Українське питання та міжнародний правопорядок: геополітика проти права	47
Мудраков В.В. Самобутність як ключова цінність українців	51
Нікішина Н.В. Сублимация любви в украинской философии	53
Романуха О.М. Проблеми ідентифікації українського суспільства	56
Титаренко О.О. Концепт патріотизму: сутність та особливості формування в сучасній Україні	60
Туренко О.С. Актуальність визначеності сенсів концепту відповідальності – підґрунтя реформування держави	64
Цвіричко М.С. Формування політичної нації – шлях до консолідації українського суспільства	69

СЕКЦІЯ 2. КУЛЬТУРНА Й ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ У ВИЗНАЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ	72
Гончаренко О.М. Фольклористична діяльність М.Т. Рильського в умовах партійно-тоталітарної системи УРСР ХХ ст.	72
Левченко Є.М. Художник Охрім Кравченко	76
Лисенко В.С. Обґрунтування східної Галичини як оплоту українства в творчості М. Стахів	81
Нечепуренко Б.Ю. До проблеми формування національної ідентичності української еліти 60-х років ХХ ст.	84
Полонська А. Шолом-Алейхем и реб Нахман из Брацлава: светская литература в диалоге с хасидской	87
Руденко Т.В., Руденко А.П. Необхідність правової оцінки криворізької трагедії євреїв 1-10 жовтня 1941 року для утвердження України як європейської правової держави	89
Ситько О.М. Державотворчі ідеї та постать Пилипа Орлика в рецепції мислителів минулого століття (кілька міркувань з приводу оцінки В. Липинським постаті П. Орлика	95
Стешенко О.В. Історико-краєзнавча діяльність студентів у вимірі концепції національно-патріотичного виховання	97
Сусликов В.С. Декомунізація та політика формування національної пам'яті у сучасній Україні	101
Суюсанов Л.І. Битва під Берестечком: символ героїзму та трагедії	104
Титаренко Д.М. Чужий Сталінград? Сталінградська битва в історичній пам'яті українського суспільства	107
Федоренко О.Б. Життя і творчість Дмитра Федоренка – приклад вірного служіння українському народові	112
Фінічева В.С. Життя, в якому слова відповідають справам (115 років від дня народження ентомолога К.К. Фасулаті)	115
СЕКЦІЯ 3. МОВА ЯК АТРИБУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	120
Баланаєва О.В. Гиперо-гипонимические отношения как признак системности в языке права	120
Бойчук В.М. Національна мова як проєкція світоглядних цінностей етносу: лінгво-філософський підхід	123
Бойчук М.В. Інноваційний простір національної мови у сучасних засобах масової інформації	126
Бояковська К.В. Мова як атрибут національної ідентичності в умовах двомовності Кривбасу	129

Вінтонів М.О., Мала Ю.В. Типологія експресивних синтаксичних конструкцій крізь призму політичного дискурсу	132
Власенко А.В. Перспективи фахової мови в генезі правової комунікації	136
Герасименко В.Д., Крадожон А.І. Лексичні особливості юридичного дискурсу	139
Живіцька І.А. Взаємозв'язок мови і культури у відображенні національного світосприйняття	141
Кочерженко О.М. Роль мовної політики держави в утвердженні мови як атрибуту національної ідентичності	145
Михайленко Р.В. Феномен мови як об'єкт філософського дослідження	148
Михальчук О.О. Мова як атрибут національної ідентичності	149
Mitina O.M., Belousova V.V. Language as a Significant Resource for Ethnocultural Identity	151
Райська Л.Г., Янко Н.О. Творчий внесок Тараса Шевченка в сучасну українську літературну мову	154
Роговенко М.М. Державний захист української мови: проблеми реалізації	158
Сазонова О.В. Фольклорні художні засоби як характерна ознака поетичного ідеостилю Марії Матіос	160
Стратулат Н.В., Проценко Г.П. Фахова мовнокомунікативна компетенція правників: соціолінгвістичний і соціокультурний компоненти	164
Федорова О.Ф. Державна мовна політика в контексті євроінтеграції	166
Хамедова О.А. Проблема культури мовлення в епістолярії Бориса Антоненка-Давидовича	170
Шатілова О.С. Функційний потенціал авторизаторів у текстах ЗМІ	172
СЕКЦІЯ 4. ПРОБЛЕМА БІЛІНГВІЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	176
Біляновський І.В. Білінгвізм в Україні та світі	176
Коваленко В.В. Білінгвізм як соціолінгвістичне явище	178
Марченко В.Д. «Хворе дитя» білінгвізму	181
Медведь В.В. Білінгвізм у сучасній Україні	184
Новікова О.О. Причини виникнення білінгвізму на території Донеччини	186
Пашківський О.В. Вплив білінгвізму на національну самоідентифікацію народу	190

Пономаренко К.В. Соціолінгвістичний феномен двомовності в аспекті термінології	194
Rudenko S.I. The Phenomenon of Bilingualism on the Current Stage	198
Семениук Д.С. Особливості білінгвізму в Україні	201
Тараканова Г.Є., Щур Д.О. Проблема інтерференції у сучасній українській літературній мові	204
Твердохліб В.В. Проблема білінгвізму на шляху становлення національної ідентичності	207
Южека Р.С. Проблеми білінгвізму в сучасній Україні	208
СЕКЦІЯ 5. СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ НАУКОВОГО, ОСВІТНЬОГО, КУЛЬТУРНОГО ТА МОВНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ	211
Бірюк В.І. Розвиток креативності майбутнього юриста – важлива складова його професійної майстерності	211
Дженджеро О.Л. Пріоритетні напрями модернізації української освіти в контексті європейських стандартів	214
Ілюхіна О.М. Явища синонімії на позначення назв їжі та напоїв	217
Кізь В.О., Кізь Л.В. Виховання національної ідентичності у студентів нафтогазового профілю	219
Кучерявий А.О. Моделювання системи підготовки військовослужбовців на сучасному етапі розвитку Збройних сил України	221
Малюгіна Н.В. Бібліотека Донецького юридичного інституту МВС України: проблеми та перспективи	224
Мамонова О.І. Значення філологічних курсів в системі підготовки професійних кадрів	226
Мухіна Г.В. Розвиток комунікаційного особистісно-орієнтованого середовища у вищих навчальних закладах МВС	230
Руденко І.М. Інноваційне середовище як фактор полісуб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу	234
Рябовол Г.С. Використання інноваційних технологій у навчальному процесі ВНЗ	237
Сільвестров Є.П. Аграрний сектор в Україні як фактор формування національної ідеї	241
Черненко Д.А. Проблеми адаптації студентів-першокурсників до навчання у ВНЗ	244
СЕКЦІЯ 6. ВИМІРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	248
Алексєєнцев Д.О. До питання сутності природного права	248

Гончаров М.В. Деякі аспекти державної інноваційної політики	250
Делія Ю.В. Публічне адміністрування як чинник забезпечення прав і свобод громадян	252
Демченко Г.А. До проблеми захисту прав людей з обмеженими можливостями в Україні	256
Дзюрбан О.Г. Актуальність проблеми щодо легалізації грального бізнесу в сучасній Україні	258
Келемен М.І. Громадськість в процесі прийняття екологічно значущих рішень	263
Ковиза Є.В. Соціальний захист професорсько-викладацького складу: до постановки проблеми	266
Kolomiets A.E. Measures of Implementation and Protection of Human Rights in Ukraine	268
Косякіна О.В. Особливості законодавчого регулювання мовних прав національних меншин в Україні	270
Нечипорук Б.О. Деякі аспекти діяльності законотворчого органу України у сфері соціального захисту населення	274
Ольхов В.В. Право на свободу слова в умовах загострення збройного конфлікту на Сході України	275
Резник Р.Д. Рівень правосвідомості в Україні: тенденції та перспективи	278
Рижаківа Д.О. Правовий менталітет та правові традиції	282
Ступак С.Р. Принцип верховенства права як критерій забезпечення розвитку правової держави в Україні	284
Черненко Д.А. Правова освіта молоді як запорука побудови держави	287
Шаповал Л.І. Щодо розширення підстав позбавлення батьківських прав	289
Шустрова К.В. Законодавче закріплення права на інформацію в Україні	291
Юрченко Р.А. Відмінні риси суб'єкта статевих насильницьких злочинів	295
Яковчук І.М. Виміри реалізації та захисту прав людини в сучасній Україні	299
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	302

ВСТУПНЕ СЛОВО

Бесчастного Віктора Миколайовича – ректора Донецького юридичного інституту МВС України, доктора наук з державного управління, професора, заслуженого юриста України

Шановні учасники конференції, гості, усі присутні!
Щиро вітаємо Вас з початком роботи
Всеукраїнської науково-практичної конференції
«Українство: динаміка сенсів і вимірів національного буття»!

Україна як сучасна правова демократична держава потребує безперервного поповнення інтелектуальної еліти. Таку справжню еліту формують вищі навчальні заклади. Які підвалини будуть закладені сьогодні нами, така будівля й постане вже завтра. Наші студенти й курсанти понесуть і поширять ті знання, ідеї й цінності, до яких долучаються щодня в освітніх, наукових та виховних заходах.

Від колективу Донецького юридичного інституту МВС України та від себе особисто вітаю вас із Днем української писемності та мови.

Кожен з нас володіє безцінним даром – однією з наймилозвучніших мов світу. Щоб найефективніше користуватися нею, потрібно не лише знати мову, а й відчувати її, розуміти її структуру, внутрішні закономірності.

Усебічна підтримка державної української мови, її зміцнення та розвиток – це почесна місія кожного громадянина України. Адже мова є основою інтелектуального потенціалу й духовного багатства нашого народу. Це найвагоміше надбання кожної окремої людини і найбільша суспільна цінність.

Мова становить фундамент професіоналізму будь-якого фахівця. Це стосується й правників юридичної сфери. Від того, наскільки досконалим є викладення думки юриста, залежить не тільки ефективність правореалізації, а й довіра до права в цілому. Тому мова і право тісно пов'язані між собою. Вони належать до числа найбільших культурних цінностей та мають фундаментальне значення для буття людини. Це і її самоідентифікація, і творчість, і впорядкованість, і безпека, і свобода, і справедливість. Саме тому заявлена тема конференції *«Українство: динаміка сенсів і вимірів національного буття»* є доволі актуальною та нагальною на сьогоднішній день.

Будь-яка наукова конференція є унікальною можливістю обміну наукових ідей та апробуванням своїх теоретичних напрацювань її учасниками, також вона об'єднує науковців та студентів різних міст та навчальних закладів, створюючи перспективи для подальшого спілкування. Глибоко переконаний, що в ході своїх доповідей, під час

дискусій учасники конференції зможуть поділитися думками про правові реалії і норми життя, певні моральні, правові, політичні, культурні цінності, реалізація яких сприятиме покращенню нашого життя.

У роботі Всеукраїнської наукової конференції *«Українство: динаміка сенсів і вимірів національного буття»*, яка приурочена до Дня української писемності та мови, беруть участь представники таких провідних наукових закладів та громадських організацій:

- Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»;
- Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
- Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського;
- Вінницький коледж будівництва і архітектури Київського національного університету будівництва і архітектури;
- Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ;
- Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського;
- Київський університет імені Бориса Грінченка;
- Краматорський інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом;
- Криворізький державний комерційно-економічний технікум;
- Криворізький державний педагогічний університет;
- Криворізький економічний інститут ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
- Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського;
- Маріупольський державний університет;
- Машинобудівний коледж Донбаської державної машинобудівної академії
- «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР;
- Національна академія внутрішніх справ;
- Національний університет біоресурсів і природокористування України;
- Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка;
- Одеський державний університет внутрішніх справ;
- Петриківський музей етнографії, побуту та народного мистецтва;
- Полтавський коледж нафти і газу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка;
- Прикарпатський факультет Національної академії внутрішніх справ;
- Хмельницький національний університет;
- Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

Від імені Донецького юридичного інституту та від себе особисто хочу висловити щирі побажання успіхів, творчого натхнення, плідної роботи над питаннями, пов'язаними з проблемами національного буття в нашій країні. Бажаю, щоб результати ваших дискусій, практичні рекомендації стали в нагоді нашому суспільству, допомогли у формуванні покоління фахівців, для яких права людини є найвищою цінністю.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Протоієрей Валентин Очковський
настоятель храму Св. мученика Іоанна Воїна

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Всі, хто причетний до справи просвіти в Україні, мають докласти всіх зусиль, щоб реалізувати великий виховний і освітній потенціал, який містить духовний досвід минулих поколінь.

У житті народів і держав є доленосні події, що визначають хід історичного розвитку на цілі століття і тисячоліття. Прийняття християнства як державної релігії було історичним актом, який вивів Київську Русь на новий цивілізований рівень, визначив її місце у колі християнських держав, дав могутній поштовх для розвитку нової якості та змісту культури, політичних й громадських інститутів.

Україна є спадкоємицею Київської Русі, наступницею її священної спадщини – православної віри. «На Україні переплелися долі всього Всесвіту» – писав в одній зі своїх праць Предстоятель Української Православної Церкви Блаженніший Митрополит Київський і всієї України Володимир – «Ці землі на зорі християнства освятив апостол Христов – святий Андрій Первозваний... Сюди принесли до нас християнську віру і культуру святі рівноапостольні Кирило і Мефодій. Могутнім об'єднуючим началом для всіх слов'ян є народне шанування святих рівноапостольних Кирила і Мефодія, «вчителів словенських». Звідси йшов для духовних подвигів на Святу Гору Афон преподобний Антоній. Там отримав він благословення на повернення до Києва, щоб заснувати разом з преподобним Феодосієм велику Києво-Печерську обитель і покласти основу аскетичної школи чернецтва. За суттю, історія України – це історія нашої святості».

За короткий час Київська Русь стала справжнім центром православного християнства. Ця місія продовжується і нині. Християнство збагатилося на русі здобутками місцевої культури, підживлюючи її власним колоритом. Цей синтез сприяв виробленню неповторного стилю в літературі, образотворчому мистецтві, архітектурі й музиці. У результаті вже в перше сторіччя після офіційного прийняття

християнства як державної релігії Київської Русі були створенні такі шедеври світового значення, як Софія Київська, «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, Свято-Успенський собор Києво-Печерської лаври, «Повість минулих літ» і перелік можна продовжити...

Православ'я є стовп і утвердження істини... (1 Тим., 3.15) надає внутрішню визначеність менталітету свідомості слов'янського народу і на тисячоліття визначає духовний потенціал української нації. Це невичерпне джерело, яке задовольняло духовну спрагу слов'янського народу в його непростій і часто трагічній історії.

Православна віра виконує для слов'янського менталітету роль внутрішнього духовного стрижня, або, кажучи філософською мовою, духовної субстанції. Православ'я зробило багатосторонній та благотворний вплив на всі сторони життя слов'янського народу, про що багато сказано у вітчизняній літературі.

Коли перед нами простягається дорога, головне – йти по ній. Коли нам дають книгу, головне – прочитати її. Коли один звертається до нас, головне – вислухати його.

Бог постійно йде нам назустріч – як шлях, як книга, як друг.

Наразі надзвичайно важливим є залучення підростаючого покоління до традиційних духовно-етичних цінностей.

Усе наше суспільство, а особливо молодь, дедалі більше потребує таких рис як доброта, людяність, чуйність, терпіння, смирення, відповідальність, порядність.

Впродовж століть головним покликанням освіти є одухотворення, гуманізація підростаючих поколінь, розкриття в них істинно людських здібностей та якостей, залучення їх до вищих духовно-моральних цінностей.

Сповідування віри є наріжним каменем для відродження будь-якого цивілізованого суспільства, оскільки складається з тих духовних цінностей, котрі єдині як для Євангелія, так і для конституцій багатьох сучасних держав. Тому утверджувати це слід ще на шкільній лаві. Ще півтора століття тому видатний педагог Костянтин Дмитрович Ушинський писав, що «нехристиянська педагогіка – річ немислима, це потвора без голови».

Саме Православ'я стало основою для утвердження найхарактерніших ознак української культури як цілісної системи цінностей. Християнство не являється національною релігією для жодного народу, бо в його центрі не національна ідея, а ідея спасіння. Однак християнство і, зокрема, Православ'я – як основна релігія українців – освятило національні інтереси, національні ідеї, національні традиції, сповнивши їх вищим змістом любові, самопожертви, доброзичливості, миролюбства, милосердя, прощення. Саме впливом православної віри обумовлені позитивні якості національного типу українського характеру,

вдачі, родинного устрою, організації побутового життя, а також реакція на оточуючий світ, сила любові до Батьківщини, здатність бачити та вбирати найкраще з потужних культурних джерел.

Що ж ми маємо сьогодні? Необхідно відкривати багатство Православ'я в культурі та історії нашого народу. Є рівність релігій перед законом, але це ні в якому разі не означає їхньої тотожності перед культурою, історією людства, а надто – Київської Русі. Зрозуміло, що внесок Православ'я в національну культуру (літературу, мову, етику) великий і це є нашою національною вірою.

Давайте пригадаємо, що запорозькі козаки захищали не просто рідний край, свій народ, але й свою Православну віру, свою Православну Церкву. Такі видатні українці як Тарас Шевченко і Григорій Сковорода, Костянтин Ушинський і Микола Пирогов, Іван Котляревський і Микола Гоголь, низка інших достойних (гідних) людей були православними.

Тому необхідно, щоб система цінностей сучасного молодого покоління спиралась на такий світогляд, в основі якого були б духовні й моральні орієнтири. Такі орієнтири дає нам Православ'я, саме завдяки йому ми сформувались як народ, і наше молоде покоління повинне знати про це. Історично склалося, що для нашого народу Православ'я — це не тільки спасенна віра, але й культура, і етика (моральні принципи), історія та література. Традиційність і динамічність, історичність і перспектива, толерантність і принциповість – ці риси, закладені у Православ'ї.

Не можна не враховувати того факту, що саме Православ'я сформувало історію та культуру України, воно стоїть біля витоків нашої державності, з ним пов'язаний перший вихід України на світову арену як рівноправної, визнаної в світі держави. Православ'я відіграло виняткову роль в життєвому устрої нашої держави, суспільства, сім'ї, людини, нашої духовності та моралі. Православні християнські ідеї лягли в основу формування вітчизняної філософської системи, якій немає аналогів в світі.

Звертаючи увагу на глибокі православні традиції в історії України, варто зазначити, що Православ'я не втратило своєї актуальності й донині. Як ніяка інша релігія, воно тісно пов'язане з демократичним устроєм, адже філософія православного християнства визнає гідність людини і рівність всіх людей перед Богом.

Православ'я дає змогу узгоджувати матеріальне і духовне в людині, тим самим воно не лише не заперечує активну діяльність кожної людини на благо держави, а й заохочує її. Однією з провідних цінностей Православ'я завжди був глибинний патріотизм, вірність земній Батьківщині.

За словами проф. Г. Ващенко, релігійність і патріотизм – головні джерела традиційного виховання українських дітей від часів Київської Русі. Служіння Богу та Батьківщині – дві абсолютні цінності українського народу.

Віру нав'язати неможливо. «Віра є здійснення очікуваного і впевненість у невидимому» (Євр. 11.6.).

З позиції богослов'я віра – дар Божий, з позиції філософії – діяння свободи. Але образ і зміст віри мають бути доступні для самосвідомості людини, що зростає. Це вже зрозуміло багатьом. Серед громадян наразі формується соціальний запит на цілісну, орієнтовану на християнські цінності освіту, до того ж таку, яка вбирала б у себе, а не заперечувала, зміст світської наукової освіти.

Скільки існують мистецтво та філософія, наука та політика, за їх власним визнанням, їм досі не вдалося дати людині відчуття змістовності власного життя, повноту життя та безсмертя. Все це визнають і самі філософи, політики, діячі науки. Проте філософії вдалося виявити умови, за яких життя може здобути сенс. Ці умови – існування Бога та безсмертя душі.

Якщо є Бог і якщо душа безсмертна, то сенс людського існування полягає в тому, щоб вічно жити в любові до Бога, присвячувати Йому своє життя і наповнювати своє життя Його життям. До цього висновку прийшла більшість видатних філософів: Платон, Арістотель, Кант, В. Соловйов та ін.

Врешті, незаперечним є одне: православ'я – це та підвалина, яка дає можливість вибудувати систему істинних духовних цінностей у житті кожної особистості, формує ставлення людини до світу та розуміння себе у ньому, а найбільше – це морально загартовує і працює на майбутнє держави.

Особливо необхідно зазначити, що для кожного із нас, головним завданням являється створення у суспільстві атмосфери миру та взаємоповаги, відкритості, взаєморозуміння, що неможливо без усвідомлення нашими співвітчизниками і особливо молодим поколінням, істинних цінностей і чеснот.

Українська Православна Церква має особливу місію об'єднання українського суспільства. Україна – держава, в політичному та культурному житті якої відчутне розділення на дві соціокультурні спільноти: східну й західну.

Місія Церкви – нагадати сучасникам, що справжня краса і спілкування можливі лише у Христі Ісусі, Який оновлює наше серце тої самої миті, коли воно Йому відкривається.

У ПОШУКАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ

Напевне, одним з найбільш суперечливих явищ суспільного життя, яке вже майже два сторіччя є одним з найвпливовіших факторів спочатку європейської, а згодом і світової історії, є національне питання. Феномен нації, націоналізму, національної ідентичності, ставши визначальним чинником історичного розвитку, принаймні з часів Французької революції, відповідно, породив безліч теорій, які намагаються ухопити ці мінливі, але надзвичайно впливові явища та втиснути у вузькі межі наукових (та дуже часто псевдонаукових) теорій та дефініцій. Втім, потреба у теоріях, які стосуються національних питань, не тільки не зменшується, але й стає все більш актуальною. Не буде перебільшенням зазначити, що ця актуальність особливо загострилася, коли після розпаду Радянського союзу на пострадянському просторі утворилися держави, які задекларували свій шлях у напрямі побудови національних держав. Ця обставина каталізувала інтерес до національного питання і спростувала твердження багатьох теоретиків про відмирання націй та, відповідно, націоналізму у постіндустріальну добу.

Але склалася парадоксальна ситуація: у більшості новоутворених наприкінці ХХ ст. національних держав в інтелектуальному середовищі (не кажучи вже про політичний істеблішмент та широку громадськість) спостерігається майже повна теоретична необізнаність та досить спримітизовані уявлення відносно того, що є, власне, нація, націоналізм, національна держава, та які історичні шляхи обумовили вихід націй на історичну арену. Певною мірою така ситуація породжувала і породжує не тільки невизначеність у внутрішній та зовнішній національній політиці, але й відому напругу та дезорієнтацію в суспільстві.

Причини цього досить об'єктивні – радянська ідеологія, скоріше догматичне лєнінсько-сталінське трактування марксизму досить однозначно визначало націоналізм як вкрай шкідливий, приречений до відмирання пережиток буржуазного минулого. Саме поняття «націоналізм» визначалося як вкрай негативне явище, фактично ототожнювалося з фашизмом та нацизмом. У західній історіографії дефініція націоналізму наближається до класичного визначення Е. Гелнера: «Націоналізм – політична течія, яка ставить собі за мету, щоб етнічні та політичні кордони співпадали» [5, с.10]. Тому всі течії наукової думки відносно національного питання залишалися поза дискурсом радянської гуманітарної науки.

І тільки в останні роки теоретичний вакуум починає поступово заповнюватися завдяки знайомству з дослідженнями провідних теоретиків-фахівців з національної проблематики. Досить показовим у цьому відношенні стала поява книги українського історика Г. Касьянова [9], в якій вперше в українській сучасній історіографії були викладені та проаналізовані всі основні теорії відносно національної тематики. Втім, це поки що один із поодиноких прикладів.

У своїй статті ми спробуємо викласти основні напрями та засади теоретичного осмислення феномену націй та націоналізму, які можуть стати у нагоді всім, хто хоче поглибити свої знання у галузі національної проблематики.

У цілому, більшість теорій традиційно пропонують два основних підходи – примордіалістський та модерністський. Починаючи з 80-х рр., завдяки дослідженням англійського історика та соціолога Е. Сміта [11-14] все більшої популярності набуває так званий етносимволістський (етніцистський) підхід.

Першою спробою осмислити феномен націоналізму стала поява теорій, об'єднаних навколо так званого **примордіалістського** (від лат. «споконвічний, прадавній»), або **есенціалістського**, підходу. Його витoki як наукової теорії можна віднести до середини ХІХ сторіччя, до часів загострення національної боротьби в Європі та цілої хвилі революцій у європейських державах, однією з причин яких було прагнення «недержавних» народів до національного самовизначення (т.з. «Весна народів» 1848 р.).

У той період ідеологи національних рухів висувають теорії про те, що нації існують споконвічно, у націй є незмінна сутність, яка зберігається протягом тисячоліть, а витoki націй сягають глибокої давнини.

До провідних прихильників примордіалістського підходу належать такі відомі історики як Е. Шилз, Дж. Фрішман, Я. Дашкевич та досить значна частина українських офіційних істориків.

Певною антитезою примордіалістського підходу став **модерністський**, або **конструктивістський**, підхід, який зараз є беззаперечно найбільш поширений та найбільш авторитетний у сучасних наукових дослідженнях. До нього відноситься більшість теорій нації (Б. Андерсен [1], Е. Гелнер [5], Я. Грицак [6], Е. Гобсбаум, І. Лисяк-Рудницький, О. Пріцак та інші).

Основні ідеї цього підходу полягають в наступному:

1) нація є продуктом модерної епохи та сформувалася під впливом політичних (Французька буржуазна революція, європейська «Весна народів» 1848 р.) та економічних (Британська промислова революція) змін в Європі;

2) виникнення конкретної нації не детермінована закономірність, а досить часто – збіг багатьох обставин і чинників, як суб’єктивних, так і об’єктивних; особливо на випадковості як на одному з провідних факторів становлення націй наголошує Р. Брюбейкер [3, с.14];

3) евроцентризм: нація – витвір Європи, потім ця модель запозичувалася іншими суспільствами для проведення модернізації.

У цьому відношенні досить показовим є вислів французького філософа та історика Жана Башлера: *«Нація – це морфологія, принцип соціальної зв’язаності та єдності, притаманний європейським суспільствам... Вона змогла стати продуктом експорту, щоправда без особливого успіху, хіба що в європейських паростках, але вона є європейською особливістю.*

Що таке нація? Як вихідне можна взяти таке означення: спільнота, кожний елемент якої прагне ототожнювати свою долю з долею всіх, і яка означається стосовно інших спільнот... » [3, с.295].

В цілому, можна виділити такі напрями модерністської парадигми:

– *соціокультурницька*: природа націй і націоналізму пояснюється потребами формування «високої культури», модернізації і промислового розвитку (Е. Гелнер);

– *соціоекономічна*: націоналізм інтерпретується з раціоналістичних позицій як наслідок зрушень у світовій економіці та взаємодії соціально-економічних інтересів індивідів (Т. Нейрн і М. Гехтер);

– *політична*: пошук джерел націоналізму пов’язаний з аналізом таких явищ, як формування модерної держави, владних структур, інтереси еліт, війни (Ч. Тіллі, Е. Гідденс, М. Манн, Дж. Бролі);

– *ідеологічна*: націоналізм розглядається як ідеологічна система, як сурогатна форма релігії, «громадянська релігія», що виникає внаслідок змін у сфері ідей і вірувань (І. Кедорі, Б. Капферер, М. Юргенсмейер) [9, с.334].

І, нарешті, як ми вже згадували вище, в останні десятиріччя значної популярності набуває **етносимволізм**, або **етніцизм**. Виникненню цієї парадигми сприяла певною мірою та обставина, що ні примордіалісти, ні модерністи не могли відповісти на цілий ряд досить важливих питань – про зв’язок між етносом та нацією, природу національних (або етнічних почуттів), особливість трансформації етнічних спільнот у національні і т.д.

Етносимволісти, провідними теоретиками яких є Е. Сміт та Дж. Армстронг, визначають саме основні підстави та обставини переходу від етнічної до національної спільноти. Етносимволістська парадигма спирається на визнання надзвичайно важливої ролі етнічних символів, міфів, історичної пам’яті, духовних цінностей у процесі становлення нації. Е. Сміт виділяє наступні етапи цього процесу:

1. Відбувається перехід від пасивності і пристосування периферійної меншості до стану активності, самоутвердження й політизації спільноти, вироблення спільної політики.

2. Виробляється спільне уявлення про «батьківщину» усієї спільноти, яка ототожнюється з певною, досить чітко визначеною територією.

3. Важливий аспект цього процесу – економічна уніфікація спільноти, яка визначилася територіально, встановлення контролю над ресурсами та економічна автаркія.

4. Перетворення членів етнічної групи на громадян шляхом їхньої політичної мобілізації та забезпечення їм доступу до рівних громадянських, соціальних і політичних прав та обов'язків.

5. Центральною моральною й політичною цінністю стає «народ», маси перетворюються на цей «народ» шляхом прищеплення їм національних цінностей, міфів і пам'яті [12, с.21].

Як бачимо, основні теорії з національної проблематики виникли в контексті різних історичних та політичних обставин, спиралися на досить неоднорідний емпіричний матеріал. Як це часто трапляється, деякі парадигми заперечують інші теоретичні побудови. Втім, розумне використання парадигм, напрацьованих видатними теоретиками, може дати нам можливість переосмислити та зрозуміти ті складні процеси, які відбуваються у непростий період побудови національних держав.

Література:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – К.: «Критика», 2001. – 271 с.
2. Барт Ф. Этнические группы и социальные границы. Социальная организация культурных различий / Под ред. Ф. Барта. – М.: Новое издательство, 2006. – 200 с.
3. Башлер Ж. Нарис загальної історії. – К.: Ніка-Центр, 2005. – 392 с.
4. Брюейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі. – Львів: Кальварія, 2006. – 280 с.
5. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм. – К.: Таксон, 2003. – 300 с.
6. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – К.: Критика, 2004. – 343 с.
7. Джозеф Д. Язык и национальная идентичность // Логос. – № 4 (49), 2005. – С. 20-48.
8. Калхун К. Национализм. – М.: Территория будущего, 2006. – 288 с.
9. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
10. Саїд Е. Орієнталізм. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 511 с.

11. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
12. Сміт Е. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – 224 с.
13. Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. – К.: «К.І.С.», 2004. – 170 с.
14. Хюбнер К. Нация: от забвения к возрождению. – М.: Канон, 2001 – 399 с.
15. Шпет Г.Г. Введение в этническую психологию. Сочинения. – М.: Правда, 1989. – 601 с.
16. Шпорлюк Р. Імперія та нації. – К.: Дух і Літера, 2000. – 354 с.
17. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фридриха Листа. – К.: Основи, 1998. – 479 с.

*Алексєєнко І.В.
Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ*

НАЦІОНАЛЬНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ЯК АТРИБУТ НЕЗАЛЕЖНОЇ НАЦІЇ: СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ

Сучасна політико-правова наука звільнилася від оптимістичних ілюзій 80-х років, коли шлях до безкризового універсального суспільства вважався неминучим. Сьогодні основою глобальних прогнозів, особливо довгострокових, є думка про суперечливість тенденцій цивілізаційного розвитку. Не відмовляючись від ідеї поступового формування єдиної всепланетарної цивілізації, дослідники зазначають, що цей процес відбувається надзвичайно складно, прагнення до пошуку нової ідентичності в умовах глобальної трансформації призводить до посилення сепаратистських і відцентрових тенденцій: «Чим сильніші тенденції до універсалізації й уніфікації зовнішніх сторін життя, тим сильніше люди дорожать такими внутрішніми характерологічними компонентами свого народу, як традиції, релігія, мова, культура і т.д... Єдиний світовий порядок можливий тільки як відкритий, динамічний простір для вільного співіснування різномірних культур, релігій, форм світорозуміння» [6, с. 31-32].

Загалом картина майбутнього світопорядку видається сучасним дослідникам досить суперечливою, небезконфліктною і справедливішою, ніж попередні епохи.

В цілому можна погодитися з тим, що з поглибленням процесу глобалізації завершується великий історичний цикл розвитку, коли держави йшли «пліч-о-пліч» з цивілізацією, а посилення ролі держави й державного суверенітету було показником зростаючої цивілізованості тих чи інших народів. Збільшення кількості суб'єктів історичного процесу на

сучасному етапі підриває подібну монополію держави. Але це зовсім не означає, що завтра чи в майбутньому національна держава буде здана до архіву історії.

Суттєвих змін зазнає й інститут суверенітету, його роль, функції, місце і значення в житті держав як суб'єктів міжнародної політичної системи. Держава перетвориться в один із складних суб'єктів людського буття, але навряд чи перестане бути головним діючим актором національної і міжнародної сцени до тих пір, поки будуть існувати різні етноси і народи. Можна погодитися з висновком А. Албі про те, що «національні уряди поступово втрачатимуть функції носіїв виняткового суверенітету і будуть включатися до ієрархічної вертикалі як середня ланка» [4, p.184].

Безумовно, на тлі глобалізаційних процесів відбувається певне обмеження юрисдикції держав у зв'язку з розширенням складу суб'єктів міжнародного права та міжнародної правотворчості. Отже, постає проблема співвідношення сфер регулювання міжнародного й національного права, а точніше, співвідношення міжнародного права та суверенітету національних держав. Її вирішення не може бути поставлене в залежність від звуження державного суверенітету або обмеження участі держави в міжнародних відносинах чи встановлення верховенства, контролю суб'єктів міжнародного права над суверенними державами.

Не можна також однозначно поділяти позицію щодо обмеження державного суверенітету нормами міжнародного права, так як це може призвести до висновку про тенденцію витіснення, а потім і зникнення національних держав, що є неприпустимим з погляду національних інтересів. Так само не можна й поділяти позицію щодо безвідповідальності суверенних держав за нормами міжнародного права, так як наслідком цього процесу можуть бути анархія, домінування права сили в міжнародних відносинах. Ця проблема, на думку А. Моїсеєва, має розв'язуватися шляхом розуміння того, що суверенітет держави – це її властивість, яка не може бути відчужена, обмежена чи передана. Держава може передати лише частину своїх прав у певній сфері відносин або окремі повноваження наднаціональним інституціям. До того ж передати їх, по-перше, на певний термін, по-друге, із зазначенням конкретних умов передачі й, по-третє, умов їх повернення за певних обставин. Адже передусім суверенітет залежить від права й можливості держави покладати на себе та відмовлятися від певних завдань і функцій на користь тих чи інших суб'єктів як в межах окремо взятої держави, так і за її межами.

В цілому вплив глобалізації на національну державу й державний суверенітет досить багатовекторний за своїм характером, тому потребує глибокої й всебічної оцінки. З цього приводу актуальною є думка Д. Сфременко про те, що питання про послаблення ролі національної

держави й державного суверенітету повинно розглядатися лише у відносному сенсі – в порівнянні, наприклад, з динамікою інших політичних процесів або з масштабом і параметрами сучасних проблем [1, с.127].

З позицій «трансформаційного» підходу сучасний етап глобалізації «наново встановлює і реорганізує силу, функції і владу національних урядів». Хоча «вища законна компетенція» залишається в руках держав в межах їх території, на цю компетенцію накладаються... зростаюча юрисдикція інститутів внутрішнього управління, а також обмеження і зобов'язання, що витікають з принципів і норм міжнародного права» [3, с.55-56].

На наш погляд, сам процес реорганізації сили й компетенції безперечний, але в ньому є ряд принципово важливих особливостей, які досить часто недооцінюються.

По-перше, в розпорядженні держав з'являються нові важелі, між ними відбувається диференціація, а у найсильніших з них – потенційно величезні можливості впливу на навколишній світ.

По-друге, на окремих напрямках, включаючи соціально-економічний, спад в потенціях держав по відношенню до недержавних суб'єктів може бути частково зворотним, оскільки є підстави пов'язувати його з труднощами адаптації на момент якісного стрибка, а також з ідеологічним вибором, що відображає інтереси окремих суспільних сил (перш за все спекулятивного фінансового капіталу).

По-третє, якщо відносно послаблення держави й інституту суверенітету в певних сферах неминуче, воно, разом з тим, супроводжується акумуляцією влади в іншій, альтернативній структурі, як це передбачав ще в 1965 р. С. Хоффман [7, р.15]. Відбувається фрагментація, розпорошення сили між суб'єктами різних рівнів. У зв'язку з цим виникає загроза «глобальної кризи влади», як «нового різновиду анархічного безвладного капіталізму» [8, р.107]. Але крім загрози хаосу, що містить це положення, воно разом з тим збільшує шанси урядів на збереження домінуючого положення в контексті консолідації нової системи суспільної самоорганізації.

Багато в чому уявлення про кризу національної держави й інституту суверенітету засноване не на їх реальному послабленні, а перш за все на їх невідповідності зростаючим вимогам доби глобалізації. Проте, якими б недосконалими вони не були, з точки зору процесів глобалізації, жодних альтернативних інструментів, краще адаптованих до вирішення сучасних проблем, глобалізація не породжує. А на думку П. Бейера, інститут національної держави й державного суверенітету є необхідними елементами глобального суспільства, які виконують в ньому певну роль. Будучи його підсистемами і «глобально легітимними колективними суб'єктами», вони забезпечують єдність партикулярного й універсального

– приклад того, «як глобалізована системна форма може ставати локальною, не втрачаючи глобального характеру» [5, р.87-88].

Обмеження суверенітету держави на її території, втручання у визначення державою її внутрішнього й зовнішнього статусу через міжнародне право, а не з власної волі, є неприпустимими й неможливими у принципі. Взаємні відносини між державами регулюються договорами та угодами, які самі по собі жодної влади однієї держави над іншою встановлювати не можуть. Відносини, що виникають та розвиваються як договірні, не можуть бути владними відносинами. Трансформація договірних відносин у владні можлива тільки на добровільних засадах. Добровільність і незалежність у міжнародних відносинах є істотною гарантією державного суверенітету та трансформації у світовому вимірі «суверенітету взаємозалежності» сучасних держав у «суверенітет взаємодії» задля розв'язання глобальних проблем [2, с.87].

Глобалізація, розвиваючись із національного джерела, не може не служити їй, збагачуючи політичні, економічні, технічні, просторові й організаційні можливості її реалізації. Ігнорування національної держави, її суверенітету – це помилковий шлях, що веде до конфліктів. Жодна глобальна система не буде життєздатною, якщо не буде відкритою національним інтересам, не буде побудована на взаємодії національних держав. Тим більше, що сам національний інтерес не виступає чимось чужорідним глобальному, оскільки є синтезом внутрішніх і зовнішніх факторів. В основі глобальної відповідальності суб'єктів міжнародних відносин знаходиться облік і реалізація національних інтересів. Тільки таким методом може бути переборена їх «анархія». Глобалізація і національні інтереси держав, їх суверенітет – не взаємовиключні, а взаємодоповнюючі структурні елементи глобального міжнародного порядку. Зміцнення позицій держави в системі міжнародних відносин є неминучим, оскільки і в умовах високорозвиненого громадянського суспільства її існування є необхідним.

Література:

1. Ефременко Д.В. Асиметрия мировой системы суверенитета: зоны проблемной государственности / под ред. М.В. Ильина, И.В. Кудряшовой. – М. : МГИМО Университет, 2011. – 247 с.
2. Марченко М.Н. Государство и право в условиях глобализации. – М. : Проспект, 2008. – 400 с.
3. Суверенитет в условиях глобализации. Опыт политий Запада и Востока. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 247 с.
4. Albi A. EU Enlargement and the Constitutions of Central and Eastern Europe. – Cambridge: Cambridge University Press. – 2003. – 274 p.
5. Beyer P. Globalizing systems, global cultural models and religions // Intern, sociology. – L, 2005. – Vol. 12, N 1. – P. 79-94.

6. Gałganek A. Suwerenna równość państw. Metafora zawłaszczenia // Przegląd Politologiczny. – 2008. – № 1. – P. 15-24.
7. Hoffman S. Thoughts on the French nation today // Daedalus. – Cambridge, 1993. – Vol. 122, N 3. – P. 63-80.
8. Holsti K. IR theory and domestic war in the Third World: the limits of relevance // International relations theory and the Third World / Ed. by S. Neuman. New York: St. Martin's Press. – 2004. – P. 103-132.

Сабельникова Т.М.
Донецький юридичний інститут МВС України

ДУХОВНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНЦІВ ЯК ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Українці пройшли довгий і складний історичний шлях до здобуття власної держави. Та набагато складнішим виявилось зберегти цю державу на посткомуністичних руїнах з їх духовною кризою в умовах постійних спроб економічної, культурної і навіть територіальної експансії з боку недавніх східних колонізаторів. Та все ж таки, незважаючи ні на що, ця держава існує. Так, вона має безліч проблем, але все ж існує і розвивається. У цій статті ми спробуємо визначити, що ж є тією живильною силою, яка упродовж багатьох століть допомогла українцям зберегти свою націю і домогтися створення власної держави, а також і надалі буде запорукою не просто існування, а й процвітання нації й держави.

Давно відомо, що однією з основ, більше того, могутньою силою суспільного буття є ідеологія. Вона здатна впливати на всі аспекти суспільного життя. Стрижнем певної ідеологічної системи виступає національна ідея. Це поняття складне і багатогранне, яке має досить розгалужену структуру. Вичерпний, на нашу думку, аналіз цього поняття подає львівський дослідник В. Пасічник. Він виділяє такі структурні елементи національної ідеї, як національна ідентичність, національне покликання, національний ідеал, національні цінності і пріоритети, національні інтереси, механізми реалізації національних інтересів (національна держава, національна стратегія), національна безпека [3]. Якщо національна ідентичність дає відповідь на питання «хто ми є?», то національне покликання визначає призначення того чи іншого народу у світовому співтоваристві. «Осмисливши своє національне покликання, нація формує свій національний ідеал, що виступає цілісним образом бажаного оптимального найдосконалішого суспільного і національного ладу, при якому найбільш повно реалізується потенціал нації та окремих її членів у всіх сферах життя» [3]. Національні ж цінності стають

фундаментом національної культури. Інші структурні елементи національної ідеї пов'язані з її практичним значенням.

В. Пасічник наголошує на морально-етичній основі національного ідеалу. Справді, цей феномен включає багато компонентів, але визначальною все ж є етична складова. Український народ має давні, віками утверджені моральні традиції, які допомагали йому вижити в складних історичних умовах, і, ми переконані, допоможуть створити таке суспільство, в якому кожна особистість матиме рівні можливості для самореалізації. Саме вони повинні стати основою національного ідеалу і національної ідеї.

З давніх-давен українці виховували в дітей глибоку повагу до батьків та старших, до сімейних та громадських традицій. «Над усе народна мораль ставила такі чесноти, як працелюбність, доброзичливість, щирість, чуйність, взаємодопомога. Величезного значення надавалося вихованню любові до рідної землі» [4, с.214].

Дотримання моральних імперативів дорівнювало збереженню космічного божественного порядку, а їх порушення вносило в життя хаос, дисгармонію і навіть нерідко мало катастрофічні наслідки. Саме про це йдеться у філософській думі «Буря на Чорному морі», у якій природне лихо змальовується як Боже покарання за недотримання усталених моральних приписів. Потопаючи в морі, козаки згадують, як вони стару матусю «од себе стременами одпихали»,

«...Старшого брата у себе за брата не мали;

Сестру середульшу марне зневажали,

Близькому сусіди хліба й солі ізбавляли... » [1, с.81].

Духовні клейноди свого народу «відполірував і відточив до чистого саява і блиску Ідеалу на цілі століття наперед» український філософ Григорій Сковорода [5, с.10]. Пояснюючи його міркування про руйнування Кріто-Мікенської цивілізації ахейцями, В. Хитрук зазначає: «Окупант ще на кордоні з країною, яку він поклав окупувати, відкидає життєтворну Етику, як непотрібну, а замість неї висуває її «картонне чучело» – Політику. Бо Політика без Етики – це як висушена єгипетська «мертва мумія» на місці живої людини» [5, с.13-14]. Далі дослідник наголошує, що Етика – це «фортеця міцності і процвітання цілого етносу». Саме тому у всі часи окупанти намагалися винищити духовні підвалини окупованих націй і їх провідників – мистецьку та інтелектуальну еліту. Такі періоди автор порівнює із землетрусами, коли репається земля, «так само у психіці молодого покоління відбуваються тектонічні зсуви і зяюча на довгі роки порожнеча» [5, с.14]. Поступово ця порожнеча заповнюється розвагами, іграми та алкоголем. Тому окуповані нації «ораблюються», спиваються й опускаються на дно цивілізаційного прогресу людства.

Продовжуючи традиції Г. Сковороди, про небезпеку духовного зuboжіння нації писав свого часу І. Котляревський. Згадаймо його славнозвісну «Енеїду», де подається широка панорама життя Гетьманщини, а в образах троянців змальовуються козаки. Вони відважні воїни, які не бояться випробувань і труднощів, але в той же час у розвагах і гультяйстві можуть забути про свій обов'язок. Саме тому їм не вдається виконати високу мету, яку перед ними поставили боги, – побудувати новий Рим (тобто українську державу). Процвітання нації письменник не уявляє без високої духовності. Свій ідеал людського існування І. Котляревський вбачає у християнській родині з її моральними законами:

«...Де згода в сімействі, де мир і тишина,
Щасливі там люди, блаженна сторона...»

Родина постає ідеалом національного буття і для Тараса Шевченка. Згадаймо його вірш «Садок вишневий коло хати», де цей садок є «топосом роду, родини, любовної спорідненості поколінь» [2, с.104]. Тараса Шевченка вважають пророком української нації, водночас він є виразником колективного несвідомого. О. Забужко вважає, що «фундаментальна ціннісна структура його особистості... етична, ба навіть... пан-етична... » [2, с.72]. Однією з найбільш гострих тем у творчості поета є тема колективного гріха та його спокути. У постійних визвольних змаганнях українці боронять свою гідність, але потрапляють у нову небезпеку, в тенета гріха злопомсти. Згадаймо поему «Гайдамаки», у якій повстанці влаштовують вакханалію після своєї перемоги, а їхній ватажок Гонга втрачає людську подобу, вбиваючи власних дітей. На думку О. Забужко, це вбивство є «символом безмайбутности «проклятого народу»... зупиненого історичного часу» [2, с.115]. Із цим важко не погодитись. Далі дослідниця намагається знайти у творчості поета шлях визволення України і знаходить його в духовному очищенні національної душі, піднесенні її «на височінь, у принципі недосягну для зла, де головним життєвим підсумком буде вже... «любов безвічна»... де з «рабів» зробляться «люди», єдині з Сином (Христом) і Матір'ю... » [2, с.145].

Моральну чистоту як запоруку збереження нації сповідували й митці ХХ століття. Проблеми національної духовності і її нищення радянською системою порушуються в романах Василя Барки «Жовтий князь», Уласа Самчука «Марія», «Кулак», Івана Багряного «Тигролови», Олеся Гончара «Собор» та інших. Когорта українських шістдесятників не хоче миритися з фальшивими радянськими гаслами, прагне жити за правдою, часто ризикуючи кар'єрою і навіть життям. У цьому зв'язку хочеться згадати вчителя з Донбасу Олексу Тихого, який правдиво вказував на знищення духовності в Донбасі: «Цілковита байдужість до всього прекрасного, святого, людського... Люди майже ні в що не вірять – ні в Бога, ні в комунію» [6, с.13]. Хочемо наголосити, що автор

ототожнює асиміляцію, денационалізацію з руйнацією духовності. Він закликає сіяти в душах дітей патріотизм, національну гідність, любов до свого народу, до своєї малої батьківщини, до рідного слова, пісні, природи, історії. Та всі ці зерна на Донеччині безжалюно знищуються і «виростає в душах дітей чортополох (міщанство, дармоїдство, хуліганство, пияцтво)» [6, с.15]. А наступні слова виявилися пророчими: «... ганьба та прокляття впадуть на голови кожного з нас, донбасівців, хто бачив, усвідомлював насування загибелі і мовчав, хто в угоду череву забув, якого він роду-племіні, зрадив свій народ, з чужих рук брав отруйну зброю асиміляції та допомагав нищити українську мову, культуру, традиції, обряди» [6, с.16]. Власне, те що сталося в окупованому Донбасі, і є та ганьба й те прокляття, про які застерігав О. Тихий.

Таким чином, на нашу думку, основу національної ідеї складає духовність народу. Саме вона виступає оберегом для нації, тим невичерпним джерелом, яке живить народ у часи лихоліть, запорукою поступу й соціального прогресу. Знищення нації є прямим наслідком руйнування її духовних підвалин.

Література:

1. Героїчний епос українського народу. Хрестоматія: Навч. Посібник / Упоряд. та приміт. О.М. Таланчук, Ф.С. Кислого; Передм. О.М. Таланчук. К., 1993. 432 с.
2. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. К., 2006. 148 с.
3. Пасічник В. Суть та структура поняття «національна ідея» // Етнокультурні проблеми політичного процесу в Україні: Колективна монографія. Львів, 2001. URL: http://www.westukr.itgo.com/zmist_etno.html (дата звернення 31.10.2017).
4. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміна та ін. К., 1993. 256 с.
5. Хитрук В.О. Оракул духа – Григорій Сковорода. Есея-Життєпис «Горня Республіка Духа Григорія Сковороди». Нова філософська концепція творчості. Вибрані переклади творів Г.С. Сковороди. Київ, Херсон, Львів, 2013. 106 с.
6. Хто ж такий Олекса Тихий. Олексієво-Дружківка, 2008. 41 с.

ІСТОРІЯ, РОЗВИТОК І СУЧАСНІСТЬ ПЕТРИКІВСЬКОГО РОЗПИСУ

Не можна говорити про петриківський розпис не знаючи історії самої Петриківки. Історія краю сягає в глибину століть. Пам'ять часу береже і оглушливий тупіт копит численних татарських орд, і брязкіт булатних шабель яничарів, і поскрип чумацької гарби, і могутній ритм похідної козацької пісні, і сумну мелодію мандрівного бандуриста – філософа. Здавна землі славилися родючістю, вода в колодязях була кришталево чистою, ліси та річки рясніли звіриною та рибою.

Саме тому ці місця були облюбовані для заселення кошовим отаманом Війська Запорізького Петром Калнишевським. Місцевість по лівобережжю Дніпра та річки Чаплинки, де тепер розташована Петриківка, входила тоді до складу земель Протовчанської козацької паланки. Власники стад і табунів, взявши в коші «білет» на право зайняття землі, засновували тут зимівники або хутори. Саме такий хутір козака Петрика, інколи називають конкретно Петра Іваненка – старшого писаря Генеральної військової канцелярії, був першою оселею на місці сучасного селища. Згодом навколо цього зимівника стали осідати з родинами селяни – втікачі, які були скривджені панами. Ті, хто не вступив до військового товариства, утворили прошарок посполитих, або «військових підданих».

Перші писемні відомості про заснування Петриківки знаходимо в документах XVIII століття. Це – клопотання кошового отамана Петра Калнишевського та військової старшини перед митрополитом Київським від 20 лютого 1772 року про перенесення дерев'яної церкви з села Курилівка до Петриківки на річці Чаплинці. Сюди, до запорізького зимівника Петрика, переселилися і частина мешканців Курилівки, яка потерпала від повеней. Дата перенесення дерев'яної церкви на честь Георгія Побідоносця вважається роком заснування Петриківки.

Село було «казенною державною слободою». Територія ніколи не була закріпачена, саме це сприяло розвитку мистецтва. І хоча жилося селянам нелегко, все ж таки краса рідної землі надихала на творчість, на прагнення прикрасити свої убогі житла. Для цього жінки розмальовували стіни хат, печі, сволок на стелі.

Якщо заглянути у витoki зародження промислу, можна простежити, як проростало його коріння на благодатному ґрунті мистецтва Запорізької Січі, як в основу квіткових композицій закладалися, з одного боку, традиції орнаменту, широко використовувані

козаками для оздоблення свого побуту та зброї, з іншого – селянське розуміння й переживання краси навколишнього світу. Швидкі, вмілі руки чарівниць творили дива, перетворюючи бідну селянську оселю на гарне помешкання, що вабить око. Таких вправних малювальниць називали «чепурушками».

Свої фарби майстрині добували витяжкою соків із рослин за спеціальною технологією: улюблений червоний – з вишневого соку, зелений – із пирію та листя пасльону, синій – з квітів проліска. Різні відтінки жовтого давали пелюстки соняха, лушпиння цибулі, кора яблуневих паростків. Фарби розводили на ячному жовтку й молоці, а закріплювали вишневим клеєм чи буряковим цукром. Значно пізніше з'явилися фабричні барвники, і лише в повоєнний час стали використовувати гуаш та акварель. Першими інструментами для розпису були пальці самого майстра, а також підручні інструменти: шматочок рогозу, саморобні пензлики з котячої шерсті.

Малюючи, майстрині не відали про те, що творять історію петриківського розпису. Однак справжніх майстринь розпису були одиниці, і задовольнити усіх бажаючих прикрасити рідні стіни ставало неможливим. Ось тоді найбільш кмітливі з них почали малювати квіткові візерунки на папері. З часом ці малюнки стають улюбленою прикрасою у селянському побуті на Придніпров'ї. Історія не зберегла імен славнозвісних народних майстринь – «малювальниць» минувшини. Безжалісно обійшлась вона із творінням їх вправних рук. До наших днів не дожили ні стародавні розмальовані хати, ні «мальовки». Бо фарби були нестійкими, швидко вигорали під впливом сонячних променів, тому напередодні свят мальовки доводилося поновлювати 2 – 3 рази на рік.

Поряд з художнім розписом в Петриківці розвивалися ткацтво, витинанка, ковальство, лозоплетіння, соломоплетення, різьба по дереву та інші види народного мистецтва.

Лише на рубежі XIX – XX століть зростає інтерес до народної творчості. Її вивченням починають займатися не тільки аматори, а й вчені. Давні роботи майстрів були безіменні, на початку XX століття роботи сільських майстрів здобувають своє авторство. Чарівну красу петриківської квітки відкрив для сучасників катеринославський історик і етнограф Дмитро Іванович Яворницький.

Вдивіться у барвисту в'язь орнаменту петриківського розпису – і на вас буквально повіє ароматом трав, ягід та квітів привільних степів Придніпров'я.

Однак петриківський орнамент не є прямим відображенням природних мотивів. Створений у розписах світ – плід творчої фантазії народного художника. В основі петриківського мистецтва лежить образне сприйняття рідної природи, любов до української землі. Класичними елементами петриківського живопису є навколишні рослини, зображення

яких, до речі, не використовується ні в одному з існуючих видів розпису. Петриківському орнаменту притаманні зображення калини, фантастичних квітів «цибульки», «кучерявки», різні форми польових, лугових, садових квітів, бутонів, листочків, травинок.

На початку XIX століття розпис поширився на предмети домашнього вжитку – посуд, скрині, брлички. Потреба у подібному декорі спонукала до заняття малюванням цілі родини, які продавали свої роботи на базарі. А оскільки в той час Петриківка була великим торговельним центром, роботи сільських художників здобули популярності в інших регіонах.

Наприкінці XIX століття Петриківка легко освоїла масляні фарби, якими місцеві майстри раніше не користувалися (сьогодні до них додалися акрилові й керамічні). Мистецтво розпису розвивалося, з'явилися нові поєднання кольорів, удосконалювалася техніка, і тоді ж виникла категорія живописців напівпрофесіоналів, які працювали на замовлення.

Зростаючий попит на петриківські малюнки не тільки викликав прагнення його задовольнити, але й визначив більш високі вимоги до техніки виконання й художнього рівня малюнків. Заняття художнім ремеслом поступово ставало справою найбільш кваліфікованих народних майстрів, які обрали малювання професією. І вже до початку XX століття тривіальний побутовий декор міцно утвердився як самобутній жанр народного мистецтва.

Першими петриківськими «малювальницями»-чарівницями називали Тетяну Якимівну Пату, Надію Аврамівну Білокінь, Ярину Улянівну Пилипенко, Параску Павленко, Ганну Ісаєву. Ці чудові майстрині, яскраві творчі індивідуальності, які впроваджували різні напрямки у розвитку традицій декоративного розпису. У 1936 році в Києві відкрилася перша велика виставка народної творчості, на якій були представлені твори художників із Петриківки. Про петриківських майстрів дізналася вся Україна, прийшло й офіційне визнання. За участь у виставці Ярина Пилипенко та Ганна Ісаєва отримали диплом I ступеня, Тетяна Пата й Надія Білокінь повернулися додому із званням майстра народного мистецтва України.

Мистецтвознавець, художник, збирач і дослідник петриківського розпису Олександр Федосійович Статива присвятив життя справі відродження, розвитку та популяризації цього народного промислу. У 1936 році він організував школу декоративного малювання. Головним педагогом її на довгі роки стала Тетяна Якимівна Пата, яка була унікальним явищем, тому що вона не лише справжній художник, котрий зумів створити свою неповторну в'язь петриківського орнаменту, а й була засновником цілої школи декоративного розпису. Кілька поколінь зобов'язані їй можливістю відкрити двері у невідомий, але прекрасний

світ мистецтва. Талант художника й наставника, доброта і чуйність душі, котрими так щедро обдарувала природа цю, на диво скромну людину, дозволяли їй швидко завойовувати серця своїх учнів, залишатися для багатьох на все життя улюбленим вчителем. Саме тому й говорять, і пишуть про неї з неодмінною повагою і ніжністю усі її вихованці і послідовники. Однак учні Тетяни Якимівни працювали не тільки на петриківщині. Так, у 1947 році Марфа Тимченко, Віра Клименко-Жукова, сестри Віра та Галина Павленко, оселившись у Києві, започатковують вихід петриківського розпису у художню промисловість на Київській сувенірній фабриці ім. Т.Г. Шевченка. Зокрема, запроваджують новий метод – підлаковий розпис на чорному тлі, вироби яких виготовлялися з пресованої тирси. Згодом, цей досвід впроваджено у Петриківці.

Саме у 1950 – 1960 роки, завдяки безлічі виставок, мистецтво Петриківки переступає межі України. У той же час найбільш талановитих народних майстрів визнають повноправними членами творчої Спілки професійних художників. З блискучої плеяди учнів Тетяни Пати найбільш послідовними у збагаченні традицій петриківського розпису, новаторами по духу і широті творчих інтересів стали Федір Савич Панко та Василь Іванович Соколенко.

Став у пригоді організаторський талант Федора Панка. У 1958 році він зумів об'єднати окремих майстрів у цех підлакового розпису при промисловій артілі вишивальниць «Вільна селянка». До середини 60 років маленький колектив цеху, який налічував кілька чоловік, поповнюється новими майстрами петриківського розпису, а напівкустарна артіль вишивальниць поступово реорганізовується у фабрику художніх виробів «Дружба». Але задовольнити високі художні та творчі запити Федора Панка ця організація так і не змогла. У 1970 році за його ініціативою Спілка художників України відкриває експериментальний цех. У 70-х роках на фабрику приходить на посаду головного художника Василь Соколенко, який надає новий імпульс розвитку мистецтва. Василь Іванович стимулював творче начало в роботі фабричних майстрів, не даючи їм опускатися до потокових прийомів і методів.

Періодом зміни поколінь можна назвати 80-роки, коли спостерігається небувалий приплив обдарованої молоді на фабрику «Дружба» і в експериментальну майстерню.

У числі безсумнівних заслуг Василя Соколенка – відкриття ним при фабриці Музею історії декоративного розпису, де зібрані чудові зразки мистецтва, як старійшин, так і сучасних художників фабрики. Це зібрання робіт мало важливе значення, тому що орієнтувало на високе мистецтво і допомогло зберегти в умовах поточного виробництва кращі якості петриківського орнаменту, авторські індивідуальності багатьох творців. Про цей музей В.І. Соколенко жартома любовно говорив: «Та це ж Лувра...». На початку 1990-х років почався занепад фабрики, а на початку

2000-х років вона припинила своє існування. Музейні експонати були збережені і передані до фондів Петриківського районного музею.

У Петриківці розпису починають навчатися ще в дитячому садочку з 3 років життя. Міністерством освіти України в шкільну програму з образотворчого мистецтва введені уроки по опануванню елементів петриківського розпису. У кожній школі району є гуртки петриківського розпису. Набувають навичок у цій справі в Будинку дитячої творчості. Обдаровані діти навчаються у дитячій художній школі ім. Тетяни Якимівни Пати, яка була заснована за ініціативою Федора Панка у 1958 році. До речі, серед сучасних майстрів петриківського розпису понад 95% є випускниками Петриківської дитячої художньої школи.

В ПТУ-79, що знаходиться у Петриківці, можна отримати професію «художник розмалювання по дереву» на базі 9 і 11 класів. У Дніпропетровському театральнo-художньому коледжі також вивчається петриківський декоративний розпис (викладач Заслужений майстер народної творчості України Тетяна Гарькава – учениця Федора Панка).

Завдяки ентузіазму петриківських майстрів-художників їх прагненню підтримати, розвинути наше мистецтво, передати своє вміння підростаючому поколінню, показати красу петриківського розпису всьому світу, цей вид мистецтва продовжує жити, вдосконалюватися і дивувати своїм неповторним орнаментом.

Серед майстрів петриківського розпису більше двох десятків чоловік мають звання Заслужений майстер народної творчості України, більшість працює у новому приміщенні експериментального цеху, який у 90-х роках перейменований у «Центр народного мистецтва «Петриківка».

Петриківка виплекала трьох художників, що мають високе звання «Народний художник України»: Марфа Тимченко (1922 – 2009 рр.), Ганна Самарська – учениця Катерини Білокур (1942 р.н.) і Андрій Пікуш (1950 р.н.).

Восени 2012 року петриківськими майстрами створено найдовший кольоровий орнамент ручної техніки виконання (довжина 126 м, ширина 80 см), який занесений до «Книги рекордів України». Калинове-квітковий паркан прикрашає районний центр Петриківки Дніпропетровської області.

На початку 2013 року заслуженим майстром народної творчості України Людкою Горбулею було створено логотип «Бренд «Петриківка» (зображення квітки «цибульки»). Новий логотип доречний для розміщення на будь-якій продукції. Він переданий петриківській громаді безоплатно. Вже майстри застосовують його для того, щоб можна було відрізнити роботу, «створену в петриківському стилі» від роботи «народженої» саме в Петриківці.

5 грудня 2013 року на 8-й сесії Міжурядового комітету з охорони нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, яка відбулась у Баку (Республіка Азербайджан), було прийнято рішення про включення

мистецтва Петриківського розпису до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства. Петриківка стала першим представником від України, який отримав такий високий статус.

Мистецтво петриківського розпису неодноразово занесене до «Книги рекордів України».

13 грудня 2013 року у Києві було створено п'ятиметрову ложку з петриківським орнаментом. Цей факт було занесене до «Книги рекордів України» як «Найбільший предмет мистецтва петриківського розпису в Україні». Розписували виріб Народний художник України, Заслужений майстер народної творчості України Андрій Пікуш, майстри петриківського розпису Людмила Лук'яненко та Вікторія Іванченко.

31 травня 2015 року на Всеукраїнському туристичному фестивалі «У гості до українців» петриківчанками Валентиною Хоменко та її донькою Вікторією Тимошенко було зареєстровано ще один рекорд – «Найдовша паперова стрічка з петриківським розписом», яка має довжину 210 метрів.

5 вересня 2015 року на VIII обласному фестивалі-ярмарку «Петриківський дивоцвіт» учнями ПТУ-79 (директор Віктор Білокінь) під керівництвом майстрів Людмили Горбулі та Ольги Дарадан був створений найбільший рогач, розмальований петриківським розписом, що також зафіксовано у Національному реєстрі рекордів.

Як в райцентрі Петриківка, так і в обласному центрі щорічно проводиться обласний фестиваль – ярмарок народних ремесел Дніпропетровщини «Петриківський дивоцвіт». У рамках фестивалю організовуються презентації народної творчості районів, міст області та України. Відбуваються майстер-класи з петриківського розпису, вишивки, соломоплетення, лялькарства, гончарства та ін.

В цьому, 2017, році відбувся ювілейний X фестиваль-ярмарок «Петриківський дивоцвіт». Більше 30 тисяч гостей відвідали цей захід і були свідками створення нового рекорду «Найбільше панно з петриківським розписом», довжина якого становить 50 метрів 40 см. 185 майстрів з 23 районів і 13 міст області на протязі 7 годин розмальовували це панно.

Ознайомитися з різними зразками петриківського розпису гості Петриківки зможуть у районному комунальному закладі культури «Народні ремесла Петриківки». У районному будинку культури розміщена постійно діюча виставка робіт Заслуженого майстра народної творчості України Федора Панка, засновником якої є донька Валентина. А якщо ви захочете більш досконало дізнатися про історію, розвиток та сучасність петриківського розпису, відвідайте районний комунальний заклад культури «Петриківський музей етнографії, побуту та народно-прикладного мистецтва».

СЕКЦІЯ 1
ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У
СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ.
ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Balinchenko S.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

THE SOCIAL MYTHOLOGEMES OF NORMATIVE NOTIONS IN
POST-SOVIET UKRAINE: UNITY, POLARIZATION AND SPLIT

The contemporary situation of normative drift derives from the tendency of integration and differentiation unveiling simultaneously with the fundamental values changes and democracy transformations into either demoscclerosis or hyperdemocracy, with the patterns of control, decision-making and responsibility having been deeply rooted in the evaluation models of Western societies and democracy-seeking ones.

The concepts of justice and law semantically determine the democracy notion, and democratization in the post-Soviet space is based upon the complicated and contradictory norm-forming tendencies arising from clash and adaptation of various cross-interpretations in the social space [2]. The mythologemes made out of the concepts and their interpretations affect the patterns of monologue and dialogue responsibility. The consequent changes in the models of culture lead to fragmentation of the latter and further development of mosaics state when, for instance, decommunisation process is to solve the task of erasing the signs of the totalitarian past while filling up the emerging enormous historical memory gap with the alternative normative patterns.

In the situation of totality spreading and otherness distortion in modern societies, the ways for power and persuasion mechanisms forming in the context of a social-cultural interaction, in particular, a conflict one [1, 3, 5], cause a social-cultural shift. Communicative and strategic potentials of persuasion, sanction and condemnation are realized in a situation of totality through transformations and interpreting of factual and mythologemic informational dimensions, as well as possible interchanges of both hyperreality and an event under the influence of multi-level abstractions through an informational space. In the perspective outlined, for instance, E. Levinas, as compared to H. Arendt, stressed that total responsibility results in breaking the limited space of symmetrical intercultural exchange while making it impossible for the actors of the communication to ignore their intentions impact on the hypothetical subjects, as well as their decisions consequences [4, 7].

Following the Cain problem in the totality pressure as opposed to terms of “relation” and “responsibility”, there should be mentioned the totality-

marking mythologemes of Unity, Alien, Victim – all of them forming reference to We-group or Other-group on the basis of the stereotypes [6]. Demythologization, up to Levinas-based model, may lead to Otherness shift and conflict-resolving when an Alien can be regarded in terms of communicative responsibility involving the Third as the measure for both actions and absence of the latter.

Therefore, it is necessary to investigate the mechanisms of structuring the links between these key concepts of democracy, the latter acquiring their sense and impact scope through the intertwined markers of We-space and Other-space. The investigation is to be aimed at manipulation tendencies imitating reality within post-communism informational space. There has been viewed integration and differentiation potential of the social myths of Unity and Polarization as well as the factors that have impact on defining the mental and behavioral basis of the regional polarization of the Ukrainian society based on Soviet past and its symbols evaluation. Particular attention is to be paid to the stereotypes concerning language situation in Ukraine and its connection with Russia-centered communistic past, as well as to the problem of fragmentation and atomic behaviour resulting from changes in the orientation concepts. Humanitarian expertise of the patterns and ways suggested in mass media is regarded as a project for overcoming the manipulative features of hyperreality.

Mythologemes that emerge in the informational space may lead to norm distortions due to them being non-critical and full of contradictions. The mythologeme-forming field of particular political implicatures may be fixed in the form of general definitions blocking out the social orientation in the process of democratic transition. This can be analyzed in the context of attributive justice for Common-participant, labeling of Alien as being not democratic/patriotic/nation-centered enough, as well as through language politics manipulation and cumulative pressure between national idea and diversity dimensions.

Concepts of justice, law and goodness under the pressure serve as counterposed mythologemes of Unity, Polarization and Split. Contemporary myth-creating in the post-Soviet political space is arranged in accordance with the teleological paradigm. Political elites, while identifying their interests with the notion of justice, try to form positive image of Common-participant and dangerous image of the opposition as Alien. At this stage, there emerges the problem of political discourse concentration around the actors of the situation, which are interested in their status support or improvement by means of eliminating publicity from the decision-making process.

Thus the modern situation of hyperdemocracy has the additional burden of vocabularies changes from the vocabulary of power based on the disciplinary enthusiasm for the evaluation of law and justice in their mythologized and partially deprived of primary sense connotations - to the universal regulating

patterns, the latter correlating with the above mentioned otherness spheres in many normative and discourse-related aspects.

References:

1. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность / Р. Рорти : Пер. с англ. И. В. Хестановой и Р. З. Хестанова. – М. : Русское феноменологическое общество, 1996. – 280 с.
2. Слотердаjk П. Критика цинического разума [Текст] / П. Слотердаjk : Пер. с нем. А. Перцева. – Екатеринбург : У-Фактория, М. : АСТ МОСКВА, 2009. – 800 с.
3. Ціннісні орієнтації сучасного інформаційного суспільства [Текст] / В.С. Пазенок, В.В. Лях, О.М. Собољ та ін. – К. : Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2013. – 406 с.
4. Arendt A. The Origins of Totalitarianism. Cleveland and New York, *Meridian Books*, 1962. 552 p.
5. Dahrendorf R. Toward a Theory of Social Conflict. *The Journal of Conflict Resolution*. Vol. 2. No. 2. P. 170-185.
6. Levinas E. *Entre Nous: Thinking-of-the-Other*. New York, *Columbia University Press*, 1998. 273 p.
7. Levinas E. *Totality and Infinity. An Essay on Exteriority*. The Hague, Boston, London, *Martinius Nijhoff Publishers*, 1979. 307 p.

Журавльов А.С.

Донецький юридичний інститут МВС України

ПОЛІТИЧНА МІФОЛОГІЯ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ

Політична міфологія сьогодення має неабиякий вплив на політичне та національне буття сучасного суспільства. Безумовно, одним з найважливіших завдань більшості політичних структур чи діячів є боротьба за владу та її досягнення будь-якими методами. І саме політична міфологізація, через призму політичних технологій та інших інструментів управління свідомістю, дає змогу об'єктам політики створити певний імідж у електоральних мас.

З одного боку, політичний міф є явищем соціально корисним. Адже більша частина виборців не зацікавлена в детальному дослідженні та аналізі політичних програм, заяв та гасел, прагнучи якомога компактніше сформулювати для себе політичний образ певного об'єкту. Особливої важливості цей чинник обґрунтування корисності політичного міфу набув з розвитком інформаційних технологій та загальним прискоренням та раціоналізацією темпів людського життя. Не бажаючи поринати у перипетії багатогранного політичного процесу, електорат звертається до

політичних міфів і, таким чином, формує спрощену політичну модель сьогодення у своїй свідомості. Але це працює на благо нації до того моменту, поки політичний об'єкт формує дійсний, співвідносний до його сутності і намірів політичний портрет. Зовсім інша сторона політичної міфологізації розкривається тоді, коли політичний міф набуває ознак викривленого, оманного уявлення про особу, подію чи структуру. Поринаючи у свідомість суспільства, такий міф може формувати невірні дефініції людей про минуле, теперішнє або майбутнє, що не може безслідно оминати національне буття народу.

Отже, політична міфологія має глобальний вплив на питання національного самовизначення та сутності нації. Одним із фундаторів теоретичних уявлень про міф вважається французький соціолог Клод Леві-Стросс. У своїх працях він вивчає міф як один із способів пізнання людського духу, наголошуючи на тому, що міф відносно незалежний від інших форм людської життєдіяльності. З його точки зору, міф є інструментом первісної логіки індивіда [1, с.482].

Німецький філософ Курт Хюбнер вважав, що у міфа є своя логіка, а міфологічне сприйняття світу є альтернативним науковому [2, с.448]. Американський філософ Мірча Еліаде писав про те, що досягнутий науковий рівень надав можливість застосовувати міфи не лише в парадигмі стародавнього суспільства, а і у сучасній політиці [3, с.240]. Приблизно цю ж думку розділив і французький філософ і літературознавець Ролан Барт, написавши у своїй книзі «Міфологія», що стародавній міф з образної форми мислення перетворився на форму політичної демагогії [4, с.88]. Наголошуючи на тому, що міфом може стати все, що покривається дискурсом, він приходив до висновку, що головним для міфу є не предмет його думки, а те, в який спосіб він передається [4, с.265]. І тут складно не погодитися, так як сутність міфу полягає в узагальненні якоїсь думки про об'єкт чи явище. Існуючи задля приховання змісту, він сприймається більшістю як константа, і тільки спосіб його мовлення і популяризації визначає масовість та поширеність самого міфу у суспільстві.

Щодо функцій та сприйняття міфу у сучасному соціумі, українським політологом Юрієм Шайгородським було зауважено, що «масовою свідомістю міф сприймається переважно як негативне явище: частково сприймається як синонім «неправди», «обману», «недостовірності»...» [7, с.48]. Але, як пише автор, міф виконує дуже важливу функцію «забезпечення цілісності світогляду, досягнення світоглядного консенсусу різних соціальних груп» [7, с.48]. Саме тому, сказати, що міф, враховуючи необов'язковість відповідності його суті до реальної дійсності, є явищем виключно негативним, який вводить соціум в оману, не можна.

В українському суспільстві існує низка політичних міфів, які, набуваючи поширення під час виборчих кампаній, відіграють доволі суттєву, а іноді і визначну роль у політичному бутті нації. Одними з найбільш вирішальних та популяризованих міфів сучасної України можна назвати наступні.

Міф «про заможних керівників». Суть міфу полягає у тому, що кандидати з великими статками менш зацікавлені у самозбагаченні шляхом збільшення особистих статків за рахунок державних коштів. Доволі старий міф, але і сьогодні його відголоски мають свій вплив на електоральні настрої суспільства. Але об'єктивно цей міф можна назвати вкрай не співвідносним до дійсності. Деміфологізація обґрунтовується страхом заможної людини до бідності. Багата людина постійно шукає способи до збільшення своїх прибутків і далеко не завжди буква закону перешкоджає таким перспективам. Яскравими прикладами до спростування цього міфу є корупційні скандали з участю таких «бізнесменів-посадовців», як Геннадій Корбан та Сергій Ключев [6].

Міф «про неможливість змін», в свою чергу, констатує те, що кадрові політичні перестановки не можуть позитивно впливати на життя держави. На жаль, цей доволі поширений політичний міф викликає ноти пасивності у електорату. Керуючись тою думкою, що немає ніякого сенсу у виборах, так як ніхто з кандидатів не принесе якісно позитивних змін, носії цього міфу проявляють байдужість до електорального процесу країни.

Ще одним політичним міфом, який негативно впливає на активність виборців, є міф «про заздалегідь відомого переможця». Сутність полягає у тому, що немає ніякого сенсу голосувати тому, що вибори – це лише замилювання очей і спроба побудувати уявну демократію. Наслідки подібного міфу дуже тісно перекликаються з наслідками попереднього. Відсутність інтересу до виборчого процесу посилює пасивність і зменшує виборчу явку.

Свого часу український науковець Андрій Мороз у статті «Міфологізація політичних цінностей у контексті президентської кампанії 2010 року» [5, с.23-25] надав свою думку про основні політичні міфи часів виборчої кампанії 2010-го року. Згідно з його дослідженням, найпоширенішими гаслами того часу були:

- Соціальна справедливість, яка спирається на соціальних гарантіях та пільгах: «Україні бути справедливою» (В. Ющенко), «Від соціальної незахищеності – до соціальних гарантій» (В. Янукович);

- Сильна економіка: «Сильна економіка – успішна країна» (В. Янукович), «Конкурентоспроможна економіка» (С. Тігіпко);

- Безпека: «Перехід на контрактну армію з 2011 року» (В. Янукович), «Сучасна професійна армія – гарант незалежності» (Ю. Тимошенко);

- Здоров'я людей: «Здоровий народ» (Ю. Тимошенко), «Здорові люди» (А. Яценюк, В. Янукович);

- Боротьба з корупцією: «Моя країна зламає хребет корупції» (А. Гриценко), «Ми завдамо рішучого удару по корупції, починаючи з верхніх ешелонів влади» (В. Ющенко), «Я вірю: корупційний союз влади й олігархії буде знищено» (Ю.Тимошенко).

Формуючись на суспільних потребах у той час, політичні програми були спрямовані на формування образу кандидата, який почує всі верстви населення. У таких умовах електорату складно визначитися зі своїм вибором, ґрунтуючись лише на співвідношенні та аналізі програм кандидатів. Тому, саме через таку ідентичність, виборці змушені віддавати свій голос за принципом «свого хлопця», шукаючи щось особисто спільне з певними кандидатами, що робить вибір вкрай суб'єктивним.

Наступним масовим джерелом міфотворення стала парламентська кампанія 2012 року. Цю кампанію описано у статті О. Онопко [8, с.140-144]. Досліджуючи кампанію, автор виділяє три основних політичних міфу того часу:

- Політичні міфи «про здобутки проведення Євро-2012», наголос яких був спрямований на нібито видатні інфраструктурні та раціональні матеріальні перемоги за час підготовки та проведення чемпіонату;

- Політичні міфи «про несправедливе ув'язнення Тимошенко та Луценко», що використовувалися як основні міфи опозиції;

- Політичні міфи «про мовне питання», які, продовжуючи міфологію «розколу» являли собою інструмент мобілізації і консолідації електорату.

Проаналізувавши міфи парламентської кампанії 2012 року, автор приходить висновку, що українській політичній міфології того часу притаманна відсутність довгострокових та конструктивних міфів, що є свідомством кризового стану міфотворчості того періоду.

Отже, політична міфологія у сьогоденних реаліях має дуже суттєвий вплив не тільки на людей, зацікавлених у політичних процесах держави, а й на усе населення країни. Дуже важливо, щоб політичні міфи мали під собою реальне підґрунтя і діяли як інструмент узагальнення дійсності, бо в такому разі, діючи як електоральна мобілізація, вони здатні змінити життя усієї нації у якісно позитивну сторону.

Література:

1. Леві-Стросс К. Структурна антропологія. К.: Основа, 1997. 482 с.
2. Хьюбнер К. Истина мифа. М.: Республика, 1996. 448 с.
3. Элиаде М. Аспекты мифа. М.: Академический проект, 2001. 240 с.
4. Барт Р. Мифологии. М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. 312 с.

5. Мороз А. Міфологізація політичних цінностей у контексті президентської кампанії 2010 року // Віче. 2010. № 2. С. 23-25.
6. Самые громкие коррупционные скандалы года в украинском политикуме / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://novavlada.info/gosudarstvo/samy-e-gromkie-korrupcionnye-skandaly-goda-v-ukrainskom-politikume> (дата звернення 19.10.2017).
7. Шайгородський Ю. Просторово-часові пастки сучасної соціально-політичної міфології // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2012. № 2 (58). С. 45-55.
8. Онопко О. Політична міфологія парламентської виборчої кампанії 2012 р. в Україні: специфіка героїки та цивілізаційний чинник // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. 2013. Т. 21, вип. 23 (3). С. 140-144.

*Коваленко С.В.
Полтавський коледж нафти і газу
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка*

НАЦІОНАЛЬНА ТА РЕГІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНОСТІ: ШЛЯХ ДО ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ

Останні трагічні події в Україні примушують вітчизняний соціум переглянути своє ставлення до проблеми національної та регіональної ідентичності. Як показав досвід 2014 – 2017 років, цей інститут відіграє надзвичайно велику роль у забезпеченні здатності будь-якого етносу до виживання та самостійного сталого розвитку. В умовах так званої гібридної війни саме національна ідентичність більшої частини українського етносу змогла забезпечити всенародну мобілізацію та ефективний опір не лише «зеленим чоловічкам», але і надзвичайно потужній «інформаційній зброї» агресора. Натомість ті ж самі процеси виявили закладену під основу української державності бомбу сповільненої дії – сукупність регіональних ідентичностей, що часто не лише не пов'язані з національною, але і прямо протилежні їй.

З точки зору етнопсихології, етнічна ідентичність – це результат когнітивно-емоційного процесу самоусвідомлення людини як представника якого-небудь етносу, певний ступінь ототожнення з цим етносом і відособлення від інших етносів [1, с.50].

За визначенням Г. Касьянова, національна свідомість (ідентичність) – це насамперед уявлення про себе як про національну спільноту, про націю. Коли особистість вважає себе частиною такої спільноти й усвідомлює особливі відмінні риси даної спільноти, можна стверджувати

факт існування національної свідомості (ідентичності). Тут ідеться не лише про відокремлення «ми» від «не ми». Національна свідомість набагато складніший феномен.

У своєму трактуванні цього феномену дослідник спирається на дослідження Е. Сміта, який пропонує такі параметри, присутність яких у суспільній свідомості свідчить про наявність національної ідентичності:

1. Історична територія, або рідний край.
2. Спільні міфи та історична пам'ять.
3. Спільна масова громадська культура.
4. Єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів суспільства.
5. Спільна економіка, можливість вільно пересуватись у межах національної території [2].

Регіональна ідентичність, на противагу національній, формується в окремих географічних чи історичних регіонах держави і впливає з їх політичної, економічної, соціальної та етно-релігійної специфіки. Вона є одним із різновидів колективної ідентичності. Під цим феноменом Ю. Тищенко розуміє комплекс соціокультурних, соціально-економічних та політичних складових, які впливають на цілісне самоусвідомлення мешканців регіону як певної спільноти, що має світоглядні, соціокультурні, етнічні відмінності від інших регіонів та від України в цілому. На її думку, сукупність таких відмінностей може не заперечувати дотичність відповідної колективної ідентичності із загальнонаціональною, спостерігаються різні ціннісні орієнтації ідентичності, вони можуть конфліктувати одна з одною, що не сприяє суспільній консолідації та стабільності у соціумі, утруднює подальший соціокультурний розвиток [3, с.16].

Регіонами з найбільш розвиненою ідентичністю стали АР Крим, Донецька та Луганська області. Особливостями цих територій були, насамперед, їх своєрідний етнічний та соціальний склад. Так, населення Криму суттєво оновилося після Другої світової війни. Причиною цього стало виселення кримських татар 1944 року та перетворення півострову в радянські часи на «всесоюзну здравницю», де оселялися колишні військові моряки, представники державної та партійної бюрократії, а також «пролетарська еліта» (найбільш кваліфіковані працівники та передовики виробництва). Поступово Крим ставав не лише регіоном компактного проживання російської етнічної меншини, але і своєрідним заповідником «радянського застою». На біду, громадська думка сусідньої Росії міцно нав'язала півострову репутацію одного з «місць російської слави», при цьому залишається не зрозумілим, яка саме подія зробила його таким «славним» – ганебна поразка у Кримській війні чи не менш ганебна задача німецьким окупантам.

Донецька та Луганська області – також своєрідний етно-соціальний анклав, що виник в результаті проведених радянською владою

експериментів над народами підконтрольної їм імперії. Після організації штучного голодомору 1932 – 1933 років та німецької окупації дана територія стала малолюдною і почала активно заселятися вихідцями з російських областей Союзу. Крім того, в регіоні різко збільшилась частка «пролетарського населення» з притаманною йому ідеологією «інтернаціональної єдності» та відкиданням «буржуазного націоналізму». А після здобуття Україною незалежності у 1991 році з подачі місцевої еліти почав поширюватись міф про Донбас, що «годує всю країну», і якого, при цьому, інші регіони «не чують».

Розпад СРСР для обох згаданих анклавів став «геополітичною катастрофою тисячоліття» та завдав їм населенню глибокої ментальної травми, породивши реваншиські та імперські настрої, що до певного часу не знаходили свого виходу. Проте, події 2013 – 2014 років на майдані Незалежності в Києві та початок гібридної російської агресії кардинально змінили ситуацію. Окрема частина населення цих регіонів (здебільшого люди старшого віку, з низьким рівнем освіти та соціальним статусом) «раптом» усвідомила себе окремими народами – «кримським» чи «новоросійським» та проголосила «право на самовизначення», що було підтримане всім арсеналом наявних у сусідньої держави засобів.

Подолання цього розколу між національною та регіональною ідентичностями, на нашу думку, можливе шляхом запровадження таких заходів:

1. Припинення будь-якої, зокрема фінансової, дипломатичної та військової підтримки самопроголошених «республік» на території України та виведення з їх територій регулярних та нерегулярних військових формувань, а також скасування всіх рішень про «приєднання» АР Крим;
2. Проведення на території тимчасово окупованих регіонів виборів до українського парламенту за національним законодавством під наглядом міжнародних організацій;
3. Створення «Уряду національної єдності» з представників усіх регіонів країни;
4. Відновлення у повному обсязі усіх економічних зв'язків між тимчасово окупованими територіями та Україною;
5. Створення компромісної державної ідеології на основі спільних моральних цінностей, досягнень культури та ментальних патернів усього населення країни;
6. Реалізація дієвого проекту по децентралізації країни з наданням регіонам широких повноважень в галузі соціально-економічного та гуманітарного розвитку.

Вважаємо, що за умови реалізації вказаних заходів поступово буде подолано розкол між національною та регіональною ідентичностями, а країна знову повернеться до стану стабільності та добробуту.

Література:

1. Савицька О.В. Етнопсихологія : Навч. посіб. / О.В. Савицька, Л.М. Співак. – К. : Каравелла, 2011. – 264 с.
2. Касьянов Г. Національна свідомість (ідентичність) / Г. Касьянов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/iplp_kspd_Kasyanov%20Теорії%20нації%20та%20націоналізму/900.html (дата звернення 28.10.2017 р.). – Назва з екрана.
3. Тищенко Ю.А. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / Ю.А. Тищенко, С.А. Горобчишина. – К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2010. – 76 с.

Кононенко Т.В.

Донецкий юридический институт МВД Украины

ФЕНОМЕН ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ

В современных гуманитарных исследованиях под интеллигенцией понимается определенный социальный слой, профессионально занимающийся умственной, творческой деятельностью, развитием и распространением культуры. Отечественные исследователи придают данному понятию обязательный морально-нравственный характер, определяют его как воплощение высокой нравственности, социальной и политической активности, общественного служения.

Акцентируя проблему удела мыслителя в обществе, довольно часто остающегося в меньшинстве, непонятого, осмеянного, обвиненного в аморальности, предательстве или сумасшествии, Т.Д. Суходуб [3] ведет речь о тяжести самостоятельной позиции, «стоятельности само». Вопреки всему и всем данная категория идет путем поиска истины на основе критической мысли и стремления изменить, улучшить мир: от сомнения – к убеждению. Общество же, напротив, теряет потребность в критической мысли, культуре проблемного мышления. Если под творчеством и культурой понимать совершенствование человеческой природы и воплощение идеальных ценностей (С.Л. Франк), то, как справедливо отмечает Т.Д. Суходуб, такому творчеству культуры соответствует лишь имеющая в себе духовную целостность и ценность человечности как нравственного начала бытия, то есть существующая в традиции практического гуманизма личность. В таком понимании само творчество культуры приобретает новое качество – утверждение монадности, индивидуальности, поиск и строительство личности.

Мы придерживаемся преобладающей в отечественной науке и публицистике точки зрения о необходимости разграничения понятий интеллигента и интеллектуала, интеллигента и представителя элиты. Статус интеллигента включает в себя не только умственный труд как

профессиональную сферу деятельности (интеллектуал) и не только показателем места в определенной иерархии (представитель элиты). Деятельность интеллектуала и представителя элиты завязана на интересе: более личном, чем общественном; политическом, экономическом и так далее, чем духовном, культурном. Интеллигентность же – это всегда ответственность за общество, привнесение нравственности и культуры. О.Д. Пиркова [2] акцентирует, что ответственность – интеллектуальное и нравственное чувство – обязательно предполагает постоянное держание ответа перед лицом средоточия абсолютных ценностей – Богом. Поскольку основной чертой интеллигенции выступает духовная, нравственная избыточность, то ее общественная функция заключается в индивидуально-личностном самостоянии. Подчеркиваем еще раз: интеллигенция предполагает не социальную, а личностную идентичность. Как верно замечает С.В. Нефедов [1], быть интеллигентом – значит иметь не только развитый интеллект и глубокие знания, но выявлять и развивать особенное состояние души, обязательными факторами которого выступают: совесть, справедливость, милосердие, альтруизм.

Здесь можно провести параллель с образом миротворца П.Д. Юркевича [4-5]. В концепции украинского философа человек призывается к творчеству морально-нравственных ценностей, распространению атмосферы любви и добра, подвигу миротворения. «Человек начинает свое нравственное развитие из движений сердца, которое везде хотело бы видеть благо, счастье, сладкую игру жизни, везде хотело бы встречать существа радующиеся, согревающие друг друга теплотою любви, связанные дружбой и взаимным сочувствием. Только в этой форме *осуществленного всеобщего счастья* мир представляется ему как нечто достойное существовать» [4, с.181]. Справедливость и любовь – самые прочные основания для всеобщего блага. Человек испытывает влечение к другому. Он нуждается как в восполнении себя другим, так и в восполнении другого собой. Это и есть, по определению П.Д. Юркевича, чувство человечности, миротворение. Главной целью выступает единство всего человеческого рода в одном Боге – одной вере, одной мысли, одном законе, одном благе, одном совершенстве.

Отметим ряд положений. Уже изначально отечественная интеллигенция имеет свою специфику. Она формируется под воздействием внешнего (давление политического режима) и внутреннего (приоритет нравственного начала) факторов, символизирует не столько социально-экономическую или профессионально-интеллектуальную, сколько морально-этическую общность. Отечественный интеллигент – представитель определенного образа жизни, для которого важным является не только причастие к интеллектуальной и творческой деятельности, но и понимание смысла данного причастия как служения обществу.

Литература:

1. Нефедов С.В. Феномен русской интеллигенции в свете философского мировоззрения Николая Александровича Бердяева // Феномен философской критики в культуре российского Серебряного века (к 100-летию выхода сборника статей о русской интеллигенции «Вехи»). Полтава, 2009. С. 85-95.
2. Пиркова О.Д. Культура самосознания (опыт русской интеллигенции начала XX ст.) // Феномен философской критики в культуре российского Серебряного века (к 100-летию выхода сборника статей о русской интеллигенции «Вехи»). Полтава, 2009. С. 285-291.
3. Суходуб Т.Д. Феномен философской критики: «Вехи» и современность // Феномен философской критики в культуре российского Серебряного века (к 100-летию выхода сборника статей о русской интеллигенции «Вехи»). Полтава, 2009. С. 22-58.
4. Юркевич П.Д. Из науки о человеческом духе // Юркевич П.Д. Философские произведения. М., 1990. С. 104-192.
5. Юркевич П.Д. Мир с ближними как условие христианского общежития // Юркевич П.Д. Философские произведения. М., 1990. С. 351-357.

Лехан Л.Б.

*Криворізький економічний інститут
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Питання національної ідентифікації сьогодні в нашій державі є вкрай актуальним. Бо Україна вже четвертий рік захищає свій суверенітет і кордони на Сході. Агресія Російської Федерації загострила проблему національної свідомості українського суспільства, і зокрема молоді. Бо як це не пафосно звучить, але саме їй докладати зусиль до державотворчих процесів як з боку представників влади, так і громадянського суспільства. Суверенітет, безпека нашої країни величезною мірою залежить і від того, чи ідентифікує вона себе з державою Україна.

Неоголошена війна свідчить, що всередині українського суспільства була його частина, яка становить загрозу територіальній єдності нашої держави. Ця проблема виникла не на порожньому місці і не за короткий період. Оскільки мова йде про українську молодь, то автором було опитано групу студентів, які охарактеризували причини відсутності або низький рівень національної свідомості у зазначеній віковій групі.

Один із факторів є той, що частина громадян не сприймають себе як частину держави, її культури. Це сталося тому, що в свідомості старшого покоління українських громадян панують радянські цінності та стереотипи. Оскільки первинну соціалізацію особа проходить в родині, то хоче вона того чи ні, але інформацію про радянське минуле від бабусь і дідусів вона отримує. Особливість сприйняття радянської дійсності полягає в тому, що її згадують через призму оманливого матеріального достатку та соціального захисту з боку держави. Історія того періоду фактично знеособлена, замовчувалась інформація зокрема про розкуркулювання, «розстріляне відродження», голодомори, національно-визвольну боротьбу, шістдесятників. Боротьба з українською ідентичністю супроводжувалась заборонаю української мови і широким поширенням російської. Наслідком цього стала наступна проблема – відмова молоді спілкуватись українською мовою попри те, що вона обов'язково вивчається в школі. На жаль, тільки в Конституції задекларовано, що Україна – правова держава. Студенти зазначають, що в навчальних закладах – школах і вузах, де також відбувається їх соціалізація, мають місце випадки викладання російською мовою, а значить створюється російськомовне середовище. Зважаючи, що мова є однією із головних ознак національної ідентифікації особистості, то значна частина російськомовної молоді потенційно є середовищем для маніпуляцій їхньої свідомості. Опитувані зазначали, що частина суспільства не пов'язує себе з державою Україна, хоча є її громадянами.

Негативно вплинуло на формування ідентичності нищення культурних традицій. Натомість запровадження штучних радянських свят (зокрема, 7 листопада, 23 лютого), а на сучасному етапі схильність до зарубіжних свят (день святого Валентина, Хеловін) теж уповільнюють процес формування національної свідомості у молоді. Англійське прислів'я стверджує: «Не виховуйте дітей, все одно вони будуть схожі на вас. Виховуйте себе». Тобто саме вчинки дорослих мають бути прикладом для дітей та молоді. Але в українському суспільстві спадкоємність традицій була жорсткого перервана.

Опитані студенти висловили своє бачення вирішення цієї проблеми, зокрема, вивчення і поширення українських традицій, спілкування українською мовою, забезпечення умов для розвитку вітчизняного кінематографу, музики, літератури. Хоча слід зазначити, що й вони не повинні бути пасивними спостерігачами.

Сьогодні молодь має стати для прихильників радянського минулого прикладом любові до своєї Батьківщини, розуміння того, що тільки ми – громадяни України – зможемо зробити її економічно розвинутою, могутньою.

NATIONAL IDENTITY AS A SOCIO-POLITICAL PHENOMENON

From the beginning of the end of the XX century researchers have been considered national identity as a phenomenon that manifests itself in the process of interethnic interaction. In general, the concept of “identity” has a large number of explanations, evaluations, and interpretations. This is primarily due to the fact that this term reflects the wider and deeper character of the positioning of the individual in the surrounding world, it is associated both with objective and subjective assessment. The main components of identity are objective (group needs, norms and values) and subjective (perceived by a member of the group a common image of functions, interests, etc.).

Differences are traced in understanding the nature of this phenomenon, its structure, as well as the specifics of the implementation and application of identity in the form of concrete embodiments. The fact is also complicated by the fact that many researchers use the term “identity” as well as the phrase to denote its varieties (national, ethnic, religious, professional, etc.) as self-evident, not requiring definitions.

The etymology of the word “identity” (from the Latin *identicus* – identical) combines two meanings: first, the identity of the person to himself, antinomy in this sense, the word “other” will suit for it; the second is an exceptional homogeneity with someone or something, in this case the antinomy is “different”. Identity is the correlation of someone (who is being) with himself in connection with his own variability, variability. It appears as a way of preserving the form of one or another subject in time and space. The notion of “identity” may have another meaning – uniqueness, authenticity (Latin *andpse*, English *selfhood*, Gentle *Selbsttheit*). Identity is the product of social interaction that arises as a consequence of the projection of individuals to themselves expectations and norms of others [2, p.33].

As it is noted, national identities occupy one of the leading places in the structure of identities. Due to the synthetic nature, it is the subject of interdisciplinary research. Difficulties in defining a national identity arise not only because of the multiplicity of the concept of “identity”, but also because of the fact that in the various humanities and social sciences this concept has different definitions. In the most general form, under a national identity, they understand the feeling of collective membership of a particular national community, its culture.

National identity is a complex of ideas about one’s own nation and its links with similar formations. Images of other ethnic communities and nations often determine relations with these entities [1, p.68].

Moreover, the issue of differentiating the concepts of the “national identity” and “national consciousness” is extremely discursive. Some authors consider these two concepts as synonyms, while others consider the identity to be an integral part of self-consciousness; there are authors whom these concepts are independent and non-overlapping for, and often variants of abandonment of one of the concepts.

The relationship between the concepts of the “nation” and the “national identity” is also very important. There are five most important aspects of national identities and national consciousness. First of all, it is human belief: the nation is as long as its members recognize each other as compatriots and seek to continue to co-exist; and second, the common historic past, shared responsibilities and ideas about the common future; Thirdly, there are joint actions, that is, an effective identity; fourthly, permanent residence in one country and, the fifth, common characteristics that are united by the concepts of “national character”, which form a nation-wide culture [5, p.34-36]. These objective preconditions and features of the national community are at the same time the most important signs of national identity. It is in essence multidimensional, it can never be reduced to a single component. Moreover, national identity is characterized by a specific combination of objective and subjective features that distinguishes one national community from another.

Accordingly, national identity will be considered by us as a recognition of the people themselves, knowledge and respect for history, national culture, territory, awareness of the people of their special features, understanding by members of the national group of their interests, aspirations, goals, ideals, needs, etc.

Among the factors and conditions that affect the formation of national identity, it is necessary to identify the next one: family, school, language, ethnic stereotypes, the nature of interaction between ethnic groups, etc.

The following forms of national identity are distinguished:

1. Normal identity, when the image of his people is perceived as positive, with adequate attitude to culture, history, natural patriotism, with a tolerant setting for communicating with other peoples.

2. Ethnocentric identity – the uncritical advantage of any national group and self-identification of the individual with her.

3. Ethno-dominant identity, which captures such an attitude of self-consciousness and human behavior, when not only national identity becomes a priority among other types of identities (citizen, mother, father), but also the achievement of goals, the interests of the people begin to be perceived as a dominant value.

4. Ethnic fanaticism – an identity in which the absolute domination of national interests and goals, often irrationally perceived, is accompanied by a willingness to go for them for any sacrifices and actions.

5. Ethnic indifference is the indifference of people to the problems of nationality and interethnic relations, to the values of one's own and other peoples, people are free from norms and traditions, neither their own nationality nor the nationality of others affects their behavior.

6. Ethnogenyhlism in the form of cosmopolitanism, advocating denial of nationality and ethno-cultural values.

7. Ambivalent, unexpressed, and sometimes "upright" or even "triple" identity. This type of national identity is sufficiently widespread in a nationally mixed environment.

Besides that, the forms of manifestation of national identity depend on the national environment of the individual and people generally [3, p.144].

Consequently, national identity is a complex, dynamic phenomenon. National identity is formed under the influence of different conditions and factors. Preserving the fullness of national identity requires effort, since the established system in the past may not be effective enough. An emphasis should be placed on national interests, on the factors that contributes development and prosperity, there must come awareness of the need to improve the life of the nation as a whole.

References:

1. Dedush O. National identity through the prism of imagology / O. Dedush // Folklore and ethnology. – 2017. – N 1. – pp. 68-72.
2. Kozlovets M. Phenomenon of the national identity: globalization challenges: Monography / M. Kozlovets. – Zhytomyr: Publishing Office of Zhytomyr Ivan Franko State University, 2009. – 558 pp.
3. Lysenko O. Problem of the national identity: pedagogical, sociological and philosophical analysis / O. Lysenko // Bulletin of Vasyl Stefanyk Precarpathian Nationality University. Pedagogy. Issue XLVII. – Ivano-Frankivsk. – 2014. – pp. 138-146.
4. Anthony D. Smith. National identity / A. Smith. Translation from English language – P. Tarashchuk. – Kyiv: Osnovy, 1994. – 224 pp.
5. Risse T. European Institutions and Identity Change: What Have We Learned? – Hermann R., Risse T. and Brewer M. (eds.) Transnational Identities. Becoming. European in the EU. – Lanham MD. 2004.

Марусяк О.В.

Німецьке товариство з міжнародного співробітництва (GIZ GmbH)

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ ТА МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОПОРЯДОК: ГЕОПОЛІТИКА ПРОТИ ПРАВА

Сьогодні анексію можна розглядати як своєрідний «краш-тест», який виявляє рівень стабільності міжнародного правопорядку та ступінь

готовності системи міжнародної безпеки до різноманітних агресивних викликів. Будь-яка протидія анексії з боку суверенних держав та міжнародних інституцій постійно зміцнює міжнародний правопорядок та підносить престиж міжнародного права, тоді як будь-яка пасивність та індиферентність держав у таких питаннях призводить до подальшої ескалації конфлікту та послаблення ефективності міжнародного права.

Останньою (до анексії Криму у 2014 р.) подібною кризою у системі міжнародних відносин була анексія Кувейту Іраком у 1990 р. Однак, якщо кувейтська криза миттєво згуртувала все міжнародне співтовариство, і заходи реагування на таке грубе порушення міжнародного права були негайно вжиті з боку провідних держав світу (вже у 1991 р. незалежність та *status quo* Кувейту були відновлені), то реакція щодо анексії Криму з боку міжнародного співтовариства була занадто кволою та повільною, і це призвело до ще більшої ескалації конфлікту – до війни на Сході України. Які явища негативного характеру мали місце у системі міжнародних відносин між цими двома часовими проміжками? І як взагалі сталося, що міжнародне право та всі міжнародно-правові інституції, включно з ООН, виявилось абсолютно недієвим та безсилим у випадку з Кримом? Відповіді на ці запитання, швидше за все, доцільніше шукати в динаміці самого міжнародного правопорядку після розпаду СРСР.

Глобальний правопорядок після 1945 р. до 1991 р. був біполярним, тобто заснованим на основі балансу сил та стратегічного паритету між двома світовими наддержавами – США та СРСР, кожна з яких домінувала у власному геополітичному просторі. Даній системі була властива саморегуляція: мирне співіснування та будь-яка співпраця між США і СРСР тільки сприяли зміцненню цього міжнародного правопорядку, а будь-яка конфронтація та порушення балансу загрожували повномасштабною кризою та викликали неабиякі зусилля щодо приведення системи міжнародних правовідносин у стабільне русло з обох сторін.

Після розпаду СРСР світ став однополярним, а США залишилися єдиною світовою наддержавою, яка вже не мала конкурентів у боротьбі за політичне, економічне, військове та ідеологічне домінування над всією планетою. Багато науковців на початку 1990-х прогнозували швидке настання так званого «кінця історії» – остаточної перемоги західної моделі суспільного розвитку, ліберальних правових цінностей та ринкової економіки в усьому світі. Однак, виявилось, що геополітичні чинники все ще залишаються актуальними для суб'єктів міжнародних відносин. Зокрема, позиціонуючи себе як борця за найбільш демократичні, правові та гуманістичні цінності США зі своїми союзниками не перестали втручатися у внутрішні справи різних держав світу без остраху бути звинуваченими у порушенні міжнародного права через необґрунтоване застосування сили або її погроз.

Багато західних, і навіть американських, науковців бачили у військових операціях США та НАТО в колишній Югославії, Афганістані, Іраку, Лівії, Сирії та ін. державах серйозну проблему для збереження міжнародного правопорядку. Наприклад, проф. Б. Зімма (Університет Людвіга-Максиміліана в Мюнхені) щодо операції НАТО в Косово написав наступне: «Юридичні проблеми, які підняті кризою в Косово, є особливо вражаючим доказом, що складні випадки породжують погане право» [5, с.14]. І, як результат, наступним подібним прикладом «юридичних проблем» стало проголошення в 2008 р. незалежності Косова, яке Т. Карпентер (Інститут Катона) порівняв з «гранатою», а поспішне рішення США та багатьох держав ЄС щодо підтримки сепесії Косово – з відкриттям «ящика Пандори», назвавши це колосальним зовнішньополітичним промахом, який створить в недалекому майбутньому підґрунтя для посилення сепаратизму в тій же самій Європі [1].

Звісно ж, юристи-міжнародники не обійшли увагою і іракську кампанію. Зокрема, американські науковці проф. Р. Крамер (Університет Західного Мічигану) та проф. Р. Міхаловські (Північно-Арізонський Університет) охарактеризували вторгнення США та інших держав НАТО в Ірак в 2003 р. таким чином: «Вторгнення до Іраку та його окупація Сполученими Штатами і їхніми союзниками є порушенням міжнародного права і, таким чином, утворює державний злочин. Однак це державний злочин, щодо якого не існує ефективного соціального контролю, і за який не можна піддати формальному покаранню. Виходить, що США як найбільш могутня в світі у військовому та економічному відношенні держава та її лідери можуть за власним бажанням відносно безкарно порушувати міжнародне право. Однак, безкарність не робить неправомірні дії правомірними, а також не може вивести їх за рамки кримінологічного вивчення» [3, с.463].

Цілком зрозуміло, що така агресивна поведінка США викликала значний виток антиамериканізму по цілому світі, а також протидію з боку інших держав, особливо антидемократичних, які і так до того були вже вороже налаштованими проти США. Адже якщо США та їхні союзники, які відкрито сповідують та пропагують демократію, ринкову економіку та безкінечно апелюють до права як вищого соціального блага, постійно порушують міжнародне право, то як можна запобігти порушенням міжнародного права з боку інших, особливо авторитарних, держав, які і так ніколи не відзначалися особливою повагою до правових цінностей?

Взяти до уваги хоча б Росію, яка, на відміну від США, постійно була прихильницею авторитарних державницьких традицій та нівелювання основних прав і свобод людини. РФ завжди виступала на міжнародній арені одним із найбільш нетерпимих опонентів зовнішньої політики США, піддаючи тотальній критиці всі вищезазначені військові

операції США та НАТО, та позиціонувала себе як справжнього і мало не єдиного захисника міжнародного права в сучасному світі. Однак, Росія паралельно вчиняла не менш грубі порушення міжнародного права (втручання в придністровський та нагорно-карабаський конфлікти, війна в Грузії у 2008 р., яка завершилася окупацією Абхазії та Південної Осетії, активна участь у війні в Сирії тощо), які теж завдали суттєвого удару по міжнародному правопорядку.

А ситуація з Україною взагалі є енциклопедичним прикладом усіх можливих зловживань та порушень з боку Росії, які тільки можна уявити. Росія завжди прагнула використати потенціал України у власних геополітичних інтересах, відкрито втручаючись у внутрішні справи цієї держави та нав'язуючи їй власну світоглядну парадигму зовнішньої та внутрішньої політики. На очевидність такої мотивації російського керівництва по відношенні до України в цілому, та Криму зокрема, звертали увагу безліч науковців. Зокрема, проф. Е. Гьотц (Орхуський університет) у статті з промовистою назвою «Це геополітика, дурню: пояснення російської політики в Україні» наголосив, що «хоча захоплення Криму і обґрунтовувалося потребою захисту російськомовного населення території, однак остаточна ціль була геополітичною» [2, с.5].

«Ми спостерігаємо тривожне знищення принципів незастосування сили та невтручання у внутрішні справи держав, – писав нещодавно після анексії Криму проф. Р. Мюллерсон (Інститут міжнародного права, Академія права Таллінського університету). – Останній принцип схоже взагалі став застарілим. Росія, і тоді, і тепер, а також західні держави перед падінням (не без заслуги) Президента Януковича – цього українського злодія в законі – поспішно змагалися у втручаннях у справи України, що можна порівняти хіба що з бійкою за Африку між європейським імперіями XIX століття. Російські аргументи щодо інтересів щодо України є дуже схожими на ті виправдання, які використовували Західні держави при зловживанні міжнародним правом. Хіба країни НАТО не розуміють, що в інших випадках Китай або Росія також можуть вдатися до маніпуляцій із їхнього арсеналу? Однак, це не арсенал міжнародного права» [4, с.138].

Таким чином, можна дійти до висновку, що однією із передумов анексії Криму стала деградація міжнародного правопорядку, яка була результатом агресивної політики багатьох держав світу, як демократичних, так і антидемократичних, після розпаду СРСР. Сьогодні порушення міжнародного права зайшли настільки далеко, що на даному етапі розвитку міжнародних відносин швидше можна передбачити визнання анексії Криму РФ або замороження цього конфлікту, що, на думку багатьох політиків, видається більш простим та набагато реальнішим шляхом, аніж повернення до *status quo* 2014 р. Однак, такий «простий шлях» не означає, що він буде правомірним, і навіть навпаки,

він може стати фатальним для всієї системи міжнародного правопорядку.

Література:

1. Carpenter, T.G. “Kosovo Independence Grenade”. *Cato Institute. Publications. Commentary*, 22 February 2008. Access mode: <http://goo.gl/kQV20Y>
2. Götz, E. “It’s geopolitics, stupid: explaining Russia’s Ukraine policy”. *Global Affairs*, Vol. 1, No. 1 (2015): 3-10.
3. Kramer, R.C., Michalowski, R.J. “War, Aggression and State Crime: A Criminological Analysis of the Invasion and Occupation of Iraq”. *The British Journal of Criminology*, Vol. 45. No. 4 (2005): 446-469.
4. Müllerson, R. “Ukraine: Victim of Geopolitics.” *Chinese Journal of International Law*. 13 (2014): 133-145.
5. Simma, B. “NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects.” *European Journal of International Law*. Vol. 10 (1999): 1-22.

Мудраков В.В.

Хмельницький національний університет

САМОБУТНІСТЬ ЯК КЛЮЧОВА ЦІННІСТЬ УКРАЇНЦІВ

Основним принципом нашого розвитку, нашим життєвим девізом повинно стати збереження самобутності свого характеру.
Родо

Вступ. Те, як можна висновувати про сьогодишню динаміку світоглядно-ціннісної і суспільно-політичної сфер не залишає сумнівів – нинішній світ потроху божеволіє. На тлі дестабілізації гарантів світової демократії: прогнози повалення найбільшого проекту відкритого суспільства (ЕС) і активізація популістів радикально національних рухів у Європі, домінації ірраціональних мотивацій у виборчих процесах (США), загострення «корейського питання», постійна неадекватність від спроб реінкарнації Російської імперії посилюють проблеми ціннісних орієнтирів у подальшому розвитку Західного світу. Світу, який сьогодні світоглядно простягається вже значно східніше, аніж є кордони Європейського Союзу. Проте ціннісно-сміслові топоси якого – в посттоталітарних суспільствах – постійно «розхитуються» війнами (Молдова, Грузія, Україна), а також перебувають під безперестанною дією корозії-пропаганди.

Сутність самобутності як теза І. Досягнення західних суспільств у сферах політичного, економічного чи загальнокультурного поступу є безперечними. Ці суспільства ґрунтуються на цінностях *демократії, верховенства права, раціональності, прав людини та гуманістичного мислення* – це основа для розбудови проекту відкритого суспільства. Утім,

список виокремлених цінностей для розвитку повноцінності цього проекту в контексті української реальності потребує доповнення, позаяк унеможлиблюється у принципі через цю неповноту. Йдеться про ключову для української свідомості цінність, що постає й умовою, й необхідністю – самотутність, культурно-політична самотутність. Самотутність повинна стати даністю, потребою в якій мусимо усвідомити зараз. Усвідомити як «ціннісне повітря» політичного буття, задля виживання у цій атмосфері. Вона має віддзеркалювати сутність колективного мислення, колективної свідомості українців.

Систему взаємодоповнень, взаємопотенціювань і діалогу цінностей можна напрацювати шляхом різних культурно-освітніх і політичних проектів на принципах толерантності. Транзитувати і синергіювати основні принципи і засади прилаштування ціннісних орієнтирів. Втім, *самотутність жодному транзиту не підлягає*. Вона самозвершується. Вона самодосягається. Самотутність або є, або її нема. Ба більше, про «транзит» і «співвідношення у єдності» ціннісного арсеналу як можливості розвитку може йтись тільки за умов дії самотутності. За інших умов відбуватиметься і культурна, і політична абсорбація меншості. Для нас цей аспект щонайперше повинен угрунтовлюватись світоглядно-політичною концепцією «[ми] українці» – каркасом політичної свідомості сучасного українця, і що найголовніше – повагою до самих себе.

Функціональність самотутності як теза II. Концепція повинна ставити завдання розробки свого культурно-політичного наративу, що давав би змогу:

(1) з одного боку ефективно протистояти агресивним проектам на кшталт «Крым наш» чи «Новоросси́я», адже коли ми кажемо, що «Ні, він НАШ!», то одразу постає питання, а чий це «НАШ» [див. 2]. Так, безперечно він український, але чи є тут світоглядно-концептуальна єдність? На скільки глибоко українці усвідомлюють себе як «МИ» і як довго в змозі це робити? Тут, зараз і повсякчас чи ситуаційно-вибухово – від революції до революції? Йдеться не про військову потужність, аби силою відстояти півострів чи інші тимчасово окуповані території, а у *[справжній ідейній єдності, приналежності до культурно-політичного вектору, внутрішньо цілісній суспільній свідомості. Усвідомлення і повага свого культурно-політичного буття – головний принцип самотутності як цінності]*.

(2) з іншого – зберігати світоглядно-ціннісний плюралізм наративів і реалізовуватись в режимах толерантного співіснування. Спільне існування як спільна справа – наша «res publica». Йдеться про об'єднаничу функцію самотутності як про універсальну соціалізацію спільноти, універсальнішу аніж держава, класова структура, нація, церква чи якась корпорація [див. 1]. *[Самотутність як цінність, бути в духовно-*

політичній єдності, у спільності, бути (хоча б) водночас окремо (від ворогів) і разом (із союзниками)].

Потенціал цього культурно-політичного нарративу мусить розвиватись впливами на переформатування ментальних підвалин, що у процесі здійснення політики в актуальний момент визначається ним, у потенційних аспектах визначає його. Ідейно-смысловий імпульс на рівні ментального буття – це з одного боку (1) емоційно-психологічний ґрунт якісно кращого політичного продукту. Такого, який би реалізував концепцію як автоматична реакція на подразник. З іншого – (2) увиразнював зміст когнітивної сфери якими володіє певна спільнота. Від цих смыслових обривів й зовсім поруч відповіді на проблему кризи ідентичності.

Висновок. Отже, самотність сучасного українського європейця мусить звершитись як основна ментальна характеристика політичної свідомості. Вона актуалізується потребою досягання європейської відповідності державотворчих процесів та й «образу типової європейської свідомості». Крім того, варто розуміти загрози від переступання межі допустимих потоків інноваційно-ціннісних транзитів при «самотній недосконалості».

Література:

1. Дацюк С. Республіка та нація // Українська правда / Блоги. – 12 березня, 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/513eeea47e57b/> (дата звернення 15.09.2017).
2. Попович М. Після таких великих пертурбацій у країні створено кримінальний тип влади // Незалежний культурологічний часопис <І> / Інтерв'ю. – 09.12.2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2016/Popovych_U_kraini_stvoreno_kryminalnyj_typ_vlady.htm (дата звернення 15.09.2017).

Никишина Н.В.

Краматорський інститут

Межрегиональной Академии управления персоналом

СУБЛИМАЦІЯ ЛЮБВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

Проблема сублимации любви является одной из основных для представителей украинской философии. Если западные философы, психологи, основываясь на психоанализе З. Фрейда, ведут речь о сублимации биологических потребностей, в первую очередь сексуальных, то украинские философы говорят о сублимации ценностей, то есть того,

что уже было сублимировано. Здесь сублимация предполагает не только трансформацию сексуальной энергии в оформленное чувство любви между мужчиной и женщиной, но и восстановление в человеке образа и подобия Бога. Это процесс духовного формирования, развития человека, личности.

Одним из главных символов любви является сердце. Как замечает Б.П. Вышеславцев, человек без сердца – человек без любви. Сердце – сокровенный, тайный центр человека, личности. Оно выступает органом религиозного опыта. Человек должен быть сердечно-религиозным. Исключительно в глубине своего сердца он соприкасается, встречается с Богом. В украинской философии эту проблему наиболее полно представляют Г.С. Сковорода и П.Д. Юркевич. «Мир, как система явлений жизненных, полных красоты и знаменательности, – пишет П.Д. Юркевич, – существует и открывается первое всего для *глубокого* сердца и отсюда уже для понимающего мышления [3, с.82]». Сердце призвано любить и творить добро. С точки зрения украинских философов, сердце определяет жизнь и сущность человека: доброе сердце – добрый и счастливый человек, ожесточенное сердце – злой, обреченный на вечные муки. Именно поэтому так важна заповедь любви, данная человеку Богом. Любовь не только является высшим принципом духовного развития, но и оправданием, смыслом человеческой жизни. П.Д. Юркевич констатирует: «Человек начинает свое нравственное развитие из движений сердца, которое везде хотело бы видеть благо, счастье, сладкую игру жизни, везде хотело бы встречать существа радующиеся, согревающие друг друга теплотою любви, связанные дружбой и взаимным сочувствием. Только в этой форме *осуществленного всеобщего счастья* мир представляется ему как нечто достойное существовать [3, с.181]».

Как отмечает Г.С. Сковорода, существует три мира. Первый является всеобщим. Он состоит из множества малых миров. Это вселенная, или макрокосмос. Второй – малый мир, микрокосмос. Это отдельно взятый человек. И третий, символический, мир – Библия. Каждый из трех миров имеет две сущности: материю и форму, то есть плоть и дух, видимость и истину, смерть и жизнь. Для человека первая сущность, или натура, является животной, рабской, вторая же – божественной. Г.С. Сковорода пишет: «... истинным человеком есть *сердце в челоѿжкѿ*, глубокое же сердце и одному только богу познаваемое не иное что есть, как мыслей наших неограниченная бездна, просто сказать, душа, то есть истое существо, и сущая иста, и самая ессенция (как говорят), и зерно наше, и сила, в которой единственно состоит [родная] жизнь и живот наш... [2, с.138]». Каждый человек желает быть счастливым. Он рождается для счастья и всю жизнь стремится к нему. По мнению философа, быть счастливым означает найти, познать себя. Опорой в этом процессе служит мудрость и добродетельность человека.

П.Д. Юркевич представляет пять основных ипостасей человеческого сердца. Во-первых, сердце есть хранитель и носитель всех телесных сил. Оно играет важнейшую роль в физической жизни человека, координирует работу его организма. Во-вторых, сердце является средоточием духовной жизни. Это «седалище» воли, в котором зарождаются решимость, желания и намерения человека. В-третьих, оно выступает центром познавательной деятельности. «Уразуметь *сердцем* – значит понять (Втор. 8, 5); познать *всехмь сердцемь* – понять всецело (Иис. Нав. 23, 14). Кто не имеет сердца *разумѣти*, у того нет *очесь видѣти* и *ушесь слышати* (Втор. 29, 4) [3, с.70]». В-четвертых, сердце – это центр душевной, эмоциональной жизни, многообразных чувств, волнений и страстей. Наконец, в-пятых, это средоточие нравственной жизни, «исходное место всего доброго и злого в словах, мыслях и поступках человека».

Думается, что образ сердца, представленный П.Д. Юркевичем, являет собой не только центр телесной и духовной жизни человека, но и символ сублимации. Наши аргументы. Пять ипостасей сердца, которые выводит украинский философ, содержат в себе функции различного порядка: от физиологических до духовных. Подчеркнем: это иерархически восходящие функции сердца. Согласно П.Д. Юркевичу, человек должен повиноваться заповеди любви, жертвовать своими личными выгодами для общего блага. «Человек, – пишет философ, – испытывает нравственное влечение к человеку как для того, чтобы от его слова и от его мысли получить внутренние возбуждения, питать и воспитывать ими свою душу, так и для того, чтобы в свою очередь открывать ему свою душу, свои мысли, желания, радости и страдания [3, с.353]». Таким образом, человек должен сублимировать, перейти от приоритета собственной выгоды к чувству человечности, к подвигу миротворения. Желание мира, стремление к миру составляют нравственную нужду всякого человека. Фактически речь идет о новой ценностной системе нравственного воспитателя, или миротворца. Упорная борьба с самолюбием, торжество над страстями, послушание совести, деятельная любовь и преданность Христу – основные составляющие данной ценностной системы. Внутренняя гармония и мирные отношения с окружающими людьми выступают здесь как обязательное условие христианского общежития.

В единой системе проблему любви, сублимации и творчества рассматривает и Н.А. Бердяев. Философ утверждает, что мир в своем развитии проходит три эпохи божественного откровения: откровение закона (Отца), откровение искупления (Сына) и откровение творчества (Духа). «В первую эпоху изобличается законом грех человека и открывается природная божественная мощь; во вторую эпоху усыновляется человек Богу и открывается избавление от греха; в третью

епоху окончательно открывается божественность творческой человеческой природы и мощь божественная становится мощью человеческой [1, с.279]».

Как отмечает Н.А. Бердяев, тайна божественная и тайна человеческая – одна. «В человеке рождается Бог и в Боге рождается человек. Раскрыть до конца человека – значит раскрыть Бога. Раскрыть до конца Бога – значит раскрыть человека [1, с.280]». Философ по-новому акцентирует проблему человеческой дуалистичности. Он подчеркивает, что человек несет в себе двойной образ и подобие. Каждый человек есть и малая вселенная, и малый Бог. Совмещая в себе два данных начала, человек призван осуществить свое высшее предназначение. Он призван, по словам Н.А. Бердяева, открыть Бога миру, а мир – Богу, фактически вернуть Бога и себе, и миру для новой активно-творческой религиозной жизни.

Творчество, как и сублимация, неотрывно от свободы. Творит исключительно свободный человек. Творчество – это «дерзновение свободы». Третья эпоха творчества характеризуется полной свободой человека. Он перестает быть рабом Божьим и становится полноправным участником творческого процесса. Эпоха закона – это время до Христа, эпоха искупления – это эпоха Христа Распятого, эпоха творчества – Христа Грядущего. Христианство раскрывается лишь на третьей стадии, когда человек преодолевает свой пол, рождение и смерть, обретает цельность, гармонию и бессмертие.

Литература:

1. Бердяев Н.А. Смысл творчества. Опыт оправдания человека // Бердяев Н.А. Смысл творчества: Опыт оправдания человека. – Харьков: Фолио; М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – С. 15-334.
2. Сковорода Г.С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – Київ: Наукова Думка, 1983. – 543 с.
3. Юркевич П.Д. Философские произведения. – М.: Издательство «Правда», 1990. – 672 с.

*Романуха О.М.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського*

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Формування ідентичності українського суспільства складний та водночас важливий процес. Він завжди був провідним у національно-визвольному русі, боротьбі за відродження української державності. Його торкалися Б. Хмельницький та В. Винниченко, М. Костомаров та

М. Максимович. Він не втратив своєї актуальності й після проголошення незалежності України. Вікова розірваність українців як етносу, супроводжувана міжконфесійним та мовним протистоянням мала негативний вплив на формування їх як нації. Проблеми самовизначення українців Півночі й Півдня, Сходу і Заходу по цей час зумовлюють існування різних рівнів та видів ідентичності: національна, політична, релігійна, історична, культурна, мовна, територіальна. Взаємозв'язок між якими й утворює той комплекс вимог, якому має відповідати суспільство.

Одним із важливих видів ідентичності є територіальна. Людина, що проживає на певній території, перш за все, повинна пов'язувати себе із нею, оскільки, формування таких відчуттів як патріотизм, гордість починається саме із проведення паралелей між тим місцем де ти мешкаєш та собою. У більшості країн світу відсоток ідентифікації людини із територією на якій вона проживає становить близько 100%, проте за результатами соціологічних досліджень проведених у 1994 р. в Україні лише 34% опитаних ідентифікували себе із усією державою, із них 65% на Правобережжі (в Галичині – 84%) та 35% на Лівобережжі. 17% опитаних взагалі віднесли себе до Радянського Союзу. Близько третини висловилися за регіональну ідентичність. Ситуація не сильно змінилася і через 10 років. У 2004 р. лише 41% респондентів ідентифікували себе з Україною, в той час як із СРСР пов'язувало лише 11%, а регіональну ідентичність продовжувала висловлювати третина. Як бачимо, суттєвих зрушень не відбулося. Третина громадян на протязі 15 років розбудови незалежності так і не пов'язала свою ідентичність із Україною. Збільшення ж відсотку людей, що ідентифікували себе із усією країною відбулося за рахунок зменшення кількості респондентів зв'язавших свою ідентифікацію з СРСР [1].

При цьому, відсоток громадян які обрали Батьківщиною – Україну, напряму залежав від регіону проживання. І це не дивно, територіальна ідентичність сильно пов'язана із історичною та національною. Саме різне історичне минуле регіонів України активно позначається на сьогоденньому процесі ідентифікації її населення. Проголосивши в 1991 р. незалежність, Україна не пройшла в своєму розвитку потрібного проміжку часу, що миг би захистити її від впливу минулих років. Як результат, регіони України мають відмінну оцінку історичних подій та цілих періодів української історії. Порівнюючи динаміку регіонального індексу історичних подій можна відзначити, що в Східних, Південних регіонах України оцінка «Жовтневої революції 1917 р.», значно вища ніж у Західних регіонах, в той час як «Розпаду СРСР» чи «Проголошення незалежності України» значно нижча.

Причина неоднозначності поглядів на історичні події та різну територіальну самоідентифікацію громадян криється не лише в географічній близькості областей України до Російської Федерації чи

країн Західної Європи, але й проживання там значної кількості національних меншин. В Україні мешкають представники близько 200 націй, найбільшими з яких є росіяни. Вони становлять 8 млн. чоловік (17,3%). Більша їх частина розселена саме в Східних та Південних регіонах України. Зіставивши ці данні із даними територіальної та історичної ідентифікації можна відзначити певну закономірність та зробити висновки, що територіальна, історична, національна ідентичності українського суспільства перебувають у тісному взаємозв'язку. На це значно вплинуло входження України до складу Російської імперії, Австрійської імперії, СРСР, Польщі. Спільне переживання багатьох історичних випробувань сформувало між цими народами тісні стосунки, які з часом трансформувалися в традиційні та визначають характер сучасних політичних й культурних процесів України. Суспільство ж, зазнаючи від них впливу, переживає складні процеси трансформації та вимагає від держави зваженої внутрішньої політики. Для прикладу, існує 11-18% прошарок громадян в яких на першому плані стоїть ідентифікація із СРСР, не зникає ностальгія за минулим. Це не відносить їх до противників української державності, але змушує задуматися над тим, що саме держава зробила не так задля досягнення консолідації народу [2].

Проаналізувавши лише три види ідентичностей можна відзначити – українське суспільство неоднорідне та складається, щонайменше, із трьох груп, діаметральність думок та поглядів яких прямо пропорційна розташуванню зі Сходу на Захід. Підтвердженням цьому слугує культурна ідентифікація. Однак перед початком її аналізу необхідно зазначити, що в сучасних умовах глобалізації, про національні культури можна говорити з певною умовністю. Масова культура, яка активно розповсюджується по світу завойовую все більшу прихильність серед молодого покоління відтісняючи національну. Культура перетворюється на засіб заробляння грошей, поширення впливу, а не духовного збагачення та розвитку людства. Із чим же асоціюється культура в суспільстві? Перш за все, це мова. Їй відводиться важливе місце у виробленні ідентифікації людини. Сьогодні в Україні де-факто існує двомовне середовище, що має регіональну структуру яка не змінюється із плином часу. Так за результатами всеукраїнського перепису 1989 р. та 2001 р. можна констатувати, хоч кількість росіян в Україні й скоротилася на 3 млн. осіб, динаміка росту числа російськомовних громадян України зростає. Протягом 1989-2001 рр. кількість представників інших націй, що вибрали українську мову як рідну зросло на 0,15 млн. осіб, в той час як російської на 0,5 млн. осіб. При цьому число українців, що вважають рідною мовою українську, впало приблизно на 1 млн. осіб, а кількість українців, які вважають рідною мовою російську, зросло на таку ж саму цифру. Отже, факт збільшення чисельності громадян, що віддають перевагу російській мові у спілкуванні є беззаперечним [3].

Про це свідчать й дані соціологічних досліджень. Згідно опитувань, проведених протягом 1991-2001 рр. інститутом соціології України, Фондом «Демократичні ініціативи», середньоарифметичний відсоток опитаних людей, що обрали своєю рідною мовою спілкування українську, коливається в рамках 59-64%, а російську – 35-38%. Враховуючи ж той факт, що у графі „національність”, яку заповняли респонденти, відсоток українців у середньому коливається від 72 до 78%, а росіян 18-23% – можна вести мову про поширення російської, а не української мови. Як видно з вище наведеного, близько 10-12% громадян, які вважають себе українцями, не назвали українську мову рідною. За дослідженнями С. Савоскула, проведеними у 90-х рр. ХХ ст., за надання російській мові статусу другої державної більше усього виступають мешканці Східних та Південних регіонів незалежно від національності. На Сході це підтримують близько 62% опитаних українців та 74% росіян, а Півдні 32% українців й 50% росіян. В той час як на Західних регіонах ці показники становлять 27% для росіян та 5% для українців. Така ситуація автоматично позначається на інформаційних уподобаннях громадян Південно-Східних регіонів України та віддання переваги російськомовним газетам, журналам, телепередачам, фільмам [4]. З наведеного матеріалу, можна стверджувати, що Східні, Південні, Західні, Північні та Центральні регіони, у силу різного оцінювання минулого та існуючого, автоматично формують різне бачення майбутнього. На основі цього формується політична ідентифікація. Вже ні для кого не таємниця, що електоральна карта України розподіляється за регіонами, які співпадають із регіонами мовної, релігійної, історичної ідентичності.

Отже, з проголошенням незалежності України, перед її громадянами постала необхідність швидкої трансформації власної ідентифікації. Кардинальні зміни в політичній, культурній, релігійній, соціальній, економічній сфері сильно вплинули на характер суспільного розвитку, вимагали створення людини з новими ідеалами, цінностями й пріоритетами. Проте завдання, які ставилися перед новоутвореною державою, виявилися не з легких. Багатовікова розірваність українців як етносу, значний культурний, економічний та політичний тиск на них, сформували певні відмінності. Громадяни України по різному ідентифікували себе із територією проживання, релігією яку сповідували, не однаково ставилися до історичних подій, національних меншин, що проживали в Україні. Все це сформувало не лише проблему ідентифікації сучасного українського суспільства, але й перспективу його подальшого розвитку. Як свідчать результати досліджень, говорити про єдність українського суспільства на даний момент можна лише з певною умовністю, оскільки в ньому ще недостатньо повно сформовані культурні ресурси, накопичені у ході самостійної історії, не зовсім вдало проведені історичні й культурні ревізії. При цьому адміністративні методи та

форсовані заходи не можуть принести позитивного результату, оскільки людина має самостійно усвідомити власну приналежність до певної спільноти. Лише за таких умов Україна зможе забезпечити собі входження до нового глобального світу, вирішити нагальні проблеми сьогодення.

Література:

1. Шарма Р., Дюсен Н. Становлення та очікування: Опитування громадської думки в Україні 2003 р: Висновки опитування міжнародної Фундації Виборчих систем [Текст] / Р. Шарма, Н. Дюсен. – Вашингтон: IFES, 2004. – С. А1-49.
2. Стегній О.Г. Динаміка просторово-територіальної самоідентифікації населення України [Текст] / О.Г. Стегній // Український соціум. – 2004. – №2 (4). – С. 62-74.
3. Населення України – 2002 рік: щорічна аналітична доповідь [Текст] / Ред. кол.: С.І. Пірожков (відп. ред.) та ін.; НАНУ; Ін-т демографічних та соціологічних досліджень НАНУ; Держ. ком. статист. – К.: Акодпрес. – 2003. – 375 с.
4. Савоскул С. Русские в Украине: статус, идентичность, перспективы [Текст] / С. Савоскул // Украина – Россия: общество и государство : сб. науч. тр. / под. ред. Д.Е. Фурман. – М.: Права человека, 1997. – С. 279-329.

Титаренко О.О.

Донецький юридичний інститут МВС України

КОНЦЕПТ ПАТРІОТИЗМУ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У складні періоди історії держави патріотизм завжди виступав як основна інтегруюча сила, яка здатна стабілізувати та об'єднати суспільство. Стирання кордонів між державами, між територіями, нівелювання родинних зв'язків і прив'язаність до рідної землі останнім часом підтверджували тезу про ірраціональність почуття патріотизму. Але політичні події останніх років, які відбуваються не лише в Україні, Європі, але і в цілому світі, знову актуалізують поняття та почуття патріотизму.

Питанню патріотизму багато уваги приділили не тільки історики, філософи, але й соціологи. Патріотизм прямо пов'язаний із розвитком економіки, соціальної сфери, політичними подіями. Відомий французький соціолог і філософ Е. Дюркейм, підкреслюючи провідне значення органічного поділу праці та корпоративної солідарності, відводить

патріотизму роль соціального факту, що визначає національні кордони [1, с.62-64].

«Патріотизм» – слово грецького походження («*patria*» буквально перекладається як «вітчизна»), поняття виникло саме в епоху грецьких міст-держав. Історичне джерело патріотизму закріплене існуванням впродовж століть відособлених держав, яке формує прихильність до рідної землі, мови, традицій. В умовах утворення націй і національних держав патріотизм стає складовою частиною суспільної свідомості і відображає загальнонаціональні моменти в її розвитку. Відомий український народознавець В. Скуратівський зазначає, що за існування суспільних систем з жорстким домінуванням інтересів панівних груп, за авторитарних форм управління державою принцип патріотизму знає впливу офіційної ідеології, внаслідок чого часто набуває спотворених форм трактування: любов до Вітчизни зводиться до відданості існуючій державно-політичній системі. Відповідно бажаним «для Батьківщини» врешті-решт виявляється те, що відповідає вузькокорпоративним інтересам правлячої еліти. Історія залишила не один приклад того, як кланові, станові чи класові інтереси сприймалися важливішими за інтереси Вітчизни [2, с.471].

Уявлення про патріотизм пов'язуються з любов'ю до Батьківщини, водночас уявлення про сутність патріотизму у різних людей різне. З цієї причини одні люди вважають себе патріотами, а інші себе такими не вважають. В історії патріотизмом, як особливим почуттям, називали різні явища в суспільних відносинах. Нерідко підміняючи розуміння любові до Батьківщини, наприклад, любов'ю до держави. Так з'явилися терміни «державний (етатичний) патріотизм» – любов до держави, «імперський патріотизм» – лояльність (любов) до імперії і її уряду, «квасний патріотизм (ура-патріотизм)» – гіпертрофоване почуття любові до держави і свого народу, «етнічний патріотизм» – любов до свого етносу тощо [3, с.5-11].

Зміст і спрямованість патріотизму визначаються насамперед духовним і моральним кліматом суспільства, його історичним корінням, що живить суспільне життя поколінь. Роль і значення патріотизму зростають на зламах історії, коли об'єктивні тенденції розвитку суспільства супроводжуються підвищенням громадянської активності (війни, навали, соціальні конфлікти, революційні потрясіння, загострення кризових явищ, боротьба за владу, стихійні та інші лиха тощо). Вияви патріотизму в такі періоди відзначено високими благородними поривами, особливою жертвовністю в ім'я власного народу, своєї Батьківщини, що змушує говорити про патріотизм як про складне і, безумовно, неординарне явище. Коріння патріотизму криється в самому існуванні людини і суспільства, задоволення потреби в безпеці, як на особистісному, так і на соціальному рівнях. Цінність колективного стає настільки

високою, а потреба в забезпеченні його безпеки настільки необхідною, що для цієї особи набуває особливого значення жертва не лише майном або здоров'ям, але й самим життям. Отже, найважливішим є те, що патріотизм – це усвідомлене почуття любові до Батьківщини та діяльність, спрямована на служіння та захист інтересів своєї Вітчизни [4, с.234].

Почуття патріотизму повинно розвиватися та зміцнюватися із історичними етапами розвитку суспільства і не може ґрунтуватися на окремих його етапах, подіях, особистостях. На думку українського дослідника проблем патріотизму Р. Гули, руйнування традиційних патріотичних цінностей, системи героїчних символів радянської епохи у 90-ті рр. ХХ ст. призвело до девальвації системоутворюючих основ історії, ігнорування традицій та досягнень попередників, порушення спадкоємності поколінь та маргіналізації значних верств населення. Тотальне заперечення радянського періоду мало наслідком лише розрив у зв'язку часів, що суттєво ускладнювало перспективу нового державного будівництва [5, с.38]. Згідно із твердженнями вченого, ті, хто ідентифікує себе як патріоти в сучасній Україні, формують ідентичність на необхідності захисту власної землі. І національна ідентичність, і патріотизм сучасних українців якнайкраще формулюються саме в негативному аспекті: «Україна не Росія та не СРСР», патріот – це той, хто захищає Україну від ворожих зазіхань. У кризові моменти існування держави пріоритетним складником державного патріотизму повинна бути ідея захисту держави незалежно від особистого ставлення до політичного ладу та суб'єктів політики, які його представляють. Проте питання про позитивне формулювання національної ідеї, ідентичності, поняття Батьківщини, патріотизму залишаються не лише відкритими, а й найбільш гострими на сьогодні [6, с.190].

Соціологічні опитування найповніше можуть діагностувати стан суспільних настроїв в контексті ставлення до патріотизму. Соціологічна група «Рейтинг», провівши в серпні 2017 р. опитування, з'ясувала, що 83% українців вважають себе патріотами своєї держави. Опитування було проведено практично у всіх регіонах нашої держави. На Заході кількість патріотично налаштованих українців склала 88%, у Центрі – 84%. Водночас у південних областях 18% опитаних заявили, що не можуть говорити про себе як про патріотів своєї країни. На Сході таких респондентів – 11%, у Центрі – 8%, на Заході – 5%. Соціологи зазначають, що чим старші респонденти, тим більше серед них тих, хто вважає себе патріотом [7].

В той же час проведене цією ж соціологічною групою «Рейтинг» в вересні 2017 р. соціологічне опитування «Динаміка міграційних настроїв українців» показало загрозливу тенденцію: кожен другий молодий українець хоче переїхати на постійне місце проживання за кордон. Порівняно з минулим роком кількість українців, які б хотіли переїхати за

кордон на постійне місце проживання, зросла з 30 до 35 відсотків Серед молоді (18 – 35 років) кількість тих, хто має бажання переїхати на постійне місце проживання за кордон, склала 54 відсотки [8].

Важливим фактором, який впливає на осмислення та формування патріотизму в Україні, є пошук природи (підґрунтя) патріотизму, що тяжіє сьогодні до поняття нації. Цей фактор є дуже складним і дискусійним і нині слабо усвідомлюється на всіх рівнях – державному, суспільному, індивідуальному. Складність відповіді на це питання полягає не лише в різноманітності сучасного українського суспільства та несформованості «нації» як соціально-культурної й соціально-політичної одиниці. Ані в політичному, ані в етнічному вимірі українська нація не є однорідною. Розглядаючи такі ознаки нації як спільність мови, території, культури та менталітету, можемо зазначити, що кожна з цих ознак у сучасній Україні дає привід для дискусій та критичних рефлексій. Мовне питання і сьогодні характеризується невизначеністю і, як показала остання освітня реформа, є значним конфліктогеном, починаючи із 2004 р. відбуваються політичні спекуляції навколо поділу України на умовні «Схід» і «Захід», у 2014 р. загострилися питання щодо територіальної належності Криму, Донецької та Луганської областей [9, с.139]. Загострення цих питань є штучним і маніпульованим процесом, який, проте, спирається на певні соціально-політичні й культурні реалії «спірних» регіонів.

У цьому контексті досить парадоксальним є той факт, що в списку держав з найнижчим рівнем патріотичної свідомості опинилися одні з найуспішніших країн світу (Швеція, Швейцарія, Німеччина, Франція). Це нашоє впливає на думку, що, власне, ставлення громадян до своєї країни ніяк не впливає на її розвиток, і навпаки, високий рівень життя не змушує громадян любити свою державу.

В чому ж все таки полягає суть патріотизму, тобто, кого можна вважати патріотом? На це питання складно дати однозначну відповідь. Кожен вкладає в це поняття свій зміст. Проте очевидним, виходячи з українських реалій, є те, що в основі розвитку цього почуття повинна лежати соціальна реальність, яка буде підкріплюватися не тільки почуттями, але й ефективним функціонуванням всієї системи державних та соціальних інститутів, що викликати муть до неї довіру.

Література:

1. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Москва: Канон, 1996. 432 с.
2. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; голов. ред. В.І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

3. Патріотизм як елемент культури : бібліогр. огляд-дайджест / [уклад. В.І. Вовк ; ред. : С.О. Чачко, В.М. Кучерява]; Держ. б-ка України для юнацтва. Київ: [б.в.], 2016. 36 с.
4. Чернова І.В. Проблема патріотизму в сучасному науковому дискурсі. URL: www.asv.gov.ua/content/nauka/editions/15/2011-15/228-238.pdf (дата звернення: 12.10.2017).
5. Гула Р.В. Патріотизм в Україні: уроки минулого, сучасний стан, погляд у майбутнє // Архіви України. 2013. № 6. С. 38-45.
6. Гула Р.В. Націоналізм, патріотизм та інтернаціоналізм: методологічні та аксіологічні аспекти // Український історичний журнал. 2016. № 6. С. 175-191.
7. Більшість українців вважають себе патріотами // Українська правда. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/08/22/7152900> (дата звернення: 18.10.2017).
8. Динаміка міграційних настроїв українців. URL: <http://svitua.com.ua/article/201710/5474-kilkist-ukrayinciv-hochut-vuyihaty-kordon-zrostaye> (дата звернення: 18.10.2017).
9. Тургенєва О.Ю., Харченко І.С. Феномен патріотизму в умовах неукоріненого буття // Актуальні проблеми філософії та соціології. 2015. Вип. 7. С. 137-140.

*Туренко О.С.
Донецький юридичний інститут МВС України*

АКТУАЛЬНІСТЬ ВИЗНАЧЕНОСТІ СЕНСІВ КОНЦЕПТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ – ПІДҐРУНТЯ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВИ

Глобалізована динаміка сучасності сформувала гібридні соціально-політичні і економічні виклики, які стають все більш і більш не сумісними з усталеними політико-державними концептами і проголошеними міжнародними деклараціями цінностями. Ці виклики гостро ставлять проблему переосмислення застарілих державно-політичних (національних) форм і реконструювання соціально-політичних інститутів [1, с.19]. Ключовими викликами сучасності є поєднання двох суперечливих тенденцій соціально-державного розвитку – утвердження нових форм тоталітаризму і поширення індивідуалізованого суспільства (персоналізації), тобто в котре в західній цивілізації повстала вічна проблема сумісності колективного і індивідуального.

Перша тенденція тісно пов'язана з механізмом дисциплінарної влади і революційно-реформаторської легітимації перебудови державою суспільства заради «блага всіх». На зміну старих форм тоталітаризму в світ прийшла його нова модифікація, яку ряд дослідників порівнюють з Паноптиконом. За думкою Дж. Грея, автор алегоричного образу

Паноптикона І. Бентама є пророком теперішньої Америки, це «людина, яка мріяла про суспільство перебудоване по взірцю ідеальної в'язниці» [2, с.119]. Нагадаємо, що в Бентамовій теорії Паноптикон – це закрите приміщення, де наглядач, який перебуває в центрі (але якого не видно нікому), може водночас спостерігати за всіма мешканцями тюрми, розміщеними в камерах по колу. Це ідеальна модель нагляду та уніфікації влади над «вільними» громадянами. Роз'яснює сучасні тенденції трансформації національної держави в Паноптикон З. Бауман. Він звертає увагу на те, що, завдяки електронним базам даних, універсальності й анонімності державних інститутів і дій, людина втрачає якісні відмінності від інших, право вибору, будь-яку розмаїтість. База даних стає інструментом відбору, поділу і відсівання. Більш того, соціальне середовище, простір потенційної вільної дії, робиться державою прозорим. Це робиться з метою «забезпечити юридичний контроль і регулювання моделей соціальної взаємодії й лояльності» [3, с.49].

Інший знаний вчений Дж. Агамбен означає неототалітарні тенденції сучасності взаємовідносин національної держави, її суверенної влади з громадянами терміном табір. На переконання філософа, табір виникає тоді, коли сучасна держава змінює свій традиційний механізм і вбачає своїм ключовим завданням турботу про біологічне існування нації – народження, виживання, стан «звичайного життя» (*ordinary life*). Для цього держава формує надзвичайний стан, який є тимчасовим припиненням дії правової системи через фактичну ситуацію небезпеки, яка набуває постійну просторову локалізацію [4, с.214]. Через це табір стає «простором абсолютної неможливості вирішити, де реальність, а де право, де норма, а де її застосування, де виключення, а де правило, при тому що це рішення безперервно приймається» [4, с.220]. Отак, на думку Агамбена, сучасна держава бере на себе відповідальність лише за *ordinary life* народу, але одночасно формує однобічну правову відповідальність громадян за всі соціально-політичні інституції, імперативним чином змушує їх до солідарного обов'язку, тобто примусово формує табір.

Друга тенденція сучасності є поширення індивідуалізованого суспільства, прояв якого стає помітним після Другої світової війни, коли проголошені права людини стають обов'язковими пунктами національних конституцій й міжнародних угод, принципами міжнародного права. З того часу національні держави беруть на себе обов'язок захищати не тільки право народів, малих етнічних, релігійних або політичних груп, але передусім природні права індивідів, незалежно від їх громадянства і переконань. Порушення державою прав людини, терор держави над власними громадянами веде до втрати визнаного суверенітету з боку міжнародного права і навіть втручання міжнародних організацій у внутрішні справи національних держав.

В еру глобалізації в суспільному житті все більш переважає атоманізований індивідуалізм, який перетворює традиційну форму суспільної солідарності в конвергентні стосунки (Ч. Тейлор) – індивіди відмовляються від концепту відповідальності за іншого і тим більш за загальне, вони роблять благі справи спонтанно, під впливом власних відчуттів і переконань, а не завдяки суспільним нормам. Одночасно з цим різке збільшення обсягів і різноманітності інформації, зростання можливостей вибору людиною тих чи інших інформаційних потоків, збільшення комунікаційних можливостей ще більше утверджує можливості персоналізації. Процес персоналізації спонукає до модернізації застарілих форм держав, які, з слів Ж. Ліповецькі, є державами «революційної свідомості», що проголошували своїм обов'язком зробити своїх громадян здоровими, багатими і щасливими. Персоналізація, на переконання французького мислителя, є типом «організації і соціального контролю, який звільняє від дисциплінарного умовно-революційного порядку, що переважав до 50-х років нашого (XX) століття». Цей процес є розривом початкової фази «сучасного демократично-дисциплінарного, універсально ригористичного, примусово ідеологічного суспільства» [5, с.18]. Таким чином, сучасний індивід відмовляється від прямолінійної і примусової дисциплінарності державних вимог і шукає нових видів політичної комунікації і форм політичної влади, які б розширювали його соціальне середовище і наділяли більшими суверенними правами, без імперативних обов'язків.

Означені тенденції глобалізації властиві й українському суспільству. З тою поправкою, що перехід до нової системи базових цінностей, структури соціальних інститутів відбувається за умов невизначених політичних, соціально-економічних і соціокультурних орієнтирів, химерності і девальвації традиційних ідеологій, консервації тоталітарних уявлень і механізмів управління. Вірна радянської традиції гри дуалізму офіційних і неофіційних норм українська влада прикриває демократично-ліберальними демаршами неототалітарні тенденції управління, антиправні принципи і формує хибний простір політико-правових термінів і понять. Цей метод, на думку автора, не має продуктивного майбутнього і в загалі, несе загрозу існування національної держави. Адже, реформування української держави йде на основі застарілих (національно-радянських) уявлень і не відповідає глобальним тенденціям сучасності. Велика кількість нових законів і підзаконних актів мають формально-колізійний, однобоко-примусовий характер і тому не отримують народної легітимації. Ключовим в процесі перетворення української держави в табір, а нормативно-правовий простір в тоталітарно-колізійний хаос є хибне уявлення і відсутність тлумачення понять і термінів. Одним з таких понять є термін відповідальності, який в

умовах глобалізації має інші сенси, аніж ті що вкладають в нього українські законодавці.

Завдяки Преамбулі Конституції України: «усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями», термін «відповідальність» входить в юридичні словники [6, с.19] і широко розповсюджується в політико-юридичній діяльності. Втім, незважаючи на розташування терміну в Преамбулі Конституції, Конституційний суд або Верховна рада не надали йому світоглядного, ідеологічного фахового тлумачення. Це є необхідним, якщо вважати Преамбулу Конституції правовим вираженням загальнолюдських інтересів з урахуванням інтересів панівних в суспільстві соціальних сил, що визнається більшістю членів суспільства і закріплене в найзагальнішому і стислому вигляді. Преамбула обов'язково повинна мати концептуально-ідеологічне навантаження. Це пов'язано з тим фактом, що будь-яка конституція повинна спиратися на міцні ідеологічні підстави, які на практиці можуть перебувати в сфері як класових, так і загальнолюдських цінностей [7]. Зараз же термін «відповідальність» застосовується в Конституції в найширокому моральному розумінні, тобто існує в крайньому розмитому сенсі. Саме з цієї позиції – лінгвістичної невизначеності, суспільно-ідеологічної і світоглядної безпідставності, відштовхуються українські законодавці, політики і можновладці в своїй діяльності – хибно розповсюджують її в публічному просторі і в подальшому, в сенсах юридичної відповідальності.

Слід визнати, що тлумачення цього терміна потребує визначення аксіологічно-моральної позиції й політичної волі еліт і є нелегкою справою фахівців. Адже, ще П. Рікер висловлювався, що не існує чіткого опису концепту відповідальності у філософській традиції [8, с.42]. Втім, в філософській традиції ХХ ст. є оптимістична оцінка концепту відповідальності. Його надає комунікативна теорія М. Рідель, який зазначає, що «відповідальність людини, як окремої, самостійної особи, за свої дії та вчинки – умова можливості комунікативного ладу, який історично має за підґрунтя спільну практику та форми життя. Те, за що людина «відповідає», – це завдання, що випливають зі спільного буття людини як «особи» (у повному значенні цього слова) з іншими людьми – в сім'ї та на підприємстві, в союзах та професійних спілках, в школі та університеті, в місті та державі, в партії та церкві. Моральна відповідальність має водночас особисту й соціальну основу і припускає належність до інститутів. Вона полягає не в ігноруванні існуючого стану речей, а в можливому в його межах спілкуванні з іншими людьми. «Основа» визначеної таким чином відповідальності полягає перш за все у повазі людської гідності особи, а не інститутів. «Морально» перебирати відповідальність на себе (в усякому випадку, коли можлива особиста

участь у тій чи іншій події життя) здатен кожен із нас; тобто кожна людина може усвідомлювати себе відповідальною і, в цьому розумінні, вільною» [9, с.82]. Отак, М. Рідель пропонує відштовхуватися від поняття гідності і свободи особи, яка завжди знаходиться в активній комунікації з собою подібними громадянами, в різних рівнях і стратах соціального і політичного життя. В цій комунікації і виробляється концепт відповідальності перед існуючим соціумом і його окремими інституціями, але вироблення єдиного концепту не повинно відштовхуватися від універсальних функцій, а виходити з ключової мети спільності – свободи, рівності можливостей і захисту життя і здоров'я кожного і одночасно загального. Саме з цього може формуватися загальне визначення концепту відповідальності, а за ним і позитивна (перспективна) відповідальність, як його юридична форма.

Література:

1. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Ентоні Гіденс. – К. : Альтерпрес, 2004. – 100 с.
2. John Gray, False Dawn. The Delusions of Global Capitalism – New York, New Press, 2000. – 262 p.
3. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. М. Коробочкиной / Зигмунд Бауман. – М. : Весь Мир, 2004 – 188 с.
4. Агамбен Д. Homo sacer. Суверенная власть и голая жизнь / Джорджо Агамбен. – М. : Издательство «Европа», 2011. – 256 с.
5. Липовецки Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме. Пер. с фран. В.В. Кузнецова / Жиль Липовецки. – СПб. : Владимир Даль, 2001. – 331 с.
6. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права : Словник. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юрс», 2003. – 408 с.
7. Артемьева Р.В. Преамбула Конституции Российской федерации: нормативное содержание и проблемы реализации / Автореферат диссертации на соис. ученой степени канд. юр. наук. – М., 2007. Электронный ресурс : <http://www.mosgu.ru/nauchnay>
8. Рікер П. Концепт відповідальності. Есе семантичного аналізу // Право і справедливість [Пер. із фр.] / Поль Рікер. – К. : Дух і літера, 2002. – С. 42-71.
9. Рідель М. Свобода і відповідальність // Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії / Манфред Рідель. – К. : Либідь, 1996. – 176 с.

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ – ШЛЯХ ДО КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Потреба формування української політичної нації виходить з вимог забезпечення національних інтересів України: зміцнення державної і національної єдності, забезпечення міжетнічного миру, суспільної інтеграції представників етнічних спільнот, розвитку унікальних етнічних ідентичностей в контексті цілісної загальноукраїнської ідентичності, ліквідації загрози сепаратизму. Дослідження особливостей формування політичної нації в Україні сприятиме розумінню процесів в етнонаціональній сфері, дасть змогу перевірити виправданість застосування концепції політичної нації до етнополітичних процесів в країні, допоможе уникнути багатьох непорозумінь у контексті розроблення етнополітики української держави, її практичної реалізації. За таких умов формування політичної нації виступає важливою науково-практичною проблемою етнополітологічної науки.

Метою даної статті є аналіз історико-політичного контексту формування політичної нації як основи стабільності і суспільної злагоди в Україні.

До найголовніших ознак політичної нації відносяться: 1) історична територія, або рідний край; 2) спільні міфи та історична пам'ять; 3) спільна масова, громадська культура; 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; 5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території.

До прибічників політичної концепції нації серед вітчизняних дослідників слід віднести насамперед І.Кресіну. Посилаючись на думку Е.Сміта, вчена резюмує, що першим елементом політичної (територіальної, громадянської) моделі нації є спільність народу і території, «історична земля»; другим – ідея Батьківщини, сукупність законів та інституцій з єдиною політичною волею, чуттям юридичної рівності серед членів суспільства; третім – певна система спільної культури, громадянської ідеології, низка спільних порозумінь і сподівань, почуттів та ідей, що пов'язують населення з його рідним краєм. Подібної думки дотримується і В.Євтух. Він зазначає, що «нація – це державне утворення, в основі якого лежить об'єднання певних етнічних спільнот, об'єднання, котре обумовлене певними об'єктивними і суб'єктивними передумовами». В.Лісовий також пропонує застосовувати термін «нація» для визначення спільнот, що утворилися внаслідок передусім політичної інтеграції.

Підсумовуючи вищенаведене, доцільно зазначити, що на сучасному етапі становлення українського поліетнічного суспільства мова повинна йти саме про формування політичної нації, яка об'єднує різні етнічні спільноти, що проживають на певній державній, національній території, і набуває ознак поліетнічності та плюралістичності (у сенсі полікультурності й урахування політичних інтересів різних етнічних груп). Як відомо, на необхідність формування української політичної нації наголошували у свій час видатні історичні постаті. Зокрема, В.Липинський писав про те, що українську націю можна об'єднати пробудженням почуття солідарності і єдності між усіма постійними мешканцями української землі, незалежно від їхнього етнічного походження, соціально-класової належності, віросповідання та ін. Почуття любові до рідного краю, української землі, яка годує всіх її мешканців, як до органічної цілісності, вважав В.Липинський, є необхідною і єдиною можливістю того «найтіснішого у світі зв'язку, що зветься нацією».

Процес формування української нації розпочався, як і формування східноєвропейських націй, кілька століть тому. У цьому плані варто згадати минуле, адже «народ, який не знає власного минулого і забуває свої історичні корені, не має майбутнього і ризикує відійти в небуття». Згідно з дослідженнями Л.Мельника, формування українського народу відбувалося в умовах розвитку феодалного ладу протягом XII – XVIII ст. на території Київщини, Переяславщини, Чернігівщини, Волині, Поділля, Галичини, Закарпаття, Північної Буковини, Слобожанщини й Запоріжжя. Формуючи етнічну самобутність, український народ в ті часи вів тривалу боротьбу з литовсько-польською католицькою експансією, агресією Туреччини й Криму. В цьому ратоборстві зростала єдність та національна самосвідомість. Найяскравішою сторінкою середньовічної історії України була визвольна війна 1648 – 1654 рр., яка поклала початок новому періоду формування української нації. Це була доба, пов'язана з діяльністю Б.Хмельницького й охрещена його іменем «Хмельниччина». З малого Запоріжжя Б.Хмельницькому вдалося створити українську державу, з якою рахувалася вся Європа. Справжній злет національної самосвідомості, суспільної енергії та творчих сил українського народу проявився не тільки в бойових успіхах, а й в економічному піднесенні, завдяки чому можна було вести тривалу й виснажливу визвольну війну. Була сформована нова влада, республіканський устрій, виборний уряд, власна військова організація, служба міжнародних відносин і фінансова система. Але в силу політичних обставин Україна мусила прийняти царський протекторат. Інкorporація українських земель до складу Російської держави спричинила, як слушно зазначає Л.Нагорна, кризу національної ідентифікації. «Царизмові, – пише вчена, – ідеологія і політична практика якого однозначно спрямовувалися на деетнізацію

українства і його розчинення у «російському морі», вдалося крок за кроком ліквідувати українську автономію, витиснути з міського ужитку українську мову».

Відомий англійський політолог Е.Вілсон проаналізував шість моделей націотворення, запропонованих різними політичними силами, які з'явилися в Україні в роки незалежності. Близькою до національно-етнокультурної моделі Е.Вілсон вважає «модель мовних груп». Те, що її, як і першу, значною мірою підтримував Л.Кравчук, сприяло його програшу на президентських виборах 1994 р. Адже ця друга модель виходила з того, що етнос і мова по суті збігаються, а на практиці мова поділила самих українців. Багато прихильників в Україні має модель подвійної ідентичності, яку Е.Вілсон назвав «інша Україна». Вона спирається на міф про спільне слов'янське коріння й ідею «єдиного російсько-українського культурного простору» і розмитих кордонів. Росіяни і російськомовні українці («українороси»), які обстоюють цю модель, часто виступають як носії реліктового «радянського патріотизму» і живлять комуністичну ідею. Ідею слов'янської єдності експлуатує так звана модель євразійської ідентичності, один з варіантів якої під час передвиборної кампанії 2002 р. озвучували соціал-комуністичні сили. Модель, яку, починаючи з 1994 р., обстоював Президент України Л.Д.Кучма, англійський політолог охарактеризував як синтетичну. На його думку, в неї вплетені водночас і елементи радянської, і елементи української етнокультурної традиції, що робить її еkleктичною. З цим висновком Е.Вілсона щодо еkleктичності даної моделі важко погодитися, оскільки саме такий «громадянський» підхід – єдиний, який здатний «працювати» на ідею української політичної нації. Поки що модель української політичної нації відбудовується різними політичними силами на дещо відмінних підвалинах. Але вихід за межі етнічності як ідентифікаційного чинника прокладає шлях до трактувань політичної нації як горизонтального об'єднання співгромадян, що має серйозне консолідаційне навантаження. Важливим кроком у цьому напрямі є зафіксоване у Конституції України трактування українського народу як громадян України всіх національностей. Цим не тільки було усунуто термінологічний різнобій у трактуванні понять «український народ» і «народ України», а й здійснено крок до загальноцивілізаційного розуміння народу, насамперед, як демосу, а вже потім як етносу.

Отже, можна констатувати, що на сучасному етапі процес формування політичної нації триває, але він визначається певною низкою проблем. Останні пов'язані з регіональною відособленістю; усталеністю принципів суспільної свідомості, залишеної у спадок комуністичною ідеологією, стосовно національного питання; різноманітністю підходів політичних сил до проблем націотворення та розв'язання інших питань демократичного розвитку українського суспільства.

Література:

1. Вилсон Е. Национальная идентичность в Украине // Политическая мысль. 1999. № 3.
2. Євтух В. Якою має бути етнополітика української держави // Віче. 1992. № 3.
3. Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. К., 1998.
4. Кулик В. Український націоналізм у незалежній Україні. К., 1999.
5. Лісовий В. Етнокультурна основа етнічної самосвідомості // Етнічна самосвідомість і національна культура. К., 1991.
6. Нагорна Л. Українська політична нація: лінія розламу і консолідації // Віче. 2000. № 1.
7. Сміт Е. Національна ідентичність. К., 1994.

СЕКЦІЯ 2 КУЛЬТУРНА Й ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ У ВИЗНАЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ

*Гончаренко О.М.
Криворізький економічний інститут
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М.Т. РИЛЬСЬКОГО В УМОВАХ ПАРТІЙНО-ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ УРСР ХХ СТ.

Видатний поет, перекладач, публіцист Максим Тадейович Рильський (1895 – 1964) – голова правління Спілки письменників України, депутат Верховної Ради УРСР, директор Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, академік АН УРСР та АН СРСР залишив по собі вагомий науковий спадщину з цілого комплексу філологічних та мистецтвознавчих наук, поміж якої важливе місце посідають праці з української народної поетичної творчості – життєтворчого джерела національної традиційної культури, що допомогла йому, як і тисячам його попередникам, не лише вистояти в атмосфері жорстокого ідеологічного диктату, а й утверджувати «нові ідеї в галузі вивчення народної самодіяльної творчості і не лише давніх дум, історичних пісень, а й буйної новотворчості нашого часу, зумовленої зближенням праці і мистецтва, професійної і самодіяльної творчості. Ці ідеї, цей пафос проймають його дослідження «Краса й велич народної творчості», «Наш Єгор Мовчан», доповідь на V Міжнародному з'їзді славістів «Українські думи і героїчний епос слов'янських народів» (1963)» [3, с.26], – відзначав С.Крижанівський у вступній статті до

найповнішого 20-томного зібрання творів М.Т.Рильського, яке вийшло у видавництві «Наукова думка» (К., 1983 – 1990).

І хоча дослідженням фольклористичної діяльності М.Т.Рильського займалися: М.Марченко, Л.Булаховський, М.Гуць, Ф.Лавров, О.Дейч, В.Юзвенко, С.Грица, М.Полотай, С.Єрмоленко, Л.Орел, П.Охріменко, М.Яценко, Н.Шумада, Г.Сухобрус, О.Бріцина, С.Мишанич, Л.Вахніна, В.Новак, Н.Пазяк, О.Івановська, О.Гриценко, Т.Руда, та поза їх увагою залишилося визначення фольклористичної творчості М.Т.Рильського в умовах партійно-тоталітарної системи ХХ ст. Це і є метою нашої публікації.

Звернення М.Рильського до народної словесності припадає на період 30-50 років ХХ ст., коли в УРСР відбувався масовий терор проти українства. Політичний клімат тоталітарної держави обмежував творчу свободу особистості, витісняв гуманізм, свободу, честь і благородство. Натомість у суспільстві примусово насаджувалися автократизм, рабство, терор і страх. І як наслідок, серед людей поширювалася холуйська покірність, брехня, приниження, обмови і зрада. Першими, хто опинилися під жорнами радянської репресивної системи, були представники української інтелігенції: лікарі, вчителі, історики, композитори, військові, інженери. Та чи не найбільших втрат зазнали українські письменники. На тих, хто намагався вижити, вистояти фізично і духовно, чекала тяжка доля. Як стверджував український фольклорист, літературознавець В.М.Скрипка: «Жодній літературі світу не випала така трагічна доля, як українській. У революцію розстріляні білими Чумак, Михайличенко, Заливчий, потім терор червоних, «своїх» – Чупринка, Зеров, Филипович, Драй-Хмара, Семенко й інші. Та живі мали позаздрити мертвим, бо їм чи не найважче було, недовмерлим, недостріляним, на румовищах. Серед них і Рильському» [5, с.34]. Ще на початку ХХ ст. М.Рильський заявив про себе як справжній майстер пера з власним літературним обличчям, з самостійним світоглядом, у поетичних творах якого «ані пари з уст про бурхливі події, про революцію, ні жоднісінького натяку на якість бурі, що прошуміли, але не одшуміли над автором, як і над цілим краєм. Цю рису помічено і навіть відзначено... І у Рильського то не випадкова риса, – це свідомо» [2, с.626], – писав С.Єфремов. Його поезія свідчила про невичерпну енергію таланту, стійку рівновагу натури, яка прагнула гармонії у навколишньому світі, тяжіла до самоочищення, постійно знаходилася у пошуку власної краси. Та чи могла тодішня влада не помітити, що «він являє собою зразок справді культурного поета, в одному рядкові якого більше змісту, ніж у цілих купках задрукованого паперу в декого з гасливих «Гомерів революції» [2, с.630]. І хоча Рильський «був архимайстром нашої поезії, великим сенсором нашої мистецької культури і людиною щедрого серця та винятково особистого чару, – як визначав Є.Маланюк. – Та й це – не все. Не головне. Максим

Рильський – в нашу страшну, цинічно-підлудову добу фактично був обранцем і закладником національної культури в лапах немилосердного ворога, який кожної хвилини міг його не лише кинути до буцегарні з забороною «писати й малювати», змусивши перед тим перейти всі стадії морального душогубства: каяття, визнання «помилки», до ганьблення друзів праці й життя та, хоч і вимушеної, але завжди жахливої хули на власний народ і власну Батьківщину» [4, с.2]. Тож після арешту 1931 р., перебуваючи на грані фізичного і духовного знищення, поет намагався під час останнього допиту «довести живою працею» [4, с.6] своє виправлення. Звільнивши Рильського з-під варт, органи безпеки і надалі тримали його під постійним негласним наглядом.

Драматичний пафос життєвої і подальшої творчої долі поета не міг не позначитися й на його фольклористичній спадщині, яка зазнала обмежень і деформацій. Роздвоєність, страх, недовіра до оточуючих спонукали вченого виконувати соціальні замовлення офіційної влади. Саме в такій «атмосфері і обставинах існував і творив Максим Рильський, і якщо в його творчості траплялися «пісні про Сталіна», оди до Ілліча, похвали для Маяковського й навіть одна посвята Молотову (!), то автор прекрасно знав, що то все – то така ж сама данина, як пиття кумису в ханським наметі XIII ст. І знав також, що для нащадків то будуть лише літературні курйози, хоч і досить шибеничного стилю» [4, с.2]. Та попри шалений тиск влади багатогранний талант митця і вченого не був остаточно знищений. Його становище, як писав Є.Маланюк, було жахливим і нестерпним: «Без галасу і зайвих жестів. Як той воїн, що до кінця відстрілювався на останній заставі, хоч бачить, що залога вже перебита, а підмога жахливо спізнюється...» [4, с.2]. Тож нічого не залишалось, як підкоритися долі. Запорукою його виживання в нестерпних умовах ідеологічного диктату над творчим процесом стали духовні скарби усної народної творчості, які акумулювали в собі морально-естетичні, культурні цінності, що від діда-прадіда плекалися та передавалися в шляхетській родині Рильських. З раннього дитинства Максим Рильський плекав любов до народних пісень, дум, билин, які йому неодноразово доводилося чути від дівочих та парубочих ватаг у селі Романівка, в оточенні старших музично талановитих братів – Івана і Богдана та під час навчання словесності під керівництвом Дмитра Ревуцького у гімназії. У юнацький період, проживаючи в родині відомого українського композитора і піаніста Миколи Лисенка, Рильський розпочав поглиблене вивчення української народної пісні й музики. Отже, формування світогляду, потяг інтересу до історії, творчості рідного народу відбувався у поета під дією фольклорних експедицій, народознавчих праць батька Тадея Рильського та його однодумців – з кола діячів Київської громади – Володимира Антоновича, Миколи Лисенка, Олександра Русова, братів Дмитра і Левка Ревуцьких. Їх вплив

був настільки відчутним, що в умовах більшовицького тиску стане для Максима Рильського вихідним критерієм освоєння культурної спадщини, усвідомлення й розвитку загальнолюдських та національних мистецьких традицій. Безсумнівно, енергетичний вплив фольклору на стан людини є вкрай показовим, і не потребує доведення, оскільки «гуманістична, оптимістична усна народна творчість випромінює ідеали віри, добра, любові, працелюбності, патріотизму. В фольклорі на генному рівні закладено біологічно необхідний компонент життя людини, той досвід, той світогляд, що не принижують, не пригнічують, а окрилюють, підносять» [1, с.4].

Вже перші наукові розвідки з фольклору, що свого часу були опубліковані чи то в передмові або в у вступному слові до збірника, або як у журнальній, або газетній статті, засвідчили, що Рильського понад усе цікавить героїчний народний епос – думи та історичні пісні доби козаччини як вияв справді самобутньої творчості українського етносу. У фольклористичних дослідженнях вченого «Українські думи та історичні пісні» (1944), «Сербські епічні пісні» (1947), «Песни народа Советской Украины» (М., 1951), «Живе відображення історії» (1955), «Золоті розписи народної мудрості» (1955), «Відзив про ансамбль бандуристів» (1955), «Героїчний епос українського народу» (1955), «Словесна творчість українського радянського народу» (1957), «Краса й велич народної творчості» (1957), у вступних розділах до книги «Українська народна поетична творчість. Дожовтневий період» (1958), «Об украинских думах» (1958, 1963), «Стан і завдання радянської фольклористики в світлі рішень XXII з'їду КПРС» (1961), у передмові до «Збірника пісень для ансамблю кобзарів-бандуристів» (1963) висвітлений цілий комплекс проблем щодо походження цих епічних жанрів: авторів і перших виконавців, поширеність та тривалість у народі, виникнення і розгалуження варіантів, їх поетичні та музикальні особливості. Подекуди вченому вдалося вийти за межі марксистсько-ленінської методології в умовах політичного диктату і розглянути героїчний епос не лише через вираження класових інтересів «трудового народу», а й подати власні принципи, які базувалися на засадах культурно-історичної школи її фундаторів: М.Максимовича, П.Куліша, М.Драгоманова, І.Франка та ін.

Таким чином, процес збирання, упорядкування, популяризації фольклору для Рильського стане не лише рятівним колом від сірої буденності в умовах імперсько-більшовицького режиму, а й пошуком естетичного ідеалу, критерієм художньої майстерності, справою всього його життя.

Література:

1. Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика / М. Дмитренко. – К.: Редакція часопису «Народознавство», 2001. – 576 с.
2. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К.: Феміна, 1993. – 686 с.
3. Крижанівський С. Багатогранний талант / С. Крижанівський // Рильський М. Зібрання творів у двадцяти томах. – Т. 1. – Поезії 1907 – 1929. Проза 1911 – 1925. – К.: Наукова думка, 1983. – 535 с.
4. Маланюк Є. Над могилою Максима Рильського / Є. Маланюк // Літературна Україна. – 1992. – 24 вересня. – С. 2.
5. Скрипка В. Зимовий диптих поета / В. Скрипка // Кур'єр Кривбасу. – 1995. – № 26. – С. 34.

Левченко Є.М.

КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР

ХУДОЖНИК ОХРІМ КРАВЧЕНКО

Усвідомлення національної ідентичності притаманне кожному народові і найбільше проявляється в його національній ідеї. Українська національна ідея – це передусім національна свідомість і самосвідомість, патріотизм і національна гордість та самоповага [16, с.3]. Стосується таких процесів, як збереження і розвиток національної мови, школи, культури, утворення суверенної соборної Української держави [13, с.26]. Сьогодні в умовах російської агресії ця тема набуває особливої актуальності. В усі часи становлення українства, державотворення значну роль в утвердженні української національної ідеї відігравали і митці, зокрема, художники-бойчукісти, або українські монументалісти, учні і послідовники Михайла Бойчука. Творчість яких, заснована на національних художніх традиціях, спонукала українство до дії, пробуджувала національний дух.

Яскравим представником цієї самобутньої не тільки за сюжетом, а й за змістом, колоритом, глибиною філософської думки новітньої національної колористичної школи українського монументального малярства був видатний художник Охрім Севастянович Кравченко (1903 – 1985), який упродовж 1938 – 1942 років жив, творив і боровся у Кривому Розі [6, с.633].

Мета даної публікації полягає в тому, щоб на прикладі біографії О.С. Кравченка показати, що за тоталітаризму суто національний напрямок у мистецтві не користувався популярністю, навпаки, митці зазнавали утисків, переслідувань, цькувань. Лише набуття Україною незалежності дало можливість повернутись до свого коріння, відродити

традиції національного образотворчого мистецтва, які втрачалися багато років, зібрати до купи неповторне надбання української колористичної школи. Завданням є ознайомлення читача з криворізьким періодом у біографії художника.

У фондах Криворізького історико-краєзнавчого музею зберігаються матеріали про цю талановиту людину, передані сином художника – професором Львівської національної академії мистецтв, мистецтвознавцем Ярославом Кравченком. Він у 90-х рр. ХХ ст. побував у нашому місті, відвідав місця, пов'язані з творчістю батька. Не оминув і наш музей, передав матеріали художника, зокрема і ксерокопії збережених малюнків, які безпосередньо відносяться до часу його перебування у Кривому Розі. Пізніше надіслав свою монографію «Школа Михайла Бойчука. Охрім Кравченко. Художник і час», видану у Києві в 2005 р. Книга з дарчим написом: «Краєзнавчому музею м. Кривий Ріг в дарунок від автора». Альбом приурочено 100-літньому ювілею митця [9, с.4]. Тут, спираючись на рукописний «Життєпис» та спогади художника, розповідається про його творче становлення, маловідомі факти з біографії, пов'язані із Наддніпрянщиною та Галичиною, на тлі історичних подій ХХ ст. в колі відомих діячів українського національного руху. Про творчість Охріма Кравченка в останні роки опубліковано низку мистецтвознавчих статей та газетних публікацій.

Він не був обранцем долі, його не удостоювали почесних звань і нагород. Членом Спілки художників України став лише у 1972 р. [11]. Більшу частину свого життя носив карб «бойчукіста» та «формаліста», українського буржуазного націоналіста, прикріплений йому борцями за «радянське реалістичне мистецтво» ще у 30-і роки ХХ ст. Але завжди залишався чесним у житті та творчості [15, с.20]. Збережена мистецька спадщина художника, в якій він свято оберігав і продовжував традиції школи М. Бойчука, нараховує понад 170 станкових творів, близько 140 малюнків, акварелей та пастелей, альбоми ескізів і замальовок [9, с.183-186].

Бойчукізм – одне із найяскравіших явищ українського «розстріляного Відродження», провідні представники якого на чолі з М. Бойчуком були репресовані і фізично знищені у 1937 р. [1, с.8]. Частина учнів урятувалася, вчасно залишивши радянську Україну. Решту ж соратників вистежували, засилали в гулаги, змушували змінити свій фах, переконання. Так влада намагалася винищити все, що збуджувало родову пам'ять українців, утверджувало ідентичність. Одні із них, так і не позбувшись страху, навіть не згадували про своє покликання, інші ж, повернувшись із в'язниць і заслань, і далі продовжували творити. Серед тих, хто не скорився, були О.С. Кравченко та заслужений художник України, Лауреат Державної премії ім. Т.Г. Шевченка (1992 р.) Г.І. Синиця (1908 – 1996), який з 1969 року мешкав у Кривому Розі [17].

Народився О.С. Кравченко 10 лютого 1903 р. в с. Кищенці на Київщині у селянській родині. У складі Першого гарматного полку групи січових стрільців регулярної Української армії у 1919 р. виборював незалежність України. Але дні відродження Української державності швидкоплинно закінчились, розпочався червоний терор. Складним був шлях селянського хлопця у мистецтво. Доводилося і вчитися, і працювати. В 1924 р., після закінчення Київського художньо-індустріального технікуму, вступає на малярський факультет Київського художнього інституту, де був зарахований до групи професора М. Бойчука [8, с.254]. Закінчивши в 1930 р. КХІ, був заарештований і відправлений у Лук'янівську в'язницю. У травні 1931 р. відправлений на заслання у м. Котлас, що на Північній Двіні. Звинувачений у систематичній антирадянській пропаганді, під постійним наглядом ДПУ, Кравченко виконує малярні роботи, пише гасла та транспаранти, розписує клуб залізничників. В 1933 р. повертається в Україну. Проживати у Києві заборонили. Почалися роки поневірянь: Коростень, Біла Церква, Чернігів. І всюди відчуває за собою око ДПУ. А в 1935 р. – повторний арешт, вислання на Урал (Свердловськ – нині Єкатеринбург), Казань, Куйбишев (Самара). І лише у 1938 р. художнику було дозволено повернутись в Україну. Поселився спочатку у м. Сталіно (Донецьк), а потім у Кривому Розі. Останні передвоєнні роки пройшли в постійних переживаннях і тривогах. Адже зв'язок з друзями було перервано, писати листи небезпечно, переїздити до столиці України – тим паче. Єдиною радісною звісткою, яку почув від інститутського товариша, котрого зустрів у Кривому Розі, було повідомлення про участь разом з М. Бойчуком, І. Падалкою, О. Рубаном, С. Городецьким у виставках української графіки у Празі та Берліні 1933 р. та Римі 1938 р., де були представлені роботи, залишені ще з часів виставки 1928 р. у Венеції або передані друзями за кордон вже після арешту О. Кравченка [14, с. 59].

Працюючи в Кривому Розі, оформлював наочну агітацію в гірничорудному інституті, кабінеті мови і літератури в педагогічному інституті, брав участь у побудові експозиції виставки «60 тисяч тон руди на добу». З того часу збереглася низка акварелей, рисунків олівцем, сангіною, вуглем, крейдою. Серед них: «На заводі», «Металург», «Передовик Кривбасу», «Автопортрет», «Портрет матері» та інші. У Кривому Розі його і застала війна [12, с. 156]. О. Кравченко не встиг відступити з регулярними військами з міста, яке було захоплене гітлерівцями 14 серпня 1941 р. [2, с. 250]. Вимушено залишився в окупації без будь-якої роботи. Через знайомих – Г. Максимець та Д. Терлецьку – познайомився з провідниками проводу ОУН і отримав пропозицію працювати при міській управі, яку очолював С. Шерстюк, як художник, маючи у своєму розпорядженні окрему кімнату. Оселився по вулиці Парадній (нині Свято-Миколаївська) на другому поверсі житлового крила

будинку товариства «Просвіта» (клуб «Харчовик», пізніше БК «Райдуга»), навпроти помешкання М.С. Пронченка (1909 – 1942) – криворізького поета й редактора щотижневого часопису «Дзвін», з яким налагодилися дружні стосунки [3, с.337]. Митець робить графічні портрети С. Петлюри, С. Коновальця, С. Бандери, Т. Шевченка, призначені для друку в часописі «Дзвін». Ілюструє історичний роман А. Кашенка «Під Корсунем» [7] та збірку поезій М. Пронченка «Кобза», видану в 1941 р. У вихідних даних збірки зазначено: «Обкладинка та портрет автора роботи художника Кравченка» [12, с.156]. Оформлює сцену для виступу капели бандуристів під керівництвом Я. Назаренка у клубі товариства «Просвіта». На замовлення провідника групи «Схід» Д. Горбачіва виконує проект пам'ятника на честь битви козаків під орудою Б. Хмельницького під Жовтими Водами – шестиметрову чотиригранну піраміду, з відлитими з чавуну рельєфами по боках. Але задум залишився нездійсненим, хоча все було завезено на місце будови, бо в грудні 1941 р. розпочалися арешти та розстріли оунівців [10, с.128].

11 лютого 1942 р. М. Пронченка, І. Потапенка, С. Шерстюка, Г. Максимець та інших членів націоналістичного підпілля – всього 105 чоловік – нацисти розстріляли і скинули у шурф шахти № 5 РУ ім. Ілліча [3, с.334-336]. З такою ж жорстокістю нищили й здобутки їх діяльності. На чолі театру ім. Котляревського, який 1 жовтня 1941 р. показав свою першу виставу «Тарас Бульба» [4], був поставлений німець, закривалися організації «Просвіти», українські школи та інші заклади. Все це було свідченням жорстоких намірів гітлерівців щодо українців [5].

Уникаючи арешту, О.С. Кравченко добирається до Києва, підробляючи по дорозі малюванням образів у церквах. Влітку 1943 р. в Києві потрапляє в руки поліцаїв і опиняється на біржі праці. Відправки до Німеччини вдалося уникнути. У 1946 р. О. Кравченко переїздить до Львова, де й проходять наступні майже сорок років його творчої діяльності, у якій він ні на мить не поступився принципам і традиціям школи М. Бойчука, зумівши донести їх до наших днів. Так зробив і Г.І. Синиця. Тут приходить визнання творчості митця. Влаштовуються персональні виставки, у 1958 р. закінчує Шевченкіану – станкове полотно «Мені 13-й минуло», яку розпочав ще у Кривому Розі. Похований О.С. Кравченко на Голосіївському цвинтарі у Львові [9, с.107]. На будинку, де жив і творив художник-бойчукіст, відкрито меморіальну дошку. Так було відзначено його вагомий внесок в українську та світову культуру, в розбудову України.

Отже, радянська тоталітарна система не змогла зламати патріота, змусити його працювати на свою ідеологію. О. Кравченко з юних літ мріяв і боровся за утвердження державності України, але не дожив. Тільки з набуттям незалежності в Україні правдиво з новою силою

завлучали твори художника, в яких яскраво проявляється душа народу, його ідентичність.

Література:

1. Білокінь С. Межи Сціллою і Харибдою / С. Білокінь // Образотворче мистецтво. – 2003. – № 4. – С. 8.
2. Гальдер Ф. Военный дневник. Ежедневные записки начальника генерального штаба сухопутных войск / Ф. Гальдер. – М., 2004. – С. 250.
3. Гусейнов Г. Господні зерна. Художньо-документальний життєпис / Г. Гусейнов. – Р.С. – Дніпропетровськ, 2005. – 700 с.
4. Дзвін. Округовий Криворізький часопис. – 1942. – 26 вересня.
5. Дольчук А. Їх серця палали любов'ю до України / А. Дольчук // Звезда-4. – 2005. – № 79 – 80.
6. Енциклопедія Криворіжжя / В. Бухтіяров. – Т. 1. – Кривий Ріг, 2004. – С. 633.
7. Кащенко А. Під Корсунем / А. Кащенко. – Кривий Ріг, 1941.
8. Ковальчук О. Митець, педагог-новатор / О. Ковальчук // Українська академія мистецтв. Вип. 9. – К., 2002. – С. 254.
9. Кравченко Я.О. Школа Михайла Бойчука. Охрім Кравченко. Художник і час / Я.О. Кравченко. – К., 2005. – 312 с.
10. Кривий Ріг: лихоліття 1941 – 1945 рр. / В. Стецкевич, В. Шайкан, Р. Шляхтич, Є. Левченко. – Кривий Ріг, 2016. – С. 128.
11. Поповнення Спілки художників УРСР // Культура і життя. – К., 1972. – 30 березня.
12. Пронченко М. Кобза. Вибрані твори і спогади сучасників / Упорядники : М. Чабан, А. Пронченко. – Дніпропетровськ, 1995. – С. 156.
13. Рисіч Й. Право народу бути самим собою / Й. Рисіч // Кур'єр Кривбасу. – 1995. – № 30. – С. 26.
14. Ріпко О. Бойчук і «бойчукісти», «бойчукізм» / О. Ріпко. – Львів, 1991. – С. 59.
15. Ті, що знали Михайла Бойчука. З листів Оксани Павленко до Охріма Кравченка // Образотворче мистецтво. – 2003. – № 4. – С. 20.
16. Черненко А. Українська національна ідея / А. Черненко. – Дніпропетровськ, 1985. – С. 3.
17. Чижиков О. Уроки української. Художник Григорій Іванович Синиця / О. Чижиков // Промінь «Просвіти». – 2008. – № 1.

ОБГРУНТУВАННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ЯК ОПЛОТУ УКРАЇНСТВА В ТВОРЧОСТІ М. СТАХІВА

На зламі XIX – початку XX ст. розпочався новий етап національно-визвольного руху українців Галичини. Національно свідомо українська еліта краю уже не задовольнялася культурологічною діяльністю, а прагнула здобути для українського народу усю повноту національно-політичних прав. У цей період на політичну арену вийшло нове покоління талановитих громадсько-політичних діячів, серед яких – М. Стахів, який активно долучився до боротьби за державну незалежність ЗУНР у 1918 – 1919 рр.

Роз'яснюючи «туманне і неясне» про тогочасні суспільно-політичні процеси, автор занадто ідеалістично схарактеризував зародження радикального руху в Галичині. З партійних позицій він розглядає також діяльність Головної Руської Ради. У невдачах українців звинувачує суто провід українського національного руху, адже ще в 1848 р., коли «австрійський уряд переконався, що має до діла просто з нерозумними людьми, котрі бігають тільки за панськими мріями, а не роблять ніякого реального діла і його не розуміють, то почав відповідно із ними поводитися [...] Вже у 1852 р. пішов уряд на руку шляхті, щоби її якось задобрити і назад приєднати до себе» [5, с. 41].

Низка досліджень М. Стахіва приурочена Першій світовій війні. У праці «Причини світової війни. Історія світової війни в 1914 – 18 рр.» один із лідерів УСРП зосередив увагу на чинниках, які призвели до масштабного військового катаклізму. Найважливішим із них автор публіцистичного нарису вважав «імперіалізм» – змагання між світовими державами в захопленні ринків збуту для своєї продукції [6].

«Кожна держава боялася, що друга схоче від неї відбити її колонії або виперти її товар з хліборобських країн. Звідси росли озброєння держав, і шли величезні видатки на постійне військо, котрого удержувала кожна держава всебільшу силу», – відзначав М. Стахів [6].

На такі думки дослідника підштовхнуло два чинники: безвідповідальність і бездарність австрійського військового командування та багатонаціональний склад австрійської армії. У таких умовах «вояки всіх націй не хотіли воювати та при кожній нагоді здавалися в полон» [7].

Цікавий виклад матеріалу в поєднанні із власними спогадами робить працю незамінною для дослідників Першої світової війни та польсько-українських відносин першої половини XX ст. Серед теоретичних політологічних робіт, на нашу думку, заслуговує уваги дослідження «Про державу» [8].

Праця написана в 1936 р. у період посилення диктаторських тенденцій в Польській державі. Зважаючи на цей чинник, а також бойкот соціалістами-радикалами виборів 1935 р. до парламенту Другої Речі Посполитої, М. Стахів намагався пояснити селянам відмінність між тоталітарними і демократичними державами. У відверто пропагандистському дослідженні наголошено, що «демократичний рух вимагав, що би виборче право було загальне, рівне, таємне, безпосереднє і пропорційне» [8, с. 35].

Достатньо символічна назва іншої праці М. Стахіва – «Проти хвиль». Цим заголовком ідеолог хотів вкотре наголосити на винятковості соціалістично-радикальної партії. Автор зауважив, що «український соціалістичний рух створив з етнографічного українофільства політичну українську націю з визвольним ідеалом... Цей рух до досягнення національної і соціальної волі – це рух моральний, в інтересі цілості трудового народу» [9, с. 134-135].

У праці «Українські політичні партії у соціологічному наświetленні» М. Стахів спробував класифікувати українські політичні партії Галичини та Наддніпрянщини, визначити спільні й відмінні ознаки. Дослідник зауважив, що «партійні політичні організації – це єдина можлива школа суспільно-політичного життя. Тільки в здорових партіях може виховатися добрий громадянин держави» [9, с. 66].

Проаналізувавши суспільно-політичні умови розвитку українських партій, соціаліст-радикал виснував, що «Галичина мала можливість протягом довгого часу в конституційних відносинах австрійської монархії розвивати своє життя у вільніший спосіб [від наддніпрянців]» [9, с. 67].

Науковець у своїй творчості велику увагу приділяв українсько-польським відносинам у ХХ столітті. «Товаристському життю» у Галичині, на думку М. Стахіва, перешкоджали польські переселенці та дискримінаційна щодо українців національно-культурна політика Другої Речі Посполитої. «Поляки направляють своїх поселенців, щоб позбавити народ український економічної сили і натомість посилити потугу елементу польського на українських землях... Це є спроба пересунути етнографічну польсько-українську границю. Наслідком цього та колонізація мусила стати джерелом вічної ненависті і національної боротьби на цих землях», – відзначав соціаліст-радикал [3].

Особливе занепокоєння М. Стахіва викликали вибори до вищого законодавчого органу Польщі 1930 р., які проходили в умовах «паціфікації» та масових арештів. Політик переконував, що «тільки спільним українським блоком можна оборонитися перед терором та досягнути виборчу ціль, яку виразно ставлять також усі польські організації – ствердити виборчою карткою, чи наші землі мають польську чи українську більшість населення» [4].

В умовах політичного безправства М. Стахів закликав «до найбільшої політично-організаційної активності, бо тільки справжня масова політична сила може досягнути належні народові національні права та соціальну справедливість» [2].

Редактор часопису закликав українців до консолідації адже «взаємна нетерпимість і зоологічна ненависть дійшли в нас до психози й до споду пережерли внутрішній організм нашого громадянства» [1].

Консолідації українства вимагала також загрозлива для титульної нації ситуація на Наддніпрянщині. Оскільки ідеолог соціалістів-радикалів безальтернативно вважав (як зрештою й інші члени партії), що комунізм – це «щось окреме від українського соціалістичного руху» [9, с.122], на сторінках «Громадського голосу» лунала його нищівна критика, яка посилювалася у міру зростання репресій в УСРР, посилення антиукраїнської політики, що проявлялося передусім у масовому голодоморі 1932 – 1933 рр. [1].

На нашу думку, серед найпомітніших публікацій – стаття М. Стахіва «До джерел нашої сили. Замітки до основних думок програми УРСР» (1936. – 11 квіт.). М. Стахів коротко і популярно викладає історію соціалістичного руху в Європі, зокрема, наголошує на тому, що УСРР (як і весь попередній український соціалістичний рух, починаючи від М. Драгоманова) стоїть на позиціях ідеалістичного соціалізму, а не історичного матеріалізму.

М. Стахів роз'яснює основні ідеї, на яких базується соціалістичний рух: 1) між людьми має панувати моральна справедливість, а в цій ідеї моральної справедливості закладено й ідеї природних прав кожної людини: право на життя, право на свободу, право на результати своєї праці, право на моральний і культурний розвиток; 2) соціалістичний рух ґрунтується на боротьбі за рівне право для всіх; 3) його мірою є загальне добро всіх членів нації.

Отже, М. Стахів підкреслює, що УСРР бореться за визволення трудівників із пут і націоналізму, і державно-капіталістичної більшовицької диктатури, і фашистської диктатури. Зрозуміло, що цю статтю потрібно розглядати у контексті Голодомору, бо автор відкрив очі багатьом прихильникам як соціалістичних ідеалів, так і радянофілам. Однак М. Стахів не зумів показати не просто принципову різницю між європейським соціалізмом і практикою російського більшовизму, а аморальну, нелюдську суть останнього.

Література:

1. З Головної Управи УСРР // Громадський голос. – 1936. – 22 лютого. – С. 8.
2. Земельна вакханалія на «кресах» // Діло. – 1925. – 17 травня (ч. 107). – С. 1-2; 19 травня (ч. 108). – С. 1-2.

3. Життя переможе // Громадський голос. – 1925. – 26 вересня. – С. 1.
4. Наше становище // Громадський голос. – 1930. – 25 жовтня. – С. 2.
5. Стахів М. Західня Україна. Т. 6. Кн. 2. Збройна і дипломатична оборона в 1919 – 1923. – Скрентон, 1961. – 204 с.
6. Стахів М. Причини світової війни. Історія світової війни в 1914 – 18 рр. – Львів, 1936. – Ч. 1. – 48 с.
7. Стахів М. Як провадилася світова війна. Історія світової війни в рр. 1914 – 18. – Яворів, 1931. – Ч. 2. – 52 с.
8. Стахів М. Про державу. – Львів, 1936. – 43 с.
9. Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному наświetленні. – Нью-Йорк; Детройт; Скрентон, 1954. – 268 с.

*Нечепуренко Б.Ю.
Криворізький економічний інститут
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ 60-Х РР. ХХ СТ.

Напрочуд велике значення у формуванні теперішньої та майбутніх національних концепцій української державності, її ідеологічних орієнтирів та політичних доктрин має досвід колективної та індивідуальної роботи представників української інтелігенції другої половини ХХ століття, зокрема у царинах мистецької, наукової та громадської діяльності. Нажаль, плідна розумова праця молодого плеяди українських діячів культури та науки, спрямована на національне відродження українства та усталення в ньому високих гуманістичних ідеалів, безумовно, не знала ані популярності, ані актуальності серед широких верств їх сучасників та загалом суперечила будь-якому соціальному успіхові на теренах космополітичної радянської України, що перш за все пояснюється розходженням загальнолюдських цінностей, які стали головним об'єктом дослідження та творчості для представників нової інтелектуальної еліти. Попри тотальний опір влади та крижану байдужість лояльного до неї населення, найсвітліші розуми нового українського відродження сміливо вирушали на пошуки нових та загублених у репресованому минулому ідей, з яких мала б постати новітня Українська держава. Спільними зусиллями ліриків-шістдесятників було віднайдене й оспівано етнокультурне та психологічне обличчя народу, тоді як численні громадські діячі та представники науково-технічної ланки інтелігенції невпинно осучаснювали й поглиблювали сутність одвічних національних архетипів та ідей, боролися за їх всесвітнє

визнання, чим породили цілу низку абсолютно нових національних пріоритетів, цінностей та концепцій.

Багато хто із сучасних літературознавців, істориків, публіцистів, журналістів та політологів проводив ґрунтовні дослідження різних сфер історичного розвитку, життя та творчості української інтелігенції тої пори як надзвичайно актуальної теми в умовах сьогоднішньої невизначеності українських ідеологічних та політичних пріоритетів. Найбільш систематизовано і глибоко цією темою сьогодні займається організація «Харківська правозахисна група», члени якої створили велику інформаційну базу даних історії дисидентського опору української інтелігенції радянському режимові та інтернет-портал, де висвітлюються факти з діяльності громадських організацій хрущовської та брежнєвської доби. Літературознавець та кінокритик Роман Корогодський уклав декілька наукових праць, присвячених шістдесятникам, у яких послідовно доводив високу національну свідомість української інтелігенції тих років. Історик Сергій Білокінь вивчав діяльність клубу творчої молоді «Сучасник», який в першій половині 1960-х років був головним осередком консолідації українських митців-шістдесятників. Дослідниця та письменниця Олена Пахльовська досліджувала інтелігенцію другої половини ХХ століття у контексті її взаємодії з європейськими концепціями та ідеями.

Становлення нової генерації українського творчого елемента відбувалося в умовах поступового відходу в минуле суворой реальності післявоєнної відбудови, що зі смертю Сталіна у 1953 році ніби змінилася стабільнішою та безпечнішою епохою «хрущовської відлиги». Зміна керівництва та проголошення десталінізації, реабілітації концтабірних політ'язнів та тимчасове зменшення ідеологічного тиску на населення призвели до зниження рівня напруженості у суспільстві, надали митцям можливість певною мірою відходити від жорстких рамок ідеалістичного соцреалізму, а науковцям – розширити спектр тем для їх досліджень, та дещо підняти для себе «залізну завісу» від Західного світу. На такому порівняно сприйнятому соціальному тлі і зародилися перші представники нової української інтелігенції. Молоді лірики Василь Симоненко та Ліна Костенко стали найпершими діячами нової генерації, своєю сміливою поезією надихнули і решту творчих сил інтелігенції. Саме їх сміливі поетичні вислови і стали головними символами та закликами до розвитку національних концепцій та боротьби за відродження духу свободи в серцях українців. Одному зі своїх віршів Василь Симоненко дав назву в вигляді риторичного запитання: «Ти знаєш, що ти – людина?» [1, с.428], і воно, на наш погляд, могло б найточніше характеризувати усю сутність нової ідентичності, що сформувалася у свідомості тої генерації української інтелігенції. Людяність та чесність стали головними постулатами і життєвим кредо кожного, хто мав намір присвятити своє

життя високим ідеалам служіння українському народові. «Страшні слова, коли вони мовчать» [1, с.472] – писала в свою чергу поетеса Ліна Костенко, утверджуючи тим своє глибоке ідеологічне переконання в тому, що гласність та чесність у висловленні власних думок є головною запорукою досконалого людського суспільства.

Після другої світової війни сколихнена лихом Європа далеко відкинула колишній мілітаризм міжвоєнного періоду та найбільше тяжіла саме до гуманістичних та пацифістських концепцій суспільних й міждержавних відносин, а відповідно до цього відроджувала безсмертні ідеали античності й ренесансу про людське життя як найбільшу цінність. Влада Радянського Союзу, у свою чергу, навіть за часів «лібералізації» не припиняла агресивно культивувати громадянам своє догматичне бачення «світової революції пролетаріату» будь-якими методами і без компромісів. Цей ідеологічний конфлікт між радянською та західною ідеологічною доктриною примушував українську інтелектуальну еліту робити цивілізаційний вибір, відмовляючись від будь-яких насильницьких концепцій, та, відповідно, вставати у опозицію до усього радянського режиму. Досить швидко така небезпечна для соціального строю позиція мотивувала владу перейти до жорсткої критики, цькування, звільнення, арештів та інших масових репресивних заходів супроти творчої інтелігенції, щоразу закидаючи їм «державну зраду» та «буржуазний націоналізм». Наслідком такого звинувачення був арешт та допит, на якому діячам культури завжди давали можливість уникнути тюрми та заслання шляхом «публічного каяття», тобто фактично капітулювати перед людиноненавистницькою сутністю режиму. Але переконані ідеалісти на своєму жертвенному шляху принципово не примирювалися із режимом навіть під загрозою провести усе життя за ґратами або ж на сибірських каторгах. Натомість їх переконання вимагали повної готовності прийняти мученицьку смерть, таким чином дотримавшись обов'язку бути вірним високим ідеалам оспіваного ними народу. Саме в такому поодинокому та відчайдушному опорі українців до влади і відбувався складний синтез одвічних українських прагнень до гідності та свободи із загальноєвропейським гуманізмом. Стрімко формувалася нова ідентичність українства, що коренилася на єдиному прагненні до кінця стояти за людяність і зберігати власну індивідуальність, навіть тоді, коли навкруги бачиться лише суцільна поразка і тотальна безвихідь.

Література:

1. Українська література : Хрестоматія для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання (Упор. О.М. Авраменка). – К.: Грамота, 2011. – 516 с.

ШОЛОМ-АЛЕЙХЕМ И РЕБ НАХМАН ИЗ БРАЦЛАВА: СВЕТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА В ДИАЛОГЕ С ХАСИДСКОЙ

Хасидизм и еврейское просвещение находились в состоянии войны в еврейских литературах до волны «неохасидизма», который вошел в моду на переломе веков, благодаря произведениям Миши Йосефа Бердичевского и Ицхока Лейбуша Переца. Именно Перец на Черновицкой конференции в 1908 г. объявил о том, что литература на идише начинается с притч о Беште и сказок реб Нахмана. Несомненно, влияние хасидской литературы на Переца и других неохасидских писателей, вплоть до нобелевского лауреата Шмуэля Йосефа Агнона и Мартина Бубера.

Исследования о коммуникации хасидской литературы и светской еврейской литературы и философии, как правило, относятся к творчеству двух последних авторов. Например, Арье Вайнман специализируется на поиске источников хасидских сюжетов Агнона.

Wineman, Aryeh. *The Metamorphosis Of a Hasidic Legend in Agnon's "Al 'Even 'Ahat"* // *AJS Review*, Vol. 3 (1978), pp. 197-201.

Vaynman, Aryeh. «Motivim Masortiim veIbudam», *Agada veOmanut. Iyunim beYetzirat Agnon*. Jerusalem: Rubin Mass, 1982, pp. 58-74 (Традиционные мотивы и их обработка», Легенда и Искусство. Исследования творчества Агнона.).

Исследователь хасидизма Гедалья Нигаль также написал книгу об источниках Агнона:

Nigal, Gdalya. *Sh'Y Agnon veMekorotav hehasidiim*, Ramat gan: Bar-Ilan University, 1983 («Ш. Й. Агнон и его хасидские источники»).

Взаимоотношениями Бубера с хасидизмом занимались очень многие, начиная с его современника Гершона Шолема, который считал его понимание хасидизма неаутентичным.

Scholem, Gershon, «Martin Buber's Interpretation of Hasidism» // *The Messianic Idea of Judaism*, New York: Schocken Books, 1971, pp. 227-250.

Violet Lutz *Romancing the Baal Shem Tov: Martin Buber's Appropriation of Hasidism in His Two Early Hasidic Books, «Die Geschichten Des Rabbi Nachman» (1906) and «Die Legende Des Baalschem» (1908)*. University of Pennsylvania, 2006.

Нихам Росс много пишет о неохасидизме Бубера и Переца в книге «Любимая и ненавистная традиция: современная еврейская идентичность и неохасидское письмо в начале 20-го века»:

Ros, Nikham, *Masoret Ahuva veSnua: Zehut Yehudit Modernit veKtiva Neo-Hasidit biFtakh haMea haesrim*, Beer-Sheva: Ben Gurion University 2010.

Моше Идель в статье «Белые буквы: от ребе Леви Иццока из Бердичева до постмодернистской герменевтики» пишет о том, как философы постмодерна (Ж. Деррида, Дж. Стайнер и У. Эко) осмыслили хасидизм через призму его восприятия Бубером и Шоломом.

Idel, Moshe, «Understanding Hasidism. White letters: From R. Levi Isaac of Berdichev to Postmodern Hermeneutics», *Old Worlds, New Mirrors: on Jewish Mysticism and Twentieth-Century Thought*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2010, pp. 234-249.

Я полагаю, что интерес к хасидизму проявляли не только писатели-неохасиды, но и представители «реалистической школы», такие как Шолом-Алейхем, один из классиков литературы на идише, наряду с Перецем. На мой взгляд, мы можем говорить о диалоге писателя с хасидским ребе, в котором давно уже был замечен Франц Кафка, видимо, познакомившийся с его сказками через переложения Бубера.

Kamenetz Rodger, *Burnt Books, Rabbi Nachman of Bratslav and Franz Kafka*, New York: Schocken 2010.

Shmueli, Efrayim, *Frantz Kafka veRabi Nakhman miBreslav* // *Adam beMatzor*, Tel-Aviv 1981, pp. 112-127 («Кафка и Рабби Нахман из Брацлава»).

Reiss, Moshe, *Franz Kafka and Reb Nahman: A Comparative Encounter* <http://www.moshereiss.org/kafka.htm>

Kanofsky, Joseph, «Kafka, Nahman od Bratslov and the Judaic Literary Imagination» // *Symposium*, V. 52, Is. 4, 1999, pp. 196-203.

Мне кажется, что мне удалось обнаружить в рассказе Шолом-Алейхема «Чета» влияние «Сказки об индюке» ребе Нахмана из Брацлава. Сказка ребе Нахмана повествует о принце, который думал, что он индюк, и сидел под столом голый и питался крошками. Одному мудрецу удалось вывести царевича из-под стола, убедив его в том, что индюк тоже может носить брюки и есть за столом. Как всегда, ребе Нахман не уточняет, произошли ли в сознании принца какие-либо изменения, или он продолжал считать себя индюком в брюках? В чем, кроме брюк и способа приема пищи, заключается отличие человека от индюка? Исследователи обычно проводят параллели между этой сказкой и «Отчетом для академии» Франца Кафки, речь в котором идет об обезьяне, которая притворяется человеком. Однако, как нам кажется, экзистенциальная проблематика не чужда и простодушному, на первый взгляд, весельчаку Шолом-Алейхему. Его рассказ «Чета» повествует об идеальной любви двух героев, которые зовутся «он» и «она». Их прекрасное чувство развивается на фоне трагедии: молодых людей похитили и откармливают для «Бога», но разве для Бога могут делать что-то плохое? – думают они. Затем их безжалостно режут, и читатель видит их окровавленные трупы. Однако ближе к концу повествования читатель постепенно осознает, что речь идет об откармливании индюшек к еврейской Пасхе.

Чем человек отличается от животного? Кто из них лучше? Имеет ли в связи с этим человек право есть животных? Каковы правила этой игры? – вот вопросы, о которых заставляют нас размышлять эти авторы. В диалоге с реб Нахманом Шолом-Алейхем добавляет к религиозной проблематике вопрос о человеческой и животной любви, затем эту тему подхватывает Кафка в «Отчете для академии».

Наше предположение о возможном знакомстве Шолом-Алейхема по крайней мере с притчами реб Нахмана, требует дальнейшего анализа.

*Руденко Т.В.
Донецкий юридический институт МВС України
Руденко А.П.
правозахисник*

НЕОБХІДНІСТЬ ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ КРИВОРІЗЬКОЇ ТРАГЕДІЇ ЄВРЕЇВ 01 – 10 ЖОВТНЯ 1941 РОКУ ДЛЯ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНИ ЯК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Ми зараз живемо в переломний період всієї людської цивілізації, коли європейська культура і європейські цінності відійдуть в небуття. Неунікність дії об'єктивних законів розвитку суспільства, викладених в філософії марксизму-ленінізму, ще ніхто не відминив. І, переіначуючи слова Фрідріха Енгельса, Європа з такою ж жорсткою неунікністю зникне з скрижалей історії людства.

Єдиним способом відстрочити цей процес анігіляції Європи є об'єднання європейських націй і держав в єдину державу з жорстким кордоном по периметру. Звичайно, найкращим би був варіант держави від Лісабона до Владивостока, але Росія – приречена. Тому Європа закінчується за Хутором Михайлівським.

Україна – наймолодша і найсильніша нація в Європі. Україна здобула незалежність і тому поняття «українська нація» застосовується не до генетичних чи мовних критеріїв, а до народу, що проживає в Україні. Включаючи залишки вісімдесят років тому українського єврейства, яке було не чужорідним елементом української нації, а її органічною складовою.

В Кривому Розі був злочин і була трагедія з 3 по 10 жовтня 1941 року. Коли в наше місто через півтора місяці після окупації німцями прибув райхсфюрер СС і поліції Німеччини Генріх Гімmlер і віддав розпорядження очистити місто від євреїв. За тиждень тисячі криворожців, очевидно, всі – євреї (можна припустити, що були і українці чи змішаних кровей), були розстріляні. І вже 10 жовтня Гімmlеру було повідомлено: «Kriwoj Rog ist judenfrei».

Дуже скупі відомості про цей злочин. Нам вдалося в електронних

архівах ФРН знайти лише три фотографії по цьому злочину. Нам вдалося знайти факти, що в екзекуції приймали участь злочинці з Айнзатцкоманди 6. Невідомо, в скількох місцях відбувалися вбивства, але на місці розстрілу в селищі Шевченко перед залізничним мостом на Южок є пам'ятний знак. З фотографій видно, що беззахисних на розстріл ведуть солдати вермахту.

Цей факт злочину німецьких військовослужбовців має значення для самоідентифікації українців як нації.

В Кривому Розі тоді проживали індивіди, яких в історії називають «радянським народом». Спроби виділити етнічних українців від українських євреїв та інших національностей, зокрема, довоєнного Кривбасу некоректно, так як на той час дійсно існувало самоусвідомлення більшості українців як частини одного радянського етносу. Євреї того часу були більш органічною складовою того народу, що зараз усвідомлює себе як українська нація. Згадаємо лише, що місто Інгулець було закладено як єврейську сільськогосподарську колонію. Основна частина криворізького єврейства була знищена в той трагічний тиждень. І повоєнні євреї, в основному, мають коріння в інших регіонах тодішнього Радянського Союзу, та й ті виїхали. Якби в Україні було не 50 тисяч євреїв, як зараз, а хоча б 3 – 5 мільйонів, то агресор не ризикнув би зазіхати на нашу спільну Батьківщину.

Встановлення якомога більше деталей тої трагедії через злочин німецьких окупаційних властей зруйнує багато міфів про відносини українців, євреїв та німців, які так старанно створюють недруги України антисеміти та українофоби.

Що українці створили Голокост.

Що українці – генетичні юдофоби.

Що рядові німці вермахту не причетні до масових страт євреїв, а винні у всьому лише есесівці.

Американські вчені Д. Натан та Т. Пилипів Шиппі стверджують, що «історія – це не те саме, що минуле. Навпаки – історія є розповіддю про минуле. І, як будь-які розповіді, історію передають з точки зору її оповідача» [1, с.215]. Відомий антрополог Дж. Фрідман також стверджує, що всі оповіді історії створюють ідентичність – оповідаючи історію про особу чи націю, що дає можливість взяти про їхній характер. В цьому розумінні, оповідь історії є важливою для формування національної ідентичності в бажаному ключі [1, с.215].

Як висловлюється професор В.О. Шайкан, німецькі історики «припускають, що в деяких наукових виданнях про масові вбивства на території України чимало «фотофальшивок». Знищення здебільшого, на їхнє ствердження, чинилися як каральні акції проти партизанів й лише недавно почалися дослідження частки румунських розстрілів єврейського населення, участі в цих акціях угорських частин. Головна ідея доповідей

сучасних німецьких істориків Вільфріда Їльге і Дітера Поля полягала в тому, що «не тільки німці винуваті у знищенні євреїв», частково знищували й румуни, угорці, частково – націоналісти, допоміжні сили поліції. Українські комунальні установи, на думку цих істориків, які були під контролем німців, також знищували євреїв. Дітер Поль вважає, що «західні українці здебільшого підтримували анти єврейські акції, бо мали зиск» [2, с.66].

Є книга кількох авторів «Солдати: протоколи битв, вбивств і смертей» [3]. Немало місця в книзі займає єврейське питання, яке розглядається в спеціальних параграфах «Знищення» та «Референцрамки знищення». «Є ще в протоколах, – пишуть автори, – дещо в найвищій мірі примітне, а саме: вони доказують, що багато солдат були детально інформовані про процес знищення євреїв; частково вони, навіть, піднімали аспекти, не розкриті до сьогоднішнього дня дослідженнями... Більшість солдат вже в ході війни усвідомлювали, що підрозділи Вермахту вчинили велику кількість військових злочинів а також приймали участь в систематичних розстрілах євреїв в окупованих районах – як виконавці, спостерігачі, співучасники, помічники, коментатори» [3, с.146]. «Ні одна значна акція знищення, як в Бабієму Яру, де за два дні було розстріляно більше 30 000 чоловік, не проходила без участі Вермахту» [3, с.146].

Ці висновки авторів дійсно важливі для історичної науки. Вони, власне, і є етапом в довгій дискусії про те, чи знали німці і як реагували на Голокост. Ці питання належать до центральних і невирішених проблем дослідження Голокосту. Вони були проаналізовані в книзі Петера Лонгеріха «Про це ми нічого не знали. Німці і переслідування євреїв 1933 – 1945» [4] і викликали дискусії в наукових та громадських колах Німеччини.

Переміщення референцрамок із мирного стану в військовий було вирішальним фактором, більш важливим, ніж всі світогляди, диспозиції і ідеологізація. Війна формує події і контекст дій, в якому людина робить все, що в інших умовах ніколи б не зробила. В цьому зв'язку солдати вбивали євреїв, але не були антисемітами, і захищали фанатично землю, і не були націонал-соціалістами [3, с.394].

Ці всі аналітичні висновки ми взяли з роботи А.В. Скоробогатова «Новый взгляд на войну немецких ученых» [5, с.68, 69, 70, 73, 74].

Інший головний висновок тих досліджень стосується ролі Вермахту в війні на знищення, яку вела нацистська Німеччина. Автори виступають за історичну правду, проти давно відкинutoї старої концепції «чистого Вермахту», визнають слідом за історіографією його злочини, відмічають, що Вермахт відповідальний за знищення євреїв, військовополонених та цивільного населення. Ось як виглядить визнання С. Найцеля в інтерв'ю «Аугсбургер Аллгемайне» 13 квітня 2011 року: «Міф про «чистий

Вермахт» вже задовго до «Вермахтвиставки» не існував, принаймні, в науці. Ми не повинні більше намагатися руйнувати міфи, які не існують, але повинні зробити крок вперед і визнати, що вбивства – це нормальна робота солдат як раніше, так і зараз» [6].

Встановити всі обставини злочину від 3 – 10 жовтня 1941 року іншим способом, ніж в кримінальному процесі, не існує.

Найболючишим моментом цього процесу є ексгумація тіл жертв, ідентифікація, проведення судових медичних та кримінологічних експертиз. Потім можна перезахоронити тіла чи останки на спеціально виділеній ділянці для облаштування меморіалу. Тут, ми впевнені, знайдуться фінансові ресурси і громадські ініціативи як від держави Україна та місцевого самоврядування міста та області, так і від держав Ізраїлю, ФРН, США та інших, і від приватного сектору.

Ми стверджуємо, що правові підстави для проведення ексгумації та експертиз в Україні є: Кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кримінально-процесуального кодексу України та інших законів України [7].

Ми стверджуємо, що в Україні існує законодавча база для порушення кримінального провадження. Стаття 3 Кримінального кодексу України визначає, що «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України» [8].

В Основній частині Кримінального кодексу України лише дві статті підходять до кваліфікації злочину від 3 – 10 жовтня 1941 року:

Стаття 438. Порушення законів та звичаїв війни.

1. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій – караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

2. Ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

Стаття 442. Геноцид.

1. Геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, – карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

Статтю 12 Кримінального кодексу України ці злочини класифіковані як особливо тяжкі, за які передбачене позбавлення волі на строк понад десять років або довічне позбавлення волі [8].

Згідно статті 49 Кримінального кодексу України: «Давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437 – 439 і частині першій статті 442 цього Кодексу» [8].

Стаття 6 Кримінального кодексу України визначає: «Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених на території України»:

1. Особи, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом.

2. Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України.

3. Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України.

Стаття 216 Кримінально-процесуального кодексу України визначає, що «Слідчі органів безпеки здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених 438, 442 Кримінального кодексу України». Статтею 297-2 визначено можливість «Клопотання слідчого, прокурора про здійснення спеціального досудового розслідування». Стаття 297-1 визначає, що «Спеціальне досудове розслідування (in absentia) здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочинів, передбачених статтями 438, 442 Кримінального кодексу України» [7].

Дуже скупі відомості про візит Гімлера в Кривий Ріг [7]. Важко доведеться слідчим не лише ідентифікувати жертв, а й встановити особи злочинців. Але досвід ФРН, Ізраїлю, Польщі показує, що в правовій державі потрібно правовими методами встановлювати справедливість, неунікність покарання та істину [10].

Отже, підсумок доповіді такий: Генеральний прокурор України на підставі нашої доповіді зобов'язаний внести в Єдиний реєстр досудових розслідувань відомості факту вбивства цивільних громадян в місті Кривому Розі 3 – 10 жовтня 1941 року і доручити слідчим СБУ розпочати

розслідування та залучити криміналістів, експертів та фахівців інших країн до участі в кримінальному розслідуванні.

Література:

1. Натан Д., Пилипів Шиппі Т. Націоналізм і мінливість проблеми ОУН-УПА // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. К., 2009. Вип. 12.
2. Шайкан В.О. Актуальні проблеми дослідження другої світової війни: сучасне бачення // Актуальні проблеми регіональних досліджень Великої Вітчизняної війни : Матеріали Міжнародної наукової конференції (Харків, 20 – 21 вересня 2013 р.). Харків, 2013.
3. Neitzel, Sönke, Welzer, Harald. Soldaten: Protokolle vom Kämpfen, Töten und Sterben. 4. Auflage. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag GmbH. 2011.
4. Longerich Peter «Davon haben wir nichts gewusst!» Die Deutschen und die Judenverfolgung 1933 – 1945. Siedler, München, 2006.
5. Скоробогатов А.В. Новый взгляд на войну немецких ученых // Актуальні проблеми регіональних досліджень Великої Вітчизняної війни : Матеріали Міжнародної наукової конференції (Харків, 20 – 21 вересня 2013 р.). Харків, 2013.
6. Інтерв'ю. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.augsburger-allgemeine.de/wissenschaft/Die-Wehrmachtsoldaten-waren-ganz-normale-Maenner-id14702246.html>
7. Кримінально-процесуальний кодекс України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
8. Кримінальний кодекс України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
9. Военный городок № 1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BA_%E2%84%96_1
10. Предъявлено обвинение охраннику концлагеря Майданек. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dw.com/ru/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%8A%D1%8F%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%BE%D1%85%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%83-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D1%80%D1%8F-%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BA/a-41046691>

**ДЕРЖАВОТВОРЧІ ІДЕЇ ТА ПОСТАТЬ ПИЛИПА ОРЛИКА
В РЕЦЕПЦІЇ МИСЛИТЕЛІВ МИНУЛОГО СТОЛІТТЯ
(кілька міркувань з приводу оцінки В. Липинським
постаті П. Орлика)**

Пилип Орлик – не просто знакова постать вітчизняної минувшини, присутність якої в барокових XVII та XVIII століттях знаменувала собою цілий обшир національної і європейської правової думки минулого та сучасності. Ім'я Пилипа Орлика єднає не лише плином ідей крізь час і простір, а й тим оригінальним способом мислення, який дозволяє визначати український світ і український світогляд як питомо європейський. Тобто як такий, що не лише прагне щось з історичних та національно-культурних надбань країн від заходу європейського кордону запозичити, але й передати цим європейським країнам своє духовно вільне (хоча й у буттєвій неволі надбане) і неповторне придбання. Свої духовні скарби.

Постать Пилипа Орлика надається до порівняння із сучасними йому (відмінність для плінної ріки світової історії у кілька десятиліть не надто велика), як казав поет «Колумбами й Магелланами», епохи відкриттів незвіданих географічних просторів та країн. Тільки от у випадку Пилипа Орлика він відкривав не стільки незнані краї та непозначені на мапах географічні одиниці, а, і це головне, відкривав простори духу й думки. Понад усе, тієї думки, що визначала на далеку та близьку перспективу рух гуманітарних ідей та рух визначених ними громадських та державотворчих процесів.

Постать П. Орлика завжди привертала увагу провідних українських мислителів. Особливо ж у часи, коли вирішувалося кардинальне питання – бути чи не бути самій Україні, бути чи не бути їй державності. І якщо бути – то якою саме, на яких підвалинах засновано? Видатний український філософ та державний й громадський діяч ХХ ст. В'ячеслав Липинський був одним із тих, хто не лише шанував спадок, залишений українським мислителем та державотворцем, а й уважав за потрібне створювати «культ Хмельницького, Мазепи, Орлика», висловлюючи цю думку в полеміці з С. Томашівським.

Також важливим видавалося В. Липинському розуміння самого феномену Пилипа Орлика як борця проти будь-якої деспотії, проти будь-якого тиранічного устрою. Ця роль П. Орлика виводиться В.Липинським за межі історичної доби, у яку творець української конституції жив, виводиться на рівень трансцендентності, де Пилип Орлик як образ-

символ, як ідея завжди протистоїть також і незнаним у часи його земного життя диктатурам. Полемізуючи з істориком – знавцем барокової доби і водночас прихильником новопосталої на той час радянської влади Ільком Борщак, В.Липинський зазначає: «дозволю собі звернути Вашу увагу на... дисонанс, який є між Вашим восхвалюванням Пилипа Орлика і Вашим же визнанням совітської влади, яка є найбільше яскравим виразом того московського деспотизму, що погубив Орлика і з яким Орлик ціле життя боровся. З цього може бути один висновок, що Ви або до одного, або до другого, або до всього... ставитеся легкодушно, поверховно і не поважно. Мертві не мають змоги оборонитися від святотатства і Орлик нічого не вдіє, що його кости ворушить один із тих, з «більшевицькою» ідеологією яких він все життя боровся... Щоб бути честним письменником, – Ви мусите покинути або восхвалювання Орлика або совітів інакше цей дисонанс на Вас колись жорстоко помститься» [1, с.227].

Ці міркування потребують осмислення. У рецептивному баченні Пилипа Орлика В. Липинським та в тих порадах щодо розуміння феноменальної постаті барокового мислителя, що їх він дає молодому досліднику, простежується кілька дуже важливих для сучасності й майбутнього моментів. Першим із них слід уважати указану вже нами органічну антитетичність феномену Орлика будь-якій деспотичній формі правління або будь-якій формі організації державного ладу, яка базується на недемократичних, на неправих засадах. Невипадково ж учений наголошує на тому, що саме з «більшовицькою ідеологією» Орлик «все життя боровся», вочевидь, маючи на увазі ідеологію утисків прав і свобод, ідеологію, засновану на праві сильного і на зневажанні, а часто – фізичному нищенні незгодних. Цікаво, що В. Липинський прямо відрізняє нібито конституційний (від перших радянських конституцій 1918 та 1924 років) лад від ідейного світу Пилипа Орлика як фундатора не формальної, а дієвої конституції, покликаної понад усе берегти унікальність людини, а тому берегти її права й свободи. Дух правових міркувань Орлика, дух його шукань у царині творення конституціоналізму, отже є прямо протилежним, на думку В.Липинського, духу тієї реальності, коли конституція як документ є присутньою в історичній реальності, але в дійсності не виконує своєї головної мети, ніяким чином не впливаючи на реальні процеси в державі.

Напевне також не випадково в полемічному листі В. Липинського на захист Пилипа Орлика вживається слово «святотатство». Для українського мислителя-консерватора ХХ ст. саме єднання ідеології деспотії з іменем та позначенням цим іменем справді європейським демократичним ідейним спадком є саме святотатством та нічим іншим. Таке єднання є в розумінні В. Липинського свідомим посяганням на сакралізовані минувшиною основи державного і суспільного прогресу.

Однією з таких основ для В. Липинського і є спадщина П. Орлика. Означеним протиставним трактуванням постаті Орлика та реальності деспотії й можна пояснити категоричну вимогу до І. Борщака визначити власні ідейно-світоглядні пріоритети, адже поєднувати їх, із точки зору В. Липинського, не лише нелогічно з наукової точки зору, а й неможливо з точки зору морально-етичної.

Підбиваючи стислі підсумки есе-роздуму, зазначимо, що, як засвідчує спадщина видатних мислителів минушини, мислителів ближчих і більш віддалених від нас у часі, феномен Пилипа Орлика становить, певною мірою, світоглядну константу, яка вже самою власною присутністю в обширах національної гуманітарної науки, правознавчої передусім, допомагає краще зрозуміти пріоритети становлення і розвитку правової, конституційно окресленої як демократична держави. Спадок українського барокового мислителя Пилипа Орлика, отже, самою своєю природою протистоятиме спробам вибудувати будь-які деспотії, протистоятиме прагненню будь-яким чином, на будь-якому рівні осмислення й буттєвої практики виправдати диктатуру. Принаймні саме так розумів сутність феномену Пилипа Орлика та його роль у вітчизняній історії один із найвизначніших філософів ХХ ст. В. Липинський.

Література:

1. Липинський В. Листування. – Київ-Філадельфія, 2003. – 960 с.

*Стешенко О.В.
Машинобудівний коледж
Донбаської державної машинобудівної академії*

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ У ВИМІРІ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Для молоді людини в сучасному глобалізованому світі надалі важче ідентифікувати себе як частину окремої етнічної спільноти. Часто підміняються поняття «Батьківщина», «національна свідомість», «патріотизм». Запобігти такій ситуації, на наш погляд, може залучення студентської молоді до історико-краєзнавчої пошуково-дослідницької діяльності.

Концепція національно-патріотичного виховання молоді в Україні (2015 р.) наголошує на модернізації освітнього процесу [2]. Проміж виховних напрямів на сьогодні актуальними постають патріотичне та громадянське виховання, адже в умовах суспільних змін вони щонайбільше відповідають вимогам суспільства й водночас закладають підвалини для формування національної свідомості сьогоденних і прийдешніх поколінь, які будуть розцінювати державу як гарантію

власного гармонійного особистісного розвитку, соціального добробуту, демократії та свободи. Цілком очевидно, що сучасна складова виховання молодого покоління повинна становити науково-обґрунтовану систему, яка у підсумку сформує загальнокультурні й громадянські цінності та відповідну сукупність соціально-значущих якостей особистості, котрі характеризують ставлення молоді до суспільства, держави, інших людей. Одним із чинників, через які виявляється ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави, є патріотизм. Таким чином, формування патріота – це провідна складова навчально-виховного процесу, реалізацією якої й повинні займатися освітяни.

Отже, визначимо за мету – проаналізувати зміст і напрями історико-краєзнавчої діяльності студентів вищих навчальних закладів у вимірі сучасних концептів національно-патріотичного виховання.

Аналіз сучасного стану вивчення проблеми свідчить, що на сьогодні автори пропонують власні підходи до патріотичного виховання молоді, зокрема з використанням краєзнавчого матеріалу [1]. Проте, бракує узагальнюючих праць, що й обумовило появу даної публікації. Утім, безумовно, питання розглядалося в ретроспективі та його формат не новий [3]. Академік Петро Тронько, корифей національного краєзнавства, цілком виправдано поєднав поняття «патріотизм» і «краєзнавство». Принагідно зауважимо, що історико-краєзнавча дослідницька студентська діяльність у сучасному вимірі розглядається, зокрема, як цілісна система, яка науково й ґрунтовно вивчає історію певної території, тим самим нагромаджує досвід позитивного ставлення до історичної спадщини, яке сприяє національно-патріотичному вихованню особистості.

Національна територія – це визначальна складова нації. Інші основи нації – культурна спадщина, єдині історико-політичні традиції, типові расові ознаки, власна мова. Патріотизм – властивість особистості, яка формується через систему знань про рідний край: його природу, культуру, населення, історію тощо. Тобто це цілісне, повне сприйняття крізь свідомість особистості, що і сприяє формуванню глибоких патріотичних почуттів, гордості за свою землю. Краєзнавство є тією галуззю знань, яка дає повну інформацію про регіон.

Історико-краєзнавча діяльність студентів вищих навчальних закладів у сучасній площині національно-патріотичного виховання неможлива без розроблення нових теоретико-методологічних, науково-методичних засад історичної науки, які створюють підґрунтя для дослідження локальних об'єктів. Упровадження до наукового обігу історичних джерел регіонального рівня також сприяє вирішенню питання. Науковці намагаються подолати хибне уявлення про те, що «мала історія» може існувати без власного методологічного фундаменту. Теоретичною основою досліджень в історичнім краєзнавстві може бути ціла низка напрямів, течій, теорій у філософії, історії та історіософії. «Історія

повсякденності» зміщує пріоритет досліджень на користь історії краю, родини, соціальної історії. Антропологічний підхід зосереджує увагу юних дослідників на ментальності, етнічних ознаках, в основі яких найчастіше лежать регіональні відмінності.

Розширилася тематика краєзнавчих досліджень історії регіонів. Це відкрило нові напрями таких історико-краєзнавчих студій як соціальна історія, специфіка та розмаїття буденних проблем населення, дослідження ментальних відмінностей, звичаїв, соціонормативної культури, поглиблене вивчення демографічних процесів в окремих регіонах. Потребують новітніх підходів мікроісторичні дослідження.

Краєзнавство у вищих навчальних закладах як джерело додаткових знань і виховний засіб є визначальним чинником залучення студентів до вивчення своєї місцевості, забезпечення розуміння зв'язку глобальних, національних і регіональних аспектів у вирішенні сучасних проблем.

Роль викладача вишу полягає у тому, щоб дати загальне уявлення про історичне краєзнавство, його становлення, джерела, методику збору краєзнавчого матеріалу, використання краєзнавчих матеріалів у навчально-виховному процесі, їх класифікацію та опис; розширення та поглиблення знань з історії України, вивчення минулого власного регіону з моменту появи на його території первісної людини до початку XXI ст. Актуальними постають наступні завдання: вивчення основних етапів історії рідного краю; висвітлення міста і ролі області в інфраструктурі України; вироблення умінь застосовувати набуті знання з краєзнавства для орієнтації в суспільно-політичному житті, оцінки суспільно-економічних явищ і подій; виховання патріотичних і морально-етичних переконань молоді, причетності до тисячолітньої історії українського народу; навчити студентів написанню науково-дослідницьких краєзнавчих робіт; формувати історичне та критичне мислення; розвинути позитивні якості особистості: працелюбність, наполегливість у досягненні мети, відповідальність за результат власної діяльності; сприяти самореалізації молоді в соціумі засобами краєзнавства.

Завдання реалізації пошукової краєзнавчої діяльності студентів вишів – знайомство з основами наукової роботи, а саме: складання плану власного дослідження з обраної теми та послідовне його виконання, набуття навичок роботи з науковою літературою, отримання умінь щодо збору та систематизації комплексу джерел, знайомство зі структурою науково-дослідницької роботи та основними вимогами до її написання та оформлення, формування навичок ведення наукової дискусії; формування знань про особливості сучасного соціально-політичного розвитку краю та його перспективи; вироблення умінь застосовувати набуті знання з краєзнавства у повсякденній діяльності; навчання практичних навичок роботи з історичними джерелами та науковою літературою; прищеплення

молоді навиків наукового аналізу, спрямованих на забезпечення самостійного осмислення закономірностей історичного розвитку.

Протягом навчання студенти знайомляться з предметом та актуальними проблемами історичного краєзнавства, становленням історичного краєзнавства в Україні, регіоні, з історією області, свого міста, села, селища тощо. Підсумки краєзнавчої пошукової діяльності можна оприлюднити на науково-практичних конференціях. Дослідницька діяльність сприяє підвищенню освітнього і культурного рівня студентів, формуванню стійкого інтересу до історії, рідної мови, культури тощо. Наукова робота активізує інтелектуальний розвиток молоді, виховує творчу особистість, повагу до нації, патріотичні почуття. Загальними принципами організації навчально-виховного процесу є: науковість, синтез інтелектуальної і практичної діяльності, індивідуальний підхід, послідовність і поступовість вивчення матеріалу.

Таким чином, в сучасних умовах розбудови національної системи освіти історичне краєзнавство є потужним засобом патріотичного виховання студентської молоді, яке спрямоване на вирішення таких завдань: допомагати відродженню духовності, історичної приналежності та національної самосвідомості; стимулює формування моральних, естетичних, патріотичних почуттів, культурних і політичних цінностей, сприяє відродженню регіональних традицій, консолідації нації. Перспективними видаються освітньо-виховні заходи та проекти з історичного краєзнавства. Необхідно також скоординувати програми національно-патріотичного виховання молоді з програмами історико-краєзнавчого напрямку, яких бракує вищій школі, але які акумулюють надбання країни на місцевому рівні.

Література:

1. Мокруха М.О. Деякі аспекти сучасного національно-патріотичного виховання / Нива знань. 2015. № 2. С. 7-9.
2. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та Методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах: наказ М-ва освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 / Інформ. зб. та комент. М-ва освіти і науки України. 2015. № 7. С. 70-95; № 8. С. 87-95.
3. Чепіль М.М. Краєзнавство як чинник патріотичного виховання в українській педагогічній думці (кінець XIX – початок XX ст.) // Вісник Дніпропетровського ун-ту ім. Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. Пед. науки. 2015. № 1. С. 38-44.

ДЕКОМУНІЗАЦІЯ ТА ПОЛІТИКА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Формування національної пам'яті в Україні доволі тривалий час не вважалося актуальним завданням. У період становлення української держави у 1990-х роках чільне місце у цьому процесі посідали шкільні курси – передусім історії України, в меншому ступені – української літератури. Незважаючи на численні недоліки їх обох, зокрема, методологічну застарілість та виражений постколоніальний характер, з суто ідеологічного погляду вони загалом впоралися з поставленим завданням. У той же час для міцно вкоріненої у радянську традицію політичної еліти питання формування національної пам'яті активізувалися лише після 2004 року, як з об'єктивних, так і суб'єктивних причин. Утворення у році 2006 році Українського інституту національної пам'яті та жвава наукова дискусія щодо змісту шкільного курсу історії України у 2005 – 2006 рр. стали ключовим моментом, з якого ми спостерігаємо намагання держави активно впливати на формування національної пам'яті. У той же час діяльність УІНП у 2006 – 2013 рр. виявилася доволі кволою, однобокою та занадто залежною від суб'єктивних чинників.

Найактивніші зусилля з виконання оставлених перед ним завдань були здійснені УІНП у межах процесу декомунізації. Якщо попередні акції стосувалися доволі обмеженого кола осіб, то масове знесення пам'ятників радянської доби та реформа топоніміки викликали бурхливу (і не завжди адекватну) реакцію всередині українського соціуму та поза межами держави. Схоже, що саме ця акція виявилася ключовою для руйнації радянського ідеологічного концепту. Ряд суперечливих моментів процесу декомунізації географічних назв (найпоказовіший з них – казус перейменування Кіровограда) викликали звинувачення у його заангажованості. Зважаючи на це, вважаємо необхідним здійснити аналіз перейменування населених пунктів у межах політики декомунізації з метою виявити його основні переваги та недоліки як інструменту формування національної пам'яті.

Перейменування населених пунктів, районів та територіальних громад здійснювалося постановами Верховної Ради України на підставі Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року [1]. Постанови базувалися на поданні УІНП та результатах обговорення

питання територіальними громадами і були прийняті ВР протягом 4 лютого – 19 травня 2016 року.

Сумарно перейменування населених пунктів має такий вигляд [2]:

Таблиця 1.

№	Область	Перейменовано населених пунктів	% від загальної кількості	З них:			
				повернуто історичну назву	%	надано нову назву	%
1.	АРК	70	7,1%	70	100%	0	0
2.	Вінницька	27	2,7%	16	59%	11	41%
3.	Волинська	3	0,3%	1	33%	2	66%
4.	Дніпропетровська	96	9,7%	27	28%	69	72%
5.	Донецька	103	10,4%	65	63%	38	37%
6.	Житомирська	24	2,4%	12	50%	12	50%
7.	Закарпатська	2	0,2%	2	100%	0	0%
8.	Запорізька	48	4,9%	21	44%	27	66%
9.	Івано-Франківська	0	0%	0	0	0	0
10.	Київська	38	3,9%	20	53%	18	47%
11.	Кіровоградська	43	4,4%	17	40%	26	60%
12.	Луганська	63	6,4%	32	51%	31	49%
13.	Львівська	2	0,2%	2	100%	0	0%
14.	Миколаївська	47	4,8%	14	30%	33	60%
15.	Одеська	64	6,5%	40	63%	24	37%
16.	Полтавська	52	5,3%	25	48%	27	52%
17.	Рівненська	5	0,5%	4	80%	1	20%
18.	Сумська	44	4,5%	21	48%	23	52%
19.	Тернопільська	2	0,2%	1	50%	1	50%
20.	Харківська	103	10,4%	44	43%	59	58%
21.	Херсонська	49	5%	13	27%	36	73%
22.	Хмельницька	18	1,8%	7	39%	11	61%
23.	Черкаська	19	1,9%	10	53%	9	47%
24.	Чернівецька	1	0,1%	1	100%	0	0%
25.	Чернігівська	64	6,5%	33	52%	31	48%
	Всього	987	100%	498	51%	489	49%

Отже, найбільша кількість перейменувань населених пунктів припадає на Донецьку, Харківську (по 10,4%) та Дніпропетровську області (9,7%). Найменша – на Івано-Франківську (0), Чернівецьку (1), Тернопільську, Львівську та Закарпатську (по 2). Однак найцікавішим є показник співвідношення між відновленими назвами та перейменуваннями. Цілком зрозумілий 100-відсотковий показник повернення історичних назв для Львівської, Чернівецької, Рівненської та Закарпатської області, де питання декомунізації стосувалися одиниць топонімів. Однак високі показники відновлення історичної

справедливості ми бачимо також у назвах АРК (100% повернення татарських назв), Донецької (63%) та Одеської (63%) областей. Складається враження, що зведення до мінімуму ініціатив місцевих громад прямо пропорційне «історичності» прийнятих при декомунізації назв.

Найбільші показники новоутворених назв демонструють Херсонська (73%), Дніпропетровська (72%), Запорізька (66%) області. Серед причин неповернення до історичних назв виявлено наступні:

- існування поселення лише у радянський період або його утворення через злиття ряду старіших населених пунктів (найрозповсюдженіший випадок);
- немилозвучність старих назв (Помийниці, Гірке, П'яне тощо);
- неприйнятність старих назв у їх сучасному значенні стосовно єврейських поселень (Жидівці, Жидівське, Жидівська Гребля);
- ігнорування старих назв колишніх колоній національних меншин через зміни у етнічному складі населення (за невеликими виключеннями, не відновлено назви німецьких колоній Запорізької та Донецької області, тюркську топоніміку Херсонщини та Запоріжжя, болгарські назви на Одещині).

Відзначимо також, що при наданні населеним пунктам нових назв лише поодинокі випадки пов'язані з дзеркальним заміщенням історичних оцінок. Так, запропоновано одиничні перейменування з увічненням діячів та подій часів УНР або сучасності.

Таким чином, перейменування населених пунктів України у межах політики декомунізації демонструють намагання не стільки відновити історичну справедливість у топоніміці, скільки позбавитися старої радянської ідентичності.

Література:

1. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 26. – С. 219.
2. Підраховано за постановами Верховної Ради України: Про перейменування окремих населених пунктів та районів // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 9. – С. 96; Про перейменування окремих населених пунктів // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 15. – С. 154; Про перейменування окремих населених пунктів та районів на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 23. – С. 477; Про перейменування окремих населених пунктів та районів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 23 – С. 478; Про перейменування деяких населених пунктів

// Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 23. – С. 479; Про перейменування деяких населених пунктів // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 24. – С. 494; Про перейменування окремих населених пунктів та районів // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 24. – С. 497.

Суюсанов Л.І.
Донецький юридичний інститут МВС України

БИТВА ПІД БЕРЕСТЕЧКОМ: СИМВОЛ ГЕРОЇЗМУ ТА ТРАГЕДІЇ

*Ой чого ти почорніло,
Зеленеє поле?
– Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили...*

Т. Шевченко. «Ой чого ти почорніло...»

Національно-визвольна війна українського народу 1648 – 1657 років, або Хмельниччина, стала переломним етапом у багатовіковій історії України і справила помітний вплив на хід подій не лише у Центрально-Східній, але й у Західній Європі. Ця визвольна війна розпочалася і проходила під проводом гетьмана Зиновія Богдана Хмельницького, з якого, як справедливо зазначається в українській історіографії, починається «... нова епоха історії України – доба відродження української державності» [1, с.54]. У той же час створена ним козацько-гетьманська держава з офіційним найменуванням «Військо Запорозьке» в силу складних політичних обставин не змогла до кінця зберегти свою повну незалежність і згідно з Переяславським договором 1654 року на правах автономії була приєднана до Московського царства.

В історії Хмельниччини було багато перемог, особливо в перший початковий період війни – Жовті Води, Корсунь, Пилявці, Замостя у 1648 році, Збарзько-Зборівська кампанія 1649 року, молдавські походи 1650 і 1652 років, Батозька битва 1652 року, яку сучасники порівнювали зі славетною перемогою Ганнібала під Каннами у 216 р. до н.е., Жванецька облога та низка інших. Проте були й тяжкі, кровопролитні періоди невдач, поразок і втрат. До числа останніх відноситься і битва під Берестечком, що тривала з 18 (28) червня до 30 червня (10 липня) 1651 року, і була однією з найбільших в історії національно-визвольної війни.

Події, що призвели до битви, розгорталися наступним чином. Через рік після підписання Зборівського мирного договору велика кількість прихильників продовження війни з Україною, невдоволених самоврядністю Війська Запорозького і посиленням позицій православної церкви, спонукала короля Яна Казимира зібрати військо, яке в кінці травня вирушило до Берестечка (нині – Волинська область) для зведення укріпленого табору. Воно налічувало до 200 тисяч чоловік і складалось як з регулярних частин, так і з угорських та німецьких найманців. Розуміючи невідворотність війни, армія Хмельницького в кінці червня 1651 р. прибула в район Тернополя, де до неї приєдналось до 30 тисяч кримських татар під особистим командуванням хана Іслама Гірея. Що стосується чисельності військ Хмельницького, то німецький історик Йоган Шредер в своїй хроніці під назвою «Театр Європи» зазначав, що військо складалося з 16 полків. Це були, зокрема, чигиринський (полковник Федір Якубович), черкаський (Яків Вовченко), каневський (полковник Семен Савич), корсунський (Лук'ян Мозира), білоцерківський (Михайло Громика), уманський (Йосип Глух), брацлавський (Іван Богун), кальницький (Іван Федоренко), київський (Антоній Жданович), переяславський (Федір Лобода), кропив'янський (Філон Джалалія), прилуцький (Тимош Носач), миргородський (Матвій Гладкий), полтавський (Мартин Пушкаренко), ніжинський (Прокоп Шумейко), чернігівський (Мартин Небаба) полки [2, с.247]. Кожен з полків налічував понад 3 тисяч козаків, загальна чисельність козацького війська разом із селянами, обозом, доходила до 100 тисяч осіб.

Авангардний козацько-татарський загін на чолі з Іваном Богуном вирушив у напрямку Берестечка, і 28 червня 1651 року почались перші сутички із польським авангардом. Перший день битви 28 червня не дав переваги жодній із сторін. Наступного дня, коли поляки намагались значними силами атакувати ще недобудований козацький табір, фланговий удар Хмельницького зупинив їх наступ, проте значних втрат зазнала татарська кіннота – загинуло близько тисячі чоловік, і був смертельно поранений їх командир – перекопський мурза Тугай-бей.

Втрата близьких ханові людей, які були одночасно його опорою у Кримському ханстві, вселила страх і паралізувала волю татарського табору. На другий день Іслам-Гірей звернувся до Хмельницького з вимогою у наступні два дні, враховуючи настання мусульманського свята – курбан-байраму, воювати з мінімальним залученням татар.

30 червня, на третій день битви, війська обох сторін підготувалися до вирішального наступу. Проте гетьман не поспішав наступати. Врешті-решт Я. Вишневецький випросив у короля дозвіл піти в атаку. На короткий час йому вдалося вступити в козацький табір, але козаки і селяни з підтримкою татар скоро опанували ситуацію. Після поразки Вишневецького король наказав наступати на татар, обстрілюючи їх з

гармат. За допомогою артилерії польська кіннота змусила відступити і козаків, дійшовши аж до таборних возів [3, с.210]. Татарське військо кинуло поле бою і почало відступати.

Богдан Хмельницький кинувся їм навздогін і після невдалої спроби вмовити хана повернутися був затриманий, фактично опинившись у татарському полоні. Спроби писаря Виговського добитися визволення Хмельницького також завершилися невдачею (Богдан Хмельницький був відпущений лише після закінчення битви) [4, с.149]. Залишившись без головнокомандувача, селянсько-козацьке військо опинилося у важкому становищі. Почалася 10-денна облога козаків в спорудженому нашвидкуруч таборі, ключовим елементом якого став споруджений козаками табір, який, за визнанням сучасників, був важкодоступним для поляків [5, с.378-379]. Покишене напризволяще українське військо обрало наказним гетьманом прилуцького полковника Філона Джалалія, який розпочав переговори з Яном Казимиром. Серед умов примирення королем було поставлено вимогу здати всю зброю, видати всіх козацьких полковників і негайно розпустити селянське військо. Невдоволені цим обрали новим гетьманом 9 липня миргородського полковника Матвія Гладкого, який відхилив польські умови, а 10 липня – подільського полковника Івана Богуна, котрому після поновлення бойових дій вдалось вивести з оточення близько 20 тисяч чоловік. Під час виступу козаки застосували низку прийомів подолання природних перешкод і виходу із оточення, характерних для козацької тактики, про що залишився докладний опис у відомому творі «Історія Русів» [6, с.156-157].

Існує переказ, що прикривати відступ війська залишилося 300 козаків, які полягли смертю героїв у нерівному бою, хоч ворог, зважаючи на їхню відвагу, обіцяв їм помилування. Ось як описав ці події відомий французький письменник Проспер Меріме: «... Протягом кількох годин мужньо, по-геройськи, бився загін із трьохсот чоловіків, що опинилися на невеликому пагорбі... Билися доти, аж поки їх не повбивали. Залишився один із трьохсот. Багато стрільців цілились у нього, та навіть уражений чотирнадцятьма кулями з мушкетів він вимахував косою. За наказом Яна Казимира один жовнір ступив у воду, аби сповістити героєві, що король є свідком його подвигу і дарує йому життя. «Хочу загинути як справжній козак», – вигукнув умираючий селянин, а жовнір із жахом відступив од нього. Нарешті до човна підступили два німецькі рейтарі і проткнули воїна своїми піками» [7, с.246-247]. Втрати повсталих були величезними. До рук польських солдат потрапило багато різної зброї, гетьманська булава й печатка, документи канцелярії Хмельницького та його скарбниці.

У той же час Берестецька битва, яка, власне, і не була такою вже однозначною поразкою, бо не було капітуляції і остаточного розгрому козацького війська, значно прискорила хід історичних подій.

Безпосереднім наслідком битви, важких боїв з перемінним успіхом літа 1651 р. стало укладання Білоцерківського договору 28 вересня 1651 р. Число реєстрового війська було зменшено до 20 тисячі осіб, козацьку територію обмежено лише до київського воєводства, шляхті повернули її давні маєтності, а селяни мали повернутися до панщини. Але Білоцерківський договір не протривав і року, своєрідним реваншем за поразку під Берестечком стала козацька перемога під Батогом влітку 1652 року.

Фактично трагедія під Берестечком, залишивши глибокий слід в історичній пам'яті українського народу, водночас згуртувала його, давши розуміння необхідності подальшої боротьби до переможного кінця.

Література:

1. Велика історія України: У 2-х томах. – Том II. – К., 1993. – 400 с.
2. Замлинский В.А. Богдан Хмельницкий. – М., 1989. – 336 с.
3. Крип'якевич І. Історія українського війська. В 2 частинах. Ч.1. – Львів, 1936. – 288 с.
4. Костомаров М.І. Галерея портретів: біографічні нариси. – К., 1993. – 326 с.
5. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. В 3 т. – К., 1990 – 1991. – Т. 1. – 592 с.
6. Історія Русів. – К., 1991. – 318 с.
7. Гійом Левассер де Боплан. Опис України. Проспер Мериме. Українські козаки. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990. – С. 115-141.

Титаренко Д.М.

Донецький юридичний інститут МВС України

ЧУЖИЙ СТАЛІНГРАД? СТАЛІНГРАДСЬКА БИТВА В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Події останніх років в Україні ознаменувалися глибокими і неоднозначними соціально-політичними змінами, що торкнулися, серед іншого, і області історичного знання, колективної пам'яті, меморіальних практик. Найбільш радикальним проявом цього стало прийняття українським парламентом у квітні 2015 року комплексу «декомунізаційних законів», що в силу поспішності прийняття і браку повноцінної наукової експертизи, політичної заангажованості, тенденції до глорифікації одних і демонізації інших історичних подій і персоналій, викликали дуже неоднозначну реакцію в українському суспільстві, а також серед українських і зарубіжних фахівців [9]. Ставши інструментом політичної боротьби, ці закони торкнулися серед іншого сфери топоніміки, призвели в ряді випадків до недостатньо обґрунтованих і

таких, що ігнорували думку громади, змін назв міст, сел, вулиць, виробничих об'єктів, пов'язаних з радянським періодом. «Війна пам'ятей» і хвиля перейменувань залишає відкритими досить багато питань, пов'язаних з ключовими акторами і подіями Другої світової / Великої Вітчизняної війни. До їх числа належить і Сталінградська битва. Перейменування низки годинимів, пов'язаних з нею (зокрема вулиць Героїв Сталінграда в Дніпропетровську, Запоріжжі, Бердянську, Сумах, Вінниці, інших населених пунктах) змушує задуматися: а чим, власне, була Сталінградська битва для України? Чи є вона чужою історією, а герої Сталінграда не українськими героями або ж не тими героями, про яких слід пам'ятати? Відповідь на це питання, яке набуває концептуального значення, вимагає, очевидно, певного історичного екскурсу.

Поразки радянських військ під час Харківської операції, а також в Криму до літа 1942 року різко змінили співвідношення сил на радянсько-німецькому фронті. Це уможливило початок реалізації німецьким командуванням плану літнього наступу вермахту, спрямованого на захоплення Кавказу і вихід до Волги. У ході літньої кампанії 22 липня 1942 року було окуповано останній населений пункт на території України – м. Свердловськ Ворошиловградської області. Цим завершилися оборонні бої на території України. У липні 1942 року на базі розформованого польового управління Південно-Західного фронту було створено Сталінградський фронт, якому довелося відіграти вирішальну роль у Сталінградській битві. Аналіз архівних документів дозволяє говорити, що значна частина особового складу цього фронту (кілька десятків тисяч чоловік) була вихідцями з України. Так, станом на липень 1942 року, час початку Сталінградської битви, лише у військах 1-ї гвардійської, 21-й, 63-й, 64-й армій було від 9 до 11% українців, а в 62-й армії їх було 29% [4, с.197]. Десятки тисяч уродженців України брали участь у Сталінградській битві також у складі Донського, Південно-Східного, Південно-Західного (другого формування), Воронезького фронтів, Волзької військової флотилії. Багато з них своєю жертівністю і героїзмом відзначилися в цих боях [1, с.233-247].

Сталінградська битва, що розпочався 17 липня 1942 року і завершилася 2 лютого 1943 р., стала однією з найкривавіших битв у світовій історії. За підрахунками воєнних істориків (імовірно, не повними) лише безповоротні втрати радянських військ за час оборонної та наступальної фази битви склали приблизно 479 тис. осіб [6, с.320]. Численними були і жертви серед цивільного населення, яке було в Сталінграді. Лише під час найбільшого за масштабами авіаційного нальоту на Сталінград 23 серпня 1942 р. за деякими даними загинуло та було поранено близько 40 тис. цивільних, значну частину яких становили біженці та евакуйовані з України.

Сталінградська битва стала символом найбільшої військово-стратегічної поразки німецької армії і психологічного надлому вермахту. Лише безповоротні втрати німецьких військ та військ союзників склали близько 500 тис. осіб [8, с.365]. Не менш значущим став моральний шок для всього німецького суспільства, яке після ейфорії перемог перших років війни остаточно в усій гостроті поставило собі питання про цілі війни і про неспівмірні втрати. Багато в чому саме усвідомлення масштабів Сталінградської трагедії призвело до формування офіцерської опозиції в вермахті, до змови 20 липня 1944 року і замаху на Гітлера. Слід зазначити, що розгром у ході Сталінградської битви італійської, двох румунських і угорської армій істотно послабив сили гітлерівської коаліції і майже вивів їх з числа активних союзників Німеччини.

Невдачі німецьких військ під Сталінградом, що супроводжувалися наростанням воєнно-політичної кризи на окупованій території Радянського Союзу і, зокрема, в Україні, значною мірою зумовили спроби перегляду (щоправда, малоефективні) концепції ставлення до місцевого населення в напрямку його певного пом'якшення. Так, вона обговорювалася на нараді, яка була скликана у Берліні в Міністерстві окупованих східних областей 18 грудня 1942 р. за участю представників військово-господарських структур, органів військового управління на окупованій території [10, S.1-7; 11, S.76-78; 12, S.7, 24-33; 13, S.3, 5-15].

Поразка Вермахту під Сталінградом стала надзвичайно потужним сигналом для окупованої Європи, активізувавши сили Опору і давши надію на звільнення від нацизму. Однак найбільше значення Сталінградська битва мала для населення окупованої території Радянського Союзу, в тому числі України. Не лише архівні документи, але й свідчення людей, які пережили війну і окупацію, дають наочне уявлення про величезний емоційний підйом населення на окупованій території і про глибоке емоційне потрясіння солдатів вермахту, поширення упадницьких настроїв серед них: «Коли під Сталінградом все це сталося, у нас стояли німці на квартирі. Причому дуже багато... Плакали вони. Ви знаєте, плакали. Ну у багатьох же, розумієте, друзі там загинули. 43-го року німці вони вже розуміли, що це все...» [2]. Результати усноісторичного проекту, присвяченого підкупаційному повсякденню населення Донбасу – регіону, через який проходила основна частина військ вермахту, що брали участь у Сталінградській битві, – засвідчує поширеність спогадів такого роду серед покоління, що пережило нацистську окупацію [5].

Сталінград став своєрідною точкою відліку до моменту остаточного звільнення від окупації України. Перемога Червоної армії під Сталінградом мала наслідком докорінну зміну обстановки на всьому південному фланзі радянсько-німецького фронту, створила необхідні передумови для наступу радянських військ і визволення окупованих областей Північного Кавказу та Східної України. 18 грудня 1942 року

військами Південно-Західного фронту були звільнені перші населені пункти на території України. Яскравим свідченням напруження і кровопролиття боїв є те, що лише в боях за Мілове Ворошиловградської області – перший звільнений районний центр України – загинуло 1066 радянських солдатів [3, с.94]. У ході наступальних дій Воронежського, Південно-Західного, Південного фронтів протягом січня – лютого 1943 року були частково звільнені Ворошиловградська, Сталінська, Харківська та Дніпропетровська області. Однак підтягнувши резерви з інших ділянок радянсько-німецького фронту, перекинувши свіжі частини з Франції, скориставшись знекровленістю частин Червоної Армії, прорахунками її командування та розтягнутістю комунікацій, протягом кінця лютого – березня вермахту вдалося завдати низку поразок радянським військам і знову відновити свій контроль над значною частиною раніше звільненої Червоною армією території східноукраїнських областей.

Втрати радянських збройних сил у ході зимової кампанії 1942 / 43 років були колосальними – лише на південно-західному напрямку, без урахування південного, в ході Сталінградської стратегічної наступальної операції, Воронежсько-Харківської стратегічної наступальної операції, Миллерово-Ворошиловградської фронтової наступальної операції, Харківської оборонної операції, бойових дій на рильському і сумському напрямках Червона армія втратила 835 тис. осіб, у тому числі безповоротні втрати за далеко не повними даними склали 296 тис. осіб [7, с.41]. Ціною саме цих жертв (значна їх частина припала на українську землю) в кінці 1942 – початку 1943 року були закладені передумови для остаточного визволення України.

Питання формування і збереження пам'яті про історичні події та їхніх ключових акторів вимагають урахування багатьох факторів – фактологічної складової історії, розуміння історичних закономірностей та логіки історичного процесу, відмови від слідування політичній кон'юктурі, ідеологізації, ідеалізації та міфологізації минулого, додержання врешті-решт елементарних принципів наукової етики та людської моралі. З огляду на вищесказане можна констатувати, що без Сталінградської битви, сотень тисяч її відомих і невідомих учасників – радянських солдатів, які загинули безпосередньо в ході битви або пізніше, в лютнево-березневих боях 1943 року, не було б ані форсування Дніпра в 1943-му, ані остаточного визволення України від нацистської окупації в 1944-му, ані її незалежності зараз, ані, врешті-решт, єдиної і демократичної Європи. І, напевно, зовсім не випадково годоніми, пов'язані зі Сталінградом, існують у Парижі, Брюсселі, Ніцці, інших містах Європи. Адже він є важливою частиною європейської та й світової історії XX століття.

З огляду на це пам'ять про Сталінград, сотні тисяч відомих і невідомих його захисників різних національностей, у тому числі і

українців, загалом визволителів України – воїнів Червоної армії – має залишатися невід’ємною складовою історичного метанаративу та публічного комеморативного простору, присвяченого участі і ролі України в подіях Другої світової / Великої Вітчизняної війн. Саме такий підхід гарантуватиме виважений, об’єктивний, змістовно повний і безконфліктний підхід у сприйнятті складного і багатовимірного українського минулого.

Література:

1. Безсмертя. Книга Пам’яті України. 1941 – 1945. Київ: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам’яті України», 2000. 944 с.
2. Інтерв’ю із Ф. Євгеном Михайловичем, 1932 р.н., в період окупації проживав в м. Макіївка Сталінської області (м. Донецьк, квітень 2005 р.) // Особистий архів автора.
3. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.). Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 336 с.
4. Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертвність: українці на фронтах Другої світової війни / за ред. В.Д. Конашевича. Київ: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам’яті України», 1996. 568 с.
5. Опыт нацистской оккупации в Донбассе: свидетельствуют очевидцы / Авт.-сост. Д.Н. Титаренко, Т. Пенгер. Донецк: Світ книги, 2013. 465 с.
6. Россия и СРСР в войнах XX века – Потери вооруженных сил. Статистическое исследование / Под общ. ред. Г.Ф. Кривошеева. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. 608 с.
7. Стратегічні та фронтові операції на території України у 1941 – 1944 роках / В.М. Грицюк, О.Є. Лисенко, Р.І. Пилявець, С.В. Сидоров. Київ: Національний університет оборони імені Івана Черняхівського, Інститут історії України НАН України, 2015. 508 с.
8. Типельскірх К. История второй мировой войны. Москва: АСТ, 2001.
9. Open Letter from Scholars and Experts on Ukraine Re. the So-Called „Anti-Communist Law“, Krytyka, April 2015. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://krytyka.com/en/articles/open-letter-scholars-and-experts-ukraine-re-so-called-anti-communist-law> (дата звернення 10.02.2017 р.).
10. Bundesarchiv, Berlin (далі – BA). NS 19/2605.
11. BA. R 6/6.
12. BA. R 58/225.
13. Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg. RH 22/77.

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ДМИТРА ФЕДОРЕНКА – ПРИКЛАД ВІРНОГО СЛУЖІННЯ УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ

*Він народивсь в голодомору рік,
І зірка щастя ще для нього не вставала,
Казала мати: «В нього був слабенький крик,
Бо я й сама тоді від голоду вмирала...»*

Дмитро Тимофійович Федоренко народився 5 вересня 1933 року в м. Марганці на Дніпропетровщині в багатодітній родині. Це про нього потім казатимуть: «Дев'ятнадцятий в сім'ї і дуже талановитий».

Усе своє життя ця людина вклонялася добру, мала його за кредо, і сама чинила по-доброму, по-людському.

У 1954 – 1977 роках Дмитро Федоренко жив у Павлограді, де працював вихователем дитячого будинку № 1, вчителем, а згодом – директором СШ № 3.

Понад 50 років віддано служінню Богині людських душ – Педагогіці. Він був усім за доброго батька. Майже 25 років прожив у Павлограді і понад 30 – у Кривому Розі. І скрізь залишив такі сліди, ніби працював не один чоловік, а добрий взвод несамовитих, зятятих, самовідданих.

У місті юності Павлограді наш Добросій зустрів кохання, тут народилося двійко його рідних синів і зросло п'ятеро вихованців, про яких всесоюзна газета «Правда» напише велику статтю «Чужих дітей не буває». А таких, що росли по тижню-два, яких обмивали, відгодовували, лікували, переодягали з дрантя та допомагали влаштуватися в житті, ніхто і ліку немає.

Отака людина в 1977 році – після захисту кандидатської дисертації на тему виховання у братній країні Болгарії – переїхала до Кривого Рогу. Понад четверть століття (1977 – 2004 роки) у Криворізькому педагогічному університеті плідно працював звитяжець, невтомний збирач і дослідник козацької старовини, козацької педагогіки, народних традицій і обрядів, етнопедагогік населення національних меншин України (болгар, греків, сербів та поляків, словаків, чехів, словенів, білорусів, хорватів).

Дмитро Федоренко був людиною енциклопедичних знань. Він вільно володів близько 10 мовами: українською, російською, білоруською, болгарською, сербохорватською, македонською, старослов'янською, німецькою, івритом.

Д.Т. Федоренко вперше переклав сучасною українською літературною мовою Остромирове Євангеліє (1056 – 1057 рр.). Над перекладом, який Дмитро Федоренко вважав вершиною своєї дослідницької діяльності, автор працював, не шкодуючи ні сил, ні часу, ні знань. Робив це безкоштовно, розуміючи, що повертає рідному народові його святиню. Нарешті 1997 року був завершений і відправлений у видавництво машинопис рукопису об'ємом 252 сторінки «Остромирове Євангеліє-Апракос, 1056 – 1057 рр. Переклад, науковий коментар, післямова Д.Т. Федоренка».

Доцент, кандидат педагогічних наук Д.Т. Федоренко є співавтором фундаментальних праць «Історія педагогічної думки і освіти України» (ч. 1 «Дохристиянський період», ч. 2 «Княжа доба», ч. 3 «У неволі», ч. 4 «Козацька доба», ч. 5 «В борні»), написаних разом із професором О.О. Любаром, «Історія української школи і педагогіки» (у співавторстві з академіком АПН НАН України М.Г. Стельмаховичем та професором О.О. Любаром).

Дмитро Тимофійович Федоренко – автор понад 400 наукових праць (книг і журнальних публікацій, близько тисячі фундаментальних газетних статей). Особливої популярності набули фольклорно-етнологічні і етнопедагогічні дослідження «Ой у дяка суета» (1961), «Щедрий вечір» (1961, 1968), «Від серця до серця», (1997), «Первоцвіт дивослова. Малі розповідні жанри дитячого фольклору в етнопедагогіці України» (1997), «Цвірінькало» (2016) [5].

Створені на засадах української народної педагогіки, праці Д.Т. Федоренка «Таємниці ненароджених геніїв. Народно-педагогічні уявлення про спадковість і виховання» (1997), «Блудні батьки – блудні діти» (1998), «Врятуймо духовність українців» (2007), «Виховні притчі діда Дмитра» (2014) [2] вчать, як підготуватися до шлюбу, як народити і виховати талановиту або навіть геніальну дитину, прожити гідне життя.

У книгах «Спочатку був Дажбог» (1995), «Листи з античної України» (1997), «Дитинство античної України» (1998), «Велесова книга» – найдавніший літопис України» (1999) [1] Дмитро Федоренко відзначає високий рівень культури і освіченості наших пращурів, наводить приклади унікальних зразків їхнього побуту, виховання і світосприйняття. Д.Т. Федоренко вивчає давню писемність, яка розвивалася на теренах сучасної України задовго до примусового хрещення Русі.

З особливою теплою Дмитро Тимофійович ставився до історії козацьких часів – досліджував побут і звичаї, легенди та перекази, гумор, літературні твори, історичні факти з життя запорозьких козаків, серед яких були справжні велетні духу, непереможні характерники. Сповнені патріотичного звучання, книги Д.Т. Федоренка «Школа і освіта Запорозької Січі» (1990), «Запорозькі козачата» (1996), «Жили собі запорожці та й на Запорожжі» (1994), «Мудрість козацької доби» (1999),

«Кошовий лицарів чубатих. Іван Дмитрович Сірко в українській етнопедагогіці, фольклорі та етнології» (2000) [3] мають велике повчально-виховне значення.

Вивчаючи історію ріднокраю, Дмитро Федоренко дослідив історію міста Павлограда в роки другої світової війни. Провівши кропітку роботу по збиранню фактичного матеріалу, Д.Т. Федоренко у книзі «Нескорені павлоградці» (2003) на підставі документів, свідчень учасників тих подій переконливо стверджує: антифашистське повстання у лютому 1943 року відбулося в Павлограді, його герої заслуговують пошани і вічної пам'яті [6].

Після перенесеної тяжкої, практично невиліковної хвороби, Дмитро Федоренко 2001 року виявився прикутим до ліжка. І в такому стані мужній вчений продовжував створювати рукописи нових етнопедагогічних і фольклорних, та суто педагогічних праць про найсвятіші сторони менталітету України, допоки 16 листопада 2009 року серце Вчителя зупинило свій земний біг.

Рідні сини Дмитра Тимофійовича зросли гідними свого батька. Так, Віктор Дмитрович Федоренко з відзнакою закінчив медичний інститут, лікар-кардіолог, головний лікар однієї з лікарень міста Дніпра, є донька, онук; Борис Дмитрович Федоренко закінчив гірничорудний інститут, за фахом електрик, спеціаліст з програмування, комп'ютерного і технічного обладнання.

Невтомна наукова і педагогічна діяльність Дмитра Тимофійовича Федоренка отримала міжнародне визнання. Так, у 1984 році уряд Народної Республіки Болгарія нагородив Д. Федоренка ювілейною медаллю «100 років з дня народження Георгія Димитрова».

Відмінник народної освіти України Д.Т. Федоренко був визнаний кращим освітянином 1999 року і лауреатом премії «Малиновий дзвін душі» за книгу «Мудрість козацької доби» [4] і ряд підручників з української педагогіки. Д. Федоренка також визнано кращим освітянином 2000 року і лауреатом премії «Залиш мені в спадщину думку найвищу».

Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет нагородив Д.Т. Федоренка своєю Благівісною грамотою.

У 1999 році Дмитру Федоренку присвоєно звання «Почесний громадянин м. Павлограда». А у 2003 році його нагороджено медаллю «Захиснику вітчизни» за книгу «Нескорені павлоградці».

У 2011 році Д.Т. Федоренка посмертно нагороджено медаллю «За заслуги і досягнення у сфері єврейського відродження».

Праці Дмитра Федоренка зберігаються в бібліотеці Конгресу США, а серед його нагород – іменна медаль Кембриджа.

Література:

1. Федоренко Д. «Велесова книга» – найдавніший літопис України. Навчальний посібник з українознавства і рідної літератури. – Київ, 1999. – 160 с.
2. Федоренко Д. Виховні притчі діда Дмитра / упоряд. О. Федоренко. – Кривий Ріг, 2014. – 76 с.
3. Федоренко Д. Кошовий лицарів чубатих. Іван Дмитрович Сірко в українській етнопедагогіці, фольклорі та етнології : нетрадиційний навчально-виховний посібник. – Кривий Ріг, 1999. – 144 с.
4. Федоренко Д. Мудрість козацької доби. Розробка нетрадиційних уроків і навчально-виховних заходів на засадах української етнопедагогіки : посібник для студентів педагогічних навчальних закладів і учителів та учнів національної школи України. – Кривий Ріг, 1999. – 143 с.
5. Федоренко Д. Цвірінькало. Вечірні розповідні картинки бабусі Ярини про братів наших менших та дорогих маляток, любих хлопчиків і дівчаток. – Кривий Ріг, 2016. – 75 с.
6. Федоренко Д.Т. Нескорені павлоградці: історичне і народно-педагогічне безсмертя подвигу учасників збройного повстання в місті в лютому 1943 року. – Дніпропетровськ, 2003. – 496 с.
7. Федоренко О.Б. Добросій : Документи та матеріали про учителя, кандидата педагогічних наук, доцента, відмінника народної освіти України Дмитра Федоренка. – Кривий Ріг, 2005. – 208 с.

Фінічева В.А.

ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет»

ЖИТТЯ, В ЯКОМУ СЛОВА ВІДПОВІДАЮТЬ СПРАВАМ (115 років від дня народження ентомолога К.К. Фасулаті)

Метою даної публікації є комплексне висвітлення професійної діяльності уродженця Донеччини, фундатора Ужгородської ентомологічної школи, професора Кирила Ксенофонтовича Фасулаті з огляду на широку географію його долучення до справи розвою вищих навчальних закладів України як навчальних та наукових осередків.

Основною джерельною базою стали матеріали архіву та фондів музею історії Криворізького державного педагогічного університету. Також були використані публікації з історії біологічного факультету Ужгородського національного університету.

К.К. Фасулаті народився на східноукраїнських землях, в селі Анадоль Маріупольського повіту (нині – Волноваській район Донецької області) в родині селянина. Відомості про родину дуже уривчасті: родина була багатодітна, де Кирило Ксенофонтович був другою дитиною. Ось

чому, після загибелі старшого брата на фронті 1-ої світової та втрати батьків, всі турботи про малолітніх братів та сестер лягли на плечі 18-річного юнака. Родина, в якій він ріс, була неможливою, тому з дитинства треба було допомагати батькам у господарстві. Однак, незалежно від статків, анадольці (вихідці з Анатолійської провінції) прагнули дати освіту своїм дітям. Давалися взнаки традиції високоосвіченої нації, що були перенесені і на українську землю. Отже, початкову освіту К. Фасулаті здобув у сільській 2-класній школі.

Але на цьому він не зупиняється, а продовжує свою освіту у Маріупольській учительській семінарії, яка була відкрита у 1915/1916 навчальному році і мала вирішити проблему у кваліфікованих педагогічних кадрах в масштабах повіту.

У 1920-му році, по закінченню семінарії (саме в цьому році відбулась реорганізація у педтехнікум), вчителювати повертається до рідного села. Починаючи вже з першого свого місця роботи, майбутній науковець активно долучається до громадської діяльності. Вперше – у якості інструктора народної освіти, а після переведення на роботу до школи Червоногвардійського руднику (Донбас) веде культурно-просвітницьку роботу з шахтарями.

Під час навчання у Дніпропетровському ІНО (1923 – 1926) залишається у вирії громадської роботи: обирається та входить до складу профспілкового комітету, виконавчого бюро та методичного комітету. Приймає участь у, широко розгорнутій в стінах ДІНО, шефській роботі [1]. Її сутність – як посильний внесок у справу культурної революції – організація конференцій і консультацій, різноманітних курсів для працівників освіти регіону; участь у діяльності осередку ліквідації неписьменності (лікнепу), який особливо велику роботу вів серед червоноармійців [2, с.63].

По закінченню вишу К.К. Фасулаті вчителює на Катеринославщині, активно долучається до краєзнавчого руху, важливим фактором успішності якого була саме гідна його організація безпосередньо на місцях, як осередках цих самих краєзнавчих досліджень з залученням до цієї справи широких кіл громадськості. Молодий освітянин очолює роботу місцевого краєзнавчого товариства, входить до складу обласного бюро Спілки краєзнавців, публікує свої спостереження у часописі «Погода й життя» (1929) [3].

Саме цей період, за визначенням самого К.К. Фасулаті, стає початком його наукової діяльності, яка набуває системного характеру після вступу до аспірантури. Задля реалізації проголошеного у 1920-30-тих роках класово-партійного принципу у підборі кадрів на наукову роботу створюються спеціальні комісії, діяльність яких спрямовувалася таким чином, що основна перевага при відборі претендентів на вступ до аспірантури віддавалася робітникам, батракам, сільській бідноті,

середнякам та їх дітям, а також членам партії, комсомолу, членам профспілок [4].

Саме за рекомендацією ЦК профспілки Робосу, а також після складання колоквиуму, що включав питання з основних проблем профілю аспірантури, К.К. Фасулаті 1931-го року зараховується до аспірантури Харківської філії Українського науково-дослідного зоологічного інституту, перетвореного в 1933-му році в зоолого-біологічний інститут Харківського університету.

Тему та наукового керівника досліджень К.К. Фасулаті часів навчання в аспірантурі, поки що, встановити не вдалось, але відомі факти участі аспіранта у наукових експедиціях НДІ з вивчення біоценозів посушливого степу (Причорномор'я).

Скоріше за все, успішна робота в експедиціях і зумовила запрошення К. Фасулаті, по закінченню аспірантури, на посаду наукового співробітника та керівника групи зоологів відділу заповідного степу Всесоюзного Науково-дослідного інституту гібридизації та акліматизації (Асканія Нова) [5].

Вчені Харківського університету та заповіднику Асканія Нова: професори О.О. Браунер та В.В. Станчинський; ботаніки О.А. Яната та Н.О. Десятова-Шостенко (N. Roussin), зоологи В.Г. Аверін та С.І. Медведєв – і це далеко не повний перелік постатей під чим впливом відбувалося становлення науковця К.К. Фасулаті. У постійному прагненні до нових наукових пошуків та звершень складалася і подальша його професійна діяльність.

Викладати у вишах К.К. Фасулаті починає ще за часів навчання в аспірантурі. У вересні 1937 р. призначається на посаду завідувача кафедри зоології (дарвінізму) Криворізького педагогічного інституту. За визначенням тогочасної дирекції інституту «...його ініціативність виходить за межі очолюваної ним кафедри, задає тон науково-дослідницькій роботі всього інституту» [6]. Фактичним підтвердженням цього є уцілілий примірник 1-го тому Наукових Записок Криворізького педагогічного інституту 1941-го року видання, де К.К. Фасулаті зазначений як заступник голови редколегії. Це видання презентувало у трьох статтях і значну частину фактичного матеріалу, отриманого дослідником під час експедиції з вивчення біоценозів степу на території природного заповіднику «Асканія-Нова». [7, с.2, 71-108, 137-154, 155-186]. На думку вже згаданого вище професора Всесоюзного НДІ «Асканія Нова» О.О. Браунера: «В этих работах автор намечает оригинальное направление в экологии, новую методику и дает ценный материал для познания биоценозов степи...» [8, с.2].

Незабаром мав вийти і II-й том Наукових Записок КПІ, який вже був зданий до друку, але Велика Вітчизняна війна порушила ті, втім як і багато інших, мирних планів. Саме К.К. Фасулаті було доручено

займатися евакуацією майна Криворізького педагогічного інституту, після чого він працює в евакуації: у колгоспі та на промисловому підприємстві Азербайджану [9].

Одразу по звільненню Кривого Рогу від німецько-фашистської окупації К.К. Фасулаті повертається та береться до справи по відновленню роботи педагогічного інституту, виконуючи спочатку обов'язки директора та заступника директора по учбово-науковій роботі, надалі – на посаді завідувача кафедри зоології та дарвінізму, декана природничого факультету.

При вирішенні складних матеріально-технічних проблем відбудовчого періоду не залишаються поза увагою і турботою питання відновлення наукової роботи у вузі. На підтвердження наведемо цитату з наказу по Криворізькому педагогічному інституту, датованого 8 грудня 1944 р.: «За сумлінне ставлення відповідального редактора Наукових Записок т. Фасулаті К.К. до зберігання рукописів та наукових матеріалів, що надійшли до редколегії 1941 р. та його роботу в цьому році пов'язану з випуском II тому Записок висловлюється подяка» [10].

Поряд з активною науковою діяльністю К.К. Фасулаті здійснював ґрунтовне методичне забезпечення викладання предметів біологічного циклу. Так ще у 1936 році, за дорученням НКО, ним були складені Програми для природничих та географічних факультетів учительських (2-річних) та педагогічних (4-річних) інститутів, які витримали кілька перевидань. Одразу після повернення з евакуації почав роботу по відновленню рукопису підручника для педагогічних інститутів «Польовий практикум з зоології», який був підписаний до друку ще перед війною, але, за зрозумілих причин, не надрукований.

У 1947-му році К.К. Фасулаті переходить на роботу спочатку до Мелітопольського педагогічного інституту, а згодом на кафедру зоології безхребетних новоствореного Ужгородського університету. Маючи майже двадцятилітній стаж педагогічної роботи у вузах України, а за плечима солідний науковий багаж, Кирило Ксенофонович значно підсилив потенціал молодій кафедрі, активізував науково-дослідну роботу, підняв на вищій рівень методичне забезпечення навчального процесу.

Один у полі не воїн, навіть якщо те поле мирних ентомологічних досліджень, а тому Кирило Ксенофонович разом зі С.Ф. Сегедюю активно залучають до серйозних досліджень світу комах студентів і тим самим сприяють розширенню і зміцненню когорти ужгородських ентомологів. Так готувалося підґрунтя для широкомасштабних і всебічних еколого-фауністичних досліджень комах Українських Карпат, що дало неоціненно багатий науковий доробок у фауністику Карпат, відкрили науці нові імена.

На думку науковців сучасного біофаку Ужгородського університету: «Хоча... в перші роки створення біологічного факультету в

Ужгороді працювали вже зрілі науковці-ентомологи – С.Ф. Сегеда і Т.А. Тверитіна, професор К.К. Фасулаті по праву і заслужено вважається фундатором Ужгородської наукової ентомологічної школи» [11].

За визначенням людей, які особисто знали К.К. Фасулаті, спілкувалися з ним, вчилися у нього – він був невтомним генератором ідей, неординарною особистістю, результатом натхненної творчої праці якого стало створення наукової школи. Він був фанатом ентомології, людиною з широким науковим кругозором, умів захопити ідеєю дослідження комах будь-кого зі своїх співрозмовників, а тому чимало з його студентів стають на шлях досліджень саме в цій царині. Коли пам'ять про Тебе втілюється такими словами, коли справа Твого життя гідно продовжується учнями – то і є найбільшим здобутком Людини, Вчителя, Науковця.

Література:

1. Автобіографія Фасулаті Кирилла Ксенофонтівича. 10 августа 1936 г. – Архів Криворізького державного педагогічного університету: Особова справа Фасулаті К.К., б/н.
2. Історія Дніпропетровського національного університету / Гол. Редкол. проф. М.В. Поляков. – 4-те вид., переробл. і доповн. – Д.: Вид-во ДНУ, 2008. – 308 с.
3. Автобіографія Фасулаті Кирилла Ксенофонтівича. 10 августа 1936 г. – Архів Криворізького державного педагогічного університету: Особова справа Фасулаті К.К., б/н.
4. Чорнодід Л.В. Формування кадрів наукової інтелігенції у 20-30-ті роки ХХ ст. (деякі напрямки партійно-державної політики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11102.html>
5. Автобіографія Фасулаті Кирилла Ксенофонтівича. 10 августа 1936 г. – Архів Криворізького державного педагогічного університету: Особова справа Фасулаті К.К., б/н.
6. Характеристика тов. Фасулаті Кирила Ксенофонтівича. 10.12.1940 р. – Архів Криворізького державного педагогічного університету: Особова справа Фасулаті К.К., б/н.
7. Наукові Записки: Видання Криворізького державного педагогічного інституту. Том 1. – Кривий Ріг-Дніпропетровськ, 1941. – 192 с.
8. Отзыв профессора зоологии А.А. Браунера о работах доцента К.К. Фасулати. 10 августа 1936 г. – Архів Криворізького педагогічного інституту: Особова справа Фасулаті Кирила Ксенофонтівича, б/н.
9. Автобіографія Фасулаті Кирилла Ксенофонтівича. 10 августа 1936 г. – Архів Криворізького державного педагогічного університету: Особова справа Фасулаті К.К., б/н.

10. Наказ № 82 по Криворізькому педагогічному інституту від 08.12.1944. – Архів Криворізького педагогічного інституту: Книга наказів по Криворізькому педагогічному інституту за 1944 рік, б/н.
11. Рошко В. Вибрані частини книги «Історія біологічного факультету Ужгородського університету» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lucanus.org.ua/centers/uzhgorod-ent-kaf.htm>

СЕКЦІЯ 3

МОВА ЯК АТРИБУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Баланаєва О.В.
Донецкий юридический институт МВД Украины

ГИПЕРО-ГИПОНИМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ КАК ПРИЗНАК СИСТЕМНОСТИ В ЯЗЫКЕ ПРАВА

Все лексические единицы юридической сферы являются неотъемлемой частью системы понятий языка права. В схематическом виде эта терминосистема представляет собой вертикальные и горизонтальные ряды, где первые отражают деление родовых понятий на видовые и подвидовые, вторые – дифференциацию видовых понятий внутри данного вида или подвида. Степень разграничения родовых понятий может быть различной, но всегда «поэтапной». На каждом из уровней интегральный признак слова-термина дополняется, постепенно накапливая новые дифференциальные семы. Такую формализованную модель можно заполнить как единицами метаязыка, так и конкретными терминами права. В первом случае схема будет отображать структуру терминополья, во втором – структуру терминосистемы. Иными словами, системная организация терминологического поля обуславливает системную организацию терминологической лексики.

Усложнение структуры целостной и определенным образом организованной совокупности терминологических единиц базируется на логических отношениях внутри терминополья: *род* → *вид* → *подвид*. Таким образом, системность в языке права реализуется содержательно-формальной взаимосвязью терминов-гиперонимов (родовых терминов) и терминов-гипонимов (видовых терминов). На логико-семантической направленности как «фундаментальном семантическом отношении» основывается И.В. Мятченко в диссертационной работе «Лексико-семантическая аспектность метаязыка правоведения», посвященной анализу семантических признаков гиперонимов и гипонимов, выявлению типичных гиперо-гипонимических структур и описанию их контекстного «поведения» [1, с.12]. Отмечая широкое распространение гипонимии в

сфере права, исследовательница отмечает: «Лингвистическая системность терминологии тесно связана с логической системностью понятий данной области знаний; осознание лингвистической системности терминологии способствует построению адекватной научной классификации понятий теории права специалистами-правоведами» [1, с.14].

По наблюдениям И.В. Мятченко, в терминотерминологической системе правоведения доминируют гиперо-гипонимические группы с двухступенчатой тринарной структурой типа

Правонарушение

преступление   проступок

и структуры с тремя гипонимами (*обязанность активного поведения, обязанность пассивного поведения и обязанность претерпевания санкций*) при одном гиперониме *юридическая обязанность* [1, с.14].

В основе иерархического строения гиперо-гипонимических групп находятся интегральные и дифференциальные признаки (семы), формирующие различные структуры.

Украинский юридический термин *апеляція* представляет собой гипероним, соотносимый с видовыми понятиями (гипонимами) *апеляційна скарга* и *апеляційне подання* [2, с.31]. Двухступенчатая тринарная структура базируется на смысловозначительной семе 'субъект действия': *апеляційна скарга* – апелляция, которая подается участником процесса, а *апеляційне подання* – только прокурором.

К родовым понятиям (гиперонимам) относится термин *арешт* [2, с.33], вступающий в логико-семантическую связь с терминотерминологическими сочетаниями *взяття під варту, тримання засудженого в умовах ізоляції і адміністративний арешт*. Двухуровневая структура формируется видовыми понятиями, отличными по двум дифференциальным признакам: 1) 'вид права, в котором применяется мера наказания' и 2) 'срок наказания' (в криминальном процессе лишение свободы предусматривается на срок более 3 лет; в криминальном праве содержание заключенного в условиях изоляции назначается сроком от одного до шести месяцев; в административном праве – до 15 суток).

На смысловозначительных компонентах 'вид собственности' (ср.: *власність українського народу, державна, територіальних громад села, міста*) и 'формы собственности' (ср.: *приватна, державна, колективна*) «выстраивается» гиперо-гипонимическая группа с родовым понятием *власність* [2, с.54].

Трехступенчатую иерархическую структуру имеет гиперо-гипонимическая группа правовых терминов с родовым понятием *види покарань* (первый уровень дифференциации) и согипонимами *основні обмеження волі* и *додаткові види покарань* (второй уровень деления). На

третьем уровне видовые отношения подразделяются на подвиды: в логико-семантическую структуру гипонима *основні обмеження волі* входят: 1) *громадські роботи*, 2) *виправні роботи*, 3) *арешт*, 4) *обмеження волі*, 5) *позбавлення волі на певний строк*, 6) *довічне позбавлення волі*; гипоним *додаткові види покарань* содержит разновидности: 1) *конфіскація майна*, 2) *позбавлення спеціального звання, рангу, чину* [2, с.56]. Дифференциальным признаком гипонимов является 'степень тяжести наказания'.

В диссертационной работе И.В. Мятченко постулируется органическая связь категории антонимии и гипонимии, обусловленная сходством семантических структур терминов-антонимов [1, с.16]. По мнению исследовательницы, между согипонимами, имеющими единый общий гипероним, могут быть реализованы отношения антонимии. Например, согипонимы родового понятия *правоотношение* «<...> реализуют своими значениями комплементарную противоположность и являются антонимами, соотносясь как видовые понятия с общим для них родовым»: ср.: видовые антонимические пары: *общие правоотношения* – *конкретные правоотношения*; подвидовые оппозиции гипонима *общие правоотношения* – *общедозволительные* и *общезапретительные*; видового понятия *конкретные* – *абсолютные* и *относительные* [1, с.16]. В то же время, отмечает И.В. Мятченко, точное осмысление семантического признака, по которому противопоставлены антонимы, позволит избежать ложной антонимии между единицами различных уровней обобщения [1, с.18]. Значения терминов *общие правоотношения* и *абсолютные правоотношения* реализуют «ослабленную антонимию», поэтому определяются И.В. Мятченко как квазиантонимы [1, с.16].

Действительно, в многокомпонентных гиперо-гипонимических структурах некоторые видовые / подвидовые понятия основываются на антонимических отношениях.

В исключительных случаях взаимосвязь гипонимов, входящих в двухступенчатую тринарную структуру, реализуются только на антонимических отношениях.

Большинство гиперо-гипонимических групп, организующих терминосистему права, представляет собой сложные трехуровневые иерархические структуры *род – вид – подвид*, в которых видовые и / или подвидовые понятия выражают противопоставление, либо являются квазиантонимами. Как правило, в содержательной структуре согипонимов актуализируется несколько дифференцирующих сем, обуславливающих многоуровневый характер терминосистемы.

Таким образом, лингвистическая системность терминологии права тесно связана с логической системностью понятий, реализуемой гиперо-гипонимическими отношениями терминов, которые обуславливают иерархическое строение терминосистемы права.

Литература:

1. Мятченко И. В. Лексико-семантическая аспектность метаязыка правоведения : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория яз.» / И. В. Мятченко. – Краснодар, 2000. – 18 с.
2. Популярна юридична енциклопедія / ред. кол. : І. С. Чиж, В. С. Ковальський, Л. М. Горбунова ; кол. авт. : В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, Е. Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.

Бойчук В.М.

Національна академія внутрішніх справ

НАЦІОНАЛЬНА МОВА ЯК ПРОЕКЦІЯ СВІТОГЛЯДНИХ ЦІННОСТЕЙ ЕТНОСУ: ЛІНГВО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД

Глобалізаційні процеси у сучасному українському соціумі все відчутніше позначаються на всіх сегментах життя, що зумовлено багатьма об'єктивними чинниками. Як наслідок – усесвітня універсальність, що виявляється у певному нівелюванні етнічних, національних ознак буття того чи іншого соціуму. Відбувається своєрідне взаємопроникнення культурних впливів, що спричинені як вітальними, так і політично доцільними інтересами суспільного поступу.

На перешкоді таким трендам, не завжди сприятливих і корисних для самоідентифікації українського етносу, постає енергія рідної мови як національно-культурне явище з властивою йому консервативністю, неповторністю, що історично закріплені в культурі. З цього погляду мова є своєрідною скарбницею, в якій народ акумулює свої духовні надбання та світоглядні цінності впродовж усього етногенезу.

У наш час наука про мову є інтегрованим гуманітарним знанням із чітко вираженим антропоцентричним ухилом, в центрі якої – Людина, людське суспільство, людська культура в усіх її багатоманітних проявах. Мовознавство, поряд з літературознавством і мистецтвознавством, розглядають як галузь культурології [1, с.11], оскільки предметом його вивчення є мова людини як система закодованих знаків-символів, ономасіологічна природа яких значною мірою зумовлена національно-ментальним «прочитанням» навколишньої дійсності. «Розшифрування» цієї інформації є актуальним завданням для сучасних мовознавчих студій, оскільки виявлення типологічних закономірностей, пріоритетів у виборі напрямів і способів номінації не тільки дає відповіді на вузьконаукові питання структурно-системного опису мови, але й пропонує багатий матеріал для суміжних наук – етнопсихології, культурології, етнолінгвістики, міфології, етнології тощо.

Мова, на переконання І. Огієнка, є формою культурного і національного організування, душею кожної національності, її національним скарбом. Мова – це «найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я» [8, с.240]. А тому проблема взаємовідношень у системі «мова – менталітність – нація – культура» завжди була предметом наукових зацікавлень не тільки лінгвістів, але й філософів, політологів, психологів, соціологів та ін., причому зазначена лінгво-філософська проблематика неоднозначно трактувалася в наукових парадигмах. Сьогодні вона ґрунтовно висвітлена у працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених: Кононенко В., Голубовської І., Яворської Г., Івченка А., Пазенка В., Вежицької А., Арутюнової Н., Свідзинського А., Сміта Е. та багатьох інших, де вона аналізується у філософському, культурологічному, соціолінгвістичному, логіко-лінгвістичному, культурно-семіотичному, історико-культурному та етнолінгвістичному аспектах [7, с.67].

З огляду на сказане, актуальності не втрачають і лінгво-філософські праці німецького філософа, лінгвіста Вільгельма фон Гумбольдта, який, досліджуючи зв'язки між мовою і нацією, часто послуговувався поняттям внутрішньої форми (ВФ), за допомогою якого намагався пояснити певні явища мовного освоєння дійсності. У лінгво-філософській концепції вченого ВФ мови є основою, на якій елементи мови «синтезуються у духовній єдності», тобто, на переконання Гумбольдта, природна мова не є продуктом діяльності, а власне діяльністю духу народу, яка «постійно повторюється і спрямована на те, щоб зробити артикульований звук придатним для вираження думки» [3, с.70]. Таким чином, ВФ є зовнішнім проявом духу народу, який об'єктивується внутрішньою формою і матеріалізується у мові. Учений робить висновок, що кожна національна мова за допомогою ВФ як виразника духу народу формує навкруг народу своєрідне коло, з якого можна вийти лише тоді, коли вступаєш у коло іншої мови [3, с.80]. На думку дослідників спадщини Гумбольдта, ВФ мови у такому трактуванні постає певною абстракцією, хоча насправді вона є «індивідуальним поривом нації, за допомогою якого народ у мові виражає свої думки і свою значущість» [10, с.13]. Іншими словами, ВФ мови є системою поглядів на позамовну дійсність [9, с.130].

Учення Гумбольдта про ВФ мови, яка не тільки формує психічну субстанцію, але й організовує зовнішню структуру мови і таким чином виражає через мову національну самобутність, знайшло своє продовження у концепції неогумбольдтіанства, що представлена працями німецького вченого Л.Вайсгербера, та теорії лінгвістичної відносності, представленою школою Е.Сепіра та Б.Уорфа в США. Провідною тезою цих теорій є твердження про визначальний характер мови для розвитку і формування мислення людини, її світогляду, поведінки тощо. Так, Л.Вайсгербер вказував: «Мова є творення нації, у ній знайшов своє

відображення процес пізнання всіх минулих поколінь; мова сама по собі – духовний світ, що постає перед конкретною людиною як щось об’єктивне, але до того, що пізнається, – суб’єктивне, одностороннє» [2, с.119-120].

Аналогічно трактували сутність мови стосовно дійсності та мисленнєвої діяльності Е.Сепір та Б.Уорф, які вказували, що «різні мовні колективи по-різному бачать те, що об’єктивно є однією і тією ж дійсністю» [4, с.289].

Звісно, що такі погляди на визначальну роль мови для формування мисленнєвої та пізнавальної діяльності нації не оминули критики з боку представників радянського мовознавства, які обстоювали матеріалістичний і класовий підхід до пояснення мовних явищ [5].

Відмічаючи розмаїття трактувань ВФ мови, В.Звегінцев справедливо зауважує, що вагомим недоліком у дослідженні теорії ВФ було те, що мовознавці вивчали мову не як діяльність, а як продукт діяльності, і саме ця позиція «створила труднощі в розумінні внутрішньої форми мови» [6, с.360]. Дослідник вказує, що можна дати визначення мови як індивідуального способу народу виражати у мові свої думки і почуття, але не можна дати визначення ВФ окремої конкретної мови, оскільки таке визначення було б науковою абстракцією.

Творча спадщина Гумбольдта стала вагомим підґрунтям для подальшого розвитку лінгво-філософських студій у ХХ столітті, не втратили ідеї вченого свою значущість і у ХХІ столітті.

Таким чином, філософські аспекти функціонування і розвитку мови як духовної сутності нації є актуальними і в сучасному глобалізованому суспільстві, в якому світоглядна ментально-етнічна парадигма зазнає певних коректив на сучасному етапі інформаційного поступу людства.

Література:

1. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: навч. посібник / А.О. Білецький. – К., 1996. – 224 с.
2. Вайсгербер Л. Язык и философия / Л. Вайсгербер // Вопросы языкознания. – 1993. – № 2. – С.114-124.
3. Гумбольдт В. Избранные работы по языкознанию / В.Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
4. Джеймс К. Контрастивный анализ / К.Джеймс // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. – М.: Прогресс, 1989. – С. 205-307.
5. Див., напр.: Ермолаева Л.С. Неогумбольдтианское направление в современном буржуазном языкознании / Л.С. Ермолаева // Проблемы общего и частного языкознания : Сб. тр. – М.: ВПШ и АОН, 1960. – С. 47-86; Гухман М.М. Лингвистическая теория Лео Вайсгербера / М.М. Гухман // Вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике : Сб. ст. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 123-163;

- Павлов В.М. Проблема языка и мышления в трудах В. Гумбольдта и неогумбольдтианском языкознании / В.М. Павлов // Язык и мышление: Сб. ст. – М.: Наука, 1967. – С. 152-161. та ін.
6. Звегинцев В.А. О научном наследии В. Гумбольдта / В.А. Звегинцев // Гумбольдт В. Избранные работы по языкознанию: [пер. с нем.]. – М.: Прогресс, 1984. – С. 356-362.
  7. Мокієнко В. Українська культура в українській мові / В. Мокієнко // Етнос і культура: Зб. наук.-теор. пр. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – № 1. – С. 66-73.
  8. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К., 1918. – 272 с.
  9. Плотников Б.А. О форме и содержании в языке / Б.А. Плотников. – Минск: Вышэйшая школа, 1989. – 254 с.
  10. Шпет Г. Внутренняя форма слова. Этюды и вариации на темы Гумбольдта / Г. Шпет. – М., 2006. – 216 с.

Бойчук М.В.

Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОСТІР НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ У СУЧАСНИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Активній неологізації лексики сучасної української мови сприяли епохальні зрушення в суспільно-політичному житті нашої країни як у кінці ХХ, так і на початку ХХІ століття. Особливо переконаливо ці явища репрезентовано в мові засобів масової інформації. Однак кінцева фаза століття характеризується тим, що найбільш активним агентом у плані свідомої обробки мови та її кодифікації виступають мас-медіа.

Мас-медіа (преса і електронні ЗМІ) відіграють важливу роль у життєдіяльності сучасного соціуму, виступаючи виробничою силою у сфері формування масової свідомості, побудови нової політичної інфраструктури суспільства. Вони належать до головних джерел, що забезпечують реалізацію основних прав і свобод людини (зокрема – права на одержання інформації щодо суспільно-політичного життя країни).

Історія вивчення мови українських ЗМІ налічує понад сто років. На нинішньому етапі дослідники демонструють різнопланову зацікавленість медійною мовою, аналізуючи її з позицій лінгвістики тексту, у соціально-культурному, функціонально-стилістичному, культуромовному, соціо- і психолінгвістичному аспектах [4, с.5-8]. Однією з причин такої ситуації є той факт, що саме мас-медіа належить важливе місце у процесах формування «мовної однорідності, виробленні, становленні й закріпленні мовних нормативів» [5].

Особливої суспільної ваги набули ЗМІ в екзистенціальній системі координат сучасного соціуму протягом останніх десятиліть. Функціонування структурно-типологічної парадигми масових комунікацій позначене динамічністю. Процеси динамізації є каталізаторами перетворення сфери масових комунікацій на необхідний компонент суспільного існування, постійне джерело інформації. Цим визначаються шляхи формування поглядів, переконань, світоглядно-ціннісних орієнтирів члена соціуму, а як результат – і характер функціонування масової суспільної свідомості. Усе це виявляє себе кризь призму впливу на сферу емоцій, почуттів, переживань, думок реципієнта і дає змогу досліджувати згадану проблематику у зв'язку з соціально-психологічною інтерпретацією сутності такого явища, як масова комунікація, а також – сучасне медійне поле, адже процеси, що відбуваються у сфері масової комунікації, насамперед пов'язані з основними закономірностями психічної діяльності, внаслідок якої виникає інтерференція (безпосередній вплив інформації на людську свідомість). Коли йдеться про ЗМІ, то у центр наукових зацікавлень передусім варто ставити сукупність питань, пов'язаних із впливом мови на людину, на спосіб її мислення, на поведінку тощо. Завданням процесу поширення інформації є сприяння в оцінці навколишньої дійсності, а також якоюсь мірою вплив на свідомість соціуму й моделювання відповідної картини світу. Отже, з цих позицій мова постає особливим видом соціально-інформаційних зв'язків, мовне обслуговування яких сприятливо впливає на подальший розвиток соціуму, внаслідок чого виникає особливе інформаційно-мовне бачення світу [1, с.48].

Мова ЗМІ з функціонально-стилістичного погляду належить до публіцистичного функціонального різновиду мови, тексти якого адресуються масовому читачеві, виклад інформації в них орієнтовано на популяризацію, на «емоційно-експресивне словесне вираження, що засвідчує взаємодію книжних і розмовних елементів мови на тлі загальнолітературних норм» [6, с.3]. Функціонування мови у ЗМІ має свої особливості, що детермінуються сукупністю диференційних ознак сфери суспільної діяльності, комунікативні потреби якої забезпечує та чи інша функціональна мовна підсистема. Релевантними для таких комунікативних процесів є тип мовомислення, специфіка мовної поведінки учасників у різних ситуаціях спілкування, колективно усвідомлених як такі [3, с.270]. Вживання мовних засобів у певній комунікативній сфері, їх стилістичний добір є процесом приведення у відповідність компонентів дискурсу з типом мовомислення, зі специфікою ситуативної мовної поведінки.

Мова преси є одним із жанрових різновидів публіцистичного стилю, що використовується у ЗМІ й виконує інформативну функцію. Головне призначення ЗМІ – інформувати про події внутрішнього та

зовнішнього життя певної галузі, регіону, країни. У мовнонормативному плані мова преси орієнтується на загальні норми літературної мови. Вона виступає сферою вироблення певних соціальних і мовних стереотипів [2, с.323], демонструє швидку реакцію на трансформаційні процеси, що відбуваються в суспільному житті. Водночас багатство її внутрішніх ресурсів створює передумови для відображення словесними засобами широкої гами відтінків (концептуальних особливостей), якими наділені нові реалії позамовної дійсності [5].

Мова преси характеризується наявністю потужного особистісного чинника: подаючи інформацію, повідомляючи про подію, автор тексту оцінює її, виражає свій погляд на неї. Згадані оцінки й погляди часто транслюють оцінки і погляди певного соціального угруповання, що спрямовані на формування відповідного ставлення, відповідної позиції в читацької аудиторії, вплив на яку є одним із функціональних призначень мови преси.

Характерними рисами мови преси є консервативність і динамічність. Наявність у такій мові специфічних журналістських штампів, значної кількості суспільно-політичної лексики й термінів із різних наукових галузей дає змогу визначати її як консервативну підсистему. Водночас мова преси функціонує як сфера постійного пошуку нових засобів переконання читацької аудиторії і впливу на неї, що автоматично перетворює її на сприятливу стихію для постійної появи інновацій, які задовольняють згадані потреби. До цього процесу залучається все реальне й потенційне багатство мови. Мова преси, зазначає С. Єрмоленко, «особливо чутлива до зміни соціальних оцінок літературної норми. Новації в лексичному складі, словотвірній будові, активні процеси в синтаксисі й нові тенденції в стилістичній системі сучасної літературної мови насамперед позначаються на мові преси. Показові щодо цього запозичення з інших мов, проникнення термінів у мову засобів масової інформації» [3, с.309].

Практично аксіоматичною вже стала думка про те, що саме ЗМІ є тією сферою мовного функціонування, де постійно відбувається поповнення лексики новими словами, де творчий процес, спрямований на перевірку, відбір і закріплення у широкому вжитку лексичних неологізмів, які виникають для задоволення соціальних потреб, відбувається найбільш інтенсивно. З часом запроваджені журналістами у мову мас-медіа неологізми поширюються й на інші сфери дискурсивної практики соціуму, «збагачують лексичний склад сучасної української літературної мови, приживаються в ній і стають питомими» [4, с. 6-7].

Таким чином, для мови сучасних ЗМІ характерним є оновлення лексичного складу, що зумовлено природою її комунікативно-прагматичних особливостей.

Література:

1. Дергач Д.В. Лінгвостилістика онімів сучасних українських медійних текстів : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дергач Дмитро Валерійович. – К., 2009. – 236 с.
2. Єрмоленко С.Я. Мова преси / С.Я. Єрмоленко // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 323.
3. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С.Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
4. Мітчук О.А. Нові слова та їх значення у мові мас-медіа Рівненщини (1995 – 2005 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 «Журналістика» / О.А. Мітчук. – Львів, 2006. – 17 с.
5. Солодка Л.І. Лексико-семантичні особливості газетних заголовків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соціальних комунікацій: спец. 27.00.04 «Теорія та історія журналістики» / Л.І. Солодка. – К., 2008. – 18 с.
6. Шаповал О.В. Комунікативно-стильові параметри вторинної номінації в газетно-журнальній публіцистиці 80-90-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.В. Шаповал. – Дніпропетровськ, 2003. – 19 с.

Бояковська К.В.

*Криворізький економічний інститут
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

МОВА ЯК АТРИБУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ДВОМОВНОСТІ КРИВБАСУ

Любов до рідної мови, любов до рідної Батьківщини – невіддільні поняття. Вони споконвіку живуть у людських серцях і притаманні тим, хто шанує історію й культуру власного народу. Дійсно, не було жодного видатного письменника, який би не висловив любові до рідної мови, а також своєї тривоги за її долю. Українська мова – мова найбільшого корінного етносу України і невід’ємна ознака його ідентичності. Вона дозволяє українцям бути не лише населенням, а й нацією. Бо не стане мови – не стане народу. Без української мови нація українців не відбудеться.

Відомо, що мова надзвичайно тісно переплітається з національною ідентичністю, адже історія будь-якої мови є історією культури народу. Дослідник Г. Бурячок влучно підмітив, що «завдяки мові нормально

функціонує її організм як політично, так і економічно, і культурно. Мова – найголовніший чинник консолідації нації, її основна ознака... Втрачаючи мову, людина тим самим перестає бути членом мовної, а отже, етнічної спільноти... Рівень розвитку рідної мови відображає рівень духовного розвитку нації» [2, с.275]. У державотворчому процесі мова в Україні виконує зовнішню функцію. Вона виокремлює державу з-поміж інших країн, утверджує націю серед багатомовної спільноти світу. Українська національна ідентичність тісно пов'язана з національними цінностями українського народу. Це є мова найчисленнішого, найстаршого, автохтонного і титульного етносу. Відповідно до загальноприйнятої світової практики українська мова є державною в Україні. З огляду на це українська нація і держава мають забезпечувати відродження і захист української мови, якісну розбудову українського мовного простору.

На жаль, українська мова в масовій свідомості залишається або мовою офіційною, книжною, яку можна чути тільки в радіопередачах, читати нею (рідко) газети, часописи, або мовою сільською, побутовою, яка приречена в умовах міста на зникнення. Деякі люди вважають, що ніякої природної проблеми немає, що все це нав'язано безвідповідальними політиками, інші ж переконані, що питання державної мови в Україні дійсно має обговорюватися, і це має відбуватися досить серйозно. Ця тема викликає певний резонанс, а тому заслуговує на те, щоб її розглянули детально і досить ретельно.

Валерій Хмелько, доктор філософських наук, директор Київського міжнародного інституту соціології, задовольнив цікавість щодо мовної ситуації у Кривому Розі. Результати опитування показали, що 63% відсотки респондентів вважають рідною мовою українську, 35% – російську, решта називала інші мови. Після запитання про те, якою мовою зручніше спілкуватися, інтерв'юери фіксували, на котрій з мов реально йшла бесіда. І тут статистика така: 38% респондентів говорили українською, 48% – російською, а решта 14% взагалі на суржикі... Насправді ситуація надзвичайно складніша, оскільки мова йде про втрату етнічної самоідентифікації, етнічної належності. Треба пам'ятати, що у кожного народу – своя мовна картина світу, тобто в мові виявляється ментальність, і водночас мова формує, забезпечує оригінальний, неповторний погляд на світ представників різних етнічних груп.

Причини домінування 48% російської мови на території Кривого Рогу та його наслідки визначається внаслідок взаємодії таких чинників:

1. Багатовікова русифікація за 74 роки правління Радянської влади.
2. Міграція з території Росії з метою будівництва шахт, рудників

Кривбасу.

На цій підставі створилася вкрай небезпечна і виняткова, суто «російська» ситуація. Ті, хто приїхав, не вивчали мову етнічного населення, а нав'язували свою мову. Ось чому більшість криворіжців

послугуються суржем. Суржик – елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без дотримання літературних норм. Харківський філософ Тарас Возняк вважав, що «...ми не можемо не бачити того, що суржикові варіанти стали мовою для мільйонів людей, і ми повинні ставитися до них серйозно, бо, судячи з усього, матимемо з ними справу ще дуже довго... Принаймні навіть з суто гуманних міркувань ми не маємо права відмахуватися від них і не бачити за ними проблем мільйонів людей, їх інакшого, в чомусь, можливо, збідненого, але для багатьох актуального і, можливо, єдиного світу. У суржиках українська мова, попри те, що вона не є такою далекою від російської, теж приховано існує, хоч багатьом і, можливо, справедливо, здається, що лише животіє» [3, с.160-161].

Історична ситуація навколо Кривбасу склалася так, що чи не всі, хто проживає в багатонаціональному місті, так чи інакше зустрілися з надзвичайно актуальною проблемою – із двомовністю. Багато хто стверджує, що знає дві мови, насправді ж до ладу не знає жодної. І хоча «держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови у всіх сферах громадського життя на всій території України», а частина 3 статті 10 Конституції України гарантує російській мові «вільний розвиток, використання й захист» при цьому частина 4 тієї ж статті передбачає, що «держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування» [5, ст.10].

Серед вчених: Юнус Дешерієв визначає білінгвізм як вільне володіння двома мовами [4, с.22], а Валентин Аврорін додає, що двомовність починається тоді, коли рівень володіння другою мовою наближається до рівня володіння першою [1, с.51]. В умовах двомовності на території Кривого Рогу переважає тенденція вивчення двох або більше мов ще з дитинства. Тобто цей шлях є не природним, а штучним. Це відбувається тоді, коли іноземна мова вивчається за допомогою підручників та навчальних посібників.

Отже, ми визнаємо, що мешканці міста Кривого Рогу мають комплекс меншовартості. Таким чином для нашого міста проблема двомовності є суто культурною. Адже двомовність не сприяє ні зміцненню консолідації нашої громади для вирішення багатьох соціально-культурних проблем, а ні духовному єднанню нації. Більше того, мовне питання є й питанням національної безпеки в умовах військової агресії Росії по відношенню до України.

Маємо визнати, що українська мова повинна залишатися єдиною державною мовою на території нашої країни, зокрема в Кривбасі. Вивчення криворіжцями державної мови має відбуватися природним шляхом – це родинне виховання, виховання в дитсадках, у загальноосвітніх середніх та вищих навчальних закладах. Засоби масової інформації, наука, освіта повинні представляти основи духовної культури

українського народу, його національний світогляд у єдності поколінь, у наступності та оновленні культурних надбань нації. Саме так ми зможемо позбутися проблеми двомовності на території промислового центру України – Кривбасу, зберегти державу, зміцнити її, стати більш потужною і незалежною країною у світі.

Література:

1. Аврорін В.А. Двомовність і школа / В.А. Авронін. // Проблеми двомовності і багатомовності. – М., 1972. – С. 49-62.
2. Бурячок Г. Просвіта: історія та сучасність (1868 – 1898) / Г. Бурячок. – К., 1998. – 308 с.
3. Возняк Т. Тексти і переклади / Т. Возняк. – Харків, 1998. – 345 с.
4. Дешерієв Ю.Д. Проблема створення системи двомовних понять і питання методики її застосування в дослідженні / Ю.Д. Дешерієв // Методи двомовних досліджень. – М., 1976. – С. 20-33.
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 10.

Вінтонів М.О.

Київський університет імені Бориса Грінченка

Мала Ю.В.

Вінницький коледж будівництва і архітектури

Київського національного університету будівництва і архітектури

ТИПОЛОГІЯ ЕКСПРЕСИВНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Різне функційне використання експресивних мовних засобів і різноманіття видів суспільно-мовної практики ускладнює їхню класифікацію за єдиною ознакою, що особливо помітно під час переходу від експресивної лексики до експресивного синтаксису. Кваліфікація синтаксичних конструкцій із погляду експресії (спеціального прийому, що підвищує виразність, зображальність мовлення) залежить від форми мовлення (усне або писемне) і від функційної спрямованості (функційні стилі літературної мови). Розмежувати емоційне й експресивне на синтаксичному рівні досить складно. Якщо розуміти під емоційністю вираження почуттів і настроїв (без бажання впливати на адресата), то емоційне вираження наявне насамперед в усній формі мовлення. На думку Г.М. Акімової, конкретних синтаксичних засобів для навмисного впливу на слухача в усному мовленні менше, ніж у писемному (це вигуки та деякі різновиди нечленованих конструкцій) [1, с.84].

Елементи експресії представлені в тих формах мовлення (усного та писемного), які мають установку на навмисний вплив. Це переважно тексти художні та публіцистичні, зокрема й політичні.

Експресивні синтаксичні значення описані Н.Ю. Шведовою на матеріалі конструкцій розмовного синтаксису за даними художньої літератури. Це конструкції на кшталт: *Їхати так їхати; Так я і повірив; Що йому до мене; Жартуй-жартуй, та озирайся; Ось так калюжа! У „Російській граматиці”* (1980) [6] подібні побудови названі структурами із суб’єктивно-модальним, або модально-експресивним значенням. З одного боку, виокремлено власне-емоційні конструкції (*Ах, гарна погода! На щастя, хороша погода!*) і, з іншого боку, – експресивні, що мають підсилювальні відтінки, нашаровані на основне значення (*Ось так калюжа! Ішов-ішов і прийшов; Дівчинка ну й розумна*). Якщо речення другого типу – стандартні побудови розмовного мовлення, то речення першого типу „емоційні” за рахунок уведення до них лексичних засобів, що виражають емоції.

Синтаксис політичних текстів репрезентований різноманіттям експресивних конструкцій. Залежно від уміщеної в тексті експресії в його синтаксичній побудові наявні утворення, які передають інформацію:

1. нейтрально, у рівній емоційній тональності, раціонально: *Президент України Петро Порошенко присвоїв військовій звання генералів армії начальнику Генерального штабу України Віктору Муженку і міністру оборони Степану Полтораку. Відповідний Указ розміщено на сайті Глави держави* (День. – 15.10.2015);

2. експресивно насичено, у підвищеній емоційній тональності (позитивній): *Тому на 100 % говорити дуже важко, що ми повністю все контролюємо. Але ми бачимо, що ні МВС, ні СБУ навіть свої структури не контролюють. Так це ж структури, які забезпечуються державою, бюджети мають!* (Українська правда. – 22.09.2015).

Аналіз матеріалу засвідчив, що середня довжина речень політичних текстів не відрізняється від середньостатистичної довжини інших публіцистичних текстів. Складнішим є синтаксис парламентських виступів. Дещо простішими за будовою є речення передвиборчих, привітальних, святкових текстів. Очевидно, це можна пояснити бажанням промовця максимально наблизити текст до аудиторії, спростити його сприйняття адресатом.

Традиційно в зарахуванні тих чи тих конструкцій до експресивних дослідники керуються двома критеріями: прагматико-стилістичним (установкою на виразність і певний ефект впливу) та формальним (наявністю синтаксичної розчленованості). До експресивних синтаксичних побудов Г.М. Акімова зараховує: 1) парцельовані конструкції; 2) сегментовані конструкції; 3) лексичний повтор із

синтаксичним поширенням; 4) питально-відповідні конструкції в монологічному мовленні; 5) ланцюжки номінативних речень; 6) вставні конструкції; 7) експресивно-стилістичне розташування слів [1, с.87-89].

Експресивними вважають також приєднувальні конструкції, називний теми, неповні речення. В.В. Виноградов особливого значення надавав оригінальному прийому „зигзагоподібного – сполучникового чи безсполучникового – руху в динаміці розповіді”. Під цим дослідник мав на увазі відкриті, або зсунуті, конструкції, які назвав приєднувальними [2].

Останніми десятиліттями лінгвісти зафіксували експансію розмовним синтаксисом галузі писемного мовлення. Зокрема у сфері синтаксису „поширеними нововведеннями” стали такі явища: 1) розчленування висловлення, сутність якого полягає в тому, що синтаксично зв'язний текст з експресивною метою розчленовують на інтонаційно обґрунтовані відрізки; 2) зростання кількості називних речень.

За емоційним забарвленням (емоційною насиченістю) речення поділяють на нейтральні й окличні. Від емоційного забарвлення залежить логіко-синтаксична членованість речень, їхні типові значення, розподіл на стверджувальні та заперечні. Встановлено, що найчастіше бувають окличними нечленовані й номінативні речення з мінімальним ступенем логічної членованості. Двоскладні речення рідше бувають окличними, ніж односкладні, а складні – рідше, ніж прості [7, с.247].

Дослідники експресивних можливостей синтаксису (Г.М. Акімова, Є.А. Іванчикова, О.П. Сковородников, І.В. Голубева та ін.) зазначають, що для більшості експресивних синтаксичних конструкцій субстратом є усне мовлення. На сьогодні є кілька поглядів щодо того, як слабкі елементи розмовного мовлення потрапляють до книжних жанрів. Згідно з одним із них слабкі елементи розмовного мовлення, переходячи до книжного, стають сильними елементами писемного мовлення, оскільки мають на собі відбиток стилістичної тональності [3]. На думку Н.Ю. Шведової, існують дві сходинки для входження розмовних синтаксичних конструкцій до писемної літературної мови, де „на першій сходинці розмовна конструкція повністю зберігає своє специфічне забарвлення та сприймається як дещо зовнішнє, чужорідне щодо писемного тексту; на другій сходинці вона, зберігаючи свою вихідну розмовну якість, уже постає елементом системи таких засобів усередині писемного мовлення, що надають їй забарвлення невимушеності й свободи, спрямованої на встановлення безпосередніх контактів із читачем” [8, с.151].

Г.М. Акімова [1] виокремлює три сходинки входження усних конструкцій до літературної мови. На першій сходинці усні конструкції, що імітують розмовне мовлення, скопійовані в мовленні персонажів художніх творів. Але подібна імітація не є точною копією розмовного

мовлення, оскільки йому притаманні нечіткі межі речень, повтори, різноманітні вставки, що важко передати в художньому діалозі [5]. Усні розмовні конструкції зберігають, наскільки це можливо, свою синтаксичну структуру. Проте в художніх діалогах не всі конструкції однаковою мірою імітовані письменниками. Варто виокремити приєднувальні одиниці та питальні структури, які можна наслідувати значно легше, ніж інші. Але, як і за будь-якої імітації, усні конструкції стають стилістично маркованими як чужорідні синтаксичні елементи [1, с.99]. На другій сходинці входження усних конструкцій до літературної мови характерним є вживання їх в авторському мовленні, особливо в художньому. Цей процес супроводжують стилістичні та структурні зміни. Саме тут формується основа та відбувається подальший розвиток експресивних синтаксичних конструкцій. Сутністю вияву експресії є те, що „конструкції стають синтаксичним елементом художнього мовлення, що має на меті не стільки імітувати усне мовлення, скільки впливати на читача” [1, с.100]. Уживання експресивних конструкцій супроводжує посилення авторського вияву. Крім того, використання експресивного значення пов'язане з порушенням синтетичності писемного синтаксису за рахунок рідших аналітичних конструкцій. Для усного синтаксису типовими є розчленовані побудови. Саме тому поняття експресивного синтаксису пов'язано з писемним авторським мовленням.

Дослідники наголошують на тому, що на синтаксичному рівні експресивність виражають зміною звичайного порядку слів, використанням еліптичних конструкцій, повторів тощо. Зокрема „структурного вираження експресії в синтаксисі досягають через переміщення значеннєвого центру висловлення на неочікувану позицію, наприклад, від центру до периферії та навпаки” [1, с.16]. Відхилення від нормативного використання мовних одиниць можуть бути усвідомленими, виникати під впливом контексту й задуму автора. Деформації синтаксичних конструкцій, сталих лексичних зв'язків і синтаксичної поєднуваності призводять до зсувів у семантиці й експресивного забарвлення мовних одиниць.

Отже, експресивні синтаксичні конструкції, що функціують у політичному дискурсі, є засобами вираження не тільки лінгвістичної категорії експресивності, а й супровідних із нею категорій інтенсивності, оцінності, емоційності.

Література:

1. Акимова Г. Н. Новое в русском синтаксисе / Г. Н. Акимова. – М. : Высш. шк., 1990. – 168 с.
2. Бельчиков Ю. А. Функциональная стилистика / Ю. А. Бельчиков // Стилистика и литературное редактирование. – М. : Высш. шк., 2004. – С. 8-168.

3. Виноградов В. В. Избранные труды: исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1975. – 559 с.
4. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.
5. Золотова Г. А. О синтаксических свойствах имен качества / Г. А. Золотова // Синтаксис и стилистика. – М. : Наука, 1976. – С. 130-161.
6. Полищук Г. Г. Разговорная речь и художественный диалог / Г. Г. Полищук, Л. Б. Сиротинина // Лингвистика и поэтика. – М. : Наука, 1979. – С. 188-200.
7. Русская грамматика : В 2 т. – Т. 2. Синтаксис. – М. : Наука, 1980. – 709 с.
8. Современный русский язык. В 3 ч. Ч. 3 Синтаксис / [Бабайцева В. В., Инфантова Г. Г., Николина Н. А., Чиркина И. П.]. – Ростов н/Д, 1997. – 603 с.
9. Шведова Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе / Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1966. – 156 с.

Власенко А.В.

Донецкий юридичний інститут МВС України

ПЕРСПЕКТИВИ ФАХОВОЇ МОВИ В ГЕНЕЗИ ПРАВОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Сучасна лінгвістична наука приділяє особливу увагу дослідженню функціонування мови в різних галузях суспільного життя. Яскравим проявом цієї тенденції є вивчення лінгвістичних одиниць в межах так званих мовних підсистем, які обслуговують різноманітні сфери спілкування.

До вивчення окресленої проблеми долучилися як зарубіжні фахівці, так і вчені пострадянського простору: Л. Гофман, Г. Флюк, Т. Рьольке, В. Шмідт, С. Берсенев, Т. Кияк О. Сперанська та інші.

Важливим елементом законодавчої діяльності є фахова мова, її лексичні, граматичні та стилістичні ресурси, що реалізуються в законодавчих текстах. Розглядаючи питання перспектив фахової мови у генезі правової комунікації, на нашу думку, насамперед необхідно розтлумачити саме поняття комунікації. Комунікація як сфера знання і наукових інтересів сформувалася давно. На сьогодні функціонує велика кількість її визначень. Так, іще на початку ХХ століття американський учений-психіатр Юрген Рюш виокремив 40 підходів до комунікації в різних сферах, у тому числі в архітектурі, антропології, психології, політиці тощо. Нас цікавить саме комунікація як обмін інформацією (як вербальними засобами, так і невербальними). Науковець В.Г. Крисько

розглядає поняття «комунікація» як зв'язок, під час якого здійснюється обмін інформацією між різними системами [5]. Ю.В. Косенко визначає комунікацію як зумовлений ситуацією й соціально-психологічними особливостями комунікаторів процес встановлення і підтримання контактів між членами певної соціальної групи чи суспільства в цілому на основі духовного, професійного або іншого єднання учасників [4, с.25]. На нашу думку, більш точним є тлумачення комунікації як процесу обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами, спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів з метою передавання та одержання інформації.

Основним засобом комунікації, безумовно, є мова (вербальна, словесна), яка забезпечує обмін інформацією між особами, між особою та суспільством, між групами осіб, навіть автокомунікацію – комунікацію людини із собою. Мовна (вербальна, словесна) комунікація – створення, обмін та інтерпретація повідомлень комунікантами за допомогою мови як коду та позамовних кодів із метою досягнення змін у поведінці чи свідомості адресата, необхідних для спільної діяльності.

У людській взаємодії активно використовують як вербальну, так і невербальну комунікацію – застосування немовних засобів для створення та передавання повідомлення.

У лінгвістиці під комунікацією розуміють обмін думками та інформацією у формі мовленнєвих або письмових сигналів. Інколи поняття «комунікація» вважають синонімом поняття «спілкування». Проте це різні терміни, адже спілкування – більш вузьке поняття. Спілкування означає обмін думками, інформацією та емоційними переживаннями між людьми, тобто це актуалізація комунікативної функції мови в різноманітних мовленнєвих ситуаціях.

Правове мовлення становить специфічну форму комунікації, за допомогою якої законодавець формує норми, спрямовані на юридичних осіб, від яких очікують поваги і прийняття цих норм [4, с.104].

На сьогодні термін «фахові мови» залишається узгодженим не всіма лінгвістами. Синонімічними до нього можна вважати терміни «технолекти», «робочі мови», «особливі мови», «частинні мови» тощо. У зарубіжних країнах здебільшого побутує термін «мови для спеціальних цілей». Проте, на нашу думку, аби не зосереджувати увагу на периферійних речах, українським мовознавцям слід погодитися на більш поширений термін «фахові мови», який не повинен викликати заперечень та який можна вважати достатньо вмотивованим [1].

З'ясуємо, що ж таке «фахова мова». Зазначений термін і досі остаточно не визначений. З цього приводу існують різні думки. Наведемо визначення, яке, на нашу думку, є більш повним та влучним: фахова мова – це сфера мови, яка спрямована на однозначну та безперечну комунікацію у відповідній фаховій галузі, це сукупність усіх мовних

засобів, які застосовуються у професійно-замкнутій сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері [4, с.139].

Фахова мова в діяльності юриста відіграє важливу роль, вона виступає як носій інформації і як засіб впливу. Мова є першоджерелом, з якого виробляється право як система загальнообов'язкових соціальних норм. Саме в мовно-словесних знаках і конструкціях репрезентуються правові поняття, категорії, правові норми та приписи [2, с.44]. У сучасному суспільстві правові норми не можуть існувати інакше ніж у словесній (мовно-знаковій) формі. Правові думки (ідеї), правові знання і правові приписи найкраще матеріалізуються (втілюються) у вербально-синтаксичних конструкціях. Ось чому мова, її ресурси й можливості є надзвичайно важливими для права [2, с.44].

Фахова мова і термінологія права є одночасно об'єктом вивчення низки наук (юридичних, лінгвістичних та інших): загальної теорії держави і права, логіки права, правової інформатики, юридичної техніки, мовознавства, юридичної герменевтики та інших. Вона є об'єктом пильної уваги як з боку законодавця, так і всіх інших представників правничої професії.

Мовний вплив у галузі права може виявлятися по-різному: вплив людини на людину (допит підозрюваного слідчим, промова прокурора), людини на аудиторію (лекція, інструктаж, промова адвоката).

Професійне спілкування працівників юридичної сфери має свої особливості. Так, мова права спрямована на унормування суперечливих взаємин з метою максимального забезпечення прав і свобод людини. Галузева комунікація ускладнюється різноманітними моделями тлумачення вчинків, діянь, проступків та інтерпретацією юридичних текстів. Сутність спілкування спрямована на результативність досягнення мети.

Правова комунікація – це складний і багатоаспектний феномен, що асоціюється у праві з такими поняттями, як свобода, мораль, рівність, справедливість, совість. Комунікація існує у різних формах і способах реалізації: як правова і неправова, а також злочинна [6, с.108].

Отже, фахова мова у генезі правової комунікації не зводиться лише до процесу обміну інформацією. Розглядаючи комунікацію як акт правового спілкування, можна виділити її інформаційну сторону, яка виражена в специфічній мовній формі і визначає правила поведінки суб'єктів, встановлені нормами права, і інтерактивну сторону, яка визначається організаційними формами комунікативної взаємодії.

Література:

1. Лінгвістика фахових мов: предмет, проблеми, перспективи. Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/filologiya/87/15782-lingvistika-fahovix-mov-predmet-problemi-perspektivi.html>
2. Артикуца Н.В. Культура правотворчості і мова // Наукові записки. 2008. Т. 77: Юридичні науки. С. 44-49.
3. Кияк Т.Р. Фахові мови як новий напрям лінгвістичного дослідження // Іноземна філологія. Випуск 121. 2009. С. 138-141.
4. Косенко Ю.В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. Суми: Сумський державний університет, 2011. 187 с.
5. Крисько В.Г. Соціальна психологія: Курс лекцій. М.: Омега-Л, 2006. 352 с.
6. Токарська А.С., Кочан І.М. Українська мова фахового спрямування для юристів: Підруч. К.: Знання, 2008. 413 с.
7. Професійні комунікації юриста. Режим доступу: http://stud.com.ua/51044/pravo/profesiyni_komunikatsiyi_yurista

*Герасименко В.Д., Крадожон А.І.
Донецький юридичний інститут МВС України*

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ

Важливим елементом законотворчої діяльності загалом та законодавчої техніки зокрема є мова, її лексичні та граматичні ресурси, що реалізуються в законодавчих текстах. Мова є тим першоджерелом, з якого виробляється право як система загальнообов'язкових соціальних норм. Саме у мовних словесних знаках та конструкціях репрезентуються правові дефініції, категорії, норми.

Зміст юридичних текстів реалізується у мові і через мову. Юридичні тексти мають такі особливості: офіційність, регламентованість, точність, однозначність, логічність, стислість, стандартизованість, цілісність, емоційно-експресивна нейтральність, відсутність індивідуально-авторських рис.

Мова є критерієм освіченості та індивідуальності людини. Використання мовних одиниць у юридичних текстах різних видів регулюють стильові норми офіційно-ділового стилю – правила відбору і організації мовних одиниць у текстах цього стилю. Найчіткіше особливості офіційно-ділового стилю виявляються в лексичі. В основу текстів юридичного дискурсу покладена загальноновживана стилістично-нейтральна лексика. До неї належать слова, що виступають назвами осіб за родинною спорідненістю (*батько, мати, брат, сестра, родич*); осіб за професійною або службовою належністю (*керівник, секретар, юрист, адвокат, суддя*); різних документів (*акт, справа, позив, постанова*,

санкція); ознак (*винний, особистий, особовий, президентський, корисний, щорічний*); абстрактних понять (*аналіз, фальсифікація, обвинувачення, доказовість, вигода, злочин*), просторових і часових понять (*день, рік, місяць*); службово-граматичних елементів (*і, але, щоб, за, через*) тощо.

Юридичний дискурс має виразний книжний характер, тому при укладанні ділових паперів слід віддавати перевагу книжним словам, які позбавлені експресивно-оцінного забарвлення. Значна частина книжної лексики не закріплена за однією сферою функціонування, а широко вживається, крім офіційно-ділового стилю, у наукових працях та публіцистичних статтях. Це, наприклад, слова: *розробляти, проводити, надавати, наказувати, виконувати*. Але серед книжних слів є й такі, що використовуються тільки в юридичному дискурсі: *позбавляти, засуджувати, постановити, оскаржити, апелювати*. Цю лексику називають діловою. Вибір слова для юридичного документа повинен відповідати встановленим в українській літературній мові нормам, він повинен бути вмотивованим. Адже тільки продумане, вмотивоване вживання слова в тексті документа виправдовує його появу в цьому тексті, незалежно від того, яке це слово за походженням, яке місце в літературній мові воно посідає.

Юридичний текст використовує в чотири рази більше високочастотної лексики, ніж художній. Причиною цього є потреба забезпечити адекватність і точність передавання інформації, швидке оброблення документів, тому однотипні поняття позначаються однотипними лексемами, не замінюються синонімічними, щоб не спричинити різночитання. Отже, обмежене використання синонімів у юридичному дискурсі зумовлено тим, що ці слова майже завжди вносять у мовлення нові відтінки значення. Проте явище синонімії інколи притаманне юридичним текстам, оскільки в них уживається багато іншомовної лексики (*юриспруденція – правознавство, делікт – протиправна дія, юрисдикція – дія закону, вердикт – вирок*), що має український еквівалент.

Іншомовні слова в юридичному дискурсі повинні вживатися лише у разі потреби, коли їх не можна замінити українськими словами з тим самим значенням. У документації рекомендується вживати лише ті іншомовні слова й терміни, які або одержали міжнародне визнання, або не мають еквівалента у нашій мові. Перенасичувати тексти цими словами не слід, тому що надуживання іншомовної лексики породжує небажану варіативність, засмічує українську мову.

Юридичному тексту наявні стійкі словосполучення (їх називають мовні кліше), позбавлені образності, емоційно-експресивного забарвлення. Це переважно термінологічні словосполучення, які широко вживаються в діловій сфері, в усному і писемному мовленні, а також закріплені за окремими галузями діяльності: *юридична особа, майнові*

відносини, брати участь, чинне законодавство, відповідно до заяви, довічне утримання, заробітна плата, фактор ризику, трудовий стаж тощо.

Отже, мова юридичних документів повинна насамперед відповідати нормам загальнолітературного вжитку, які безпосередньо не зв'язані з особливостями того чи іншого стилю, тих чи інших конкретних, вузькоспеціалізованих умов спілкування. Вимога зрозумілості мови ділового документа якраз і означає вживання засобів літературної мови загальновідомих, зрозумілих усім мовцям слів, офіційних термінів літературної мови в тому значенні, яке закріплене за ними словником. При підготовці юридичного документа необхідно враховувати, що мова не є пасивним фіксатором його змісту, вона виконує активну стимулювальну й регулювальну роль в діяльності органів управління.

Література:

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., 1981.
2. Загнітко А.П. Основи дискурсології. Донецьк, 2008.
3. Плотницька І.М. Ділова українська мова в державному управлінні. К., 2011.
4. Полнога Л.М. Словник синонімів української мови. К., 2001.
5. Словник іншомовних слів. К., 1985.
6. Фролова Т.Д. Ділова українська мова в державному управлінні. К., 2002.

Живицька І.А.

Донецький юридичний інститут МВС України

УЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МОВИ І КУЛЬТУРИ У ВІДОБРАЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ

Національна своєрідність властива всім пластам духовної й матеріальної культури будь-якого етносу, будь-які прояви культури народу етнічно зумовлені, мають національну специфіку. Пошук нових шляхів дослідження взаємовідносин мови й культури привів до усвідомлення необхідності лінгвістичного аналізу національної ментальності. Розуміння мови як «проміжного світу» між суб'єктом пізнання й реальністю дає можливість розглядати мову як унікальну колекцію результатів пізнання, що мало місце в історичному розвитку етносу.

Звичайно, мова може розглядатися і як самостійна, незалежна семіотична система, зі своїми внутрішніми законами розвитку й саморегулювання, тобто автономною, відокремленою від культури. Ідея

зв'язку мови й культури вперше чітко була сформульована В. фон Гумбольдтом, який стверджував, що мова завжди втілює в собі своєрідність цілого народу, дух нації [3, с.349]. Німецький філософ і мовознавець писав про існування національного світобачення та світосприйняття й уважав, що кожна окремо взята мова – «лише продукт мовної свідомості нації», і «серед усіх проявів, через які пізнається дух і характер народу, тільки мова й здатна виразити найсвоєрідніші риси народного духу й характеру та проникнути в їхні заповітні тайни» [2, с.69].

Ми з упевненістю можемо сказати, що зв'язок між мовою та культурою етносу не односпрямований, а двобічний. Мова формує й підтримує уявлення індивіда і суспільства про культуру, зберігає інформацію про неї, а культура народу визначає характер розвитку його мови.

Водночас мова досліджується і як складова частина, компонент або як специфічна форма існування культури. Як зауважує Я. Гарасим, «населення певної расової модифікації, що тривалий час живе в однакових природно-географічних та історичних умовах, витворює спільноту, якій притаманні єдність мови й тип тих психічних і світоглядних властивостей, комплекс яких нині називають національним характером народу або його ментальністю» [1, с.137]. У свою чергу, С. Тер-Мінасова наголошує на тому, що найважливіша функція мови полягає у збереженні культури, створеної людиною, та передачі її від батьків до дітей, з покоління в покоління. Мова відіграє важливу роль у формуванні як особистості, так і національного характеру етнічної спільноти загалом. Саме завдяки мові людина отримує інформацію про навколишній світ, оскільки «мова – суворий невідступний учитель, вона відображає закладені в ній ідеї, уявлення, моделі культурного сприйняття й поведінки» [9, с.65].

Культура будь-якого етносу містить у собі два види опозицій – базові, що мають практично універсальний характер для всіх народів світу, і культурно-специфічні. Ці опозиції, на думку А. Мельникової, а також зв'язки, що утворюються між ними, й окреслюють межі світобачення або ментальності культури, тобто на фундаменті з базових опозицій культура потім створює цілу систему з двоїстих опозицій, надбудовуючи опозиції вторинного порядку та формуючи культурно-специфічні зв'язки між усіма ними **[Помилка! Джерело посилання не знайдено., с.28]**.

Якщо приймати відому тезу про те, що мова – це «дзеркало людського духу», то слід визнати: у ньому відображається передусім людська особистість. Мова виступає найважливішим показником національної свідомості, створює специфічне «етнічне поле», яке формує національну ментальність.

Теза про тісний взаємозв'язок мови і культури логічно продовжується у твердженні про особливу роль мови в житті етносу. Так, С. Тер-Мінасова називає мову могутньою суспільною зброєю, яка формує з людського потоку етнос, а той утворює націю завдяки збереженню та передачі культури, традицій, суспільної самосвідомості мовленнєвого колективу [9, с.14]. На думку дослідниці, мова не просто відображає світ людини та її культуру, вона зберігає цю культуру, передає її з покоління в покоління. Саме тому мова відіграє, можна сказати, вирішальне значення у формуванні особистості, національного характеру, етнічної спільноти, народу, нації [9, с.79].

Відомий український етнолінгвіст В. Жайворонок також підкреслює важливість мови для підтримки системи етнокультурних цінностей, зв'язку поколінь. Мова живить народну пам'ять, «стимулює розвиток національного дискурсу на всіх напрямках його становлення й поступу» [4, с.49].

Учений наголошує на важливості мови у відбитті етнокультурних, народно-психологічних й міфологічних уявлень і переживань народу. Усі ці уявлення та переживання дослідник називає менталітетом етносу, тобто національною специфікою людського світосприйняття. Для нього мова – це «досконала система символізації колективного досвіду і своєрідний ключ до розуміння етнокультури» [4, с.49, 51]. Важко не погодитися з твердженням лінгвіста, що не лише людина впливає на мову, а й мова значною мірою формує особистість. Зі свого боку, формування самого етносу без мови також неможливе, бо остання є однією з ключових ознак нації.

В. Жайворонок образно називає мову національним мовним організмом, що «розвивається, взаємодіючи з різними сторонами життя етнospільноти» [5, с.23]. Дослідник закликає розглядати мову народу у проекції на його культуру, історію, філософію, психологію, релігію, звичаї, побут, менталітет, художню творчість, етнегеографію, етнопедagogіку, бо «пізнаючи мову етносу в усіх її проявах і взаємозв'язках, пізнаємо й духовну природу її носія – народу» [5, с.23].

В. Русанівський виокремлює функцію мови як засобу єднання людей у націю, адже, навіть якщо діалекти великою мірою різняться між собою, спільна ментальність долає цей бар'єр і змушує субетнічні групи відчувати себе частиною єдиного національного організму. Учений робить висновок, що мова – важлива сполучна ланка в ланцюгу національної єдності, разом зі спільністю історичної долі вона сприяє усвідомленню належності до єдиного національного організму [8, с.12]. Ми повною мірою солідарні з думками В. Іванишина та Я. Радевич-Винницького, які підкреслюють, що на кожному з етапів людської історії мова забезпечувала цілісність спільноти, була засобом передачі набутого досвіду в пізнанні світу, ставала одним з основних об'єднуювальних

чинників при створенні спільноти вищого рівня [6, с.113]. І чим вища форма організації суспільства, тим більше зростає роль мови в напрямі розширення її соціальних функцій та консолідації членів спільноти. Народність іще може розпастися на різні етноси, нація – ні. І одним із найміцніших інтегруючих, цементуючих засобів виступає мова [6, с.114].

Мова як суспільне явище, крім основної комунікативної функції, виконує й низку інших, серед яких у плані взаємозв'язків із культурою виокремлюється кумулятивна функція – здатність мови бути сховищем накопиченого колективного досвіду. Саме це зумовлює відображення в мовних одиницях морально-етичних та естетичних принципів, звичаїв і традицій, вірувань етнічного колективу. Кожна мова має значну кількість національно-маркованих мовних одиниць, семантика яких пов'язана з інформацією культурологічного характеру. Мова не тільки закріплює та зберігає у своїх одиницях концепти й настанови культури: через неї ці концепти й настанови відтворюються в менталітеті народу або окремих його соціальних груп із покоління в покоління. Транслюючи культуру, мова здатна впливати на спосіб світорозуміння, характерний для тієї чи тієї лінгвокультурної спільноти. Неповторність і своєрідність культури будь-якого етносу забезпечуються специфікою мови. Мовні системи характеризуються істотними для певного народу лексичними одиницями, які містять національно-культурний компонент, відображають свідомість людини певної національності та її ментальність.

Отже, мова – одна з найважливіших ознак етносу. Вона фіксує та зберігає об'єктивні знання про реальність, яку він (етнос) пізнає у процесі й результаті своєї життєдіяльності. Мова є невід'ємною специфічною частиною будь-якої етнічної культури, у ній чітко виявляється специфіка національної культури, її відмінність від культур інших етносів. Транслюючи культуру, мова здатна впливати на спосіб світорозуміння, характерний для тієї чи тієї лінгвокультурної спільноти.

Література:

1. Гарасим Я.І. Об'єкт дослідження – українська ментальність / Я.І. Гарасим // Монастирський острів. – Дніпропетровськ, 1996. – № 5. – С. 137-156.
2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт ; пер. с нем. Г.М. Рамишвили. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
3. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 450 с.
4. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика : деякі аспекти досліджень / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 48-63.
5. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук /

- В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 23-35.
6. Іванишин В.П. Мова і нація / В.П. Іванишин, Я.К. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
  7. Мельникова А.А. Язык и национальный характер / А.А. Мельникова. – СПб. : Речь, 2003. – 320 с.
  8. Русанівський В.М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності / В.М. Русанівський // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 3-13.
  9. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация : уч. пособие / С.Г. Тер-Минасова. – М. : Слово / Slovo, 2000. – 624 с.

*Кочерженко О.М.
Полтавський коледж нафти і газу
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка*

РОЛЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В УТВЕРДЖЕННІ МОВИ ЯК АТРИБУТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Однією з найбільш актуальних проблем сучасності є проблема самоідентифікації кожного народу, адже ми живемо в час, коли у світі відбуваються процеси інтеграції, стирання кордонів та відмінностей між окремими країнами. Тому надзвичайно важливим завданням кожної нації є збереження самобутніх ознак, які дозволяють виокремити її з-поміж інших. Безперечно, мова є чи не найбільш яскравим атрибутом національної ідентичності. Втрата власної мови неминуче призводить до зникнення нації.

Тому неабияку роль у справі збереження мови відіграє мовна політика держави, тобто система політичних, юридичних, адміністративних заходів, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні. Саме від мовної політики залежить мовна ситуація в суспільстві: стимулювання розвитку багатомовності або стримування і звуження функціонування певних мов.

Світовий досвід організації мовного простору надзвичайно різноплановий. Кожна держава має свої особливості. Так, у Франції наприкінці XVIII ст. «ще цілих шість мільйонів французів (із 25 мільйонів) не знали французької мови і приблизно стільки само не могли вести зв'язної розмови (до цього числа входили 4 – 5 мільйонів нефранцузів)» [2, с.434], тобто половина населення не володіла мовою своєї держави. Завдяки послідовній мовній політиці країни французька мова протягом XIX ст. утвердилася як єдина на всій території й у всіх сферах суспільного життя. Наслідками такої політики стали консолідація суспільства й духовне та економічне зростання Франції. У 1975 році за

законом Ба-Лоріоля уся письмова та усна реклама, будь-які інструкції та офіційні документи повинні були укладатися тільки французькою мовою. Використання іноземних слів заборонялось у тому випадку, коли існував французький еквівалент.

У 1994 році закон Ба-Лоріоля був удосконалений міністром культури Жаком Тубоном. Удосконалений та впроваджений ним закон, відомий вже як закон Тубона, передбачав накладання штрафів та навіть ув'язнення для тих, хто не використовував французьку мову у рекламі, публічних оголошеннях і наукових конференціях. Конституційна Рада трохи змінила чернетку цього закону, проте його остаточний варіант залишився радикальним щодо захисту французької мови і широко втілювався у життя [6].

У якості прикладів можна розглянути також політику Італії, Індонезії, Індії та інших держав, які, свого часу маючи значні проблеми щодо панування у власних країнах іноземних мов, доклали значні зусилля для утвердження ролі мови титульної нації як мови державної.

Якою ж є мовна ситуація в Україні? Не дивлячись на закріпленій у статті 10 Конституції України статус української мови як державної, вона фактично витісняється з усіх сфер суспільно-політичного життя, починаючи з розмовної мови на вулиці, в дитячому середовищі, у школі. На думку науковця Л. Бублик, на міжнародній арені наша держава не здійснює достатньої кількості заходів для зацікавлення українською мовою за кордоном, популяризації національної літератури, скажімо, на міжнародних книжкових форумах, а це неминуче призводить до втрати зацікавлення нацією і державою [1].

Значну роль у справі утвердження української мови як державної має відігравати система освіти. У вересні 2017 року було прийнято Закон України «Про освіту», деякі положення якого викликали міжнародний резонанс. Висловлюються думки про нібито порушення прав національних меншин у зв'язку із тим, що навчання у середній школі здійснюватиметься державною мовою. Якщо мова нацменшини належить до мов Європейського Союзу, можливе викладання також нею однієї або декількох дисциплін. При цьому представники нацменшин, які розпочали навчання в школі до 2018 року, продовжують здобувати освіту за старими нормами з поступовим збільшенням кількості предметів українською мовою.

З цього приводу слід зазначити, що міжнародні правові документи вимагають, аби національні меншини, досконало володіючи власною мовою, у повному обсязі оволодівали й мовою країни свого проживання. Так, у преамбулі до Європейської хартії регіональних мов або мов меншин від 5 листопада 1992 року зазначено, що «... охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні зашкоджувати офіційним мовам і необхідності вивчати їх» [3].

У нашому суспільстві досить часто лунали слова на підтримку двомовності в Україні, надання статусу другій державній російській мові. Слід згадати слова українського письменника та мовознавця Василя Чапленка, який зазначив: «В умовах переможного наступу панівної мови на переходовому етапі від багатомовності до мовної єдності виникають різні типові явища мововжитку. Одно з цих явищ – двомовність. Але двомовними можуть бути тільки поневолені народи, панівні – ніколи» [5, 24-25].

Відома українська письменниця сучасності Оксана Забужко зазначила, що українська мова «... за останні 200 років практично не мала... постійного політичного даху. Це мова, якої не прикривали армії і флоти, а навпаки – це мова, за яку розстрілювали як у Києві 1918, так і в Донецьку 2014 року. І те, що в цих умовах найменшого сприяння мова не просто вижила і збереглася, а створила прекрасну літературу – показник того, що це надзвичайно сильна і потужна мова. Мова, за якою, що б там не було, – майбутнє» [4].

Отже, мовна політика держави має бути спрямована на те, щоб спільна для всього суспільства мова мала змогу сконцентрувати весь його інтелектуальний потенціал, сприяти всебічному розвитку і процвітанню народу.

Література:

1. Бублик Л. Мовна політика як складова національної політики держави: міжнародний аспект / Л. Бублик. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/> / 2015. – Назва з екрану.
2. Доза А. История французского языка / А. Доза. – М.: Изд-во иностр. лит., 1956. – 472 с.
3. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_014. – Назва з екрану.
4. Забужко О. Українська мова – мова, за яку розстрілювали / О. Забужко. – Режим доступу: <http://portal.lviv.ua/news/2016/11/09/oksana-zabuzhko-ukrayinska-mova-za-yaku-rozstrilyuvali> – Назва з екрану.
5. Чапленко В. До теорії мовної політики / В. Чапленко // Дещо про мову / В. Чапленко. – Нью-Йорк: Укр. техн. ін-т, 1959. – 64 с.
6. Юринова І. Мовна політика світу та українська перспектива / І. Юринова. – Режим доступу: <http://h.ua/story/340126/> – Назва з екрану.

ФЕНОМЕН МОВИ ЯК ОБ'ЄКТ ФІЛОСОФСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Дух людини ми можемо пізнавати через мислення. В свою чергу мислення завжди опосередковане мовою. Тому мова є важливою складовою людської істоти. Ми вивчаємо мову, проникаємо у її тасмниці все глибше, але важко збагнути глибину проблематики.

Очевидним є те, що мова і мислення між собою взаємно пов'язані. Цей зв'язок має свою специфіку. Мова є формою вираження думки. Думка усвідомлюється у формах поняття, судження і умовиводу. Притому наука на базі природної мови створює штучні мови. Постає цікаве запитання: чи мислить людина різними мовами? Видатні особистості здатні володіти багатьма мовами. Цей факт дає підтвердження такій здатності людини. Але як тоді пояснювати феномен мертвих мов (наприклад давньогрецька)? Якщо ми мислимо різними мовами, то мова не може померти. Реальність це заперечує. Вже сам факт існування феномену мертвих мов ставить під сумнів здатність людини мислити різними мовами. Філософські праці Тоінбі, Шпенглера, Данилевського наголошують на непроникливості однієї культури в іншу. Це підтверджує цілком очевидний факт існування мертвих мов. Ставши на таку позицію, ми постановимо перед питанням: як людина може володіти різними мовами? Тут вже є вихід на рівень проблеми. Тому питання мови – предмет професійного (філософського і не тільки) дослідження.

Етнічне і національне в людині також пов'язане і із мовою. У мові розкривається етнічний і національний дух народу. Людина не може розкрити себе як особистість відсторонившись від етнічної та національної приналежності. Від народження люди є носієм історії предків (і також мови). Етнічне і національне буття – це процес індивідуальної самореалізації етносоціальних цінностей, що проходить на основі свідомої само детермінації і посідає надзвичайно важливе місце в реалізації потенціалу особистості та суспільства. Етносуспільне буття включає в себе насамперед особливе та неповторне буття особистості. Творчо освоюючи, розвиваючи та збагачуючи сферу етносуспільного буття, особистість творить своє особливе, тільки їй властиве буття в сфері національного, міжнаціонального, загальнолюдського. Етносуспільне буття логічно виражається через етнічне розуміння нації. Етнічна нація характерна біологізаторською сутністю, що відрізняє її від нації-держави. Суспільний розвиток еволюціонує від нації етнічної до нації-держави. Сучасність подає багато прикладів такого

еволюціонування, але воно визначається лише сучасними формами суспільної конкуренції.

Мова є однією із форм реальності. Саме в цю реальність потрапляє дослідник, що є носієм певної культурної традиції. Та не слід традицію і мову сприймати в застиглому вигляді. При всій глибині дослідженості мова залишається для людини великою таємницею буття.

Література:

1. Виниченко В. Відродження нації. – Київ-Відень.: Видавництво політичної літератури України, 1920. – 328 с.
2. Михайленко Р.В. Суспільний розвиток: аспекти національних та мовних проблем / Філософія. Психологія. Педагогіка. – Вип. 1. – 2008. – С. 44-48.
3. Надольний І.Ф. Філософія : Навчальний посібник. – К.: Вікар, 1997. – 584 с.
4. Основи демократії : Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / М. Безсонова, О. Бірюков та ін. – К.: „Ай Бі”, 2002. – 684 с.
5. Потебня А.А. Мысль и язык. – М.: Лабиринт, 1999. – 268 с.

Михальчук О.О.

Хмельницький національний університет

МОВА ЯК АТРИБУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Мова – система звукових і графічних знаків, що виникла на певному рівні розвитку людства, розвивається і має соціальне призначення; правила мови нормалізують використання знаків та їх функціонування як засобів людського спілкування.

Існує багато теорій про походження мови, але вони залишаються не підтвердженими гіпотезами, тому що їхнє походження не можна відтворити експериментально чи спостерігати. Одні вчені вважають, що усі вони мають спільне коріння, з'явившись в результаті ланцюга дивергенції прасвітової мови (концепція моногенезу). Лінгвісти встановили спорідненість мов в тих випадках, коли мовна єдність розпалася не більше 5 – 10 тис. років тому, і об'єднали їх в мовні сім'ї.

Мова – це найважливіший, універсальний засіб спілкування, організації та координації всіх видів суспільної діяльності: галузі виробництва, побуту, обслуговування, культури, освіти, науки. Крім комунікативної функції мова виконує ще й: гносеологічну (пізнавальну), експресивну (енергетично-почуттєво-емоційну); творчу, мистецтвотворчу, номінативну (називну), ідентифікаційну, культурогенеративну, естетичну функції. Зокрема, ідентифікаційна (націєтвірна) функція зосереджується на тому, що втрачаючи мову свого народу, людина значною мірою

втрачає для себе і свій народ, а її народ втрачає таку людину. І не тільки з точки зору ідентифікації. Втрата ріднонаціональної мови – суть денационалізації, тобто – розідентифікації особи. Денационалізована людина втрачає зовсім або послаблює одну з базових рушійних сил розвитку особистості – національну свідомість і гідність, а також пов'язаний з ними патріотизм.

Мова – найважливіший елемент не народу, а саме нації. Тому що народ – це всього лиш група людей, а нація – це усвідомлення власної сили в єдності, територіальній незалежності, а головне – у збереженні мови.

З національних атрибутів ідентичності, включених до опитування Pew Research Center, мова вважається найбільш критичною для національної ідентичності. Більшість людей із 14 країн, які брали участь в опитуванні, кажуть, що дуже важливо говорити рідною мовою, тоді людину можна вважати справжнім членом нації та патріотом своєї держави. Наприклад, у США англійська мова має важливе значення для «справжнього американця», і приблизно половина усіх іммігрантів володіє англійською мовою. Більшість американців вважають, що мова є важливим атрибутом національної належності США. За опитуваннями, 70% населення стверджує, щоб бути дійсно американцем дуже важливо вміти говорити англійською, а ще 22% вважають це помірно важливим. Лише 8% стверджують, що англійська мова не дуже важлива [2].

Українська мова – невід'ємний державницький атрибут, що зберігає свою історичну спадкоємність від давньокиївської доби. Як мова найчисленнішого, найстаршого, автохтонного і титульного етносу, українська мова відповідно до загальноприйнятої світової практики виконує функцію єдиної державної мови в Україні. Статус української мови як державної закріплений у статті 10 Конституції України.

Саме уособлення української мови є головним атрибутом нації та держави загалом. Держава має створити всі необхідні умови для розширення застосування української мови в усіх сферах життєдіяльності в межах всієї України, захисту української мови від зовнішньої мовно-культурної експансії та публічної дискредитації, поліпшення якості українського мовлення на теле- і радіоканалах. Необхідною умовою утвердження належного українській мові статусу в державі та суспільстві має бути затвердження на урядовому рівні єдиних мовних стандартів, норм і правил української мови та українського правопису. Потрібна виважена державна мовна політика, яка б передбачала захист і підтримку національної мови й водночас забезпечувала розвиток і функціонування мов етнічних меншин. На усвідомлення суспільством того, що доля української мови – це є, по суті, доля Української держави й нації, має бути спрямована система відповідних заходів.

В умовах, коли українська національна свідомість деформована тривалим зовнішнім впливом, продовження спекуляцій з боку політичних сил навколо мовного питання, намагання штучно його загострити, – створення української мовної єдності (яка не заперечує розвиток етнічних мов в середині нації), беззаперечно, є консолідуючим чинником української політичної нації.

Виходячи із складності зазначеної проблематики, подальшого дослідження потребують правові аспекти функціонування української мови, забезпечення українською мовою різних сфер спілкування у різних регіонах держави, стан науки про українську мову і мовну ситуацію в Україні [1].

Література:

1. Карлова В. Державна мова як засіб формування національної свідомості українського суспільства [Електронний ресурс] / В. Карлова. – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07kvvsus.htm>
2. Цифри, факти та тенденції, що складають ваш світ [Електронний ресурс] // Pew Research Center від 1 лютого 2017 р. – Режим доступу: <http://www.pewglobal.org/2017/02/01/language-the-cornerstone-of-national-identity/>

Mitina O.M.

Belousova V.V.

Odesa State University of Internal Affairs

LANGUAGE AS A SIGNIFICANT RESOURCE FOR ETHNOCULTURAL IDENTITY

Language serves as a mean of expression and formation of ethnic self-consciousness, satisfying the peoples' cultural needs and is one of the most important ethno-conclusive identity signs.

The concept of identity was introduced by psychologist Erikh Erikson in 1950. Under the identity the scientist understood the process of organizing the human experience of life into individual "I" [7, p.8]. The heterogeneity of the ethno-national "I" stood in the way of the linguistic standard formation. This process requires a corresponding state of linguistic consciousness and is a sign, above all, of national life but not an ethnic one. As a social phenomenon, the language due to its inertia is characterized by the great stability. The world globalization and the transparency of socio-cultural boundaries impose an imprint on the societies' linguistic identity. By its nature, globalization is cosmopolitan. Its irrevocable companion in most countries is dual or multilingual. The language status characteristics changes. Language is a key

marker of ethnic boundaries. At the same time, the language main feature as the basis of identity is the unique ability of consolidating communities into some society. It is in the national language that keeps history, centuries of experience, cultural achievements, ideological ideas [3, p.29].

The German philosopher Wilhelm von Humboldt argued that language affects the spiritual development of the nation. Studying the Spanish Basques language which differs from the languages of the Indo-European family, the author came to the conclusion that different languages are not only different shells of the universal consciousness but are also the different visions of the world. Humboldt noted: "Each language has a distinctive worldview: as a separate sound appears between a subject and a person, a language as a whole act between a person and nature nature, influencing it from inside and outside... And each language describes a background of people to which it belongs, when a person leaves it he/she immediately enters another language sphere" [2, p.37].

Language can be a vivid marker of identity for some people or an ethnic group as a whole and not be so for others. The association between language and identity depends on the social context in which a particular ethnic group is located. For some groups, language may be a more important component of identity than others [6, p.18].

In the modern scientific community there are two main approaches to the role of language as an ethno-conclusive and ethno-differentiating feature of identity formation. According to the first approach, there is a tie of a language with ethnic identity. A language correlates an individual identity of a person with a group identity. Scientists who follow the second approach argue that language is not an essential component of ethnic identity. Some ethnic communities view able to extend their existence as separate ethnic groups [8, p.72].

Globalization processes and national identity: the Ukrainian context is assimilated after switching to another language as a means of communication. According to this view, the benefits are always given to the usefulness of a language, not its symbolic or emotional value. This view proponents agree that language may be an important component of ethnic identity, but this identity can survive – and endure – the loss of the primary language of this group [6, p.43].

Ukraine having acquired an independent state status but the national language, however, does not have the necessary institutional strengths of this status. Modern state language policy is built up largely on prohibitions and is not provided with an adequate policy of supporting the interests of people and organizations in the development of Ukrainian language in all spheres of public life. This is not a matter of a day. To gain a social status, Ukrainian language should become a mediator, such kind of *lingua franca*, for all the social strata and geographically distant regions [6, p.49].

In a global market, the language became not only an active participant in commodity exchange, but also a part of the product. This is evident in examples of newspaper and magazine editions, audio, video and book products, computer games, concert activities of pop performers.

European experience shows that language policies must dominate certain approaches. The main aim is the recognition of Ukrainian language as the only state language, which means the Ukrainian language maintenance on the whole country's territory and the state authorities activities. To do this, it is necessary to introduce a set of measures that would ensure the knowledge of Ukrainian language by civil servants. Ukrainian language should become prestigious and necessary for a career. The second main provision should be the development and introduction of the concept of a Ukrainian cultural product. It should be supported by the state [4, p.159].

It becomes increasingly clear that the state will be the more successful and the national identity more expressive, the more its citizens will be able to communicate with the world. That is why we have to make a kind of "language breakthrough" in education, and then in society as a whole.

References:

1. Ажнюк Б. Національна ідентичність і мова в українській діаспорі // Сучасність. – 1999. – № 3. – С. 128-140.
2. Гумбольд В.О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества (1830 – 1835) // В кн.: Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М. : Прогресс, 1984.
3. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : Монографія. – Житомир : Видавництво ЖДУ імені Івана Франка, 2009. – 558 с.
4. Культурна політика в Україні: гуманітарна безпека, мова, освіта. – К. : Вид-во "Оптима", 2007. – С. 159.
5. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття / Авт. кол.: В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, А. Гуржій та ін. – К. : Навч. книга, 2004. – Кн. 2: Освіта і наука: творчий потенціал державо- і культуро творення. – 2004.
6. Сміт Е. Національна ідентичність. [Електронний ресурс] / Е. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 224 с. – Режим доступу до видання: <http://litopys.org.ua/smith/smi.htm>
7. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб. : Университетская книга, 1996. – 592 с.
8. Kramsch C. Language and Culture / Claire Kramsch. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – 134 p.
9. Longman Dictionary of English Language and Culture / comp. by Addison Wesley Longman. – L. : Longman Group, 1992. – 1528 p.

ТВОРЧИЙ ВНЕСОК ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРНУ МОВУ

Розуміння ролі великих майстрів художнього слова в історії української культури є необхідною умовою знання історії України, формування української національної ідентичності, виразником якої є мова.

У розвитку української національної мови вчені традиційно виділяють чотири періоди: 1) протоукраїнська мова (VII – XI ст.); 2) староукраїнська мова (XI – кінець XIV ст.); 3) середньоукраїнська мова (кінець XIV – початок XIX ст.); 4) нова українська мова (з початку XIX ст. і донині).

Початком становлення нової української літературної мови умовно вважається 1798 рік – рік опублікування трьох перших частин «Енеїди» І. Котляревського, що утвердила загальнонародну мову в літературі. А сам її автор по праву називається зачинателем нової української літературної мови.

Т. Шевченко своєю творчістю завершив процес формування української літературної мови на народному підґрунті. Його попередники (І. Котляревський, П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко та інші письменники) багато зробили для розвитку української літературної мови, її лексико-граматичної будови. Однак саме мова творів Тараса Шевченка характеризується наддіалектністю, зорієнтованістю на весь територіальний та історичний україномовний простір. Т. Шевченко «вивів» українську мову «на шлях ширшого літературного розвою» (І. Огієнко), синтезував загальнонародні лексичні, фонетичні, граматичні особливості. Твори Великого Кобзаря увібрали в себе все багатство української національної мови: простоту і незвичайну ритмомелодіку розмовної мови, різноманітність інтонацій і мелодій пісень, сум народних дум, мудрість казок, влучність прислів'їв і приказок. «Україна прокинулася у Шевченкові» (М. Огарьов), який показав усьому світові чарівність, величність і могутність української мови. Поет відшліфував народне слово, надав йому естетичної краси, нових фарб:

«Ну що б, здавалося, слова...

Слова та голос – більш нічого.

А серце б'ється – ожива,

Як їх почує!..» – писав Тарас Шевченко, надаючи особливої експресивності, виразності звучання українському слову.

«Твори Шевченка, видані окремою книгою «Кобзар», свідчать про надзвичайне обдарування автора. Він не тільки насичений народною малоросійською поезією, а й цілком оволодів нею, підкорив її собі і дає їй витончену, зразкову форму», – підкреслював відомий діяч української культури М. Костомаров. А російський критик і письменник М. Чернишевський зазначав: «Маючи тепер такого поета, як Шевченко, малоросійська література... не потребує нічиєї ласки».

Відомо, що «Кобзар» Т. Шевченка виходить у світ в період бруталного наступу на українське слово, зневіри й вагань української інтелігенції, коли на українську мову стали дивитися як на приречену до загибелі. Так, у журналі «Вестник Европы» (1815 р., кн. 22, с. 123) було написано: «... українська мова в нинішньому стані здатна тільки для таких жаргівливих жанрів, як «Енеїда», і дві чи три відомі оди», вона «ніколи не була підведена під граматичні правила». О. Павловський у передмові до «Граматики малоросійського нарѣчя» (1818 р.) назвав українську мову «исчезающее нарѣчье», у зв'язку з чим і вирішив записати її для нащадків у своїй граматиці.

За словами І. Франка, «Кобзар» Шевченка вибухнув «мов джерело чистої, холодної води», заяснів «невідомою досі в українському письменстві... простотою і поетичною грацією вислову». Забите, загнане царською політикою слово раптом прорвалося, сміливо заявило про своє право на існування, більше того – про «право українського народу на дальше існування і розвиток» [3, с.51].

Т. Шевченко сміливо вводив народнорозмовну мову в поезію, але це було не просте копіювання, а робота геніального майстра слова, який глибоко знав скарби живої народної мови, народної пісні. Як уже зазначалося, у мові Шевченка (у фонетиці, лексиці, морфології тощо) майже відсутні діалектизми (навіть рідної йому Звенигородщини), селянське просторіччя. Якщо в «Енеїді» І. Котляревського ще не цілком унормована лексика (уживаються слова *завладіє* і *заволодіє*, *помре* і *нагло околіє*, *вокруг життя*), не відбита чітко фонетична система з її різноманітними змінами голосних і приголосних (*радість* і *радоість*, *бой*, *боль*, *дрижати* і *дрожати*), не унормовані граматичні форми (*власною своєю рукою*; *милої* і *милой*); *по сотнях*, *по полках* і *по разним сотням*, *по полкам*), то у творах Т. Шевченка простежується тенденція до унормування української літературної мови. Наприклад, у Котляревського діалектне слово *буцим* трапляється 11 раз, а літературне *ніби* – 1 раз, у Шевченка – *буцим* – 2 рази, а *ніби* – 64.

Крім того, Т. Шевченко з почуттям міри вживав лексику і фразеологію церковнослов'янської мови, архаїчні порівняння та метафори українських літописів, образи з античного світу, Біблії. Як зазначав І. Огієнко, «хоч в його мові вони нерідкі, та завжди на своєму місці, завжди як окраса стилю» [1, с.212].

Великий Кобзар синтезував у своїй творчості усний і писемний варіанти української мови, збагатив її досягненнями світової культури. Поет поповнив літературну мову філософськими термінами (*декабрист, естетика, матерія, свобода, філософія* та ін.), літературно-мистецькою і загальнокультурною лексикою (*арена, арія, гармонія, грація, епілог, елегія, інтродукція, легіон, лабіринт, консіліум* та ін.), ономастичною лексикою (*Богун, Гамалія, Гонта, Конецьпольський, Наливайко, Підкова, Трясило, Чалий* і под.), топонімічними назвами (*Батурин, Звенигород, Монастирище, Лисянка, Сміла, Яр Холодний, Мотрин монастир* тощо), реальними і міфологічними іменами та назвами стародавнього світу (*Архімед, Прометей, Аполлон, Лета, гінекей, гладіатор*).

Слід відзначити неосяжність діапазону Шевченкового слова, яке відбило в собі всі кольори і барви світу, синонімічні можливості фонетики і граматики мови, багатогранність літературних жанрів, родів і видів, стилістичні особливості української мови. Слово Шевченка відображає в собі духовні скарби народу, його історію, звичаї, культуру. У рідному слові Т. Шевченко вбачав могутню силу:

*«... Возвеличу
Малих тих рибів німих!
Я на сторожі коло них
Поставлю слово».*

Мова творів Тараса Шевченка віддзеркалює характер українського народу, розкриває його душу в усіх її проявах, стає емоційно-експресивним центром (*ласочка, пташка Оксана; сердяга, убогий, бідний Ярема; чорнобрива Катерина* тощо). Різноманітні форми імен у творах Т. Шевченка демонструють багату словотвірну систему української мови (*Катря, Катруся, Івась, Івашечка, Петрусь, Петруха, Наталонька* та ін.). Стилістичні можливості слова передано за допомогою демінутивних словотворчих засобів (*нічка, соловейко, пташечка, лишенько, головонька, слізоньки, серденько, місяченько, рученьки, личко, оченята, ангелятко, дівчинонька, подруженька* та ін.), образної символіки, метафоризації (*хата-могила, сичі віщують; могили сумують, говорять, з вітром розмовляють; Україна журиється, плаче, сиротою блукає над Дніпром* тощо). Т. Шевченко створював і нові слова (*широкополі лани, ревучий Дніпро, худорослі воїни* та ін.). Ціла низка таких авторських неологізмів закріпилася в нашій мові. Варто також зазначити, що поет утвердив у літературі давні українські форми звертань: *«Зоре моя вечірняя, Зійди над горою, Поговорим тихесенько В неволі з тобою», «Катерино, серце мое! Лишенько з тобою! Де ти в світі подінешся З малим сиротою?»*.

Довершеність вислову, гармонія змісту і звучання, музичність мови Т. Шевченка є свідченням глибокого знання поетом джерел рідної мови, чуття мови, розуміння ваги літературної мови в письменстві. У творах Кобзаря ніби «цілий народ... говорить устами свого поета»

(М. Костомаров). Підтвердженням цьому є народні пісні на слова Т. Шевченка: «Рече та стогне Дніпр широкий», «По діброві вітер віє», «Думи мої, думи мої», «Нащо мені чорні брови», «Ой літа орел, літа сизий», «Як умру, то поховайте», «Зоре моя вечірняя» та ін.

Іван Огієнок, підкреслюючи простоту і ясність синтаксису мови Шевченка, зазначав, що «в його творах речення будуються по-народному», «панує так звана паратакса», тобто «рівнорядні речення, а не накопичення підрядних речень до одного головного (гіпотакса)». Це робить Шевченкову мову ясною і простою. І цим Шевченко створив власний поетичний стиль, що ґрунтується на українській пісні не тільки мовою, але й ритмічною формою [1, с.215].

Незважаючи на те що поет писав свої твори російським правописом (іншого не було), граматика мови Шевченка відображає граматичну систему української загальнонаціональної мови. Наведемо зразок з оригіналу 1847 року:

*«Мени однаково чи буду
Я жить вь украини, чи ни.
Чи хто згадае, чи забуде
Мене вь снугу начужини
Однаковисинько мени».*

Т. Шевченко свідомо уникає русизмів, просторіччя, відмовляється від форм типу *говоре, носе, частовати, утопиця, сміця, Хведір, Хвастів*, які трапляються в мові інших письменників. У творах Великого Кобзаря простежується усталення літературних форм *говорить, носить, Федір, Фастів*, дієслів із суфіксом *-ува- (частувати)* і правописних форм на *-ться (утопиться, сміється)*, уживання закінчення *-єю* в орудному відмінку однини іменників м'якої і мішаної груп I відміни (*землею, клунею*, хоча *зорею і зорью, душею і душою*). Отже, Т. Шевченко постійно відшліфовував свою мову, прагнув зробити її зрозумілою для широкого читацького кола. Так, у листі до брата Микити 1840 р. Шевченко писав: «Брате Микито, треба б тебе полаяти... за те, що я твого письма не второпаю: чорт-зна по-якому ти його скомпонував – ні по-нашому, ні по-московському, ні се, ні те... А я ще тебе просив, щоб ти писав по-своєму» [1, с.213].

У творах Кобзаря остаточно утвердилися і національні назви *Україна, український* [1, с.215].

Таким чином, Тарас Шевченко відібрав із національної мови українського народу найкращі лексико-фразеологічні, орфоепічні, граматичні, стилістичні засоби і поєднав їх у своїх творах у єдину чітку мовностилістичну систему. Він уперше в історії розвитку української мови унормував загальнонародну мову, відкрив для нашої мови необмежені перспективи подальшого розвитку як мови літературної, підніс її до рівня високорозвинених європейських мов. Саме тому ми і називаємо Тараса

Шевченка основоположником, творцем сучасної української літературної мови.

Література:

1. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., авт. передм. і комент. М.С. Тимошик / Іван Огієнко. – 2-ге вид., випр. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 436 с.
2. Поплавська Л.В. Тарас Шевченко як творець української літературної мови в рецепції Івана Огієнка / Л.В. Поплавська // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – Вип. 38. – С. 274-278.
3. Шаблювський Є. Народ і слово Шевченка / Євген Шаблювський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 533 с.

Роговенко М.М.

Національна академія внутрішніх справ

ДЕРЖАВНИЙ ЗАХИСТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Відповідно до статті 10 Конституції України держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України [1]. Закріпивши на конституційному рівні зазначений обов'язок стосовно української мови, держава водночас гарантує вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Практичною проблемою є співвідношення вказаних інтенцій та їх реалізація у державній політиці. Прийняття парламентом Закону України «Про освіту» від 05 вересня 2017 року є одним із яскравих прикладів цієї проблеми. Особливої специфіки цьому надає міжнародний розголос прийнятих Україною рішень. Так, найбільше занепокоєння у представників іноземних держав викликала стаття 7 вказаного Закону, якою визначено, що мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. Водночас особам, які належать до корінних народів і національних меншин України, гарантується право на навчання рідною мовою поряд з українською мовою в комунальних закладах дошкільної і загальної середньої освіти. Це право реалізується через окремі заклади освіти, класи (групи) з навчанням мовою відповідної національної меншини та корінного народу України поряд з українською мовою, що створюються відповідно до законодавства, і не поширюється на заклади освіти, класи (групи) з навчанням українською мовою. Особам, які належать до корінних народів і національних меншин України, також

гарантується право на вивчення рідної мови в державних і комунальних закладах освіти або через національні культурні товариства [2].

З критикою прийнятого Закону виступили не лише окремі держави, але і Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ), яка ухвалила відповідну резолюцію від 12 жовтня 2017 року. Серед загальних висновків ПАРЄ звертає на себе увагу наступний: «Зокрема, новий закон тягне за собою значне скорочення прав, раніше визнаних за «національними меншинами» щодо їхньої мови освіти. Ці національні меншини, які раніше мали право відвідувати одномовні школи і повноцінні навчальні програми рідною мовою, тепер опиняються в ситуації, коли навчання їхньою рідною мовою може бути забезпечено (поряд з освітою українською мовою) тільки до закінчення початкової освіти» [3].

При цьому разом із висловленими зауваженнями до українського законодавства ПАРЄ висловила позицію і стосовно викладання української мови в тих країнах, де існують україномовні меншини: «Асамблея усвідомлює, що україномовні меншини в сусідніх країнах не мають права на одномовну освіту рідними мовами й не отримують переваг від домовленостей, спрямованих на заохочення двомовної освіти. Тому Асамблея рекомендує владі сусідніх країн, які закликають до захисту своїх меншин, проявити готовність запропонувати українським громадам, які проживають в їхніх країнах, аналогічні угоди до тих, на яких вони наполягають для своїх меншин» [3].

Оцінюючи висловлені зауваження та позицію ПАРЄ стосовно країн, які закликають до захисту своїх меншин, слід одразу зауважити на відсутність співмірності зауважень, а саме: якщо стосовно України констатовано «значне скорочення прав», то відносно сусідніх країн існують лише рекомендації запропонувати угоди українським громадам. Подібний підхід свідчить про односторонність прийнятої резолюції, оскільки у фінальному тексті резолюції ПАРЄ є прохання виключно до української влади щодо зміни Закону України «Про освіту», при цьому відсутні відповідні прохання до сусідніх країн, назви яких до того ж не містяться в тексті резолюції.

На нашу думку, при вирішенні питання стосовно практичної реалізації згаданої резолюції ПАРЄ доцільно виходити з наступного:

1. Стаття 1 Конституції України проголошує Україну суверенною державою. Статтею 2 Конституції України визначено, що її суверенітет поширюється на всю її територію. Державний суверенітет України означає не лише верховенство, самостійність і повноту державної влади всередині України, але і її незалежність та рівноправність у відносинах з іншими державами та міжнародними організаціями. Таким чином, саме примат державного суверенітету повинен бути основою можливих рішень держави стосовно зміни Закону України «Про мови».

2. Слід виходити також і з тих міжнародно-правових зобов'язань, що взяті на себе Україною в рамках Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та Рамкової конвенції про захист національних меншин 1995 р., зазначені міжнародні договори ратифіковані Україною, то у відповідності зі статтею 9 Конституції України вони є частиною національного законодавства України. Таким чином, ігнорування вказаних міжнародних договорів неприпустиме.

3. Одним із шляхів вирішення ситуації, що склалась, є налагодження двостороннього діалогу із кожною з сусідніх з Україною держав, що висловили занепокоєння стосовно прийнятих законодавчих норм в галузі освіти. При цьому зміни до Закону України «Про освіту» доцільно впроваджувати за результатами прийняття рекомендованих ПАРЕ угод відповідних держав із місцевими україномовними громадами. Кроки до врегулювання ситуації з мовою освіти повинні носити взаємний характер. В протилежному випадку будь-які зміни носитимуть характер обмеження державного суверенітету України. При цьому держава повинна зайняти чітку позицію щодо захисту української мови не лише на внутрішньополітичному рівні, але і на міжнародній арені.

Література:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30, ст. 141.
2. Закон України «Про освіту» від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2017. – № 38-39, ст. 380.
3. Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи 2189 (2017) [Електронний ресурс] : <https://www.unian.ua/politics/2185354-opublikovano-povniy-tekst-rezolyutsiji-pare-schodo-skandalnogo-zakonu-pro-osvitu-v-ukrajini-dokument.html> – Електронні дані. – Режим доступу: www.unian.ua (дата звернення 19.10.2017).

Сазонова О.В.

*Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка*

ФОЛЬКЛОРНІ ХУДОЖНІ ЗАСОБИ ЯК ХАРАКТЕРНА ОЗНАКА ПОЕТИЧНОГО ІДЕОСТИЛЮ МАРІЇ МАТІОС

Сучасна українська рецепція часто звертається до дослідження творчого доробку Марії Матіос, але розвідки переважно стосуються її прози або публіцистики. Однак поетична спадщина майже не потрапляє в коло зацікавлень літературознавців. Марія Матіос – автор збірок віршів: «З трави і листя» (1982), «Вогонь живиці» (1986), «Сад нетерпіння» (1994), «Десять дек морозної води» (1995), «Жіночий аркан» (2001),

«Жіночий аркан у саду нетерпіння» (2007). Тож очевидно є потреба поглиблення наукових уявлень про специфіку жіночого погляду на світ, природу жіночої творчості, «жіночого письма», типологію жіночих образів, утілених у поетичних текстах. У цьому полягає актуальність пропонованого дослідження. Загалом творчий доробок Марії Матіос був предметом для дослідження, зокрема у працях Уляни Губчук, Ольги Блик, Ярослава Голобородька, Ірини Чеботнікової. Лінгвопоетикальні аспекти ідеостилію Марії Матіос не отримали ще повного висвітлення.

За висловом В. Лесина, «у ліричних творах мова лаконічна і експресивна, багата на тропи і фігури. Кожне слово, навіть його звучання несуть на собі певне змістове й емоційне навантаження...» [3, с.108]. Окрім того, основою поетичного твору є відтворення почуттів, настроїв, властивих ліричному героєві, а вони передаються за допомогою образної, глибоко емоційної мови автора, тому доречно виявити шляхи та художні засоби реалізації поетикальних особливостей інтимної лірики письменниці.

Цікаво, що на сьогодні, як доречно зауважила Олена Романенко, «канонічна модель жанру, представленого як ідеальна літературна норма, у літературному та науковому дискурсі ХХ століття похитнулася через розмивання жанрових меж та поступове нівелювання кордонів між високою та масовою літературою» [6]. Проте це торкнулося не лише виключно прозових текстів, така ж тенденція спостерігається й у ліриці. Табуйовані теми зникають, художньо-образну палітру наповнюють нелітературні елементи, нівелюється поняття патетики, іронія та гротеск опиняються на межі кітчю, вони захоплюють раніше не доступні для них жанри – інтимну лірику. За словами Анатолія Дімарова, «Марічка Матіос пише, як грається: вільно і нестримно. Її герої такі рельєфні та самобутні, що їх годі забути» [1, с.6].

Досліджувана поезія зі збірки «Жіночий аркан у саду нетерпіння» – це один з небагатьох прикладів вдалого використання діалекту, навіть вульгаризмів та просторіч задля експресивного підсилення, надання мові витонченої простоти. Проте, з широкого спектру конотативних значень стилістично активних лексем, М. Матіос обирає лише позитивні та найбільш насичені. Крім того, вони є відсиланням до фольклору. Як доречно зауважено Н. Мельник, «завдяки майстерному вплетенню фольклорних елементів у літературну тканину, межа, що традиційно розділяє літературу і фольклор, фактично зникає. Здається, що сам текст і є частиною фольклорної стихії» [4, с.151].

У ХХІ ст. феномен діалектизмів слід розглядати у зв'язку зі стильовим розгалуженням літературної мови, функціонуванням стильових норм. Діалектизми набувають статусу стилістичних засобів, що збагачують, урізноманітнюють не лише художній, а й розмовний стиль літературної мови. Останній формується у другій половині ХХ ст. Він

тісно пов'язаний з регіональними відмінами літературної мови [Дудик], активно вбирає в себе лексичні, граматичні елементи територіальних діалектів, спричиняючи активний процес формування наддіалектних явищ. Діалектизм виділяються на всіх рівнях мови – акцентуаційному, фонетичному, словотвірному, фразеологічному, лексичному та граматичному [7, с.135-136].

У поезії М.Матіос знаходимо такі діалектизми:

1. Фонетичні: мо' (у значенні може), шляк би трафив, найлютий (порушення правил ступенів порівняння прикметників), дідо (дід), смерти (Р.в. іменників жіночого роду), обидвох (діалектична форма Р.в.), навстріч, остеклі (дієприкметник від прикметника «скляні»), страчати (втрачати), постеля (постіль), аби' сь (аби ж), цеї (цієї), шукаем, карби (скарби), д' тобі (до тебе), сопівка (сопілка);

2. Лексичні: незгірш (не гірше, ніж), флюяра (музичний інструмент), лайдак (убога бездомна людина), Нічай (ворожит із Верховини – авт.), глиця (глина), гражди (комплекс дерев'яних житлових споруд), струнка (кошара), трина (січене сіно), файкувати (курити), пантрувати (стерегти), лайдакувати (у значенні зебракувати, подорожувати), пудно (страшно), банно (жаль), острова (стовбур дерева, на який складають стоги сіна), кані (шуліки), ватерка (маленьке вогнище), лячно (страшно), лінива, перекантувати (у значенні пережити), лінчувати (у значенні катувати, знущатися), склі щитися (у значенні об'єднатися), пацирки (намисто), коверець (килим), половик (яструб), колінкувати (у значенні молитися), нага (гола), нараяти (порадити), матриган (отруйний корінь), напудити (налякати), міцка (перша вовна), нетрудне (невідоме місце), гусянка (молочна страва), гердан (жіноча прикраса для ший), мольфи (чаклунські знаки), намольфарити (начаклувати);

3. Діалектичні синтаксичні конструкції: світ тобі повужчав, злетиться галич, зійдеться народ, зілля ся напила, бо іншого не є, всміхаюсь в себе тощо.

У художньому творі наявна значною мірою й просторічно-розмовна лексика. Письменниця з усією натхненністю використовує влучність та силу слів з народу: *проклята глухомань, аговкнути, сторчака, розтовкмачити, еМеНеСники, виборсуватись, бідашка, очамріла, чугайстриця, з потрухами зжерти, на псову маму*. Текстуальна канва поезії М. Матіос побудована як звучання різних голосів. Письменниця вводить у пряму мову лексичні елементи, за якими впізнаються особливості говірки. У поетичній мові Марії Матіос просторічні слова використовуються для змалювання рідної місцевості, етнографічних описів, характеристики побуту – представників різних верств населення.

Подекуди маємо вживання лексем у невластивому їм значенні, що є одним із способів емотивного вираження: «*В нім (у лісі) кожна стежка*

збочує, / Й лояльне до усіх / Те збочення стежок» [5, с.46], «Й на підлість врочисті декади, / І санкціоновано зради» [5, с.77], «Ти мою смерть вимірював гігабайтами» [5, с.90], «Щоб ідентифікувати себе медом, / Спершу треба бути бджолою...» [5, с.93].

Часом М. Матіос створює авторські фразеологізми – новотвори: «Ти вийдеш з моди – що з води» [5, с.8], «... печаль поділимо, як світ / Політики за чаркою чикрижать» [5, с.53], «без тебе зле» [5, с.86], «київстарівські мережі / попугали усе й усім» [5, с.93], «Ти знаєш все: ти двічі умирала» [5, с.95], «І можна б сказати – Доля / А знаю, що – лажжа...» [5, с.215].

Лексичне багатство та особливості вербалізованих почуттів підкреслюють повтори: «І терплю, терплю, терплю, терплю. І терплю – а думають, люблю» [5, с.14], «А перед ним, а перед ним – лиш дим» [5, с.29], «... Сичать вже крапельниці-кобри. / Та на руці твоя рука. / І майже добре... Майже добре» [5, с.35], «Ніхто, ніхто, ніхто – коли не ти – / Не визволить мене із мого раю...» [5, с.62], «Ти є душа моя і суть нетлінна. / Ти є. Ти є. І ти зі мною є» [5, с.75], «Ми вільні» Вільні! Вільні! – / Божевільні...» [5, с.156].

Отже, художні тропи та фігури поетичного мовлення, звукова організація в поезії Марії Матіос допомагають письменниці розкрити настрої й переживання героїні, її характер, відтворити рух подій, надати художній мові твору яскравості, емоційності, поетичності. Пісенна форма викладу, заклинання, частівки, голосіння, елементи просторіччя, надуживання діалектизмів, жаргонізмів, суфіксальних форм суб'єктивної оцінки імен, вкраплення okazionalizmів, архаїчно-високих фонетичних варіантів загальноновживаних слів – ці типові фольклорні художні засоби передають народне світовідчуття авторки, несуть особливе національне смислове навантаження. Окрім створення місцевого колориту та народної атмосфери, такий прийом надає мові поезії вишуканої простоти, емоційно забарвлює її, врешті, є впізнаною ознакою поетичного ідеостилу авторки.

Література:

1. Дімаров А. Марічка // Матіос М. Солодка Даруся. – Львів: ЛА «Піраміда», 2005. – 176 с.
2. Дудик П.С. Поняття «рзмовне мовлення» і «діалектне мовлення» / П.С. Дудик // Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів. Тези доповідей та повідомлень. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 10-12.
3. Лесин В.М. Літературознавчі терміни: Довідник / В.М. Лесин. – К.: Рад. шк., 1985. – 251 с.
4. Мельник Н.Г. Фольклорні модуси роману М.Матіос «Майже ніколи не навпаки»: семантика соціально-побутових кодів / Н.Г. Мельник //

- Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Філологічні науки (Літературознавство). 2015. – № 2 (16), жовтень. – С. 150-154.
5. Матіос Марія. Жіночий аркан у саду нетерпіння / Марія Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 308 с.
  6. Романенко О. Фольклор і масова література: естетика тотожності [Електронний ресурс] / Олена Романенко. – Режим доступу: <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/39/21.pdf>
  7. Українська мова: Енциклопедія / Кер. науково-редакційної підготовки М.П. Зяблюк. –К.: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. – 823 с.

Стратулат Н.В., Проценко Г.П.
Національна академія внутрішніх справ

ФАХОВА МОВНОКОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ПРАВНИКІВ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ І СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТИ

Інтеграція України у європейську та світову спільноту зумовила низку змін у парадигмі сучасної освіти, яка є найважливішим чинником формування особистості. Слушно згадати чинний Закон України «Про освіту». Зауважимо, що відома нині в усій Європі стаття 7 цього Закону – «Мова освіти» – одразу після ухвалення закону з минулого місяця не лише стала приводом для внутрішньополітичного конфлікту, а й спровокувала серйозні суперечності міжнародного рівня.

Очевидно, що українська влада активно використовує запитуваний сьогодні суспільством тренд піднесення української мови як об'єднувачої цінності держави і суспільства.

Безумовно, методи та цілі навчання правників, актуальні ще десять років тому, перестали відповідати розширеним вимогам розвитку українського суспільства на сучасному етапі, європейської, міжнародної співпраці та поступово набувають нового значення. Якщо раніше результат навчання мови визначався лише сумою засвоєних відповідних мовних знань, набутих умінь та навичок, то потреби сьогодення вимагають від фахівця-правника **фахової мовнокомунікативної компетенції**, що охоплює не лише високу мовну (обізнаність з мовою: з мовними одиницями, їх виражальними засобами, тобто це знання мови, володіння мовними умінями й навичками), але й мовленнєво-професійну (уміння використовувати мовні засоби, адекватно меті професійного спілкування, тобто володіння мовленнєвими умінями й навичками юридичного спілкування), предметну (уміння відтворювати у свідомості картину світу – предмети, явища, процеси і взаємозв'язок між ними на основі активного володіння загальною лексикою), прагматичну (здатність до здійснення мовленнєвої діяльності, зумовленою комунікативною

метою свідомого вибору необхідних форм, типів мовлення, врахування ознак функціонально-стильових різновидів мовлення), технологічну (уміння чітко й виразно висловлювати думку, знати закони техніки мовлення: правильна постановка дихання, розвиток голосу, чіткої та зрозумілої дикції, нормативної орфоенії) соціолінгвістичну та соціокультурну компетенції.

Примітно, що формування комунікативної компетенції пов'язано з соціокультурними та соціолінгвістичними компетенціями, іншими словами “вторинною соціалізацією”. Без знань соціокультурного фону неможливо сформувати професійну мовнокомунікативну компетенцію, навіть у обмежених рамках, особливо у контексті юридичної діяльності.

Означені питання висвітлені в працях таких відомих науковців, як Беліков В., Вайнрайх У., Кочерган М., Крисін Л., Масенко Л., Мкртчян Л., Пінчук О., Потебня О., Червяк П. та ін.

Поняття соціокультурної та соціолінгвістичної компетенцій (sociocultural and sociolinguistic competence) визначають як знання, уміння використовувати у спілкуванні та пізнанні іншомовні соціокультурні і соціолінгвістичні реалії. У свою чергу, соціокультурну компетенцію можна розділити на країнознавчу компетенцію, тобто знання про культуру країни носія мови (знання історії, географії, економіки, державного устрою, традицій) і лінгвокраїнознавчу компетенцію. Остання передбачає володіння особливостями мовленнєвої та немовленнєвої поведінки носіїв мови у певних ситуаціях спілкування, зокрема і правових. Іншими словами, це сформованість цілісної системи уявлень про національно-культурні особливості країни, „що дозволяє асоціювати з мовною одиницею ту ж інформацію, що і носій мови, і досягти у такий спосіб повноцінної комунікації” [2, с.106]. Оскільки основним об'єктом є не країна, а фонові знання носіїв мови, їх вербальна та невербальна поведінка в актах комунікації, їх культура в загальному, то варто зауважити, що на фоні соціокультурного компонента формуються знання про реалії та традиції країни, її правову систему на підставі залучення до діалогу культури, ознайомлення з досягненнями національної культури з позиції розвитку загальнолюдської культури.

Знання норм і традицій спілкування народу дозволить учасникам мовленнєвого акту, що належать до різних національних культур, адекватно сприймати та розуміти один одного, тобто сприятиме “міжкультурній комунікації”, передусім у юридичній площині. Незнання та нерозуміння норм і традицій спілкування носіїв іншої культури викликає “культурний шок”, що зумовлений відмінностями різних культур, а отже і неправильне сприйняття передусім своєрідності лексико-фразеологічних засобів, специфіки термінологічної системи, зокрема юридичної, особливостей нормативно-стилістичної структури та мовленнєвого етикету.

Соціокультурний та соціолінгвістичний компоненти розкривають величезний потенціал у досягненні якісних результатів в оволодінні мовними та мовленнєвими навичками, вміннями правничого спілкування, в реалізації стратегічної мети навчання мови як розвитку здатності до міжкультурної фахової комунікації.

Соціолінгвістична компетенція забезпечує формування умінь користуватися у процесі спілкування мовленнєвими реаліями (зразками), особливими правилами мовленнєвої поведінки, характерними для певної нації.

Мовленнєва поведінка пов'язана з поняттям національного менталітету. Національний менталітет, або «образ світу», – це особливий психологічний спосіб життя носіїв певної культури, який базується на своєрідному зібранні законів і виступає як сукупність системи духовних цінностей – уявлень, особливостей відчуттів, мислення, мовлення, поведінки. Знання національного менталітету дозволяє описати своєрідність бачення певною спільнотою людей навколишнього світу і пояснити специфіку їх реагування на нього. Національна ментальність – спосіб мислення представників певних культур або субкультур, який визначає їхню поведінку та очікування подібної поведінки з боку інших. Вона складається з загальних характеристик (свята, традиції, обряди), ситуативних характеристик і культурного самовизначення (угруповань за інтересами, політичними поглядами, професією тощо).

Правник повинен уміти самостійно обирати саме ті мовні та мовленнєві засоби, що є найбільш доцільними для реалізації комунікативного наміру у своїй професійній діяльності та адекватними в соціально-функціональному плані ситуації фахового спілкування. Саме це і визначає вагомість соціолінгвістичного та соціокультурного складників у підвищенні рівня професійної мовнокомунікативної компетенції юриста.

Література:

1. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики : підручник. К., 2010. С. 24-56.
2. Леонтьєв О.О. Прикладна психолінгвістика мовленнєвого спілкування і масової комунікації. М., 2008. 366 с.

Федорова О.Ф.

Криворізький державний комерційно-економічний технікум

ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Сьогодні великий інтерес виявляється до збільшення ролі іноземної мови в суспільстві. Вивчення світових стандартів, кращих технологічних

досліджень пов'язано з високоякісним перекладом технічної, економічної, фінансової документації та інформаційної літератури.

Сучасний стан міжнародних зв'язків України, вихід її у європейський та світовий простори, нові політичні, соціально-економічні та культурні реалії вимагають радикальних змін у галузі навчання іноземних мов, зокрема англійської, бо зараз вона визнана міжнародною.

Україна перебуває в умовах глобальної інформатизації. Все більше людей мають доступ до мережі Інтернет, за даними досліджень 80 відсотків інформації зберігається англійською мовою, і цей обсяг подвоюється кожні 18 місяців [4]. Незнання мови обмежує людину в плані пошуку інформації та комунікації з іншими користувачами.

Проведені науковцями дослідження продемонстрували, що існує прямий зв'язок між рівнем знань англійської мови певних країн та їхніми досягненнями у галузі інновацій, такими як експорт технологій і витрати на дослідження і розробки [6]. Країни, де більшою кількістю носіїв англійської, мають більше дослідників і техніків на душу населення. У світовому рейтингу знання англійської мови Україна посіла 34-те місце з 70-ти досліджених держав, але нею вільно володіють не більше 5 відсотків українців [7].

Ураховуючи роль англійської мови як мови міжнародного спілкування, з метою сприяння її вивченню для розширення доступу громадян до світових економічних, соціальних, освітніх і культурних можливостей, які відкриває знання та використання англійської мови, забезпечення інтеграції України до європейського політичного, економічного і науково-освітнього простору, на підтримку програми Go Global, яка визначає вивчення англійської мови одним із пріоритетів стратегії розвитку, Президент України оголосив 2016 роком англійської мови в Україні [5]. Кабінет Міністрів України розробив і затвердив комплекс заходів на 2016 та наступні роки, спрямованих на активізацію вивчення громадянами англійської мови з метою створення для них можливостей її використання у сферах освіти, науки, культури, економіки та інших сферах.

В умовах поглиблення інтеграції України до Європейської спільноти наша країна потребує висококваліфікованих фахівців, які володіють двома або трьома сучасними іноземними мовами, професіоналів, здатних опановувати все нове, прогресивне, готових розв'язувати складні завдання з впровадження в суспільство нового законодавства, а також готових до участі у міжнародному співробітництві і формуванні гідного ставлення до України в Європі і світі. Кардинального перегляду вимагає і система мовної підготовки спеціалістів, оскільки вузловою проблемою стає впровадження в навчальний процес міжнародних стандартів. У зв'язку з цим, рівень володіння іноземною мовою фахівцями також має відповідати вимогам,

запропонованим у Рекомендаціях Комітету з питань освіти при Раді Європи щодо навчання іноземних мов.

Проблема європейської інтеграції стала основним чинником удосконалення системи іншомовної освіти в Україні. У Національній програмі «Освіта XXI століття» наголошується на тому, що вивчення іноземних мов стоїть на другому місці після української мови за важливістю у програмі шкільного вивчення. Цілі і кінцеві результати навчання іноземних мов описані в Державному стандарті: після закінчення початкової школи учні повинні володіти іноземною мовою на рівні А1 Загальноєвропейських Рекомендацій, базової школи – на рівні А2 і старшої школи – на рівні В1 [1, с.8-10]. Міністерством освіти і науки України разом з провідними фахівцями з іншомовної освіти розроблені програми щодо підтримки мовної освіти обдарованих дітей, які навчаються в школах з поглибленим вивченням іноземних мов, в яких велика увага звертається на використання позакласних і позашкільних заходів з метою удосконалення іншомовної мовленнєвої компетенції. Також практикується додаткове вивчення другої іноземної мови, починаючи з раннього шкільного віку. В українських школах загалом вивчається шістнадцять іноземних мов. Зазвичай першу іноземну починають вивчати з першого або другого класу і другу – з п'ятого класу. Найпопулярнішою серед шістнадцяти мов вважається англійська [3]. Для українців, які знають англійську мову, є безліч можливостей взаємодіяти з представниками інших країн. Це може бути обмін студентами, школярами, творчими колективами, волонтерська діяльність чи стажування. Так, наприклад, для старшокласників найвідомішими є програми FLEX і HMC Projects. Програма FLEX надає можливість учням вчитися в США, а HMC Projects – у Великобританії. В обох випадках діти проживають в іноземній сім'ї, тому крім вивчення мови, вони ще мають змогу познайомитись із культурою країни з середини. Для студентів популярними є IREX (Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів) та програми академічних обмінів імені Фулбрайта (Fulbright Ukraine), що дозволяють студентам проводити дослідницьку роботу в США. Цікавою пропозицією британського уряду є програма Chevening. Більшість стипендій Chevening розраховані на післядипломні магістерські програми (на здобуття ступенів MSc, MA, LL.M). Навчання триває від 3 до 12 місяців. Також відома програма меморіального фонду Джона Сміта. Вона надає можливість навчатись чотири тижні в Англії та вивчати політичні процеси держав розвинутої демократії. Cambridge Ukraine Studentships (Українська стипендіальна програма в Університеті Кембриджу) дозволяє 1 рік навчатись у магістратурі за одним з 50 гуманітарних напрямків. Також важливе значення мають міжнародні благодійницькі проекти. Це дозволяє охопити велику кількість людей, яким потрібна допомога. Стажування за кордоном дозволяє сумлінним працівникам вийти на новий

рівень у своїй професійній діяльності. Програми обміну дозволяють країнам взаємодіяти між собою. Все це є неоціненним досвідом для людей [2].

В рамках реалізації Указу Президента України та комплексу заходів кабінету міністрів було започатковано соціальний проєкт вивчення англійської мови «Lingva.Skills». Проєкт було презентовано 18 листопада 2016 року на Науково-практичній конференції «Концепція змішаного навчання (Blended Learning) іноземних мов з використанням он-лайн платформи «Lingva.Skills» для фахівців з мовної підготовки навчальних закладів України». Платформа «Lingva.Skills» є єдиною в Україні національною безкоштовною інноваційною он-лайн системою, яка дозволяє якісно та професійно вивчити англійську у відповідності до міжнародних стандартів знання мови (рівні A1-B1). Мета проєкту надати можливість кожному українцю безкоштовно вивчати іноземні мови. Проєкт дуже потрібен для: соціальних категорій населення для підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, викладачів (шкіл, ПТУ, коледжів та ВНЗ) та лікарів для активного спілкування з іноземними колегами та можливості використовувати у своїй роботі найкращий світовий досвід; підприємців (за даними соціологічного дослідження одна з найголовніших перепон українського експорту є незнання підприємцями англійської мови); молоді (школярів та студентів) для їх скорішої адаптації, можливості отримати гідну роботу або відкрити власну справу; державних службовців всіх рівнів для проведення міжнародних робочих зустрічей без перекладачів та можливості працювати з оригіналами міжнародних документів особисто.

Іноземна мова є дієвим інструментом інтеграції нашої країни у світову цивілізацію, засобом відкриття й пізнання світом України, засобом пізнання й зближення України з іншими народами, взаємообміну і взаємозбагачення народів.

Процеси європейської інтеграції охоплюють все більше сфер життєдіяльності. Не стала виключенням і освіта, особливо вища школа. Україна чітко визначає орієнтир на входження в освітній простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог, наполегливо працює над практичним приєднанням до Болонського процесу. Початок в нашій країні глибоких соціально-економічних та культурних реформ об'єктивно приводить до взаємодії між країнами і народами, до розвитку взаємодії в професійних сферах та в освіті. Система освіти в нашій країні зазнає великих змін. Здійснювані реформи в освітній галузі відкривають можливості для вивчення другої, третьої іноземної мови, потреба оволодіння якими стає все більш очевидна.

Література:

1. Державний стандарт освіти для початкової школи: іноземні мови. Проект / Міністерство освіти і науки України // Іноземні мови в навчальних закладах. 2010. № 5. С. 8-10.
2. Стрижак О. Роль англійської мови в контексті глобалізації сучасного суспільства:
http://library.udpu.org.ua/library_files/stud_konferenzia/2016_2/68.pdf
3. Тадеєва М.І. Досвід реформування іншомовної освіти в Україні в рамках рекомендацій освітніх та мовних інститутів ради Європи // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Випуск 28'2011. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. С. 272-278.
4. Хоменко О. Роль англійської мови в умовах глобалізації // Вища школа. Гуманізація навчального процесу : збірник наукових праць. 2013. Вип. LXI. С. 203-217.
5. Указ Президента України № 641/2015 Про оголошення 2016 року Роком англійської мови в Україні // <http://www.president.gov.ua/documents/6412015-19560>
6. <https://www.thelocal.se/20151103/swedes-regain-crown-as-top-english-speakers>
7. <http://www.ef.se/epi/regions/europe/ukraine/>

Хамедова О.А.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ В ЕПІСТОЛЯРІ БОРИСА АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА

Б.Антоненко-Давидович – видатний письменник ХХ століття, культурний діяч доби «Розстріляного відродження», талановитий критик і мовознавець. Він був один із тих літераторів, які невтомно упродовж життя працювали над вдосконаленням мови художніх творів.

Б.Антоненко-Давидович залишив по собі багату епістолярну спадщину, яка налічує близько 500 листів. Епістолярій Б.Антоненка-Давидовича – це багате джерело відомостей з культури мовлення. Адже в кожному листі адресатові він висловлював коментарі з приводу актуальних мовних питань та виправляв лексичні, стилістичні помилки та огріхи.

Показовим щодо зазначеного мовознавчого аспекту є листування з Дмитром Нитченком, критиком, лінгвістом, автором правописного словника, який багато зробив для розвитку української культури в Австралії. Б.Антоненко-Давидович був знайомий з Д.Нитченком ще у 1930-і роки, а поновити стосунки у листовній формі їм вдалося лише у 1960-х роках, після повернення письменника зі сталінських таборів.

Листування тривало аж до смерті письменника у 1984 році. Б.Антоненко-Давидович і Д.Нитченко були близькими людьми – за духом, світоглядом, життєвими і творчими принципами. Саме тому вони дуже часто обговорювали важливі мовні питання.

Б.Антоненко-Давидович знав українську мову і любив. Тонке відчуття мови, глибоке знання її фольклорних джерел вирізняє його з-поміж інших, коли він дає наступні слушні поради: «Питаєте, чи можна брати як синонім слово «вежа» замість «башта»? Безперечно, можна. Я користаюся обома словами, ставлячи «башту» там, де мовиться про козацькі фортифікаційні споруди («Ой позволь, батьку отамане, нам на башти стати» – з народної думи), а до готичних будівель середньовіччя чи до сучасних технічних споруд більше пасуватиме, на мою думку, слово «вежа» [1, с. 17].

Наступне зауваження свідчить, що він не тільки добре знав мову, але глибоко цікавився народними традиціями, звичаями, побутом: «Ми розрізняємо поняття «танець» і «танок». Перше означає загальний різновид мистецької розваги, тоді як друге має вужче значення, особлива відміна танцю, аналогічна до російського «хоровода», тим-то у веснянках, гаївках буде «танок», а в решті випадків – танець» [1, с. 16].

Мова сучасних ЗМІ – один з найбільш цікавих об'єктів дослідження для мовознавців. Неправильне мовлення журналістів, репортерів, ведучих небезпечно тим, що впливає на масову аудиторію, формує розмовний стиль молоді. Тому важливими здаються численні стилістичні зауваження Б.Антоненка-Давидовича: «краще сказати не «Ми дивились (бачили) на телебаченні», а «Ми дивились (бачили) на телеекрані чи в телепрограмі» [1, с. 24].

Видатний письменник один із найперших у радянській Україні наважився розпочати лінгвістичну дискусію щодо відновлення літери «Ґ» в нашому алфавіті. У листах він часто обговорює цю болючу проблему: «Ви таки поспішили тішитись з моєї статті «Літера, за якою тужать», бо, як бачите з статті Русанівського, до позицій якого поспішила приєднатися й редакція «Літературної України», далеко не всі мовознавці й письменники поділяють мою пропозицію відновити в нашому алфавіті літеру Ґ. Проте, це мене не смутить, і я певен, що ця конче потрібна! літера буде таки відновлена, але на це потрібний, виходить, час» [1, с. 21].

Очевидно, що письменник був ознайомлений з багатьма працями 1920-х років провідних українських лінгвістів, зокрема він згадував відомі йому розвідки О.Курило, О.Синявського. Видатним мовознавцем Б.Антоненко-Давидович вважав Бориса Грінченка, на словник якого він посилається неодноразово, як на найбільш авторитетне джерело: «Слово «опірці» не є синонім слова «навшипінки», – воно означає йти в темряві, намагаючи собі дорогу руками, спираючись на речі, що стоять на дорозі. Це слово є в словнику Б.Грінченка» [1, с. 45].

Хоча Б.Антоненко-Давидович був прискіпливий до мови свого адресата, але він не був консерватором у питаннях мови і дослухався до слухних порад щодо оновлення свого словника: «Пишучи минулого разу про цю справу, я свідомо вжив слова «відсебеньки», щоб познайомити Вас з цим неологізмом. Спинившись перед потребою якось перекласти російське «отсебятина», я спочатку переклав його – «відсебечина», але відомий перекладач Гомера Борис Тен порадив «відсебеньки», на які я радо пристав» [1, с. 54].

Зауважимо, що у ролі вчителя був не лише Б.Антоненко-Давидович, але і його адресат, Дмитро Нитченко. Письменник з вдячністю приймав поради від уважного критика, оскільки постійно шліфував мову своїх творів. У листі від 31 серпня 1968 року він зазначив: «Напевно краще буде замість надуживання словом «неподалеку» вдаватися й до інших слів та висловів: «недалеко», «поблизу», «трохи далі», як Ви пропонуєте. Дякую за слушне зауваження» [1, с. 6].

Б.Антоненко-Давидович скромно стверджував, що «я не лінгвіст, а тільки белетрист і журналіст...», проте його поради не втрачають актуальності і зараз, тому епістолярій письменника потребує подальшого вивчення.

Література:

1. Антоненко-Давидович Б.Д. Двісті листів Б.Антоненка-Давидовича / Б.Д.Антоненко-Давидович. Упор. Д.Чуб. – Мельбурн : Ластівка, 1986. – 272 с.

*Шатілова О.С.
Echo Eastern Europe*

ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АВТОРИЗАТОРІВ У ТЕКСТАХ ЗМІ

Інтенсифікація міжнародного обміну інформацією, зростання числа мовних контактів, переважно за посередництвом ЗМК, посилює необхідність вивчення функціонування модусних категорій. Універсальний характер авторизації як лінгвістичного явища, з одного боку, і детермінованість публіцистичного функційного стилю – з іншого, створюють передумови для зацікавлення особливостями вираження авторизації саме на матеріалі текстів засобів масової комунікації (ЗМК).

Актуальність дослідження визначена необхідністю подальшого пошуку диференційних рис публіцистичного стилю й розроблення проблеми його екстралінгвальної зумовленості, а також недостатньою глибиною вивчення категорії авторизації в контексті загальнолінгвістичної проблеми суб'єктивності в мові.

У запропонованому дослідженні увагу зосереджено на лексико-граматичному плані вираження авторизації, тобто на способах номінації авторизаторів (джерел інформації). Метою роботи є визначення класифікаційно-кваліфікаційних ознак суб'єктів авторизації на матеріалі текстів ЗМК. Підґрунтям класифікації суб'єктів авторизації є семантичний принцип.

Незважаючи на досить ґрунтовні дослідження мови ЗМК (А. М. Агафонова, С. В. Гричин, Н. В. Гуйванюк, Н. І. Клушина, Н. С. Сироватська, С. Т. Шабат-Савка, Т. В. Юрчишин та ін.) окремі питання щодо лінгвостилістичної специфіки публіцистичного тексту лишаються поза увагою дослідників. Серед них і питання вираження категорії авторизації в окремих, зокрема в публіцистичному, функційних стилях української мови.

У результаті аналізу зібраного фактичного матеріалу було виокремлено кілька способів позначення джерел інформації, об'єднаних у відносно однорідні групи. До першої групи належать речення, що містять вказівку на джерело інформації з позначенням конкретних імен. Авторизатори в них виражені антропонімами: Порошенко **зазначив**, що чергові парламентські вибори мають відбутися у 2019 році (Українська правда. – 15.03.2017); *Екс-прем'єр Арсеній Яценюк вважає, що вказівку про його заочний арешт Слідкому РФ і російським судам дав особисто президент Росії* (Правда. – 29.03.2017).

Актуалізоване в тестах ЗМК і вживання власних імен із зазначенням посади, соціального статусу чи певної характеристики особи: **Президент Петро Порошенко заявив про збільшення грошового утримання військовослужбовців Збройних Сил України певних спеціальностей** (Українська правда. – 05.08.2017); **Колишній міністр доходів і зборів Олександр Клименко анонсував своє повернення в Україну** (Кореспондент. – 21.09.2015).

З метою уникнення повторів у тексті зазвичай суб'єкта авторизації, вираженого власним іменем, номінують у наступних реченнях за допомогою особового займенника: *Родичі Героя України Валерія Чибінєєва випадково постраждали від вибуху на вулиці Грушевського в Києві 24 серпня, такої думки дотримується сам Чибінєєв. В інтерв'ю «Громадському» він заявив про те, що вважає подію випадковістю, так як його родичі вперше були в столиці і просто гуляли по вулиці* (Дзеркало тижня. – 25.08.2017).

Другу групу утворюють найменування людей за родом їхньої діяльності: **Синоптики застерігають про пориви вітру найближчої доби** (Дивись. – 24.04.2017); **Медики закликають житомирян робити щеплення проти грипу, але вакцин ще нема** (Житомир.Info. – 19.10.2016). Також до другої групи можна зарахувати номінації джерел, притаманні галузі науки загалом, тобто назви суб'єктів, уживані в будь-яких наукових

і публіцистичних текстах, наприклад, «науковці», «експерти», «учені», «організатори» тощо: **Вчені** довели, що на Землю надходять містичні радіосигнали з космосу. **Науковцям** вдалося довести, що швидкі радіоімпульси дійсно надходять на нашу планету з космосу (Espresso.tv. – 04.04.2017).

Третю групу утворюють найменування суб'єктів авторизації за місцем проживання: **Київни** вважають, що найкращі клумби і газони в Оболонському і Голосіївському районах (Депо. – 28.07.2015); **Харків'яни** вважають справедливим вирок суду. Медсестру, яка біла ногами пораненого, засуджено на півтора року перебування в колонії (День. – 10.02.2015).

Окрему групу становлять номінації невизначених джерел інформації, тобто суб'єктів, позначених словами *одні, деякі, інші, дехто* і под.: **Дехто** вважає, що необхідно притягнути до відповідальності керівництво каналу «Інтер» за антиукраїнську діяльність на користь ворожої держава (Телеграф. – 09.08.2016); Думки щодо проведення Дня незалежності розділилися. **Одні** вважають, що він – недоречний, коли на сході країни війна. **Інші** впевнені, парад – чудовий привід висловити повагу нашим захисникам (Сьогодні. – 21.08.2016). Лексеми *дехто, хтось, один / одна / одне / одні* й подібні мають складну семантику: мовець має на увазі певний суб'єкт авторизації, але не хоче повідомляти про нього адресатові чи не передбачає в нього здатності ідентифікувати цього суб'єкта-авторизатора. Нерідко адресант вдається до невизначеної номінації з прагматичних міркувань, щоб не переобтяжувати увагу адресата зайвою деталізацією, вказівкою на конкретні персоналії.

Особливістю масової комунікації, на відміну від міжособистісної та інших видів соціальної (галузевої, наукової, релігійної тощо), є її надособистісний і надсоціальний характер. Завдяки деіндивідуалізації особистостей і нехтування реальним соціальним статусом формується особливий соціальний суб'єкт – маса. На людину, яка є частиною маси, діють особливі психологічні закони. Маса «заражає» людину, змушуючи її наслідувати потрібні моделі поведінки, навіюючи певні думки. Одним із таких прийомів створення причетності до загалу, до яких нерідко вдаються журналісти, є вживання слів типу «усі», «ніхто», «більшість», «усі ми» тощо. Такі слова-авторизатори фактично не несуть конкретної достовірної інформації про джерело повідомлення, а сприяють створенню ілюзії причетності до єдиної маси: **Усі ми** знаємо, що рух – це невід'ємна складова здорового способу життя (Погляд. – 12.08.2017); **Більшість** жителів Донбасу переконані, що хочуть жити в Україні (Gazeta.ua. – 26.04.2017); **Нас ніхто** не вважає за людей! (Погляд. – 13.12.2014). Такі суб'єкти авторизації можна умовно кваліфікувати як узагальнені суб'єкти. Вони утворюють п'яту групу авторизаторів. До цієї ж групи доцільно зарахувати найменування узагальнених суб'єктів, які в силу певних

обставин є носіями інформації: **51,1 % респондентів, опитаних Центром політичних і економічних досліджень Імені Олександра Разумкова, вважають українців і росіян братніми народами** (Правда. – 16.12.2016); **Найбільший опір проведенню реформ в Україні, на думку опитаних, чинять олігархи та чиновники** (Погляд. – 12.04.2016). На відміну від авторизаторів другої групи, суб'єкти якої об'єднані за родом діяльності чи професією і є носіями постійної ознаки, суб'єкти цієї групи об'єднані штучно в певній життєвій ситуації, тобто є носіями тимчасової ознаки.

Шоста група містить випадки, в яких суб'єкти авторизації формально не названі, а речення є неозначено-особовими або узагальнено-особовими: **Виявилось, що чоловіки більш залежні від солодкого** (Хрещатик. – 20.06.2017). Суб'єкт авторизації в таких конструкціях формально лексею не виражений, тобто імпліцитний. Він може бути встановлений з попереднього контексту або залишатися невизначеним, якщо цього прагне адресант. Імпліцитний суб'єкт авторизації або свідомо прихований адресантом, або є невідомим йому.

Спостереження над колом лексичних одиниць, що позначають суб'єкти в рамках авторизувальних структур, дають можливість постулювати зумовленість їхнього лексичного наповнення завданнями й умовами спілкування в галузі масової комунікації. Суб'єктами, які вводять інформацію, тобто джерелами інформації, є зазвичай відомі адресатам суб'єкти, позначення яких репрезентоване першою групою лексичних одиниць. Певна обмеженість лексико-семантичних груп іменників на позначення суб'єктів авторизації свідчить про те, що в публіцистичному тексті авторизація є одним із засобів створення, збереження й передавання інформації, екстралінгвально детерміноване завданнями обслуговування сфери засобів масової комунікації. Авторизаційні конструкції, відображаючи суб'єктивний елемент пізнання, виявляють тяжіння до певного класу слів на позначення джерела інформації, тобто вживання авторизаційних конструкцій у публіцистичному тексті певною мірою детерміноване синтагматичними відношеннями (сполучуваністю) з ними.

У стилістичному аспекті позначення авторизації проблема суб'єкта виявляється пов'язаною з реалізацією трьох її основних структурних моделей: двоскладної дієслівно-іменної, приєднаниково-відмінкових форм і «знеособлених варіантів із синтаксично і стилістично значущим усуненням назви особи» [2, с.98].

Таким чином, коло номінацій джерел інформації в засобах масової комунікації в рамках авторизаційних конструкцій детерміноване екстралінгвальною базою публіцистичного стилю і є своєрідною диференційною ознакою, що проявляється на лексичному рівні його

організації, а розмаїття форм вираження суб'єктів авторизації окреслює коло подальших наукових досліджень.

Література:

1. Гуйванюк Н. Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ (на матеріалі авторизованих конструкцій сучасної української мови) / Г. Гуйванюк, А. Агафонова. – Чернівці : Рута, 2001. – 76 с.
2. Золотова Г.А. К вопросу о конститутивных единицах текста / Г.А. Золотова // Русский язык : Функционирование грамматических категорий. Текст и контекст. – М. : Наука, 1984. – С. 88-102.
3. Кульбабська О.В. Вторинна предикація у простому реченні : Монографія / О.В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2011. – 672 с.

СЕКЦІЯ 4 ПРОБЛЕМА БІЛІНГВІЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

*Біляновський І.В.
Хмельницький національний університет*

БІЛІНГВІЗМ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Протягом певного часу в Україні спостерігається ситуація певної дискусії між вченими, якою мовою мають розмовляти українці: російською (багатьом людям так набагато зручніше) чи українською (рідною та державною мовою). В науковій літературі така ситуація в країні описується як двомовність (білінгвізм). Білінгвізм – це реальна соціально-мовна ситуація, сутність якої полягає у співіснуванні і взаємодії двох мов у межах одного мовного колективу. Поняття «білінгвізм» походить від латинського слова *bilingua*, що означає подвійна мова. Людина, яка здатна використовувати в ситуаціях спілкування дві різні мовні системи, – білінгв, а сукупність відповідних умінь – білінгвізм (двомовність) [3]. Нерідко зустрічається знання більше двох мов, тобто багатомовність (або мультилінгвізм, полілінгвізм). Він буває двох видів – національний (вживання декількох мов у певній суспільній спільноті) та індивідуальний (вживання індивідом декількох мов, кожна з яких обирається відповідно до певної мовленнєвої ситуації) [4, с.25].

Існують різні види білінгвізму, зокрема, за способом набуття. В.П. Беянін виділяє природний (побутовий) та штучний (навчальний) білінгвізм: природний білінгвізм з'являється відповідно до мовного оточення (у наявності якого радіо і телебачення) та завдяки багатій мовній практиці. Усвідомлення мовної специфіки системи може не відбуватися. При штучному білінгвізмі другу мову необхідно вивчати, прикладаючи

вольові зусилля та використовуючи спеціальні методи і прийоми. Разом з тим можлива така ситуація, коли іноземну мову вивчають спонтанно, і з викладачем одночасно (на курсах так званого включеного навчання в країні мови, що вивчається).

Відповідно до вікових періодів, білінгвізм має поділ на ранній, зумовлений перебуванням і життєдіяльністю у двомовному культурному середовищі; та пізній, при якому оволодіння другою мовою відбувається у старшому віці, після оволодіння рідною мовою.

За рівнем володіння мовами та кількості мовленнєвих дій розрізняють рецептивний, репродуктивний і продуктивний види білінгвізму. Рецептивний (сприймаючий) білінгвізм існує тоді, коли людина задовольняється приблизним розумінням іноземної мови. Сама людина при цьому майже не говорить і не пише. Репродуктивний (відтворювальний) білінгвізм дозволяє білінгву не тільки сприймати (переказувати) тексти іноземної мови, але і відтворювати прочитане та почуте. Продуктивний (породжуючий) білінгвізм дозволяє білінгву не тільки розуміти і продукувати іноземні тексти, але і породжувати їх. Іншими словами, при продуктивному білінгвізмі людина може більш-менш вільно розмовляти та писати та породжувати самостійні творчі повідомлення іноземною мовою.

Білінгвізм також відображає ситуацію, коли відразу дві мови визнані державою внаслідок юридично закріплених норм або законів на рівні офіційних і з рівноправним статусом для кожної з цих мов. Серед типових прикладів країн з офіційним білінгвізмом є Канада, Бельгія, Фінляндія, Казахстан. Неофіційний білінгвізм – це коли офіційно визнана лише одна з двох мов, що найбільш часто використовується населенням цієї держави. Разом із тим невизнана на рівні офіційної друга мова продовжує вживатись значною частиною населення достатньо широко. Саме до таких держав сьогодні належить Україна, як і деякі інші держави на географічному просторі колишнього Радянського Союзу.

З повною впевненістю не можна поділити українців за приведеною вище класифікацією, оскільки хтось вивчає другу мову «природньо», а хтось «штучно» – відвідуючи школу, або інший навчальний заклад. Хтось вивчає її відразу з рідною, «українською» мовою, хтось вже після того як добре засвоїв рідну мову. Але на сучасний період питання білінгвізму досить гостро стає для України, оскільки на її території постійно створювались нові держави з метою мовної асиміляції українців [2].

Переважає більшість (64%) громадян України підтримують політику державного сприяння українській мові. Частка прибічників поширення української виросла на 11% з 2014 року, а підвищення статусу російської – впала на 9%, – повідомляє доктор політичних наук Володимир Кулик. Як пише Кулик, на запитання про те, “яку мову держава має підтримувати насамперед”, 64% відповіли, що українську,

19% – що “всі мови однаковою мірою”, 10% – що “в кожній частині країни – ту мову, яку там найбільше вживають” і лише 2% – що російську. Прикметно, що частка прибічників поширення української за неповних три роки виросла аж на 11%, а підвищення статусу російської – впала на 9% [1].

Що до стану української мови територія України можна поділити на дві головні частини: 1) Західну Україну; 2) Східну Україну. Найкращий стан української мови в Західній Україні: тут вона набула повної поширеності серед українців як у селі, так і в місті, а це сприяє її поширенню й серед інших місцевих етносів, засвоєнню української мови як державної.

Отже, незважаючи на те, що білінгвізм є однією з найбільш досліджуваних проблем у світі, він залишається складним для розуміння поняттям та соціально-політичним явищем. Проблема двомовності є складною і неоднозначною в Україні, а тому вимагає вдумливого ґрунтовного опрацювання.

Література:

1. Дві третини громадян підтримують українізацію (опитування) [Електронний ресурс] / Портал мовної політики. – Режим доступу: <http://language-policy.info/2017/06/dvi-tretynny-hromadyan-pidtrymuuyut-ukrajinizatsiyu-opytuvannya/>
2. Двомовність [Електронний ресурс] / Вікіпедія. Вільна енциклопедія. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Двомовність>
3. Кириченко І. Діаспора: менталітет «в екзилі»? [Електронний ресурс] / І. Кириченко // Дзеркало тижня. – № 30 (758) від 15 – 21 серпня 2009. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3050/66878>
4. Радевич-Винницький Я. Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання : [монографія] / Ярослав Радевич-Винницький. – К. ; Дрогобич : Посвіт, 2011. – 590 с.

Коваленко В.В.

Хмельницький національний університет

БІЛІНГВІЗМ ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНЕ ЯВИЩЕ

Білінгвізм (двомовність) (від лат. *bi* – подвійний і *lingua* – мова) – специфічний стан суспільного життя, при якому спостерігається і є визнаним факт функціонування й співіснування двох мов у межах однієї держави.

Джерелом білінгвізму, як правило, виступає етнічна неоднорідність самого суспільства, наприклад, існування в одній державі двох етносів, що користуються різними мовами. Через те що в сучасному світі

практично немає етнічно «чистих» держав, білінгвізм як явище отримало велике поширення. Білінгвізм відображає ситуацію, коли відразу дві мови визнані державою, внаслідок юридичне закріплених норм або законів, на рівні офіційних і з рівноправним статусом для кожної з цих мов.

Зазвичай та мова, що використовується більше, або набувалася першою і виступає в ролі домінуючої. Це пов'язано перш за все з психологією людського розуму: коли людина вже оволоділа якоюсь першою мовою хоч на мінімальному рівні, вона починає логічно пов'язувати кожен об'єкт, явище, дію, назву, та все інше саме з відповідним словом, і при вивченні другої мови, відбувається спочатку ментальне повернення до значення на домінуючій мові, і тільки потім, коли знайдена її домінуюча відповідність, відбувається «переклад» на другу, рецесивну мову. Теоретично, можливе настільки досконале опанування і одною, і іншою мовою, що людина буде думати одночасно на обох. Однак це практично не можливо, до того ж в світі існує не один аналог такого явища так би мовити «в житті», коли засвоєння двох мов відбувається одночасно, природньо та з раннього дитинства.

Саме тому й доречна класифікація білінгвізму за віком та способом набування другої мови: білінгвізм ранній та пізній. Крім того, за співвідношенням двох мов: білінгвізм вертикальний – ситуація, при якійсь індивід володіє, крім мови в її літературній формі, ще родинним діалектом; та білінгвізм горизонтальний, при якому індивід володіє двома віддалено спорідненими мовами, які мають рівний соціолінгвістичний статус. А також за послідовністю оволодіння двома мовами: білінгвізм одночасний та білінгвізм послідовний [2, с.36-46]. Існує багато інших класифікацій, але саме ці дозволяють якомога якісніше висвітлити тему, що розглядається у цій статті.

Діти-білінгви – гарний приклад вище описаного явища засвоєння двох мов природньо та з раннього дитинства. У сучасному світі таких дітей стає дедалі більше у зв'язку з переселеннями сімей на іноземні території та розширенням мовних кордонів. Таким чином діти народжуються та зростають в умовах рідної мови сім'ї та мови регіону в якому вони проживають.

Також вартий уваги білінгвізм, який утворюється на певних територіях внаслідок колонізації, певних історичних, військових або політичних подій. Наприклад, під час аналізу мовної ситуації в Білорусі можна відзначити дві державні мови: білоруська та російська. Остання з яких переважає іншу на усіх сферах суспільства, від повсякденного життя, побуту та засобів масової інформації, до політики, документації та економіки.

Початковий період формування білоруської мови припадає на кінець 19 – початок 20 століття та засвідчується виданням «Беларуская граматыка для школ» Б. Тарашкевича, що видана у 1918 році. Слід

зазначити, що вона була видана після того, як з'явився рух національного відродження. У період реалізації радянського модернізаційного проекту (1917 – 1991 рр.) сфера вживання білоруської мови значно зменшилася. Білорусизація 20-х рр. 20 століття була згорнута, а у 1933 р проведено реформу щодо спрощення білоруської мови і наближенню її до російської. Культурна єдність СРСР базувалася на комуністичній ідеології і російській мові, що перетворилася не тільки в мову «міжнаціонального спілкування», але і в мову, за допомогою якої в основному можна було зробити кар'єру в радянській державі. Варто відзначити, що інтелектуальні еліти національних республік використовували не тільки російську мову, але їх ситуація була соціальним винятком, обумовленим збереженням декоративної ролі національних мов в СРСР [1].

В результаті, більшість білорусів змушені були уникати своєї мови та надавати перевагу російській, білоруська мова отримувала статус селянської та слугувала рисою людей неосвічених. Після розпаду СРСР і поширенню національних ідей, у невдалій спробі білоруської мови «зайняти» своє законне місце повноцінної державної мови відіграло роль і географічне положення, при якому сусідство з Росією прогнозувало багато економічно-вигідних зв'язків. Тому після прийняття у 1990 році білоруської як національної мови, розвинулось багато суперечок навколо, в них брали участь різні політичні сили і соціальні групи, чий інтерес розрізнялися. Ця різниця соціальних інтересів стала очевидною в 1995 році, коли Олександр Лукашенко виніс на референдум питання про надання статусу державних мов і російській, і білоруській одночасно (більшість виборців проголосувала «за»). Після цього референдуму білорусизація першої половини 90-х років стала згортатися, а сфера вживання білоруської мови знову почала звужуватися.

На даний момент ми маємо повне домінування російської в професійних сферах, однак сучасна молодь, котра не застала минулого режиму, здатна сама обирати та прагне до індивідуальності. Вони самостійно витрачають багато зусиль та часу щоб оволодіти рідною мовою. І це перш за все підкріплюється не конкретними політичними поглядами, а сучасними ідеями демократичності, бажанням здобути національну ідентичність, порівнянням себе з країнами Європи, Канадою, США та іншими розвинутими демократичними країнами.

Загалом білінгвізм має як позитивні, так і негативні сторони, що впливають на носіїв двох мов. З однієї сторони – зручність та підтримання комунікації з обома мономовними представниками мов, якими володіє білінгв, з іншої – мовна «неповноцінність» та дискримінація. Підбиваючи підсумки та аналізуючи данні факти та результати, можна дійти висновку, що потрібно використовувати корисні сторони та компенсувати негативні, і тільки тоді білінгвізм буде сприяти розвитку та процвітанню держави, не

буде сприйматись людьми як щось негативне і не знищуватиме культуру та традиції народу.

Література:

1. Браточкин А. Проблема «языка» в Беларусі [Електронний ресурс] //Новая Эўропа. – Режим доступу: http://n-europe.eu/article/2009/10/19/problema_%C2%AByazyka%C2%BB_v_belarusi
2. Жукова И.Н. Словарь терминов межкультурной коммуникации / И.Н. Жукова, М.Г. Лебедько, З.Г. Прошина, Н.Г. Юзefович; под ред. М.Г. Лебедько и З.Г. Прошиной. – М. : Флинта : Наука, 2013. – 632 с.

Марченко В.Д.

Полтавський коледж нафти і газу

*Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка*

«ХВОРЕ ДИТЯ» БІЛІНГВІЗМУ

Мовна ситуація, що склалася в Україні в останні роки, досить парадоксальна, оскільки, згідно з Конституцією, державна мова одна, проте функціонують дві. Об'єктивно Україна живе в умовах білінгвізму (двомовності).

До 1991 року теорія і практика білінгвізму в Україні оцінювалась позитивно. Роль російської мови як мови міжнаціонального спілкування народів СРСР була усім зрозуміла. Проте на сучасному етапі білінгвізм стає приводом для дискусій і боротьби, осуду і висміювання. Явище білінгвізму досить об'ємне і багатогранне. В українському мовознавстві білінгвізм розглядається у контексті російсько-української чи українсько-російської двомовної практики [1, с. 132].

Кількасотрічне приниження української мови і водночас насаджування російської не могло не позначитися на мовленні її носіїв. Українська мова навіть там, де вона активно функціонувала, зазнала такого негативного впливу російської, що перетворилася на суржик, на мішанину українських та російських слів, калбок, а частіше всього – мовних покрутів, які утворилися на базі цих двох великих мов.

Так, українська мова упродовж багатьох століть була поставлена в такі умови, що можна тільки дивуватися, як вона вижила і збереглася взагалі. А таки вижила! Чому ж у незалежній Україні знову говоримо про її захист і оновлення?

Тривожить те, що частина носіїв української мови часто вживає російські слова з підкресленою бравадою, хизуючись при цьому своїми «глибокими» знаннями російської мови. Інша категорія україномовців –

це люди, які не володіють українською літературною мовою і вживають російські слова, вважаючи при цьому, що це її літературні форми. Є ще й така категорія українців, що добре володіє літературною мовою, але часто лінується, не хоче напружити пам'ять і віднайти правильний український відповідник до російського слова. І як наслідок – українсько-російський покруч.

Звичайно, взаємопроникнення слів із однієї мови в іншу – закономірний процес. В українській мові є немало «законних», унормованих русизмів, полонізмів, германізмів, тюркізмів, запозичень з інших європейських мов. Вважається, що близько 10% слів нашої мови є іншомовними запозиченнями. Однак, коли слова з чужої мови вживаються бездумно, безсистемно, коли перекручується їх зміст і спотворюється звукове оформлення, це засмічує мову.

Мовне явище, що дістало назву суржик, належить до специфічної форми побутування мови в Україні. Його національну й соціальну природу відображає сам термін, запозичений із сільськогосподарської лексики. Суржи́ком здавна в Україні називали мішанину зерна – жита, пшениці, ячменю, а також борошно з такого зерна (тобто не першосортне зерно, а низького сорту борошно). Сьогодні словом суржик прийнято називати мову, в якій штучно об'єднанні без дотримання літературних норм елементи різних мов.

Часто причиною появи суржика називають двомовність. Проте, коли людина використовує у своєму мовленні слова та словосполучення іншої мови, не руйнуючи при цьому граматичної основи, фонетичних особливостей рідної, то такий процес є природним і не викликає заперечень. Але коли людина відмінює слова однієї мови за правилами іншої, будує словосполучення та речення всупереч моделям рідної мови, вживає слова в нехарактерній для української мови граматичній формі, вона автоматично стає носієм суржика. Будь-який психолог підтвердить, що спотворена мова отупляє людину, робить її мислення примітивним.

Ось деякі з характеристик для суржика особливостей:

– вживання русизмів замість нормативних українських відповідників: шо таке, нашо, даже (навіть), да (так), не (ні), не нада (не потрібно), еле (ледве), шас/січас (зараз), всегда (завжди), конешно (звичайно, звісно), наверно (мабуть), напімер (наприклад), допустім (припустимо), вродє/будто (наче, начебто), іменно (саме), язик (мова), циплята (курчата), тормоз (гальма), предохранітель (запобіжник), діжурний (черговий) тощо;

– «українізовані» форми російських дієслів – розщитався (розрахувався), уволився (звільнився), поняв (зрозумів), получав (отримував), щитав (вважав або рахував – залежно від контексту), отдав (віддав), включив (увімкнув);

– «українізовані» форми російських числівників – первий, второй, последній;

– змішування українських і російських форм займенників – хто-то (хтось), що-то (щось), які-то (якісь), який-то (якийсь), кой-шо (щось), кой-які (якісь);

– порушення дієслівного керування, вживання прийменників і відмінків за російським зразком – по вулицям (замість вулицями), на російській мові (замість російською мовою), зошит по біології (замість зошит з біології);

– утворення найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників за зразком російської мови – самый лучший (найкращий), самое тверде (найтвердіше), самый перший (найперший);

– слова і вирази, кальковані з російської – міроприємство, прийняти міри, прийняти участь, на протязі, повістка дня;

– порушення орфоепічних норм – одинадцять, чотирнадцять.

У споконвічно українських словах і у запозичених приголосні перед е та и не пом'якшуються. Пом'якшена і м'яка вимова приголосних перед е та и, наприклад, у словах: зІма, дІрЄктор, лЄгЄнда, калЄндар, кІшня, ідЄсал, тЄлєграма, дІспут, тІгр, лЄкція є порушенням усталеної літературної норми.

Причиною прикрих помилок у щоденному мовленні є «міжмовна омонімія» [2, с.150] – сплутування слів, однакових за звучанням у російській та українській мовах, наприклад: ми мішаємо працювати (замість заважаємо, а мішаємо кашу); путаємо терміни (замість плутаємо, а путають коней); доказуємо теорему (замість доводимо, а доказуємо казку до кінця); цілу неділю ходимо на заняття (замість тиждень, а в неділю відпочиваємо).

«Плекайте мову» – закликав український поет. Проте сьогодні не всім ця робота до снаги.

Суржик не повинен бути нормою спілкування. Освічена інтелігентна людина і суржик – поняття несумісні. Прикро, що процес користування українцями сумішшю з двох мов – одного з «найтривожніших явищ», за словами Василя Сухомлинського, і у наш час прогресує. «Говорити такою скаліченою мовою – це все одно, що грати на розстроєній скрипці...» [3, с.1].

Поділяю думку А. Ізмайлової, що спілкуватись суржиком – це однаково, що їсти суп з концентрату. Звичайно, і ним можна втамувати голод, але від якісної і здорової їжі користі організму значно більше.

Тож, будьмо гурманами! І нехай нам смакують українські слова!

Література:

1. Желязкова В. Білінгвізм як фактор формування мовної особистості // Вікторія Желязкова / Українознавчий альманах. – 2012. – № 9. – С. 132-135.
2. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування : Навч. посібн. / Зоряна Мацюк, Ніна Станкевич. – К.: Каравела, 2006. – 352 с.
3. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови / В.О. Сухомлинський // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 12. – С. 1-10.

Медведь В.В.

Хмельницький національний університет

БІЛІНГВІЗМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Мова є універсальний та найпотужніший інструмент пізнання, самовиявлення особистості та основний елемент колективного розуму народу. Вона покладена в основу формування нації. Національна мова протягом століть формується та постійно розвивається багатьма поколіннями людей однієї нації. Поряд з мовою, націю історично визначають також і національні коди та символи, відбиті у матеріальній і духовній культурі, національний історичний міф та, обов'язково, колективне уявлення про національне майбутнє. За словами П. Берка, ці інструменти структурування національної ідентичності і є «культурними або символічними кордонами» нації [1, с.5].

На межі ХХ – ХХІ ст. мовна ситуація в багатьох державах є доволі складною. Одномовних та монопонаціональних країн немає, тому мовними та етнічними проблемами переймаються майже всі держави. Особливо актуально це для України, де протягом усіх періодів існування держави створювалися умови для мовної асиміляції українців.

Білінгвізм (двомовність) – специфічний стан суспільного життя, при якому спостерігається і є визнаним факт функціонування й співіснування двох мов у межах однієї держави. Джерелом білінгвізму, як правило, виступає етнічна неоднорідність самого суспільства, наприклад, існування в одній державі двох етносів, що користуються різними мовами. Через те, що в сучасному світі практично немає етнічно «чистих» держав, білінгвізм як явище отримав великого поширення [3].

Білінгвізм відображає ситуацію, коли відразу дві мови визнані державою внаслідок юридично закріплених норм або законів на рівні офіційних із рівноправним статусом для кожної з цих мов. Серед типових прикладів країн з офіційним білінгвізмом є: Канада, Бельгія, Фінляндія, Казахстан та інші.

Як науковий феномен термін «білінгвізм» означає співіснування двох мов і у науковій літературі розглядається з двох позицій: соціальне явище та індивідуальна характеристика особистості.

Як соціальне явище білінгвізм – це специфічний стан суспільного життя, за якого спостерігається і визнається факт функціонування, співіснування двох мов у межах однієї держави. Державний білінгвізм – різновид білінгвізму, за якого населення певної країни володіє двома мовами, які визнані в цій країні офіційними. Державний білінгвізм притаманний таким країнам, як Бельгія (офіційні мови – французька, фламандська), Індія (офіційні мови – хінді, англійська), Індонезія (офіційні мови – бахала, індонезійська), Камерун (офіційні мови – французька, англійська), Фінляндія (офіційні мови – фінська, шведська) та ін. Від державного слід розрізняти регіональний білінгвізм – різновид білінгвізму, за якого двома мовами володіє населення певного регіону. Наприклад, на сході України поширений українсько-російський білінгвізм, на заході – українсько-польський, українсько-угорський, частково українсько-румунський» [2].

У Канаді повною мірою реалізуються ідеї плюралізму та полікультурного виховання. Навчання з використанням двох офіційних мов – англійської та французької – гарантовано конституцією цієї країни. У складі населення України спостерігається перевага двох етносів – українців (77,8%) та росіян (17,3%). Але в цілому в Україні зафіксовано представників більш як 130 етносів. Українську мову вважають рідною 67,5% населення, для 29,6% рідною є російська мова. Уже давно ведуться дебати щодо надання російській мові статусу другої державної. Але з розвитком міжнародних зв'язків та вдосконалення навиків у спілкуванні українців з представниками інших держав, особливо представниками ЄС, спостерігається нова тенденція білінгвізму англійської, польської, німецької, чеської та ін. мов.

Л. Масенко зазначає, що масовий, або тотальний, білінгвізм – явище, принципово відмінне від індивідуальної двомовності. Його спричиняє, як правило, колоніальна залежність країни. У підневільних умовах залежна мовна спільнота змушена вивчити, крім рідної, ще одну мову і використовувати її для спілкування у визначених обставинах. Якщо друга мова поступово переймає всі функції рідної, виникає небезпека зникнення рідної мови і перетворення двомовців на одномовців. Досліджено, що при такому контактуванні двох мов одна прагне стати домінуючою, а друга – підлеглою [2].

Отже, на сучасному етапі розвитку людської цивілізації неможливим є існування без активного контактування мов і культур, що зумовлює збільшення територіального впливу низки мов. Особливого вивчення заслуговує проблема двомовності в Україні, яка була актуальною протягом багатотисячолітньої історії і залишається на сучасному

етапі. На нашу думку, вирішити мовне питання в Україні неможливо без усвідомлення того, що мова, поряд з комунікативною функцією, виконує роль інструменту когнітивного пізнання, конструювання соціальної реальності, визначення символічних кордонів нації та атрибуції держави у світі. Перш за все, мова є джерелом і, водночас, засобом самовиявлення нації. В мові, як і в інших атрибутах, властивих нації на різних етапах її розвитку та існування, засвідчується і проявляється стан етнічної духовності, ідеї самостійності й незалежності, ступінь розвитку матеріальної та духовної культури.

Література:

1. Бёрк П. Язык и идентичность в Италии начала нового времени [Текст] / П. Бёрк // НЛЮ. – 1999. – № 36. – С. 5-25.
2. Семчинський С.В. Загальне мовознавство [Підручник] / С.В. Семчинський. – К.: Вища школа, 1988. – 328 с.
3. Українська етнографія [Електронний ресурс] / Блог. – Режим доступу: <http://etno.us.org.ua/blog/glossary/18.html>

Новікова О.О.

Донецький юридичний інститут МВС України

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ БІЛІНГВІЗМУ НА ТЕРИТОРІЇ ДОНЕЧЧИНИ

Багатомовність на сьогодні є достатньо гострою проблемою лінгвістів, психологів та педагогів. У науковому просторі тривають дискусії щодо того, як білінгвізм впливає на розвиток особистості, чи є він корисним, чи шкодить інтелектуальному розвитку, чи прискорює його. Цією проблемою уже тривалий час переймаються як провідні зарубіжні лінгвісти (Е. Анісфельд, М. Браун, У. Вайнрайх, А. Вайс та ін.), так і науковці пострадянських держав (М. Кочерган, Л. Масенко, Л. Сербенська, Н. Совтис, О. Черемська, Д. Чубукова, Л. Щерба, Ю. Шевельов, О. Шевчук та ін.).

Оскільки проблема українсько-російського білінгвізму вкорінена на Донеччині доволі глибоко, вона заслуговує на окрему увагу, зважаючи на історичні особливості заселення цього краю.

Основні причини виникнення двомовності на українському просторі, на нашу думку, варто умовно об'єднати у три групи: соціально-політичні, демографічні та психологічні.

Однією з основних причин виникнення білінгвізму в Україні, безумовно, є політична ситуація, що склалася протягом останнього століття. Так, радянський етап (1921 – 1991 рр.), який включає в себе і добу злету 20-х років, покоління розстріляного відродження, яке вже в 30-

ті роки зазнало тотальних репресій не тільки проти митців, працівників культури, але проти українського села як основної україномовної спільноти, добу «відлиги» з рухом так званих «шестидесятників», і період подальшої русифікації та утисків української культури, – мав колосальний вплив на зародження такого мовного явища, як білінгвізм, на території України.

Радянська влада тривалий час витісняла національну мову з українського комунікативного простору, формуючи тим самим міську пролетарську культуру, наслідки якої неможливо подолати й сьогодні. Російська мова набула поширення на значній території країни, передусім у промислових центрах Сходу та Півдня. Так, повернувшись до історичних подій 1922 – 1923 рр., зафіксовано, що найгірше українізація проходила в Донецькій та Одеській губерніях [3, с.104]. Кількість українських шкіл переважала кількість українського населення у Полтавській, Київській, Подільській і Волинській губерніях. У решті губерній це співвідношення було протилежним. У Донецькій губернії школу практично не було українізовано. Середній відсоток українських шкіл по Україні виявився нижчим, ніж відсоток українського населення, на 11,2 % [7, с.65]. Однак, після 1926 р. процес українізації починає згортатися. Обвинувачення в утисках мовно-культурних прав національних меншин, передусім росіян, мали наслідком критику дерусифікації як примусової українізації та проголошення курсу на зближення української культури з російською [9, с.881-882]. Аналогічні процеси продовжились у найскладніший період поступу українського народу – у часи голодомору 1932 – 1933 рр., за якого величезних демографічних втрат зазнало українське селянство. Л. Камсушко і С. Шамара пов'язують згортання й нищення українізації з політикою етноциду та лінгвоцидом, зазначаючи, що за допомогою голодомору і лінгвоцидна кампанія була виконана радянською системою сповна: вона пройшла масово, через більшість населення Української СРР [5, с.151]. Паралельно з голодом, з 1933 р., зазначає Л. Масенко, більшовицька пропаганда починає вкорінювати в масову свідомість тезу про особливе становище російської мови як мови міжнародного спілкування в межах Радянського Союзу. Розширюється мережа російських шкіл: наприклад, у Донецькій області кількість дітей, які навчалися російською мовою, зростає більш як удвічі – з 20800 у 1932 р. до 48000 у 1933 р. [6, с.13]. Влада створює міф про другу рідну мову – російську, який активно впроваджує в життя. Відбувається інтенсивне зближення російської та української мов шляхом винищення суто українських форм та заміни їх російськими, ведеться політика, спрямована на виявлення «націоналістичного шкідництва» в освіті.

Наступною визначальною причиною виникнення двомовності на Донеччині є особлива демографічна ситуація. Уже до середини XIX ст. на

Донбасі внаслідок особливостей освоєння території, колонізаторської політики царської Росії і створення сприятливих умов для іноземних поселенців сформувалася строката етноструктура. Тут жили українці, росіяни, євреї, греки, татари, німці та представники інших народів. Проте, за даними Центрального історичного архіву, переважно більшість становили українські селяни – вони склали (за десятою ревізією 1858 р., що проводилася Російською імперією) 75%. Значною етнічною групою були росіяни – 13,5% [10, с.67]. Донецький регіон стає контактною зоною двох східнослов'янських народів: українців і росіян.

На шахтах і заводах Донбасу працювала переважно прийшла робоча сила. Це були розорені після реформи 1861 р. селяни з центральних регіонів Росії. За 48 років (1858 – 1906 рр.) чисельність населення Донбасу збільшилася на 54,4% і нараховувала 836094 осіб. Приріст населення мігрантами складав 48,6%, тому етнічний склад вплинув на динаміку етноструктури регіону в післяреформений період. Аналіз регіону засвідчує, що російські губернії були батьківщиною 46,7% усіх переселенців на Донбас, з українських губерній переселилося 37,9% мігрантів, з Білорусії – 0,8%, з Кавказу – 1,8%, представників інших місцевостей нараховувалося близько 8,4%. Традиційними районами переселення були Харківська, Курська, Орловська, Таврійська, Полтавська, Чернігівська губернії та область Війська Донського. Близько 40% мігрантів наприкінці XIX ст. оселялося в містах, що й відбилося на етноструктурі. Усього за переписом 1897 р. на Донбасі нараховувалося 30 етнічних груп, що було на 22 національності більше у порівнянні з десятою ревізією 1858 р. Більшість у регіоні склали українці, при всій поліетнічності краю, – 62,5%, однак їхній відсоток у загальній чисельності населення знизився на 12,5%; переважно це було характерно для промислових районів. Росіян нараховувалося 24,2%, що було на 10,7% більше, ніж у середині XIX ст. Великі етнічні групи, особливо в Маріупольському повіті, становили греки, німці, євреї, татари [8, с.38-39, 74-75].

Таким чином, специфіка заселення й розселення людей на Донеччині має довготривалу історію. Процес денационалізації мігрантів з різних куточків України, Росії й не тільки, які свого часу прибували на Донбас, а також інтенсивні процеси примусової русифікації призвели до того, що для населення Донеччини тривалий час були нівельовані такі поняття, як «мова» й «нація». Для донеччан рідна українська мова стала другою. Так, до 1989 р. тисячі батьків і матерів скористалися правом на основі заяв звільнити своїх дітей від вивчення української мови у школі.

Ще однією суттєвою причиною двомовності, на нашу думку, є проблема впливу середовища на психіку конкретної людини. Так, збалансована двомовна ситуація була б можливою в тому випадку, якби більшість членів певного соціуму володіла б обома мовами однаковою

мірою, використовували б їх в будь-яких мовних ситуаціях, з легкістю переключалися б з однієї мови на іншу, не змішуючи системи різних мов. Однак, на думку таких авторитетних лінгвістів, як Б. Гавранек, А. Мартіне, Є. Хауген, повне і автономне (без змішування мов) володіння двома мовами перевищує психічні можливості звичайної людини. Лінгвісти В. Іванишин та Я. Радевич-Винницький стверджують, що після генного коду (генної пам'яті) найважливішим є мовний код (соціальна пам'ять) [4, с.113]. Для більшості мовців України характерним є так зване перемикання коду, тобто перехід з рідної мови на мову співрозмовника, що свідчить про почуття меншовартості в конкретного індивіда через ослаблення мовного імунітету та втрату престижу мови. Така мовна поведінка має місце не лише на побутовому рівні, але й у діловому спілкуванні. Вона не знімає почуття дискомфорту, яке виникає під час спілкування двох чи більше індивідів різними мовами. У більшості випадків незручно почуває себе той, хто говорить українською мовою, і саме він переходить на мову співрозмовника.

Отже, соціально-політичні, демографічні та психологічні причини є основними причинами виникнення двомовності на українському просторі. І саме через ці причини українське мовлення Донеччини позначене сильним деформаційним впливом російської мови. Такі деформації репрезентують широкий спектр інтерференційних процесів: від поодиноких помилок інтерференційного характеру до повного нерозрізнення українського та російського мовних кодів, що призводить до мовного змішування та поширення гібридних форм мовлення.

Література:

1. Ажнюк Б. Мовна єдність нації: діаспора й Україна / Б. Ажнюк. – К. : Рідна мова, 1999. – 421 с.
2. Возняк Т. Тексти і переклади / Т. Возняк. – Харків, 1998. – 345 с.
3. Дроб'язко П. Українська національна школа: витоки і сучасність / П. Дроб'язко. – К. : Видавничий центр «Академія», 1997. – 184 с.
4. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1994. – 218 с.
5. Камсушко Л., Шамара С. Голодомор як специфічна політика етноциду радянської влади щодо української нації / Л. Камсушко, С. Шамара // Український селянин: зб. наук. праць. – Черкаси : Черкаський державний університет імені Богдана Хмельницького, 2003. – Вип. 7. – С. 149-152.
6. Масенко Л. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Масенко. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 163 с.
7. Панасюк Л. В. До витоків білінгвізму в Україні: освіта в Україні 1920 – 1944 рр. (історико-політологічний аналіз) / Л.В. Панасюк // Вісник

Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2014. – Випуск 115. – 81 с.

8. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи: 1897 г. Екатеринославская губ. [Текст] – Т. XIII. – СПб., 1904.
9. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.
10. Шевчук-Клюжева О. Українське усне мовлення Донеччини [монографія] / Ольга Шевчук-Клюжева. – Вінниця : Видавництво «Твори», 2015. – 162 с.

*Пашиківський О.В.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

ВПЛИВ БІЛІНГВІЗМУ НА НАЦІОНАЛЬНУ САМОІДЕНТИФІКАЦІЮ НАРОДУ

Як правило, люди, що належать до одного народу, говорять на власній, рідній мові, але існує й чимало самостійних, різних народів, що говорять на тій самій мові, причому, для деяких з них вона є рідною, а для інших – запозиченою. Так, наприклад, англійською розмовляють не тільки самі англійці, але й 180 млн. американців, 11,25 млн. англо-канадців, 5,8 млн. шотландців, понад мільйон ольстерців, а також англо-австралійці, англо-новозеландці та ін. Усього англійську мову вважають рідною понад 380 млн. осіб, з яких на Європу, де вона склалася, припадає не більше 17 %. Подібно до цього, іспанська мова – рідна не тільки для самих іспанців, але й для колумбійців, мексиканців, венесуельців, чилійців, перуанців та ін. Французькою розмовляють не тільки французи, але й франко-канадці, франко-швейцарці, валлони Бельгії. Безліч різних етносів уважають арабську мову й гінді своїми власними.

Корені такої ситуації завжди історичні, хоча причини досить різноманітні: це й міграції народів, і колонізаторство, і місіонерство, і особливості географічного розташування, а також культурний та економічний тиск сильних народів на слабкі.

Нерідко зустрічається зворотна картина: існує чимало народів, окремі групи яких говорять різними мовами. Приміром, шотландці в загальній масі говорять англійською мовою. Але в горах Шотландії збереглася невелика група населення, яка в побуті поряд з англійською користується особливою мовою кельтської групи (так званою гельською). У Великобританії живе й інший народ кельтської мовної групи – валлійці, який теж є двомовним (розмовляє й англійською і валлійською). Або, наприклад, Мордовія: половина цього народу, який має свою автономію в

Російській Федерації, використовує мову ерзя, не набагато більше третини всього народу говорить на мокшанській, а інші групи перейшли на російську мову [2].

Двомовність (білінгвізм) – досить поширене явище в багатьох країнах світу. Воно полягає в масовому використанні двох мов у процесах щоденного спілкування, коли людина змушена переходити з мови на мову в залежності від того, де і з ким вона спілкується. За підрахунками вчених, тільки у 22 країнах проживає одномовне населення. У решті країн світу наявна багатомовність. В Індонезії налічується 838 мов, в Папуа-Новій Гвінеї – 666, у Нігерії – 513. Значна частина населення багатомовних країн у своєму спілкуванні вживає дві, рідше три або більше мови. Двомовність ніколи не буває симетричною, оскільки мови ніколи не бувають рівними за обсягом функцій та соціальним престижем.

Двомовність більшою мірою поширена серед народів, що не мають власної державності. В окремих країнах (Канада, Бельгія та ін.) двомовність (і навіть багатомовність) закріплена в державних законах – із збереженням рівних прав для кожної з мов, жодній з яких не надається перевага.

Як зазначає Олена Теліга: «Російська імперія весь час колеться і розсипається, як розсохла бочка, не тому, що вона різномовна, а тому що вона вперто хоче бути одномовною» [5]. Упродовж багатьох століть двомовність існує в Україні.

Згідно із Законом України «Про засади державної мовної політики» державною мовою є українська мова. Проте істотно розширюється використання регіональних мов, якщо кількість носіїв цих мов становить не менше 10 % від населення певного регіону, а в окремих випадках і менше 10 %. Зокрема, частина 7 статті 7 закону зобов'язує громадян, які проживають на території, де функціонує регіональна мова або мова меншин, розвивати й використовувати таку мову «у межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини». До того ж «здійснення заходів щодо розвитку, використання і захисту регіональної мови або мови меншини, передбачених цим Законом, є обов'язковим для місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ, організацій, підприємств, їх посадових і службових осіб, а також громадян – суб'єктів підприємницької діяльності та фізичних осіб». З погляду В. Кременя, в Україні слід здійснити мовний прорив, який означає, що кожна молода людина, яка закінчує будь-який навчальний заклад, повинна володіти державною, українською мовою. Це необхідно не стільки для держави або суспільства, скільки для самої людини, щоб у подальшому житті вона була конкурентоспроможною на загальнодержавному рівні [3].

Також слід зазначити, що мова – одна із атрибутивних ознак етносу. Так, наприклад, Київську Русь після прийняття християнства

об'єднувала старослов'янська (церковнослов'янська) писемна мова. Цю мову створили в середині IX століття Кирило і Мефодій на основі діалекту, яким розмовляли предки сучасних македонців, що жили тоді на дещо більшій території, що включала також рідне місто Кирила та Мефодія Солунь (нині місто Салоніки в Греції).

Сьогодні ж мовна політика Української держави виявляється залежною від впливу мови на національну ідентичність. Понад 85 % європейських країн не тільки мають, але й роблять національні мови офіційними. В Європі власна мова є однією з визначальних ознак певної національної ідентичності й державності. З огляду на це проблема розробки ефективної мовної політики стоїть перед Україною дуже гостро. Адже недаремно за реальним становищем державної української мови Україну зараховано до тієї групи країн, у яких мова колишньої метрополії залишається у панівному становищі щодо мови національної, незважаючи на зміну її юридичного статусу. Це дало підстави констатувати, що українська мова в Україні де-юре є державною, де-факто – ще ні. Звичайно, законодавче закріплення за українською мовою статусу державної мови на певному етапі сприяло розширенню поля її суспільного використання. Особливо це було помітно у сфері публічної мовної діяльності державного керівництва, діловодства, дошкільного виховання, меншою мірою освіти та інших сфер.

Незважаючи на це, 3 липня 2012 року Верховна Рада України ухвалила закон про засади державної мовної політики, який передбачає встановлення офіційного використання регіональних мов у роботі місцевих органів державної влади на територіях, де проживають, як мінімум, 10 % носіїв мови. На думку фахівців, цей закон руйнує підвалини існування державної мови в Україні і є спробою підмінити поняття «державна мова», оскільки створює умови, за яких її знання не буде потрібним. Більшість положень закону передбачають умови, за яких особа цілком зможе обходитися регіональною мовою або мовою меншини, що виключає необхідність знати державну мову [4].

«Важко уявити собі державу, у якій немає необхідності знати державну мову – як мову, яка об'єднує усіх громадян держави, є засобом міжнаціонального спілкування. Навіть при набутті громадянства знання державної мови є обов'язковим. Створення умов, за яких особі не потрібно буде знати державну мову як мову міжнаціонального спілкування, є повною суперечністю закладеному у п. 9 ч. 2 ст. 5 закону принципу, за якого кожна особа в суспільстві вільно володіє кількома мовами, на відміну від ситуації, коли окремі мовні групи володіють тільки своїми мовами» [4].

Попри всі дискусії щодо доречності чи обґрунтованості мовної політики в нашій державі, найголовнішим питанням цієї проблеми є її правове регулювання. Важливість і складність вирішення цього питання

не врегульовують законодавчі акти, які є правовою основою державної мовної політики, бо обмежені кількісно і не відповідають вимогам часу юридично. Національне законодавство в цій сфері насичене парадоксами, суперечностями і правовими колізіями.

Згідно статті 10 Конституції України: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України» [1]. В Україні також «гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України». Отже, право на захист для державної мови Конституцією України не передбачено. Однак сучасна мовна ситуація переконливо свідчить про доцільність і невідкладність прийняття законів та інших нормативно-правових актів, здатних захистити саме українську мову, а також про необхідність розроблення механізму їх реалізації. Конституція визначає обов'язковим володіння державною мовою для Президента України (ст. 103) [1], для суддів судів загальної юрисдикції (ст. 127) [1] та суддів Конституційного Суду України (ст. 148) [1], але на превеликий жаль, не поширює цю вимогу на народних депутатів, оскільки депутати не тільки обранці народу, а й виразники державної (тобто національної) політики. Українці прикро, що народні обранці не гребують користуватися цією прогалиною у вітчизняному законодавстві. Сучасна еліта, з якої кожен громадянин України мав би брати приклад, часто-густо дозволяє собі по-справжньому несправедливі до української мови вчинки.

Слід сказати, що ця проблема є на даний момент актуальною на нашій землі. Так, Росія пояснює анексію Автономної республіки Крим як допомогу російськомовному народу, ніби україномовні люди у чомусь обмежують іншомовних. В даному випадку потрібно згадати народне українське прислів'я: «Де тонко, там і рветься».

Так ось, тонкістю в даний момент є те, що не вся Україна як держава розмовляла або ж хотіла розмовляти українською мовою як державною. Тобто, якби українська влада за період незалежності змусила вчити, любити і поважати українські звичаї, традиції, а насамперед, державну мову усіх людей, що проживають на території України, а не лише ту частину людей, яким це справді до душі, то все було б інакше: кримчани не просили б у Росії так би мовити «допомогу», а таким чином і явної причини вторгнення на нашу територію і не було.

Ідентична ситуація із Донецьком і Луганськом. В цьому випадку вина влади не стільки явна, оскільки ці області максимально наближені до кордонів Росії, і наш сусід вносив свої корективи у формуванні самосвідомості всі роки нашої незалежності. Але постає інше питання: чому жителі цих територій так легко купилися на сусідську профанацію? Справа у тому, що жителі Донбасу ніколи не відчували себе українцями, оскільки майже ніколи не розмовляли українською. Тут і спрацювало те,

що мова – ідентифікатор нації, без її знання люди почнуть шукати так би мовити собі подібних. На превеликий жаль, що вони це шукають саме у Росії. Найстрашніше те, що це відбувається саме у такий спосіб. Дуже прикро, що через це гинуть українські воїни.

Отже, ситуація двомовності є надзвичайно нестабільною як у мовному, так і в культурно-політичному аспектах. Як наслідок – виникає явище суржику та напівмовності, тобто ми маємо справу з мовною некомпетентністю мільйонів українців, які потрапили в залежність від історичних реалій.

Література:

1. Конституція України. Поточна редакція від 30.09.2016 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Павлова О.Ю. Історія української культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/glavy/32098-22-rznomantya-oznak-etnosu-etnos-rasa.html>
3. Правовий висновок Центру політико-правових реформ щодо закону «Про засади державної мовної політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://do-uvahy.blogspot.com/2012/07/blog-post.html>
4. Про засади державної мовної політики: Закон України від 03.07.2012 № 5029-VI // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
5. Радевич-Винницький Я., Іванишин В. Мова і нація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.res.in.ua/vasile-ivanishin.html?page=6>

Пономаренко К.В.

Донецький юридичний інститут МВС України

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН ДВОМОВНОСТІ В АСПЕКТІ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У сучасному світі практично не існує етнічно однорідних держав, тому білінгвізм як явище отримав велике поширення.

До вивчення проблеми долучилися провідні лінгвісти, педагоги та методисти різних країн, що вивчали питання в національних контекстах. Серед зарубіжних науковців, які вивчали проблеми білінгвізму та багатомовності, варто згадати таких, як: М. Вільдхаге, Г. Клосс, Г. Кріст, А. Мартіне та інші. У пострадянському науковому просторі проблемі

білінгвізму приділяли увагу Е. Анафієва, О. Виноградова, Н. Дуда, Ю. Шевельов, О. Шевчук та ін.

Незважаючи на постійну увагу вчених до зазначеної проблеми, вона не знайшла повного висвітлення, до сьогодні існують розбіжності в тлумаченні терміна «білінгвізм» і суміжних понять. Відповідно, актуальним є дослідження явища білінгвізму, уточнення понять двомовності, диглосії, мовного контакту, інтерференції тощо.

Білінгвізм (двомовність) – специфічний стан суспільного життя, за якого спостерігається і є визнаним факт функціонування й співіснування двох мов у межах однієї держави.

Офіційний білінгвізм відображає ситуацію, коли одразу дві мови визнані державою офіційними внаслідок юридично закріплених норм. Прикладами країн з офіційним білінгвізмом є Бельгія (офіційні мови – французька, фламандська), Індія (офіційні мови – хінді, англійська), Індонезія (офіційні мови – бахала, індонезійська), Канада (офіційні мови – англійська, французька), Фінляндія (офіційні мови – фінська, шведська) тощо.

Неофіційний білінгвізм відповідає ситуації, коли офіційно визнана (знову таки внаслідок законів) лише одна з двох мов, що найбільш часто використовується населенням цієї держави. Разом з тим невизнана на рівні офіційної друга мова продовжує вживатись значною частиною населення достатньо широко. Саме до таких держав сьогодні належить Україна, як і деякі інші країни на географічному просторі колишнього Радянського Союзу.

Як зауважує Р. Фрумкіна, «термін двомовність завжди був нечітким, а сьогодні його значення не тільки розмилося, а й розглядається в ореолі соціальних проблем» [10, с.165].

Незважаючи на те, що існує багато визначень двомовності, переважна більшість авторів задовольняється повсякденним тлумаченням слова двомовність (або синонімічного терміна білінгвізм) як здатності людини говорити, думати двома мовами й регулярного переключення з однієї на іншу залежно від ситуації спілкування. «Процес почергового використання мов називається білінгвізмом, а людина, яка використовує їх – білінгвом» [3, с.22].

Ф. Філін, зосереджуючись на прагматичному аспекті проблеми, пропонує розглядати білінгвізм у широкому та вузькому розумінні: як низький рівень знань іноземної мови, але достатній для здійснення комунікації на елементарному рівні; як вільне володіння двома мовами, що є результатом засвоєння мов у природних умовах, тобто коли людина постійно перебуває у двомовному середовищі [1, с.212-214].

А. Вайс вважає, що під двомовністю варто розуміти безпосереднє активне та пасивне використання двох мов однією особою [11]. Хоч, на відміну від учених, згаданих вище, А. Вайс обирає показником не

володіння, а використання мови, головним показником є компетентність мовця, відповідно, однозначно назвати двомовною особу або не назвати її такою досить складно. Усе залежатиме від розуміння того, наскільки добре людина має володіти мовою.

Дещо інші акценти має визначення білінгвізму, яке подає енциклопедія «Українська мова»: «практика індивідуального або колективного використання двох мов у рамках однієї держави чи соціальної спільноти у відповідних комунікативних сферах» [9, с.122].

Отже, як науковий термін білінгвізм означає співіснування двох мов і розглядається в основному з двох позицій: як індивідуальна характеристика особистості і як соціальне явище.

Деякі зарубіжні мовознавці замість терміна білінгвізм уживають термін мовний контакт. Уперше цей термін був запропонований А. Мартіне, його почали вживати в лінгвістиці після появи в 1953 році праці У. Вайнрайха «Мовні контакти», що стала своєрідним підсумком численних довготривалих дискусій навколо проблеми взаємодії мов. Мовний контакт визначають як «процес взаємодії мов, впливу однієї мови на іншу або їхнього взаємного впливу, що призводить до змін її лексики і граматичної системи, а в аспекті мовної ситуації в регіоні – до її зміни» [7, с.344].

Лінгвістичний енциклопедичний словник подає мовні контакти (від лат. *contactus* – дотик) як взаємодію двох чи більше мов, яка впливає на структуру і словник одної чи багатьох з них [5, с.237].

С. Семчинський так конкретизує обсяг цих понять: мовні контакти – це така взаємодія двох і більше мов, коли висловлювання однією мовою включають до свого складу елементи другої мови, або, навпаки, – висловлювання другою мовою включають до свого складу елементи першої мови [8, с.273].

З двомовністю також пов'язане явище інтерференції як процес і результат мовних контактів. Уперше термін «мовна інтерференція» (*interference*) уведений вченими Празької школи, які визначали інтерференцію як процес відхилення від норм мов-контактерів. У. Вайнрайх запропонував розрізняти інтерференцію в мовленні та інтерференцію в мові та називати цим терміном випадки відхилення від норм будь-якої з мов, що відбуваються в результаті володіння двома і більше мовами, тобто внаслідок мовного контакту [2, с.11].

В енциклопедії «Українська мова» подано узагальнене визначення: «Інтерференція – це взаємодія мовних систем при двомовності, яка виникає у разі мовних контактів або у випадку індивідуального засвоєння нерідної мови. Є відхиленням від норми й системи другої мови під впливом рідної» [9, с.209].

З поняттям двомовності співвідноситься явище диглосії. На сучасному етапі розвитку українського мовознавства диглосію

кваліфікують як різновид мовного стану особистості, коли вона володіє двома чи більше формами існування певної мови або ситуацію функціонування двох стилістично й функціонально розподілених мовних кодів, які можуть сприйматися як одна мова [7, с.337]. Дотичним до терміна білінгвізм або двомовність є визначення диглосії як такої форми володіння двома самостійними мовами чи підсистемами однієї мови, коли вони функційно розмежовані, а вибір мови не залежить від етномовної належності мовців і диктується комунікативною ситуацією. Наприклад, в офіційних ситуаціях використовують офіційну (чи державну) мову, якщо йдеться про багатомовне суспільство, або літературну форму національної мови (в одномовних суспільствах), а в ситуаціях побутових, повсякденних – інші мови, що не мають статусу офіційних чи державних, або інші мовні підсистеми – діалект, просторіччя, жаргон [4, с.11].

Зазвичай лінгвісти розглядають явище масової двомовності як перехідний етап витіснення однієї мови іншою, тобто в контексті конвергенції. Одним з етапів цього процесу є перехід білінгвізму в диглосію – ситуацію, коли в одному суспільстві паралельно використовуються дві мови, але вони виконують різні функції, використовуються в різних обставинах, які не перетинаються, а одна з них є домінантною [3]. Диглосія, на відміну від білінгвізму, передбачає обов'язкову свідому оцінку мовцями мови за шкалою «високий-низький».

Отже, двомовність населення України є негативною тенденцією щодо статусу й функціонування української мови. Подолати чи звести до мінімуму вплив російської мови видається можливим за умови впровадження ефективної мовної політики. Усвідомлення того, що державна мова є чинником консолідації, національним багатством, має бути основою правового регулювання мовної політики нашої держави. Українська мова повинна стати символом успіху, надавати перспективи для самореалізації й здійснення конституційних прав. Для цього необхідно законодавчо закріпити виважену Концепцію державної мовної політики й органи контролю її виконання, надати всім громадянам можливість безкоштовно вивчати українську мову, використовувати не лише законодавчі, а й ринкові механізми щодо мови ЗМІ, вітчизняного книгодрукування, реклами, соціальних мереж тощо.

Література:

1. Боднарчук Т. Моделі білінгвальної освіти у теорії та досвіді діяльності сучасної школи / Т. Боднарчук // Вісник Львівського університету. – 2007. – Вип. 22. – С. 212-219.
2. Вайнрайх У. Языковые контакты: состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх. – К., 1979. – 262 с.

3. Дуда Н.М. Білінгвізм як фактор формування мовної особистості [Електронний ресурс] / Дуда Н.М. – Режим доступу до ресурсу : conf.vstu.vinnica.ua
4. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти / Ю.О. Жлуктенко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1966. – 135 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.
6. Розенцвейг В.Ю. Основные вопросы теории языковых контактов / В.Ю. Розенцвейг // Новое в лингвистике. – Вип. 4. – Языковые контакты. – М., 1972. – С. 9-10.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : Підручник / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
8. Семчинський С.В. Загальне мовознавство / С.В. Семчинський. – К., 1988. – 328 с.
9. Українська мова : Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с.
10. Фрумкіна Р.М. Психолінгвістика: учебное пособие для студ. вузов / Р.М. Фрумкина. – М. : Академия, 2006. – 320 с.
11. Weiss A. Hauptprobleme der Zweisprachigkeit / A. Weiss. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1959. – 214 S.

Rudenko S.I.
Poltava Oil and Gas College
of Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

THE PHENOMENON OF BILINGUALISM ON THE CURRENT STAGE

Bilingualism is a multi-faceted phenomenon, opening to a variety of descriptions, interpretations and definitions. It may be tinged with bias, and it frequently carries either positive or negative connotations. This paper regards bilingualism as one of the most important aspects in worldwide communication. Therefore, each bilingual has to be conscious of his/her bilinguality in order to possess selfconfidence during the use of the two languages [5].

There are proponent and opponent views concerning the notion of bilingualism. The first view treats bilingualism as a rare phenomenon .This is because of the isolated environment in which individuals live whereas the second view regards it as a common phenomenon due to the bilingual or multilingual community in which individuals live. Consequently, the rareness or uniqueness of this phenomenon depends on the environment in which it occurs [6].

Bilingualism is a mutual existence of the individual or society of two languages: native – primary and nonnative – secondary or acquired. When certain individuals know two languages, it is an individual bilingualism; if it is greater number of people who know two languages, it is a mass bilingualism (Ermakova, 2012) [2].

Initially there were two opposite opinions about the phenomenon of bilingualism. Supporters of one position claimed that any knowledge is useful (including additional language), and others believed that bilingualism negatively influenced on development of thinking ability of the person. Today the bilingualism is considered as positive phenomenon. There is a theory that the person who knows two languages easier learns the third one.

L.S. Vygotsky in his article, «The Issue of Multilingualism» suggests that multilingualism of children is a problem of exceptional theoretical and practical importance and at the same time is one of the most complex issues of education (Balyhina, Sebeleva, 2016) [1].

This study aims to compare classifications of bilingualism by the following aspects: psychological, linguistic, pedagogical, sociological and literary and art and to find out actual aspect characterizing the proficiency in two languages at the current stage.

Kessler (1984: 30) asserts that bilingual competence includes both the internalized knowledge of a particular linguistic code and the ability to use it in acts of communication. She establishes a theoretical framework for communicative competence in which she identifies four areas of knowledge and skill involved in the process of language acquisition.

- Grammatical (or linguistic) competence refers to the mastery of the linguistic code.

- Sociolinguistic competence applies to the acquisition of the sociocultural rules that define the appropriate use of language in different social context, e.g. children have to learn where, when and to whom they can (not) use informal speech or style.

- Discourse competence is concerned with learning to combine utterances into meaningful entities; it entails, for instance, the knowledge of how to introduce or close a topic, and turn taking conventions.

- Strategic competence refers to the pragmatic strategies a native speaker resorts to when communication breaks down and he or she needs to compensate for a failure in language performance: paraphrase, circumlocution, and repetition and avoidance are examples of such strategies [4].

Consequently, the most influential factor in developing bilingual competence as Hoffmann (1991:86) suggests is the context, particularly human context. Its importance is in deciding the role of each language in the individual's mind and in helping him or her to acquire the second language. This context does not have to be a person; it can be the physical or situational environment as well. Accordingly, the separation of context, i.e. using one

language at home and the other outside will facilitate the child's learning and the individual's learning of a second language fluently [3].

The concept of bilingualism is examined from different perspectives, but the outcome is all the same: there is a primary linguistic system that is used by man in different situations. The individual who uses only one language system is monolingual. If this person knows two or more language systems, he will be called bilingual. Two language systems, as a rule, are formed in each individual differently and to varying degrees. It happens due to different cultures and areas, where these languages belong. This can explain the fact that the definition of bilingualism does not require fluency in both languages. The language which the individual speaks to a greater extent is dominant and it is not always the firstly learned language. If both languages are developed to a high degree close to the level of a native speaker, and do not interfere with each other, it is called balanced bilingualism. After analyzing the literature it is possible to draw a conclusion that there is no holistic understanding of bilingualism as a multidimensional phenomenon. Classification of types of bilingualism was and remains as a controversial issue of the theory of bilingualism. It can be explained with opening of new issues and differences in approaches to the study of this phenomenon, therefore, a need for more researches and the creation of generalized classification of types of bilingualism remains.

References:

1. Balyhina T.M., Sebeleva S.A. (2008). Types of bilingualism: methodological aspect. Retrieved, January, 17, 2016, from: <http://schoolrus.ru/m-k/stati/83-tipy-bilingvizma-metodicheskij-aspekt/>
2. Ermakova L.M. (2012). Corpus study of bilingual errors. *Perm University Herald. Russian and Foreign Philology*, 3(19), 34-45.
3. Hoffmann, C. (1991). Introduction to Bilingualism, N.Y. : Longman Group Ltd.
4. Kessler, C. (1984). Language Acquisition Process in Bilingual Children, Bilingual Education Paper Series, Vol.7, No.6.
5. Romaine, S. Bilingualism / Susanne Romaine. – Oxford : Blackwell Publishers Ltd., 2001. – 384 p.
6. The Handbook of Bilingualism (Blackwell Handbooks in Linguistics) / edited by Tej K. Bhatia and William C. Ritchie. – London : Wiley-Blackwell, 2006. – 884 p.

ОСОБЛИВОСТІ БІЛІНГВІЗМУ В УКРАЇНІ

Український народ має давню історію, він відомий своєю неповторною й оригінальною культурою на весь світ. А найголовнішою його ознакою, що дає йому право називатися нацією, є мова – його найбільша духовна цінність.

Українська мова – мова найбільшого корінного етносу України і невід’ємна ознака його ідентичності. Незважаючи на складні умови тривалих періодів бездержавності української нації та її територіальної роз’єднаності, українська мова зберегла свою основу і стала важливим чинником возз’єднання українських земель і відновлення соборної незалежності України [1].

Мова є не лише засобом спілкування, а й головним чинником консолідації нації, оскільки забезпечує єдність, вільний і культурний розвиток національної спільноти, стоїть на сторожі збереження національної ідентичності, здорового духовного і ментального розвитку, а отже, виступає могутнім засобом зміцнення національної свідомості нашого народу.

З прийняттям Конституції України державний статус української мови був закріплений у ст. 10 Основного Закону, яка проголошує: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом».

Згідно з даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., українці становили 77,8% загальної кількості населення держави, тоді як українську мову визнало рідною лише 67,5%. Як показало всеукраїнське опитування Інституту соціології НАН України, у 2005 р. українську мову вважали рідною лише 64,3% населення, російську – 34,1%, іншу – 1,5%; мовою спілкування дорослого населення в родинній сфері була: переважно українська – 41,8%, переважно російська – 36,4%, обидві мови (залежно від обставин) – 21,6%. Основною рисою сучасної мовної ситуації в нашій державі залишається українсько-російська двомовність з широким функціонуванням російської мови в різних сферах суспільного життя на більшості території країни, що, природно, пропорційно впливає на сферу використання української мови. Причини домінування

російської мови в Україні та його наслідки визначається внаслідок взаємодії таких чинників, як багатовікова русифікація, міграція на територію України росіян, фізичне знищення, депортація і вимушена еміграція українців за межі України. Створилася вкрай небезпечна і виняткова, суто «російська» ситуація, коли не мігранти змушені докладати зусиль проти їх асиміляції корінним народом, а, навпаки, національно свідомі українці змушені захищатися від мігрантів.

Двомовність в Україні має кілька суттєвих особливостей. Передусім існує розбіжність між етнічною та мовною самовизначеністю, коли значна частина етнічних українців у повсякденному житті для спілкування використовує російську мову. Важливим є той факт, що ще за радянських часів саме російська мова набула статусу мови міжнародного спілкування, який вона продовжує зберігати й нині, забезпечуючи спілкування не тільки між національними меншинами України, а й між народами колишнього СРСР. Ще однією найважливішою особливістю мовної ситуації в Україні є різний мовний статус регіонів, який, насамперед, обумовлюється відмінностями історичного розвитку західної та східної України. При цьому переважна більшість українців західного регіону є україномовною, південного та східного регіонів – російськомовною, центр займає проміжне становище, де, нажаль, панує суржик, який аж ніяк не є літературною мовою [2].

Згідно з Конституцією України, у державі існує одна державна мова – українська, але великий відсоток українців розмовляє російською. Тому заслуговують на особливу увагу українсько-російські взаємини. Можна стверджувати, що тривале співіснування української та російської мов не могло не призвести до негативних наслідків. Результатом нав'язування й масового вживання російської мови є виникнення суржика – змішаної мови, у якій використовується велика кількість російської лексики у фонетичному українському оформленні. Сьогодні немає причин говорити про зникнення цього явища, але можна стверджувати про підвищення загального рівня мовної культури.

Слід перейти до проблеми білінгвізму в Україні. Білінгвізм – це реальна соціально-мовна ситуація, сутність якої полягає у співіснуванні й взаємодії двох мов у межах одного мовного колективу. З іншої точки зору, білінгвізм – це однакове володіння двома мовами. Тож можна замислитися, чи й справді всі українці вільно володіють і російською, і українською мовами. Згідно зі статистичними даними, лише 40 – 47 % дорослого населення розмовляють тільки українською мовою. Якщо не вживати заходи для поліпшення мовної ситуації в Україні, то наша державна мова з часом зазнає значних змін, а згодом й може зовсім зникнути. Прикладом повної втрати державної мови може слугувати Ірландія, через те, що після здобуття незалежності Ірландія не наслідилася проголосити ірландську державною мовою і не врегулювала

мовні процеси в країні [4, с.13].

Джерелом білінгвізму, як правило, виступає етнічна неоднорідність самого суспільства, наприклад, існування в одній державі двох етносів, що користуються різними мовами. Через те що в сучасному світі практично немає етнічно «чистих» держав, білінгвізм як явище отримало велике поширення. Білінгвізм відображає ситуацію, коли відразу дві мови визнані державою, внаслідок юридично закріплених норм або законів, на рівні офіційних і з рівноправним статусом для кожної з цих мов. Серед типових прикладів країн з офіційним білінгвізмом – Канада, Бельгія, Фінляндія, Казахстан та інші. Неофіційний білінгвізм відповідає ситуації, коли офіційно визнана лише одна з двох мов, що найбільш часто використовується населенням цієї держави. Разом з тим, невизнана на рівні офіційної, друга мова продовжує вживатись значною частиною населення достатньо широко. Саме до таких держав сьогодні, в силу певних історичних причин, належить Україна [3].

У такій складній ситуації держава має постійно дбати про баланс інтересів між різномовними групами регіонів. А для цього потрібна виважена мовна політика, спрямована на розширення сфери функціонування державної мови як стрижня, серцевини нації, яка має єднати суспільство в одне ціле.

Нагальною постає потреба формування і реалізації виваженої і цілеспрямованої державної мовної політики, що передбачала б захист і підтримку національної мови, забезпечувала розвиток і функціонування мов етнічних меншин. Суть заходів держави на підтримку української мови полягає не в її насильному нав'язуванні, а в тому, щоб надати громадянам України, які раніше були позбавлені свободи вибору, можливість вільно опанувати рідну мову і свідомо вивчити мову свого громадянства з урахуванням перспектив, які відкриває її знання для самовдосконалення, самореалізації і повномасштабного здійснення конституційних прав. Потрібен системний, наполегливий і відповідальний пошук виважених компромісних рішень, здатних забезпечувати подальший розвиток української мови і водночас сприяти побудові правової демократичної держави [5].

Отже, на даний час основною рисою сучасної мовної ситуації в Україні залишається українсько-російська двомовність, при цьому продовжується звуження сфери функціонування української мови і відчутно посилюється вплив російської мови на всі сфери суспільного життя, що не сприяє зміцненню української національної свідомості. Це обумовлюється тривалим домінуванням в Україні російської мови, яка й сьогодні впливає на мовну ситуацію у нашій державі. На мою думку, вирішенням цієї проблеми є певна впорядкована політика держави, спрямована на покращення мовної ситуації України, а також кожен з нас повинен пам'ятати, що державною мовою є українська, а тому потрібно

надавати перевагу спілкуванню саме нею.

Література:

1. Українська мова – мова українського народу і державна мова в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studcon.org/ukrayinska-mova-mova-ukrayinskogo-narodu-i-derzhavna-mova-v-ukrayini>
2. Державна мова як засіб формування національної свідомості українського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://initiatiivenational.blogspot.com/2011/11/blog-post_10.html
3. Студенту на замітку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.libr.dp.ua/site-libr/?idm=1&idp=168&ida=1144>
4. Ткач М.І. Наслідки російсько-українського білінгвізму // Управління розвитком. – 2012. – № 12. – С. 13-14.
5. Формування та розвиток національних мов. Історичні етапи національно-культурного відродження та загроза етнічної асиміляції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bookster.com.ua/formuvannya-ta-rozvytok-natsionalnyh-mov-istorychni-etapy-natsionalno-kulturnogo-vidrozhennya-ta-zagroza-etnichnoyi-asymilyatsiyi/>

Тараканова Г.Є.

Шур Д.О.

Донецький юридичний інститут МВС України

ПРОБЛЕМА ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

У сучасній Україні ми спостерігаємо деформовану мовну ситуацію, що виявляється в поширенні в країні двох мов – української й російської. Причини цього очевидні: українську мову офіційно забороняли (указ Петра Першого, Валуєвський циркуляр, Емський указ тощо), оголошували діалектом російської чи польської мов, розглядали як «хлопську», мову «домашнього вжитку». Водночас насаджування російської мови не могло не позначитися на усному та писемному мовленні українців. Результатом взаємодії двох мовних систем стали процеси інтерференції на всіх рівнях сучасної української літературної мови.

У сучасній лінгвістиці явище міжмовної інтерференції розглядають як один із типів мовної взаємодії, який відбувається в межах і внаслідок мовного контакту. Проблемам мовної взаємодії, осмисленню різних аспектів білінгвізму у своїх працях приділяли увагу такі мовознавці, як

У. Вайнрайх, Л. Булаховський, О. Пономарів, М. Пилинський, В. Сафонова й ін.

Однак у визначенні поняття мовної інтерференції серед лінгвістів немає повної єдності. Деякі з науковців розглядають це поняття широко, включаючи в його зміст явища запозичення, інші – вузько, обмежуючись лише порушеннями мовних норм в мовленні.

В.Ю. Розенцвейг уважає, що «інтерференція – це порушення білінгвом правил співвіднесення мов, що контактують, яке проявляється в його мовленні у відхиленні від норми» [3, с.28]. На думку В.М. Ярцевої, «інтерференція (від лат. *inter* – між собою, взаємно і *ferio* – торкаюся, ударяю) – взаємодія мовних систем в умовах двомовності, що складається або під час контакту мов, або у процесі індивідуального освоєння нерідної мови; виражається у відхиленні від норми і системи іншої мови під впливом рідної» [8, с.11]. На відміну від перемикання кодів, у процесі інтерференції відбувається не зміна мови на іншу, а зміна однієї мови під впливом іншої. Е. Хауген розглядає поняття інтерференції як «випадки відхилення від норм мови, що з'являються в мові двомовних носіїв у результаті знайомства з іншими мовами» [7, с.65]. На думку О. Селіванової, інтерференція передбачає взаємне проникнення до мовлення білінгвів елементів різних рівнів двох мов, якими вони володіють, що сприймається як іншомовний акцент (у широкому розумінні). У вузькому значенні інтерференція є впливом на нерідну мову рідної в мовленні білінгвів. Інтерференція більш властива індивідам, проте у випадках масової двомовності може впливати й на мовлення монолінгвів, що призводить до мовних змін [4, с.343].

У тій частині України, де українська мова засвоюється як друга, у свідомості білінгва (особи, яка володіє двома мовами) відбувається накладання системних відношень, притаманних одній мові, на іншу. Це явище поширюється в ЗМІ, рекламі, публічному мовленні відомих людей тощо. Активізація процесів мовної інтерференції згодом може спричинити розхитування мовних норм і призвести до структурних змін у мові.

У методичній літературі розрізняють такі види інтерференції: зовнішня і внутрішня (за походженням); пряма і непряма (за характером перенесення навичок рідної мови на досліджувану іноземну); явна і прихована (за характером прояву); фонетична, графічна й орфографічна, лексична (семантична, граматична (синтаксична), лінгвокраїнознавча, культурна (за лінгвістичною природою – рівнева).

Інтерференція між українською та російською мовами є найбільш поширеним типом інтерференції в Україні й полягає в перенесенні особливостей російської мови в українську на різних її рівнях (т. зв. «суржик») і навпаки. До найпоширеніших виявів інтерференції належать: у фонетиці – нечітка вимова ненаголошеного [о] т.зв. «акання», вимова

[ф] на місці кінцевого [в] замість білабіального [ў]: (*піонери[ф], школярі[ф]*); пом'якшення приголосних звуків перед е: (*лі[т']ература*) тощо; у граматиці – неправильне вживання прийменників та відмінкових закінчень (*по всім місцям; згідно зібраних матеріалів*), неправильне утворення ступеневих форм прикметників (*більш кращий; найменш доцільніший*), форм керування (*дякую вас*) тощо; у лексиці – вживання слів із невластивою їм семантикою (*підписка замість передплата; вірний у значенні правильний, достовірний; я рахую, що під впливом я вважаю, що*); у фразеології – заміна українських ідіом перекладеними російськими (*ні за що – як переклад не за що замість нема за що; кидатися у вічі замість впадати в очі; користуватися повагою замість бути шанованим (в пошані)*).

Отже, інтерференція виявляється у мовленні людини, яка володіє двома мовами, як іншомовний вплив, який може бути стабільним (як характеристика мовлення колективу) і минулим (як індивідуальна особливість). Це явище може виникати під час засвоєння нерідної мови індивідом або за умови існування тривалих мовних контактів. Найбільш поширеною на сьогодні в Україні є українсько-російська мовна інтерференція, яку, на наш погляд, варто розглядати як негативну ознаку мовлення значної частини населення держави. Проблема потребує уваги не тільки з боку науковців та освітян, але й органів державної влади, відповідальних за мовну політику.

Література:

1. Вайнрайх У. Языковые контакты: Состояние и проблема исследования. – К. : Вища школа, Изд. при КГУ, 1979. – 263 с.
2. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. – М. : Аспект-Пресс, 2000. – 207 с.
3. Розенцвейг В.Ю. Языковые контакты. – Л. : Наука, 1972. – 78 с.
4. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
5. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. – К. : Вища школа, 1974. – 326 с.
6. Ткаченко О.Б. Інтерференція // Українська мова. Енциклопедія / редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. – 2-ге вид., зі змінами і доп. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – С. 225-226.
7. Хауген Э. Языковой контакт // Новое в лингвистике. – Вып. 6. – М. : Прогресс, 1972. – С. 61-80.
8. Ярцева В.Н. О сопоставительном методе изучения языков // Филологические науки. – 1960. – № 1. – С. 10-21.

ПРОБЛЕМА БІЛІНГВІЗМУ НА ШЛЯХУ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

На нашу думку, проблема білінгвізму в сучасному українському суспільстві набуває нового значення й актуальності у зв'язку зі зростанням національної свідомості, рівня патріотизму через події на Сході та тимчасово окупованій території Автономної республіки Крим. Ці події свідчать про те, що українці готові боротися за свою Батьківщину, національність та незалежність. У разі росте рівень патріотизму. Але більшість українців все ж продовжує розмовляти не українською, а російською мовою.

Стаття 10 Конституції України фіксує положення, що державною є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Гарантується вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Це означає, що хоч українська і є державною, російська й інші мови не є забороненими на території України.

У статті 3 Закону України «Про засади державної мовної політики» говориться, що, по-перше, кожен має право вільно визначати мову, яку вважає рідною, вибирати мову спілкування, визнавати себе двомовним чи багатомовним, змінювати свої мовні уподобання; по-друге, незалежно від етнічного походження, національно-культурної ідентифікації, місця проживання чи релігійних переконань кожен має право вільно користуватися будь-якою мовою у суспільному та приватному житті, вивчати та підтримувати будь-яку мову.

Отже, кожний користується тою мовою, яку вважає рідною.

У ході нашого дослідження було проведено опитування, саме яку мову опитуванні вважають рідною. З тридцяти людей, які народились після розпаду СРСР, в незалежній Україні (що важливо), вісім визнають рідною мовою українську, але всі розмовляють російською. Виникає питання: чи може йти мова про національну ідентичність, коли громадяни не вважають державну мову рідною?

Спочатку треба розглянути дефініцію національної ідентичності. В аспекті нації – це почуття єдиного цілого, в аспекті особи – відмітних традицій, культури, мови, релігії тощо. Національна ідентичність означає приналежність людини до певної нації, незалежно від юридичного статусу свого громадянства.

Як видно, мова – одна з головних складових національної ідентичності. Багато держав у світі не має своєї особливої державної мови, у них законом встановлені мови більш розвинених країн. Часто у колишніх колоній залишається мова колонізаторів. Наприклад, у колишніх колоніях Великобританії: в Індії законом встановлено дві державні мови: хінді й англійська. Іншим прикладом є Сполучені Штати Америки. Майже вся їх територія була колонізована Англією, Іспанією, Францією, Голландією, але найбільшими колонізаторами були Англія й Іспанія. Дивлячись на сучасну історію Сполучених Штатів Америки, ми бачимо, що сьогодні найбільш розповсюджені дві мови: англійська й іспанська.

Україна також була у складі великих держав, які мали свою мову та нав'язували її етнічним українцям. Але, попри всі негаразди та перешкоди, наша держава разом з незалежністю перенесла у свою новітню історію рідну українську мову – неоціненний дар.

Отже, підсумовуючи: не можна досягти повної національної ідентичності без використання української мови кожним громадянином всюди – чи то у ділових стосунках, чи то у повсякденному житті.

Южека Р.С.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ БІЛІНГВІЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Однією з особливостей України є наявність великої кількості різноманітних мовних меншин. На сьогодні соціально-мовна ситуація в Україні характеризується як білінгвізм, або двомовність. Звідси актуальним видається дослідження проблем білінгвізму в сучасній Україні.

Перш за все, слід зауважити, що білінгвізм (двомовність) – специфічний стан суспільного життя, при якому спостерігається і є визнаним факт функціонування й співіснування двох мов у межах однієї держави. Джерелом білінгвізму, як правило, є етнічна неоднорідність самого суспільства, наприклад, існування в одній державі двох етносів, що користуються різними мовами. Через те, що в сучасному світі практично немає етнічно «чистих» держав, білінгвізм, як мовне явище, отримало велике поширення [1, с.36].

Білінгвізм відображає ситуацію, коли відразу дві мови визнані державою внаслідок юридично закріплених норм або законів на рівні офіційних і з рівноправним статусом для кожної з цих мов. Серед типових прикладів країн з офіційним білінгвізмом є Канада, Бельгія, Фінляндія, Казахстан та ін. Неофіційний білінгвізм відповідає ситуації, коли офіційно визнана лише одна з двох мов, що найбільш часто

використовується населенням цієї держави. Разом із тим невизнана на рівні офіційної друга мова продовжує вживатись значною частиною населення достатньо широко. Саме до таких держав сьогодні, через певні історичні причини, належить Україна, як і деякі інші держави на географічному просторі колишнього Радянського Союзу [1, с.36].

По суті, ситуація двомовності неприродна, нестабільна, навіть загрозна та руйнівна, вона характеризується не гармонійною взаємодією мов, а конфліктом і боротьбою, які триватимуть доки, доки на території держави не перемаже одна мова. Треба чесно визнати, що у світі не існує двомовності, а є лише проблема двомовності, яку намагаються розв'язати так, як це роблять Фінляндія, Бельгія, Норвегія, Канада, США [1, с.38]. Звідси проблема білінгвізму в сучасній Україні є досить важливою та потребує негайного втручання з боку держави задля врегулювання мовної ситуації, що склалася в Україні в останні роки.

На сучасному етапі Україну можна характеризувати як державу національного типу, де наявне чітке протиставлення титульної нації (українців) та національних меншин. Мова титульної нації конституційно закріплена як державна, що означає її введення в усі сфери офіційної комунікації, перш за все на адміністративному рівні, а також у сферу освіти, економіки, культури тощо. Проте процес впровадження української мови в усі сфери суспільного життя став дуже складним. В радянські часи – в період максимального розвитку українсько-російського білінгвізму – російська мова панувала в основних комунікативних сферах на рівні офіційного спілкування. Це не могло не вплинути на розвиток функціональних стилів української мови.

Мовна ситуація, що склалася в Україні в останні роки, досить парадоксальна, оскільки, згідно з Конституцією, державна мова одна, проте вільно функціонують дві з майже повною відсутністю в деяких регіонах мови-опонента. Об'єктивно Україна живе в умовах фактичного (не юридичного) білінгвізму. «Віртуально можна уявити собі, як крізь усю країну проходить невидимий кордон, який розділяє її на дві частини: східну, де панує використання російської мови (чимала частина східної частини пасивно володіє українською мовою), і західну, де в усіх сферах функціонує українська мова (більша частина населення західної частини повною мірою володіє російською мовою)» [2, с.62].

Масова двомовність України є наслідком тривалого процесу монокультурної асиміляції, тимчасовим перехідним етапом від української до російської одномовності. Здобуття державної незалежності призупинили цей рух, але ця непевна і хитка позиція залишається й досі, тоді як завдання збереження й зміцнення самостійності потребує рішучої зміни вектора двомовного розвитку [3, с.130].

Нині ситуація в українському суспільстві склалася таким чином, що комунікативна потужність української й російської мов, а також їхній

функціональний та соціальний статуси далеко не рівнозначні. Зокрема, у загальнодержавному вимірі серед української молоді лише у сфері навчання та офіційно-ділових ситуаціях українська мова є більш уживаною, у решті ж комунікативних ситуацій (у сферах розваг, міжособового спілкування, медіа-новин, літератури та музики) домінує російська. Фактично навіть у разі використання державної мови у сфері офіційного спілкування у свідомості мовця формується лише одна мова, лексична система якої вміщує в собі український і російський плани вираження. Прикладом такої мовної поведінки є використання російськомовними громадянами україномовної «паперової» термінології під час спілкування російською мовою. Мовний конформізм українців, їхня звичка підпорядковуватися диктатові російськомовних партнерів по комунікації стали масовим явищем, яке виразно виявляють соціологічні дослідження мовної поведінки молоді в ситуаціях неформального міського спілкування [4, с.11].

Доводиться констатувати, що в сучасній Україні складається ситуація, яка призводить до масового соціального конформізму, – більше половини населення країни змушене на соціальному рівні переходити до прихильності до російської мови. Адміністративно-директивна українізація вже призвела до розриву між буденним і соціальним рівнями спілкування. Найважчим наслідком цього розриву стає падіння суспільної моралі й утвердження принципу подвійної моралі: для мене – одне, для інших – друге [5, с.54].

Таким чином, проблема білінгвізму є складною і неоднозначною в Україні, а тому потребує подальшого дослідження у цьому напрямку з метою з'ясування шляхів і причин наявності білінгвізму, а також на основі цього розробки механізмів збалансування мовної ситуації у країні.

Література:

1. Павліченко Ю.В. Білінгвізм в Україні: причини й наслідки / Ю.В. Павліченко // Управління розвитком. – 2013. – № 15. – С. 36-38.
2. Савченко Л.В. Міжмовні комунікації: проблеми білінгвізму в Україні / Л.В. Савченко // Культура народів Причорномор'я. – 2003. – № 37. – С. 62-65.
3. Сименко Ю.О. Проблема двомовності в сучасній Україні в соціокультурному аспекті / Ю.О. Сименко // Управління розвитком. – 2014. – № 12. – С. 130-131.
4. Бурда Т.М. Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму (мовне середовище м. Києва) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Т.М. Бурда ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2002. – 22 с.
5. Позняк Д. Комунікативні сфери української та російської мов у

СЕКЦІЯ 5

СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ НАУКОВОГО, ОСВІТНЬОГО, КУЛЬТУРНОГО ТА МОВНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Бірюк В.І.
Донецький юридичний інститут МВС України

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Проблема креативності майбутнього юриста відноситься до недостатньо вивченої та дослідженої проблеми сьогодення у юридичній психології. Проте увага до вивчення креативності особистості не послаблювалась у психолого-педагогічній науці протягом усього періоду її розвитку. Зазначеній проблемі були присвячені дослідження видатних вітчизняних та зарубіжних психологів і педагогів, зокрема П. Блонського, Л. Виготського, В. Давидова, А. Занкова, Г. Костюка, Г. Люблінської, Н. Менчинської, М. Шардакова тощо.

Для реалізації завдання демократичної правової держави необхідним є формування професійного творчого ядра фахівців юридичної сфери, які могли б забезпечити дотримання превенції права. Юридична наука й юридична практика – це конкретна професійна діяльність з надання правових послуг громадянам, суспільству, державі.

Професійна діяльність юриста відноситься до суспільної системи «людина – право» та «людина – людина». Специфічний характер юридичної діяльності, людський фактор робить будь-яку пізнавальну ситуацію унікальною, що кожного разу потребує творчого вирішення. Творчість визначають в різних аспектах: і як продукт творчості – це те, що створене; і як процес творчості – як створено; і як процес підготовки до творчості – як розвивати творчість [1].

З погляду психології і педагогіки особливо цінним є сам процес творчої роботи, вивчення процесу підготовки до творчості, виявлення форм, методів і засобів розвитку творчості. Основні показники творчих здібностей: творча продуктивність; оригінальність; гнучкість думки; допитливість; фантазія, вигадка; висока вразливість; інтуїція [2].

Дослідники під креативністю розуміють здатність творити, здатність до творчих дій, що зумовлюють нове незвичне бачення проблеми чи ситуації.

Сучасний розвиток суспільства висуває запити до креативності та творчості фахівців юридичної діяльності. На нашу думку, професійна креативність юриста при вирішенні ситуацій правозастосовної діяльності може виявлятися на різних рівнях: для одного рівня характерним є використання наявних знань і розширення сфери їх застосування, а для іншого рівня – створення нового підходу.

Креативність юриста науковці визначають як взаємодію індивідуальних характеристик когнітивної сфери фахівця із автентичними особливостями певної ситуації правової дійсності, яка зумовлює установку до прояву творчої активності у відповідному виді юридичної діяльності. При цьому креативне мислення юриста має дві форми: конвергентне, що спрямоване на творчий вибір вже наявних способів розв'язання юридичного завдання, та дивергентне – зорієнтоване на пошук нових нестандартних шляхів вирішення мисленнєвих завдань. В особистісній сфері професійна креативність юриста проявляється як самореалізація на основі усвідомлення себе творчою індивідуальністю через визначення індивідуальних шляхів власного професійного зростання та побудови програми самовдосконалення. Активації креативного потенціалу юриста при розв'язанні пізнавальних завдань безпосередньо передують відповідна установка особистості, яка детермінує особливості перебігу всієї діяльності.

Проте, слід зазначити, що в сучасній системі української юридичної освіти акцент робиться не на розвиток творчого потенціалу правника, а на механічному закріпленні у його пам'яті сукупності правових норм та шаблонних процедур їхньої реалізації та фіксації.

Які умови для навчання необхідно створювати щоб розвивалися творчість і креативність майбутніх фахівців?

Для формування креативності майбутніх юристів необхідно проектувати й моделювати особистісно-орієнтоване середовище, яке передбачає:

- створення умов для творчості у процесі колективної та індивідуальної діяльності майбутніх юристів;
- використання нетрадиційних форм семінарських занять для активізації творчості й самостійності курсантів у процесі навчання;
- надання курсантам вільного вибору способів виконання навчальних завдань (при цьому зняття емоційної напруги у зв'язку зі страхом помилитися в своїх діях) тощо.

Чим багатшим та різноманітнішим є освітнє середовище, тим легше розкрити індивідуальні творчі можливості кожного курсанта, виявити інтереси, схильності курсантів та розвинути їх суб'єктивний досвід [3].

Крім цього, для розвитку креативних здібностей майбутніх юристів необхідно проводити різноманітні навчально-розвивальні тренінги, наприклад, «Тренінг формування креативного потенціалу юриста», який

дозволяє розвивати творчість та пізнавальні здібності. Навчально-розвивальний тренінг креативного потенціалу юриста – це метод ігрового моделювання психогенних ситуацій розв’язання пізнавальних завдань професійної діяльності з метою розвитку компетентності та творчих здібностей шляхом формування психологічних якостей і установок та розвитку відповідних знань, умінь та навичок. При цьому психологічне моделювання ситуацій юридичної діяльності – це матеріальна або уявна система відображення психологічних чинників цих ситуацій, яка відтворює їх істотні ознаки та властивості у процесі професійної підготовки і заміщує об’єкт-оригінал, що й дозволяє формувати професійно-значущі пізнавальні якості юриста.

Пізнавальний процес в юридичній діяльності – це мисленнєве оперування сукупністю фактів, з’ясування нових обставин для пізнання об’єктивної істини у справі. Водночас, людський фактор робить кожен пізнавальну ситуацію унікальною, що потребує творчого підходу до її розв’язання. Їхнє вирішення не може здійснюватись за допомогою сталої процедури, адже алгоритм вирішення такого завдання в юриста заздалегідь відсутній.

Таким чином, для розвитку професійної креативності майбутніх юристів необхідно впроваджувати систему цілеспрямованих психологічно-педагогічних заходів, які створять умови для розвитку особистісних рис юриста та задатків креативного потенціалу фахівця, а саме: високої самооцінки, відчуття обов’язку, підвищеної вмотивованості, активності, наполегливості, соціальної сміливості, критичності тощо.

Модель психологічної підготовки юриста повинна бути представлена загальною психологічною підготовкою (формування вмінь професійного мислення, озброєння його технологіями евристичного творчого розв’язання пізнавальних завдань); спеціальною психологічною підготовкою (формування і розвиток комплексу установок, які визначають готовність активувати креативний потенціал за будь-яких умов професійної діяльності).

Література:

1. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К., 1989. 608 с.
2. Кульчицька О.І. Складові біографії творця // Обдарована дитина. 1998. № 3. С. 27-32.
3. Смоктьій А.О., Мухіна Г.В. Формування курсанта як суб’єкта навчальної діяльності // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Донецьк, 2010. С. 54-65.

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Сучасна Україна докладає значних зусиль для входження в європейський і науковий простори. Освітня галузь потребує узгодження різних компонентів вітчизняної реформи із загальноприйнятими стандартами, що відповідають найкращим світовим зразкам.

28 вересня 2017 року набрав чинності ухвалений парламентом і підписаний президентом України новий базовий Закон «Про освіту». Варто зазначити, що чи не вперше у вітчизняній історії в розробленні й обговоренні проекту закону взяли участь не лише освітяни й представники органів влади, а й учні, батьки, незалежні експерти, роботодавці, міжнародні організації. У цьому контексті доречно буде згадати невдалу спробу інвестування у 2010 році Марком Цукербергом 100 млн. доларів у реорганізацію й реформування публічних шкіл Ньюарка (США). Упровадження змін не передбачало обговорення з місцевою адміністрацією, батьками учнів, тому план засновника Facebook провалився. Саме відсутність взаємодії з учасниками освітнього процесу, на думку іншого фінансового магната – Білла Гейтса, призвели до поразки. Усвідомлюючи необхідність змін у державних школах, засновник Microsoft оголосив про інвестування в них 1,7 млрд. доларів. Однак, на відміну від Марка Цукерберга, Білл Гейтс планує почати реформу освіти зі взаємодії з адміністрацією шкіл, батьками, учнями, таким чином визнаючи, що лише спільними зусиллями всіх учасників освітнього процесу можна творити майбутнє освіти [1]. Отже, залучення широкого кола осіб до обговорення положень українського Закону «Про освіту» є виправданим і прогресивним кроком.

У процесі розроблення концептуальних засад зазначеного закону бралися до уваги «Концепція розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років», підготовлена Стратегічною дорадчою групою «Освіта» в рамках спільного проекту Міжнародного фонду «Відродження» та Благодійного фонду «Інститут розвитку освіти», а також «Концепція середньої загальноосвітньої школи України» Національної академії педагогічних наук України, «Візія нової української школи», підготовлена активними представниками вчительської спільноти EdCamp Ukraine.

Після набрання чинності Закону «Про освіту» низка європейських країн-сусідів, зокрема Угорщина та Румунія, висловили незадоволення «мовною» статтею, яка передбачає, що школи національних меншин в Україні повинні будуть збільшити частку викладання предметів

державною, тобто українською, мовою. Така позиція зазначених країн безпідставна і має політичне забарвлення, адже новий Закон України «Про освіту» не суперечить європейським нормам, зокрема положенням Європейської хартії регіональних мов і мов національних меншин (European Charter for Regional or Minority Languages) та Рамковій конвенції про захист національних меншин (Framework Convention for the Protection of National Minorities), а окремі його положення відповідають практикам багатьох країн-членів ЄС.

Нові освітні стандарти ґрунтуються на «Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей ціложиттєвої освіти» (2006 р.), хоч і не обмежуються ними. Новий Закон «Про освіту» зорієнтовує на розвиток компетентнісного навчання: у ньому зазначено компетентності й наскрізні вміння, якими має володіти випускник школи. Потреба в наблизенні до практики змісту освіти та її методики зумовила виокремлення 10 ключових компетентностей:

- спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами;
- спілкування іноземними мовами;
- математична грамотність;
- компетентності в природничих науках і технологіях;
- інформаційно-цифрова компетентність;
- уміння навчатися впродовж життя;
- соціальні і громадянські компетентності;
- підприємливість;
- загальнокультурна грамотність;
- екологічна грамотність і здорове життя [2, с.13].

Зазначені компетентності діти поступово набуватимуть на різних етапах освіти під час вивчення різних предметів, проте всі компетентності мають спільні вміння, зокрема: читати й розуміти прочитане, усно й письмово висловлювати думку, логічно обґрунтовувати позицію, критично мислити, проявляти ініціативу, оцінювати ризики та приймати рішення, конструктивно керувати емоціями, співпрацювати в команді, застосовувати емоційний інтелект тощо.

Новий Закон «Про освіту» також уперше запроваджує на законодавчому рівні розмаїття форм здобуття освіти: передбачено дистанційну, мережеву, змішану форми здобуття освіти в інституціях; екстернатну й сімейну (домашню) форми індивідуальної освіти; педагогічний патронат з належним визнанням результатів такого навчання.

Пріоритетними в українській освіті стають педагогіка партнерства й дитиноцентризм. Місія педагога, школи і батьків – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти й можливості кожної дитини на засадах партнерства. Це можливо завдяки застосуванню таких засобів

персоналізації навчального досвіду, як робота за індивідуальними планами, окремими навчальними траєкторіями, у рамках індивідуальних дослідницьких проєктів тощо, які уже давно практично впроваджуються у багатьох зарубіжних освітніх системах. Нарешті метою шкільної освіти буде не накопичення учнями суми знань, а виявлення індивідуальних нахилів та здібностей кожної дитини задля подальшого цілеспрямованого розвитку й профорієнтації. Це передбачає тісну взаємодію як з батьками, так і з позашкільними навчальними закладами освіти.

В умовах європейського вектору освіти України та з метою практичної реалізації вищезазначеного в 2015 році було запущено 5-річну експериментальну програму «Тьюторська технологія як засіб реалізації принципу індивідуалізації в освіті», за якою працюють деякі школи та ВНЗ у Дніпропетровській, Київській, Тернопільській та Харківській областях. Сьогодні тьюторинг є ефективним методом роботи з дітьми та молоддю, який ґрунтується на найкращих світових досягненнях в галузі освіти. Тьюторинг зорієнтований на індивідуальні потреби й схильності дітей, дає можливість визначати та розвивати в них сильні сторони. Завдання тьютора полягає в побудові освітнього простору як простору прояву пізнавальних ініціатив та інтересів учнів. Активно пропагують тьюторство і діляться досвідом тьюторської діяльності вчителі й учні київської приватної школи «Афіни»: створено International Academy of Tutoring, відкрито набір у Школу тьюторів, проведено I Міжнародний Конгрес Тьюторингу (20 – 21 жовтня 2017 року).

Відповідає європейським стандартам перехід України від 11-річного до 12-річного 3-рівневого навчання в школі (початкова, базова середня, профільна середня школа), адже в усіх європейських країнах мінімальна тривалість здобуття повної загальної середньої освіти становить 12 – 14 років. Також уперше держава гарантує автономію закладів освіти (академічну, організаційну, кадрову, фінансову) й забезпечує принцип свободи вибору в освіті. Якщо батьки виявлять бажання віддати дитину в приватний заклад згідно з власними світоглядними та релігійними переконаннями, держава спрямує туди кошти, виділені на навчання цієї дитини.

Отже, модернізація й реформування освітнього простору України – тривалий процес, який уже почався. Освіта стає пріоритетним напрямом інвестування як у всьому світі, так і в нашій державі. Положення нового Закону «Про освіту» цілком задовольняють вимоги часу побудувати процес навчання за принципом пошуку відповідей на запитання «Чого я хочу в цьому житті?», «Що треба знати й уміти, аби досягти мети?», «Як цього навчитися?».

Література:

1. Гоголадзе О. Билл Гейтс інвестує 1,7 млрд в государственные школы / О. Гоголадзе. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL : <https://hightech.fm/2017/10/24/bill-gates-1-billion-public-schools>
2. Проект для обговорення. Нова школа. Простір освітніх можливостей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL : <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/08/17/mon.pdf>

Ілюхіна О.М.

Маріупольський державний університет

ЯВИЩА СИНОНІМІЇ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ЇЖІ ТА НАПОЇВ

Найпоширеніший погляд на сутність синонімів визнає синонімами близькі за значенням слова, які містять у своїй семантиці ті чи інші відмінності, слова, які відрізняються один від одного відтінками позначуваних понять, емоційно стилістичним забарвленням, сферою вживання або одночасно деякими ознаками.

Вивчення синонімії в лексико-семантичній сфері безпосередньо пов'язано з вирішенням таких проблем, як:

1. Проблема значення слова та вживання.
2. Проблема семантичної моно- та поліваріантності.
3. Проблема семантичного ряду.

За визначенням О.С. Ахманової, синонімами визначаються «ті члени тематичної групи, які:

а) належать до однієї і тієї ж частини мови;

б) настільки близькі за значенням, що їх правильне вживання в мові вимагає чіткого знання семантичних відтінків та стилістичних ознак, що розрізняють їх» [1, с.76].

Як відомо, слова не є замкненими мовними одиницями. Кожна лексична одиниця вступає в системі словникового складу в різноманітні зв'язки з іншими лексичними одиницями, які певним чином впливають на її семантику.

Не новим є положення про те, що семантична своєрідність слова найяскравіше розкривається саме при зіставленні з іншими словами, синонімічними з ними, де слово не ізольоване від інших лексичних одиниць. У мовознавстві давно підкреслювалась необхідність вивчати не кожне окремо узятє слово, а групи слів, семантично пов'язаних одне з одним.

Синонімію зазвичай розглядають як систему взаємовідносин слів на основі семантичної спільності, яка виявляється в мові впродовж тривалого періоду її історичного розвитку.

Якщо говорити про синонімію в кулінарній термінології, то слід згадати, що з погляду лінгвістики в термінології фіксують ті самі види системних зв'язків, що і в інших шарах лексики загальнонаціональної мови. Термінологія – це частина лексики загальнонаціональної мови, пов'язана з іншими мовними системами.

Так, у кулінарній термінології синонімія є досить розповсюдженим явищем. Наприклад, досить широкий синонімічний ряд у слова **ЇЖА**, і, жін. – те, що їдять і п'ють; харчі [2, т.4, с.59] (те, що їдять люди, тварини) – **ЗАЖИВОК** *заст.* (перев. те, що їдять люди) – **З'ЇЖА** *діал.* – **ЇДА** *розм.* – **ЇДЖЕННЯ** *діал.* – **ЇДЛЮ** *діал.* – **ЇСТВО** *заст.* – **ЇСТИВНЄ** – **ПОЖИВА** *розм.* – **ПОЖИВОК** *розм.* – **ПОЖИТОК** *діал.* – **ПОКО́РМ** *розм.* – **СПОЖИВА** *розм.* – **ПОТРА́ВА**, *рідше* – **СПОЖИ́ВОК**, *рідше* – **СПОЖИ́ТОК**, *рідше* – **СТРА́ВА** – **ТРА́ПЕ́ЗА** (у монастирі) [3].

Каша є стержневим словом у такому синонімічному ряді: **КА́ША**, і, ж. – страва з крупів, пшона, рису тощо, зварена на воді або молоці. [2, т.4, с.125] – **ГО́ЙДАНКА** *заст.* (з кукурудзяного борошна) – **КО́ЛИВО** *церк.* (поминальна страва з пшениці, рису тощо) – **КУЛІ́Ш** (рідка, перев. пшоняна страва) – **КУТЯ́** *етн.* (обрядова страва) – **ЛЕМІ́ШКА** (перев. з гречаного борошна) – **МАМАЛІ́ГА** – **ТОКА́Н** *діал.* [3].

Для **ПІДЛІ́ВА**, и, жін. – кул. Рідка приправа до страви; соус [2, т.6, с.449] словник синонімів подає такий синонімічний ряд: **ПІДЛÉ́ВА** *розм.* – **ПІДЛІ́ВКА** *розм.* – **ПО́ЛІВКА** *розм.* – **ПОТРА́ВКА** *діал.* – **СО́УС** [3].

Наведемо ще кілька синонімічних рядів до слів-назв українських страв:

КОМПО́Т (солодка рідка страва з фруктів та ягід) – **КУЛА́ГА** *діал.* (з ягід) – **УЗВА́Р** – **Ю́ШКА** (перев. із сушених фруктів та ягід) [3].

ЯЄ́ЧНЯ (страва зі смажених яєць) – **ПРЯЖЕ́НЯ** *діал.* (з борошном і молоком) – **СМАЖЕ́НИЦЯ**, **СМАЖЕ́НЯ** [3].

Ю́ШКА (рідка страва, перев. м'ясний, рибний або грибний відвар з овочами, крупами тощо) – **ЗУ́ПА** *розм.* – **КАНДЬО́Р** *розм.* – **КУЛІ́Ш** (густа з пшона) – **ПІДЧАС** (із буряків, бурячиння) – **ПОЛІ́ВКА** *діал.* – **СУП** – **ЩЕ́РБА** *заст.* (рідка) – **ЮХА́** [**УХА**] *діал.* (з риби) [3].

Досліджувана тематична група лексики є багатою і своєрідною, що пояснюється багатогатим нашаруванням термінології. У повсякденному житті людини важливу роль відіграє харчування, тому дослідження явища синонімії в назвах їжі й напоїв має суттєве значення не тільки для мовознавчої науки, але й етнографії, історії й культури населення взагалі.

Література:

1. Словник лінгвістичних термінів / О.С. Ахманова – М.: Радянська енциклопедія, 1966 (2-е вид. – 1968; 3-е вид. – 2004).
2. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970 – 1980.

3. Офіційний сайт української мови: словник синонімів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukrainskamova.com/>

Кізь В.О.

Кізь Л.В.

*Полтавський коледж нафти і газу
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка*

ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СТУДЕНТІВ НАФТОГАЗОВОГО ПРОФІЛЮ

В умовах політичних трансформацій у країні, економічних перетворень, змін у повсякденному житті суспільства, геополітичному просторі спостерігається криза ідентичності українського суспільства, незадоволення духовними та соціальними потребами. Тому саме сьогодні, як ніколи, патріотичне виховання студентської молоді має стояти на першому місці у кожному виші. Адже висока патріотична самосвідомість та міцна громадянська позиція кожної молодої людини, консолідація навколо ідеї незалежності здатні реалізувати усі поставлені завдання щодо соборності України та її входження до європейського співтовариства [4].

Актуальність виховання студентської молоді зумовлена тим, що воно спрямовано на вироблення необхідних компетентностей, які стосуються фізичного, емоційного, соціального, міжкультурного розвитку та підготовки до життя і професійної діяльності. Йдеться також про формування рис характеру, обов'язкових у суспільстві всім людям і, зокрема, молодим як виконавцям певних соціальних ролей. Саме поняття «виховання» в європейській педагогіці означає сукупність виховних дій, що спрямовують як соціалізацію людини в цілому, так і окремі складові цього процесу. Концепція національного виховання студентської молоді України включає такі напрямки: національно-патріотичне виховання, інтелектуально-духовне виховання, громадянсько-правове виховання, моральне виховання, екологічне виховання, естетичне виховання, трудове виховання та фізичне виховання. Компетентнісний підхід до їх організації має бути спрямований якраз на формування ідентичності студентської молоді [2].

Домінантою щодо патріотичного виховання молоді є формування у особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції. У сучасному суспільстві поширений погляд на виховання як процес подолання негативних тенденцій у розвитку особистості й сприйняття вихованця лише як об'єкта виховних впливів [3].

Фахова підготовка студентської молоді, зокрема нафтогазового профілю, є невід'ємною складовою освітнього процесу. Отже, для України стала викликом необхідність утвердження нової ціннісної основи, що передбачає зрушення у свідомості молодого покоління за такими основними параметрами як набуття якісно нової історичної самосвідомості, яка підноситься до рівня національної мети, налаштування на співпрацю людей у різних сферах діяльності, формування громадсько-політичної активності, спрямованої на конструктивні суспільно значущі перетворення, подолання кризи ідентичності, вміння жити в умовах багатонаціональних культур та шанобливо ставитися до них. Українська молодь у нинішніх умовах починає шукати шляхи до демократичної самоорганізації на принципово новій етнонаціональній основі.

Цим зрушенням у свідомості молодого покоління покликани сприяти дисципліни за професійним спрямуванням (наприклад, «Вступ до спеціальності»), які є важливою складовою навчального процесу кожного українського вишу. Зважаючи на те, що патріотизм є частиною гуманітарної освіти, він завжди посідав важливе місце в системі цінностей української держави. Ми ж акцентуємо увагу на ролі патріотизму в системі цінностей студентської молоді, зокрема, студентів Полтавського коледжу нафти і газу ПолтНТУ.

Ключовою метою виховання студентської молоді ідентичність виступає, перш за все, в силу таких своїх компонентів як:

- 1) когнітивний (наявність відповідних знань, самоусвідомлення своєї особистості, належність до певної соціальної групи тощо);
- 2) ціннісний (сформованість певних цінностей, позитивне, негативне або амбівалентне ставлення до системи цінностей);
- 3) мотиваційний (сформованість потреб, інтересів та мотивів, спрямованих на всебічний розвиток особистості);
- 4) емоційний (прийняття або неприйняття своєї належності до певної соціальної групи, а також самооцінка);
- 5) діяльнісний (участь в соціальній діяльності, що має особистісне і суспільне значення) [1].

Отже, соціальна ідентичність студентської молоді є метою громадянського виховання, формування почуття належності до спільноти громадян своєї країни, що дозволяє діяти колективно в інтересах держави. В результаті комунікації та взаємодії студентської молоді виникає групова ідентичність як ототожнення себе з групою, усвідомлення внутрішньої солідарності з ідеалами певної соціальної спільноти, відчуття значення власної ідентичності для інших членів студентського колективу. Значимою для молоді людини є вікова ідентичність, оскільки йдеться не тільки про певні особливості віку людини, а й про набір нормативно-рольових характеристик. В студентські роки активно формується

професійна ідентичність як процес самоототожнення з іншими представниками професійного середовища, а також механізм входження в професійну діяльність.

Література:

1. Енциклопедія освіти / головний ред. В.Г. Кремень // Акад. пед. наук України. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді : Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua>
3. Мартинюк І. Національне виховання як основа розвитку активної особистості / І. Мартинюк // Урок української. – 2001. – № 7. – С. 29-33.
4. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах : Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua>

Кучерявий А.О.

Військовий інститут

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Питання створення нової моделі системи підготовки військовиків з урахуванням новітніх досягнень військових наук, а також евро- та північно-атлантичних інтеграційних процесів України є предметом вивчення різних фахівців у галузях військової теорії та практики, педагогіки, соціології, історії, політології, військової психології, професіографії, психографії тощо. На замовлення Департаменту військової освіти, науки, соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України, який опікується вищими військовими навчальними закладами (далі – ВВНЗ), проведено кілька відповідних досліджень відомчими науково-дослідними установами, зокрема центром воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. Проте, не зважаючи на ці дослідження, чинні нормативні документи в галузі військової освіти не деталізують жодних реформ, хоча й їх декларують, а сама підготовка

майбутніх офіцерів не задовольняє, з одного боку, потреб замовників, оскільки ґрунтується на застарілих уявленнях щодо відповідних стандартів без урахування досвіду ведення гібридної війни та без урахування стандартів підготовки в країнах-членах НАТО. А з іншого боку, не задовольняє самі ВВНЗ, які через ті ж причини не в змозі в широкому сенсі виконати соціальне призначення щодо випуску саме сучасних офіцерів для української армії.

На нашу думку, причина відсутності реформ полягає в тому, що в середовищі зазначених фахівців сьогодні існують протилежні думки стосовно цілей і змісту підготовки військовослужбовця, а відтак і моделювання відповідної системи підготовки. Розглянемо деякі аспекти дискусії, що триває.

Перший аспект стосується достатності освітньо-кваліфікаційного рівня випускника ВВНЗ. Певна частина фахівців у галузі військової освіти вважає, що потреби Збройних сил України в кадрах будуть задоволені, якщо вони комплектуватимуться переважно з бакалаврів. Зауважимо, що це стосується й представників суто військових професій (артилеристи, льотчики, танкісти тощо), і тих професій, що мають цивільну основу, але військову спеціалізацію: військові психологи, політологи, юристи, фінансисти, геодезисти тощо. Така думка ґрунтується на тому, що держава зможе заощадити значні гроші, відмовившись від підготовки військових магістрів, при цьому рівень кваліфікації офіцерів залишиться достатнім для виконання своїх обов'язків, як це має місце в багатьох країнах світу. Їм суперечать ті фахівці, які вважають відмову від магістерської підготовки шляхом до втрати конкурентоспроможності ВВНЗ на внутрішньому ринку України щодо надання освітніх послуг, адже людина, позбавлена можливості стати магістром за державний кошт, обиратиме для навчання вищий навчальний заклад іншої відомчої приналежності.

Другий аспект зумовлюється балансом класичної та профільної освіти. Відомо, що переважна більшість ВВНЗ є вузькопрофільними та підпорядковується командуванням військ (сил) Генерального штабу Збройних сил України (наприклад, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, розташована у м. Львів, підпорядковується командуванню Сухопутних військ Збройних сил України). Проте є ВВНЗ, які підпорядковуються Міністерству оборони України: Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського та Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка. В першому з них проходять підготовку офіцери найвищого рангу, які здобувають оперативнотактичний та оперативнотактичний рівні підготовки, а в другому навчаються курсанти. І саме вони, на відміну від курсантів інших ВВНЗ, здобувають освіту, яка є класичною, адже нормативну складову освітньої

програми викладають саме науково-педагогічні працівники філософського, психологічного, юридичного та інших факультетів й інститутів провідного університету України. Тобто в середині системи національної вищої військової освіти закладені різні підходи до підготовки офіцера. Відповідно існують і різні думки щодо доцільності визначення вектору моделювання військового фахівця – чи в бік більшої спеціалізації, чи в бік набуття більш класичної освіти. Перший підхід зумовлений необхідністю набуття випускниками ВВНЗ готовності до виконання функціональних обов'язків на посадах призначення, а другий ґрунтується на потребах майбутніх офіцерів у всебічному розвитку, набуття ними здатності до самореалізації на різних посадах в умовах різноманітної побудови траєкторії власної кар'єри тощо.

Третій аспект стосується траєкторії здобуття вищої військової освіти. В світі, як відомо, існують різні системи підготовки військовослужбовців. У низці країн, зокрема у США та Великобританії, така підготовка здійснюється як у спеціалізованих військових навчальних закладах, так і у цивільних з наступним навчанням на нетривалих курсах військової підготовки. Друга ситуація вигідна військовому відомству тим, що значно заощаджує кошти на підготовку військовиків. Така система підготовки має прибічників і в Україні. Їхні опоненти наполягають на тому, що у випадку переважної підготовки фахівців у цивільних вишах буде втрачено матеріальну базу ВВНЗ, велика кількість спеціалістів з числа викладачів піде з військового відомства, зруйнується система військового виховання офіцерів, та і взагалі через відсутність відповідного освітнього середовища значно знизиться якість підготовки військових фахівців.

Вважаємо аргументи кожної зі сторін щодо наведених дискусій такими, що мають сенс. Їх врахувати може така модель системи військової освіти, яка є гнучкою через адаптивність до потреб замовників, майбутніх офіцерів та українського суспільства. На нашу думку, необхідну гнучкість набуде система освіти, в якій закладені механізми конкуренції між різними формами підготовки, навчальними закладами тощо. Отже, вважаємо доцільним, що повинні існувати ВВНЗ з вузькопрофільним та класичним підходом до освітньої діяльності. Більш того, в межах одного ВВНЗ можуть співіснувати факультети (інститути), які реалізують різні підходи. Так само доцільною є й конкуренція між підготовкою військовиків у відомчих та цивільних навчальних закладах – замовник сам обере кращих кандидатів на офіцерські посади. Допустима конкуренція й у питанні підготовки фахівців певного освітньо-кваліфікаційного рівня, але тепер вже між курсантами: за нашим переконанням, стати магістрами мають не всі бакалаври, а лише 10% кращих з них за рейтингом, який складається протягом років навчання на бакалавраті.

Отже, провідною рисою майбутньої моделі системи підготовки військових фахівців є наявність механізмів конкуренції між її окремими підсистемами та суб'єктами.

*Малюгіна Н.В.
Донецький юридичний інститут МВС України*

БІБЛІОТЕКА ДОНЕЦЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ІНСТИТУТУ МВС УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

*Інститут – це зібрання розумних людей навколо гарної бібліотеки
Томас Карлейль*

Для бібліотечного співтовариства нині доленосно важливо зорієнтуватися в перспективі – заново знайти своє незамінне місце в суспільстві, культурі, інтелектуальному житті особи. Знайти заново, бо стрімко змінюється все, на основі чого будувалася бібліотечна діяльність: накопичення, опрацювання, зберігання та поширення інформації. Сьогодні змінюється і сам споживач інформації. Утверджується новий тип грамотності, новий тип освіченої людини. А бібліотека, як суспільно важливий інститут, завжди працювала на розвиток грамотності та освіченості.

Історично склалася нерозривна пара «бібліотекар – читач». На осмисленні роботи з друкованим інформаційним ресурсом (говорячи професійною термінологією – «первинним документом») та з фізично присутнім у бібліотеці читачем і виросла вся донинішня теоретична і практична бібліотечна діяльність.

Взагалі, всі, хто шукають знання, інформацію, рано чи пізно, частіше чи рідше, але обов'язково згадують бібліотеку як центр інформаційних ресурсів. Людина настільки пов'язана з бібліотекою, наскільки остання може відповісти на запити, задовольнити потреби і вподобання.

Традиційний образ відвідувача бібліотеки як простого читача давно не відповідає дійсності. Сучасний відвідувач бібліотеки поєднує в собі цілий букет іпостасей: читач, шукач, користувач, споживач, аналітик, експерт інформації, співконсультант, співтворець, співучасник інформаційного обміну.

У добу стрімкого розвитку новітніх технологій не залишається незмінною структура бібліотечної діяльності. Тобто завдання сьогодення – поєднати віртуальний світ і бібліотеку. Шукач інформації може надовго потонути в безодні Інтернету і нічого не знайти. Кожен хотів би мати якісь орієнтири, де, що і як шукати, щоб здобути справжнє наукове знання чи достовірні дані. Знову ж таки сама природа бібліотеки як

багатовікового накопичувача і систематизатора знання висуває її в число першорядних інформаційних експертів.

Сучасна молодь – розвинута й нестандартна. Це покоління вільних людей, які можуть робити все, що їм до вподоби. Бібліотекарі повинні приділяти особливу увагу цій категорії користувачів, щоб у стінах книгозбірень їм було цікаво і комфортно. «Бібліотека для молоді, молодь для бібліотеки» – таким має бути гасло сучасного освітнього, виховного та культурного осередку.

Бібліотека навчального закладу спрямована, перш за все, на задоволення потреб тих, хто прагне здобути якісну вищу освіту. Щоб у студентів розвивати жагу до знань, щоб у них було бажання звертатися до бібліотеки, треба належним чином ставитися до якісного комплектування її фонду сучасною актуальною літературою.

Історичний розвиток бібліотеки Донецького юридичного інституту МВС України розпочинається зі створення Донецької (Сталінської) спеціальної школи міліції. Ріс і розвивався навчальний заклад, разом з ним росла й розвивалася загальна бібліотека. На початок 2014 року книжкова скарбниця нараховувала понад 160 тисяч примірників різних видів документів. У роботу бібліотеки активно впроваджувалася комп'ютеризація бібліотечних процесів. Велику увагу фахівці бібліотеки приділяли створенню фонду електронних видань. У колекції бібліотеки з'явилися мультимедійні видання і повнотекстові електронні ресурси. Попитом у читачів користувалися журнали на електронних носіях. Електронний каталог – перший результат діяльності бібліотеки зі створення електронних ресурсів. З 2011 року розпочалося електронне обслуговування користувачів на абонементі.

Буремні події на Сході нашої держави змусили керівництво інституту приймати дуже важливі рішення щодо збереження «дієздатності» вишу. Була втрачена вся матеріально-технічна база, в тому числі і весь потужний бібліотечний фонд, який був гордістю навчального закладу.

Найголовніше, що вдалося зберегти, – це колектив, дружня команда, яка прикладає максимум зусиль для забезпечення освітньої та наукової діяльності інституту.

На сьогодні фонд загальної бібліотеки становить 51500 примірників різних галузей знань. Тільки завдяки дружній підтримці та дієвій допомозі небайдужих до долі вишу-переселенця.

Першим руку допомоги у формуванні книжкового фонду простягло Міністерство внутрішніх справ України, що стало прикладом для відомчих навчальних закладів. Не залишаються осторонь вищі навчальні заклади України, які мають у своїй структурі інститути та факультети юридичного спрямування. Проте, не лише юридичною літературою формується фонд. Багатий соціально-гуманітарний блок повністю

відповідає читацьким запитам та забезпечує навчальні дисципліни, передбачені навчальними програмами.

З кожним днем шириться коло друзів, які знову і знову передають до бібліотеки літературу. До наших добродіїв приєднуються державні установи, благодійні фонди, колективи обласних наукових бібліотек.

До шляхетної справи долучаються провідні науковці України, які з власних бібліотек передають свої наукові доробки для користування читачам бібліотеки інституту, який вибором право на гідне місце в когорті вищих навчальних закладів нашої держави, знаходячи можливість вирішувати найскладніші питання.

Мамонова О.І.
Донецький юридичний інститут МВС України

ЗНАЧЕННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ КУРСІВ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ПРОФЕСІЙНИХ КАДРІВ

Процес пізнання людиною себе і світу, її гармонійну адаптацію в соціумі та успішну самореалізацію в різноманітних соціальних сферах, ефективну міжособистісну комунікацію і взагалі розвиток і збереження духовної й матеріальної культури людства неможливо уявити без опори на мову.

У зв'язку з цим фундаментальне й стратегічне значення отримує проблема формування мовної особистості – суб'єкта, який володіє «сукупністю здібностей і якостей, що дозволяють йому здійснювати суцільно людську діяльність – говорити, спілкуватися, створювати усні й письмові мовні твори, відповідні цілям і умовам комунікації, отримувати інформацію з текстів, сприймати мову» [6, с.11]. Важливим чинником інтенсифікації цього процесу є мовна освіта.

Згідно зі стратегією розвитку мовної освіти в Україні, зміст якої визначено у Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті, система неперервної мовної освіти має забезпечити «обов'язкове опанування громадянами України державною мовою, можливість знати рідну (національну) й вивчати іноземні мови. Освіта сприяє формуванню високої мовної культури та мовної компетентності громадян, поваги до державної мови та мов національних меншин України, толерантного ставлення до носіїв різних мов і культур» [4].

Відповідно до Концепції мовної освіти в Україні (2011 р.) мета вивчення мов полягає у становленні духовно багатої особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися виражальними засобами мови, її типами, стилями, жанрами, формами в усіх видах мовленнєвої діяльності, орієнтується в

постійно зростаючому інформаційному потоці, уміє самостійно навчатися і самовдосконалюватися [2].

Зміст навчання мов структурується за чотирма наскрізними змістовими лініями: мовленнєвою, яка визначає зміст роботи над формуванням комунікативної компетентності, що «передбачає гармонійний розвиток умінь в основних видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, читанні, говорінні, письмі)»; мовною, яка «містить основні мовні одиниці, поняття, факти, закономірності, що забезпечує обсяг знань, оптимальний для формування мовленнєвих умінь і навичок учнів/студентів»; соціокультурною, яка «є інтегративною, передбачає зв'язок навчання мови й мовлення з формуванням соціокультурної компетенції, що забезпечує єдність змісту і форми спілкування, визначає сферу відношень, орієнтовну тематику текстів, теми висловлювань, вимоги до відповідних умінь і навичок»; діяльнісною (стратегічною), яка «спрямована на забезпечення систематичного розвитку мисленнєвих здібностей учнів/студентів у процесі навчання мови, на оволодіння базовими мисленнєвими прийомами і методами – порівнянням, узагальненням, моделюванням, а також на усвідомлення учнями/студентами структури своєї пізнавальної діяльності від постановки мети до одержання результатів, вироблення стратегії індивідуального стилю діяльності, формування в учнів/студентів здатності самостійно здобувати знання, уміння фіксувати й оцінювати сприйняту інформацію, працювати колективно в умовах вибору, пошуку, дослідження тощо» [2]. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти також визначає наскрізними змістовими лініями мовної підготовки мовленнєву, мовну, соціокультурну і діяльнісну, які відповідно сприяють формуванню мовленнєвої, мовної, соціокультурної та діяльнісної компетентностей [1].

В останні роки суттєвими досягненнями вітчизняних науковців є розробка проблем формування та реалізації державної мовної політики в галузі освіти України (І. Лопушинський, Л. Масенко), мовної підготовки студентів вищих навчальних закладів (В. Вертегел, Т. Ганніченко, Ю. Гапон, Р. Гришкова, В. Пасинок, Т. Симоненко, Е. Ханіна), формування мовної особистості на уроках української мови в загальноосвітній школі (В. Бадер, О. Горошкіна, С. Караман, Л. Мацько, Е. Палихата, М. Пентилок, К. Плиско), методики навчання дітей дошкільного віку рідної мови, розвитку їх мовленнєвих здібностей (Д. Алинкіна, А. Богуш, Н. Гавриш).

В умовах глобалізації суспільства, розширення міжнаціональних професійних відносин особливої актуальності набуває проблема підготовки фахівців, які вільно володіють поряд з рідною мовою й іноземними мовами.

Результати аналізу фахової літератури свідчать, що спеціаліста сьогоденні розуміють не тільки як професіонала з певного фаху у вузькому смислі, але й обов'язково як висококультурну особистість, яка має не тільки різного роду специфічні професійні вміння й навички, але й знає державну та хоча б одну іноземну мову, виявляє готовність до професійної комунікації. Отже, грамотна мова фахівця – це свідчення його професійного потенціалу, змістові рамки якого визначають також рівень загальнокультурного розвитку особистості.

З огляду на це особливого значення в системі підготовки професійних кадрів набувають філологічні курси, зокрема курси навчання української та іноземної мов, які сприяють розв'язанню важливих завдань фахової підготовки: розвитку навичок професійної комунікації майбутніх фахівців, та формуванню в них мовної компетентності для міжособистісного та професійного спілкування з різними суб'єктами.

Повноцінне спілкування в певному професійному середовищі забезпечує професійна мова як засіб збереження й передачі фахової інформації, активізації колективного й індивідуального потенціалу суб'єктів професійної взаємодії тощо. Як стверджують науковці, досконале знання мови фаху – запорука вільного самовираження у професії.

Досліджуючи особливості мови в сучасних суспільних структурах В. Коровушкін визначає професійну підмову як автономну екзистенціальну форму національної мови, яка історично склалася, є відносно стійкою для певного періоду, «має свою систему взаємодіючих соціолінгвістичних норм першого і другого рівнів, сукупність деяких фонетичних, граматичних і, переважно, специфічних лексичних засобів загальнонародної мови, обслуговуючих мовне спілкування певного соціуму, що характеризується єдністю професійно-корпоративної діяльності своїх індивідів і відповідною системою соціальних понять» [3, с.12]. За словами Я. Проскуріної, мова спеціальності – це система наукової мови, яка включає сукупність граматичних форм і структур, загальнопрофесійний вокабуляр, об'єднаний «смысловими блоками», а також терміносистеми, що відповідають предметно-професійному полю [5, с.213].

Згідно з уявленнями Л. Шутак та І. Собко, знання професійної мови передбачає вільне використання необхідних слів і виразів у конкретній ситуації, влучний добір і вільне володіння лексикою свого фаху, недопускання стильового й стилістичного дисонансу, вільне вираження своєї думки тощо [9, с.178]. З праці Т. Чмут слідує, що досконале знання мови, вільне володіння нею – це використання мовних засобів залежно від сфери, мети й ситуації спілкування, це належна мовна культура, у тому числі культура професійної мови, яка забезпечує мовленнєву компетенцію особистості в її професійній діяльності [8].

У зв'язку з вищезазначеним особливий акцент фахівці роблять на тому, що навчання державної та іноземних мов під час фахової підготовки повинні мати професійне спрямування. Проблеми професійно спрямованої мовної підготовки студентів немовних спеціальностей є предметом уваги Л. Богатікової, С. Векшина, Т. Ганніченко, І. Герасимова, Т. Гороховської, О. Григоренко, Р. Гришкової, Т. Гриценко, О. Зеленської, Т. Камаєвої, Т. Кучми, Л. Котлярової, Т. Лесохіної, Є. Луцевої, О. Малиновської, Ю. Маслової, О. Мирошникової, М. Озерової, Т. Салтикової, А. Токарської та ін.

Під професійно-орієнтованим навчанням мов науковці розуміють навчання, яке враховує потреби студентів у вивченні мови та особливості майбутньої професії або спеціальності, які у свою чергу вимагають її вивчення [5].

Вивчення професійної термінології, особливостей фахового мовлення є невід'ємним від опанування своєю професією, тому особливу увагу під час мовної підготовки за професійним спрямуванням фахівці рекомендують зосереджувати на оволодінні відповідними даному фаху терміносистемами сучасної української мови, професійною фразеологією, науково-виробничими жанрами й текстами, на шліфуванні культури спілкування, культивуванні доброго мовного смаку, труднощах у використанні фахових стереотипів мовлення, правилах оформлення фахової документації тощо [9, с.177-178].

Фахівці з проблем мовної освіти підкреслюють необхідність комунікативної спрямованості навчання мов (Т. Ганніченко, О. Горошкіна, О. Іскандарова, В. Костомаров, Г. Лещенко, О. Малиновська, С. Масон, Л. Мацько, Є. Пассов, М. Пентиліук, В. Селезньова, В. Скалкін, О. Хорошковська й ін.). Так, О. Хорошковська основною метою навчання української та інших мов як навчальних предметів називає формування комунікативної компетентності особистості [7, с.44]. Відповідно до цього головними завданнями навчання мов визначено такі: створення позитивної мотивації до їх засвоєння; формування вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності; засвоєння знань про найважливіші мовні одиниці, необхідні й достатні для формування комунікативного орієнтованого мовлення; залучення до національної культури народу, мова якого викладається як окремий предмет; інтелектуальний, моральний, соціокультурний та естетичний розвиток особистості [7].

Метою професійно спрямованої мовної підготовки фахівців немовних спеціальностей у вищих навчальних закладах вважаємо формування їх професійної мовнокомунікативної компетентності.

Література:

1. Державні стандарти // Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/derj-stand.html>

2. Концепція мовної освіти в Україні // Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-116816.html>
3. Коровушкин В.П. Контрастная социолектология как автономная лингвистическая дисциплина // Язык в современных общественных структурах: (социальные варианты языка – IV) : Материалы международной научной конференции (Н. Новгород, 21 – 22 апреля 2005 года). С.7-13.
4. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті // Освіта України. 2002. № 6. С. 3-9.
5. Проскуріна Я.І. Професійно-орієнтована мовна підготовка іноземних студентів на підготовчих факультетах // Педагогічний альманах. 2012. Вип. 14. С. 213-219.
6. Соколова В.В. Культура речи и культура общения. М., 1996. 192 с.
7. Хорошковська О. Про підходи до визначення змісту мовної освіти у проекті нової редакції державного стандарту // Українська мова і література в школі. 2011. № 1. С. 41-44.
8. Чмут Т.К. Культура спілкування. Хмельницький, 1999. 358 с.
9. Шутак Л.Б. Досконале знання мови фаху – запорука вільного самовираження у професії // Буковинський медичний вісник. 2010. Т. 14, № 4 (56). С. 177-178.

Мухіна Г.В.

Донецький юридичний інститут МВС України

РОЗВИТОК КОМУНІКАЦІЙНОГО ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО СЕРЕДОВИЩА У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ МВС

В умовах динамічного розвитку суспільства сучасна вища освіта з кожним днем вимагає все більш активного використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітній діяльності навчальних закладів. Використання таких технологій призводить до досягнення якісно нових освітніх результатів та підвищує ефективність освітньої діяльності ВНЗ. Відбувається зміна принципів, концепцій, ідей і цілей освіти. Основним критерієм ефективності використання комунікаційних технологій у вищому навчальному закладі є проєктування й моделювання (адекватного можливостям курсантів) ефективного освітнього середовища навчально-дослідницької діяльності курсантів, яке буде стимулювати подальший розвиток мотивації досягнення, пізнавальної активності, самостійності та суб'єктності курсантів загалом.

Великий загал педагогів та психологів розглядають освітнє середовище як сукупність взаємопов'язаних, взаємозбагачувальних та доповнюючи один одного факторів, які суттєво впливають на характер і

направленість освітнього процесу у вищому навчальному закладі. До таких факторів відносять як матеріально-технічні (навчальні приміщення, технічні, інформаційні засоби навчання тощо) та соціально-побутові (умови проживання, медичного обслуговування, харчування тощо), так і педагогічні та психологічні фактори (організація освітнього процесу, психологічний клімат тощо). При цьому дослідники особливу увагу приділяють саме аналізу педагогічних і психологічних факторів освітнього середовища, які, на нашу думку, безпосередньо виявляються у формах і методах організації освітнього процесу у вищих навчальних закладах.

Аналіз наукових доробок свідчить про те, що в педагогіці вищої школи сформовані певні вимоги до організації освітнього процесу. Проте, ми згодні з думкою А. Кузьмінського, що в «дидактиці вищої школи тривалий час спостерігався консерватизм у вдосконаленні організаційних форм навчальної діяльності, зашкарублість теоретико-методологічних засад щодо аналізу різних форм навчальних занять» [1].

На нашу думку, саме від особливостей організації процесу навчання, форм і методів передачі викладачем змісту навчального матеріалу, від специфіки психолого-педагогічної організації процесу засвоєння курсантами знань на заняттях, від їх особистісного ставлення до тих, хто навчається, залежить характер і направленість освітнього середовища (**особистісно-орієнтованого або авторитарного**).

Вітчизняні та зарубіжні педагоги і психологи, що досліджують феномен особистісно-орієнтованого освітнього процесу, звертають увагу на те, що кожна особистість для свого розвитку та самореалізації потребує комунікаційного особистісно-орієнтованого середовища. Дослідники ставлять акцент на необхідності зміни акцентів у діяльності викладача, а саме на зміщенні акцентів з організації активної взаємодії з тими, хто навчається, у сферу формування навчального середовища, яке сприятиме самоосвіті та саморозвитку тих, хто навчається. При цьому принципово важливим, на нашу думку, є те, щоб курсанти самі включалися до вирішення проблем, які пов'язані з організацією педагогічного процесу, побудовою власної навчальної траєкторії. А педагог повинен виробити систему дій щодо перетворення освітнього середовища на засоби діагностики, проектування і продукування особистісного росту та суб'єктності курсантів. Тобто створити на навчальних заняттях (перш за все, семінарських) комунікаційне особистісно-орієнтоване середовище.

Отже, особистісно-орієнтоване середовище – це сукупність умов, які впливають на розвиток мотиваційно-потребнісної, емоційної сфери та інтересів особистості, дозволяють оптимізувати процес взаємодії і взаємовпливу в системі «курсант-середовище», сприяють її суб'єктному самовизначенню й самореалізації. Проектування й моделювання

особистісно-орієнтованого середовища на семінарському занятті, має відбуватися за такими ознаками, як:

- емоційно-психологічний клімат;
- сприятливий режим, ритм і темп навчання;
- розвиток пізнавальних можливостей;
- стимулювання різних видів навчальної активності, самостійності й творчості у процесі навчання;
- задоволеність освітнім середовищем і якістю навчання.

Подана характеристика особистісно-орієнтованого середовища може бути орієнтиром у моделюванні особистісно-орієнтованого середовища, як взагалі для організації освітнього процесу у вищому юридичному навчальному закладі, так і для окремого семінарського заняття, що дозволяє вирішити головні завдання особистісно-орієнтованого навчання курсантів.

При цьому для створення на семінарському занятті особистісно-орієнтованого середовища викладачеві слід звертати увагу на: створення умов для творчості у процесі колективної та індивідуальної діяльності курсантів; використання нетрадиційних форм семінарських занять для активізації творчості й самостійності курсантів у процесі навчання; надання курсантам вільного вибору способів виконання навчальних завдань (при цьому зняття емоційної напруги у зв'язку зі страхом помилитися в своїх діях); використання навчального матеріалу різного за змістом, видами та формами тощо.

Процес засвоєння знань організовується завдяки різноманітним педагогічним методам пошукової мисленнєвої діяльності як продуктивний творчий процес та за допомогою методів, що дістали назву «інтерактивних». Інтерактивні методи навчання розуміють як такі, що мобілізують у процесі навчання не пам'ять, а мислення, допомагають відійти від стереотипів, що склалися, й шукати самостійних оригінальних варіантів відповідей та шляхів розв'язання навчальних завдань, впроваджують елементи імітаційного моделювання, пошуки порівняння різних чинників, позицій, висновків [2].

Слід також зазначити, що для створення комунікаційного особистісно-орієнтованого середовища на семінарських заняттях необхідна не тільки позитивна мотивація всіх учасників освітнього процесу, але й застосування нових сучасних Web-технологій. Використання Web-технологій безперечно позитивно впливає як на сам процес (формування освітнього середовища), так і на його результат (навчально-дослідницька діяльність курсанта у цьому середовищі).

Вимоги суспільства, до якості надання освітніх послуг, постійно змінюються, і сучасна вища школа, в першу чергу, повинна реагувати на ці зміни. Освітнє середовище вищого навчального закладу повинне формувати вміння вирішити нестандартну проблему, вдало

використовувати сучасні засоби Інтернет-комунікації. Тому сформувати ефективне інформаційно-освітнє навчальне середовище без використання сучасних Web-додатків сьогодні просто неможливо.

Новим еволюційним етапом розвитку сучасних Інтернет-технологій стала технологія хмарних обчислень (**Cloud computing**). Технологію хмарних обчислень фахівці визначають як динамічно Інтернет-технологію з можливістю вільного доступу до інформаційних обчислювальних ресурсів у вигляді сервісів, що надаються за допомогою мережі [3].

Cloud computing – це технологія, яка надає користувачам мережі Інтернет можливість доступу до комп'ютерних ресурсів віддаленого Web-сервера та використання програмного забезпечення як онлайн-сервіса. Світовий досвід впровадження та використання хмарних технологій свідчить про його перспективність використання і у вітчизняній системі освіти. Впровадження технології хмарних обчислень у освітній процес вищого навчального закладу має ряд переваг: безкоштовне використання програмного забезпечення; мобільність у роботі та універсальність доступу до інформації (відсутність прив'язки до робочого місця, доступність з різних пристроїв; можливість впровадження нових інтерактивних форм роботи тощо.

Впровадження технологій хмарних обчислень у освітній процес закладів дозволяють освітянам використовувати Google-форми для проведення он-лайн досліджень, опитувань, створювати предметні тести, налаштували автоматичну перевірку відповідей та працювати зі статистичними даними та Google-таблицями, а також створювати адаптивну форму (респонденти попадають на різні сторінки форми в залежності від того, який варіант відповіді вони виберуть).

З огляду на вищезазначені переваги новітніх інформаційних технологій у освітньому процесі вищого навчального закладу можемо зазначити, що формування саме комунікаційного особистісно-орієнтованого освітнього середовища створить оптимальні умови для підвищення мотивації курсантів до їх навчально-дослідницької діяльності. Особистісно-орієнтоване інноваційне середовище – це середовище, яке дозволяє курсантові пізнавати не тільки навколишній світ, а й самого себе, вчитися керувати собою, оцінювати свої реальні можливості, прогнозувати шляхи свого розвитку, тобто не тільки проявляти, але й вибудовувати себе як особистість.

Література:

1. Кузьминський А. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ, 2005. 486 с.
2. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий : учеб. метод. Москва, 2006. Т. 2. 815 с.

3. Michael Miller. Cloud Computing: Web-Based Applications That Change the Way You Work and Collaborate Online. Que Publishing, 2008. 312 p.

*Руденко І.М.
Полтавський коледж нафти і газу
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка*

ІННОВАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ФАКТОР ПОЛІСУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Нині у житті українського суспільства відбуваються глобальні зміни, які спричинюють появу нових, значущих соціально-економічних орієнтирів. Процес соціокультурної, політичної та економічної модернізації країни пов'язується з переходом до інноваційного шляху розвитку, у якому системі освіти відводиться визначальна роль. Саме надання навчальними закладами якісних освітніх послуг здатне сприяти вирішенню низки завдань – формувати особистість з нешаблонним типом мислення, творчими здібностями, вміннями й навичками самостійно здобувати знання і на їх основі генерувати та втілювати інновації. Сучасний ринок праці надає особливої уваги професійній підготовці фахівців, високий рівень якої здатна забезпечити якісна діяльність педагогів як рушійна сила змін, потужний ресурс переходу вітчизняної освіти на європейські стандарти.

Необхідність інноваційної спрямованості освітньої системи в сучасних умовах розвитку суспільства та культури визначається низкою обставин. По-перше, соціально-економічні перетворення зумовлюють необхідність докорінного оновлення освіти, методології і технологій організації освітньої діяльності. «Освіта належить до таких інституцій, – підкреслюють В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко, – від якості й рівня розвитку яких безпосередньо залежить прогрес суспільства загалом і людської особистості зокрема» [2, с.500]. Саме інноваційний характер діяльності вихователів, вчителів та викладачів, що передбачає створення, освоєння і використання педагогічних нововведень, є засобом модернізації освітньої системи.

По-друге, посилення гуманітаризації змісту освіти, зміна обсягу навчальних дисциплін, введення нових навчальних предметів вимагають постійного пошуку нових організаційних форм, технологій навчання.

По-третє, можливості України зайняти у майбутньому гідне місце у глобалізованому та конкурентному світовому співтоваристві вимагають здійснення освітніми закладами інноваційної діяльності, метою якої є формування та впровадження якісно нового – інновацій. У Законі України «Про освіту» відзначено, що інноваційна діяльність є обов'язковою та

невід'ємною складовою частиною освітньої діяльності закладів вищої освіти.

Керуючись основними положеннями Закону «Про освіту», метою сучасної освітньої системи є «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [3]. Серед визначальних компетентностей, які мають бути сформовані у кожній особистості, слід виокремити: здатність до навчання впродовж життя, критичне та системне мислення, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, вирішувати проблеми.

На нашу думку, формування ключових компетентностей людини слід пов'язувати з інноваційним освітнім середовищем. Феномен середовища є об'єктом вивчення низки гуманітарних та природничих наук. У педагогічній науці поняття «середовище» вперше було висвітлено у працях Я.А. Коменського і Ж.-Ж. Руссо, які звертали увагу на його визначальну роль в освітньому процесі. Людина розглядалася як розумна синкретична складова середовища – самоорганізованого простору. У вітчизняній педагогіці проблема інноваційного розвитку освіти висвітлена у працях І. Беха, Н. Бібік, Л. Ващенко, Л. Даниленко, Д. Пузікова, Г. Щекатунової та інших. Проаналізувавши наукову літературу, можна виділити кілька підходів до розуміння інноваційного освітнього середовища. Зокрема, А. Каташов розглядає його як сукупність умов, що забезпечують саморозвиток вільної і активної особистості, реалізацію її творчого потенціалу [4]. Л. Ващенко зводить сутність інноваційного освітнього середовища до системи взаємопов'язаних умов, які забезпечують освітню діяльність, формування креативних здібностей та інноваційного мислення педагога [1]. Подібні міркування належать дослідникам О. Шапран та Ю. Шапран, котрі трактують дане поняття як педагогічно доцільно організований простір життєдіяльності, який сприяє розвитку творчих здібностей особистості; інтегрований засіб накопичення і реалізації інноваційного потенціалу навчального закладу [6].

Узагальнюючи підходи науковців, можна констатувати, що суб'єктом інноваційного освітнього середовища є особистість як відкрита система, яка постійно розвивається. Мова йде про особистість як педагогів, так і вихованців. При цьому, з одного боку, інноваційне освітнє середовище має створити умови для зростання рівня професійної

майстерності педагогічних працівників, а з іншого боку, педагоги, здійснюючи інноваційну діяльність та втілюючи у практику освітні інновації, мають дбати про формування та розвиток у кожної особистості ключових компетентностей, що забезпечують її життєдіяльність. Інакше кажучи, інноваційне освітнє середовище має розглядатися як простір, що стимулює розвиток і саморозвиток вихованців та педагогів – учасників освітнього процесу, їх взаємодію.

У цьому відношенні необхідно звернути увагу на такий аспект як взаємодія. Філософська категорія «взаємодія» відображає процеси взаємовпливу об'єктів один на одного, їх прями і зворотні дії, співробітництво тощо. Нині поняття «взаємодія» отримує нові характеристики, які пов'язані з становленням активно діючого суб'єкта – інноваційної особистості. Тобто мова йде про таку людину, яка постійно буде перебувати в стані творчого пошуку та буде спроможною самостійно приймати нешаблонні рішення. Творчість, винахідливість є архетипом для інноваційної людини, а магістральною метою освітнього процесу – розвиток креативних здібностей людини. Істотного значення набуває процес переходу в освітній системі від інституту пам'яті до інституту творчої діяльності та інноваційного мислення.

Становлення інноваційної особистості вимагає від педагогів розробки та впровадження інноваційних форми і методів організації освітнього процесу. Основою освітніх інновацій, на думку В. Кременя, мають бути знання. Філософ доводить, що самі знання як систематизовані факти не здатні трансформувати суспільне буття. На його думку, знання «приносять найбільшу вигоду в тому випадку, коли вони використовуються в рамках комплексної системи закладів, організацій і процесів, відомою під назвою «національна інноваційна система» [5, с.49]. Центральне місце в ній посідає вища школа, що є базисом для обміну інформацією й знаннями, займається підготовкою висококваліфікованих кадрів, творчих особистостей, здатних провадити інноваційну діяльність. Остання розглядається як цілеспрямований процес внесення змін у суспільне буття.

Отже, інноваційне освітнє середовище – це соціально-освітній простір активної та цілеспрямованої полісуб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу на основі комплексу умов, що забезпечують освіту, самоосвіту особистості, формування у неї інноваційного типу мислення, загальнокультурних, громадянських та професійних компетентностей.

Література:

1. Ващенко Л. Інноваційне середовище післядипломної педагогічної освіти / Л. Ващенко // Післядипломна освіта. – 2012. – № 1. – С. 37-40.

2. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К. : Знання України, 2002. – 580 с.
3. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] // Голос України. – 2017. – № 178 – 179 від 27 вересня. – Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/294010>
4. Каташов А. Педагогічні основи розвитку інноваційного освітнього середовища сучасного ліцею : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / А. Каташов. – Луганськ, 2001. – 15 с.
5. Кремень В. Людина перед викликом глобалізації: творчість, людина, освіта / Василь Кремень // Феномен Інновації: освіта, суспільство, культура : Монографія / [за ред. В. Кременя]. – К., 2008. – С. 10-57.
6. Шапран О. Створення інноваційного освітнього середовища в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя [Електронний ресурс] / О. Шапран, Ю. Шапран. – Режим доступу : <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2010-09/10soitpt.pdf>

Рябовол Г.С.

Харківський національний університет будівництва та архітектури

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВНЗ

Системні перетворення, про необхідність яких все частіше говорять на різних рівнях, повинні стосуватися в першу чергу освітніх процесів. Складність завдання полягає в тому, що, з одного боку, викладачі вищої школи все частіше говорять про катастрофічно низький рівень підготовки випускників до навчання у вищих навчальних закладах, а, з іншого боку, їхні технології навчання залишаються навіть не в учорашньому дні, а в позавчорашньому. І знайти ту «золоту середину» між абсолютно непідготовленими і тими, для яких навчання за допомогою дошки та крейди виглядає досить смішним, є надзвичайно складним завданням для викладача.

Консервативність вищої школи – явище позитивне лише тоді, коли цей консерватизм виражається в поглядах, у традиціях, у заощадженні історичної пам'яті суспільства. Консерватизм же в технологіях навчання може бути згубним для вищої школи, особливо в умовах жорсткої конкуренції, оскільки всі ми є учасниками «ринку освітніх послуг».

Безумовно, пріоритетне місце в навчанні посідає традиційна технологія. Вона орієнтована на передачу знань, умінь і навичок. Зазначена технологія забезпечує засвоєння студентами змісту навчання, перевірку та оцінку його якості на репродуктивному рівні. Це давній вид

технології, який є поширеним і в наш час. Сутність його полягає в навчанні за схемою: *вивчення нового – закріплення – контроль – оцінка*.

Традиційна технологія є перш за все авторитарної педагогікою вимог: обмежені умови для виявлення індивідуальних здібностей студентів, творчих проявів особистості. Авторитаризм процесу навчання проявляється в регламентації діяльності, примусовості навчальних процедур, централізації контролю, орієнтації на середнього студента. Позиція студента: *студент – підлеглий об'єкт*. Позиція викладача: *викладач – ініціативна особа*.

Традиційна технологія має як переваги, так і недоліки. До переваг зараховують: забезпечення досить ефективного керування навчально-виховним процесом; органічне поєднання нових способів викладу навчального матеріалу; полегшення сприйняття складного матеріалу. Одночасно традиційна технологія характеризується й певними недоліками: має незначні можливості індивідуалізації й диференціації навчального процесу; недостатньо розвиває творчий потенціал студентів.

Останнім часом все частіше говорять про необхідність упровадження інноваційних, альтернативних традиційній, технологій навчання.

Слово *інновація* має латинське коріння і в перекладі означає оновлення, зміна, введення нового. У педагогічній інтерпретації інновація означає нововведення, яке покращує перебіг і результати навчально-виховного процесу.

Інновацію можна розглядати і як процес (масштабну або часткову зміну системи і відповідну діяльність), і як продукт (результат) цієї діяльності. Таким чином, інноваційні педагогічні технології – це «цілеспрямоване, систематичне і послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і способів, які охоплюють цілісний навчальний процес від визначення його мети до бажаних результатів» [2, с. 39].

Дослідники проблем педагогічної інноватики (О. Арламов, М. Бургін, В. Журавльов, Н. Юсуфбекова, А. Ніколс та ін.) намагаються співвіднести поняття нового в педагогіці з такими характеристиками, як корисне, прогресивне, позитивне, передове.

Серед сучасних педагогічних технологій істотний інтерес для навчання представляють ті, які зорієнтовані на групову роботу студентів, на навчання у співпраці, на активний пізнавальний процес, на роботу з різними джерелами інформації. Саме такі технології передбачають широке використання дослідницьких, проблемних методів застосування отриманих знань у суспільній та індивідуальній діяльності, уміння виконувати різні соціальні ролі в громадській діяльності.

Також інноваційні технології найбільш ефективно вирішують проблеми особистісно орієнтованого навчання. Студенти отримують

реальну можливість відповідно до індивідуальних якостей, здібностей досягти певних результатів у різних галузях знань, осмислити отриману інформацію, у результаті чого їм вдається сформуванати власну аргументовану думку щодо професійних проблем.

На сьогодні існує чимало інноваційних технологій, які активно використовуються у вищій школі: *технологія навчання у співпраці (collaborative learning)*, *технологія проєктів*, *технологія проблемного навчання*, *ігрові технології*, *технологія поетапного формування розумових дій*, *інтерактивні технології навчання*, *технологія комп'ютерного навчання* тощо. Безумовно, елементи більшості з них або навіть окремі інноваційні технології кожен з нас активно й ефективно використовує в навчальному процесі.

Доцільним, на нашу думку, буде розгляд тих технологій, які є найбільш адаптованими до сучасної української вишу.

Так, однією з інноваційних технологій, на яку варто звернути увагу, є *технологія навчання у співпраці (collaborative learning)* [4, с. 154]. Вона з'явилася як альтернативний варіант традиційної системи. Автори цієї технології об'єднали в єдиному процесі три ідеї: навчання в колективі; взаємну оцінку; роботу в малих групах [4, с. 156].

Навчання у співпраці – це загальне (поділене на частини) навчальне дослідження, у результаті якого студенти працюють разом, колективно конструюють, продукують нові знання, а не споживають їх уже в готовому вигляді.

Під час навчання у співпраці вирішуються такі завдання: студент краще сприймає матеріал, якщо він уміє встановити соціальні контакти з іншими членами колективу; від уміння спілкуватися з іншими членами колективу залежить і вміння студентів грамотно висловлювати свої думки; у процесі соціальних контактів між студентами утворюється група людей, які володіють певними знаннями, готові отримувати нові знання в процесі спілкування один з одним, ділитися цими знаннями.

Керувати навчальним процесом під час використання зазначеної технології досить цікаво і складно. Роль викладача полягає в тому, що він задає тему студентам, а далі повинен створити таке середовище спілкування, психологічну атмосферу, за якої студенти могли б співпрацювати. При цьому, порівняно з іншими видами технологій навчання, викладач є повноправним учасником процесу навчання – «однокурсником» (безумовно, цей факт не знімає з нього відповідальності за координацію процесу дискусії, а також за підготовку матеріалів, розробку плану роботи, обговорення питань тощо).

Відомою інноваційною технологією, яка стрімко увійшла в навчальний процес, є *технологія проєктів*, заснована в ХХ ст. у США. Її пов'язують з ідеями гуманістичного напрямку в філософії й освіті, висунутими американським філософом і педагогом Дж. Дьюї, а також

його учнем В. Килпатріком. Останнім часом цій технології приділяється пильна увага в багатьох країнах світу. технологія проектів набула поширення і популярності завдяки раціональному поєднанню теоретичних знань і можливостей їх практичного застосування для розв'язування конкретних проблем дійсності в спільній діяльності студентів. «Усе, що я пізнаю, я знаю, навіщо це мені потрібно, де і як я можу ці знання застосовувати» – основна теза сучасного розуміння методу проектів [1, с. 56].

Технологія проектів – це комплексна методика навчання, яка дозволяє будувати навчальний процес, виходячи з інтересів студентів, що дає можливість проявити самостійність у плануванні, організації і контролі власної навчально-пізнавальної діяльності.

Результати виконаних проектів повинні бути «відчутими», тобто, якщо це теоретична проблема, то її конкретне вирішення, якщо практична – конкретний результат, готовий до впровадження. В основі технології проектів лежить розвиток пізнавальних, творчих інтересів студентів, умінь самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, розвиток критичного мислення. Проектна технологія орієнтована на самостійну діяльність студентів – індивідуальну, парну, групову, яку вони виконують протягом певного часу. Ця технологія органічно поєднується з груповими технологіями, з проблемним і дослідницьким навчанням.

Ще однією інноваційною технологією, яку активно застосовують в навчальному процесі, є *технологія проблемного навчання*. Під проблемним навчанням розуміють навчально-пізнавальну діяльність, засновану на створенні викладачем і вирішенні студентами проблемних ситуацій з метою засвоєння останніми знань, умінь і навичок.

Основною метою проблемного навчання є забезпечення активного ставлення студентів до отриманих знань, інтенсивний розвиток їх самостійної діяльності та індивідуальних творчих здібностей. Основний зміст технологій проблемного навчання складають методи і прийоми доречного використання навчальних проблемних ситуацій, створення і вирішення навчальних проблем. Проблемність є однією з головних закономірностей процесу пізнання.

Дослідження психологів переконують, що процес мислення, як правило, починається з проблеми чи запитання, з подиву чи нерозуміння, з протиріччя. Тобто проблемна ситуація спонукає особистість до активного мислення.

Одним із класиків теорії проблемного навчання є М. Махмутов, який виокремив такі методи проблемного навчання: метод монологічного викладу; метод викладу-міркування; метод діалогічного викладу; евристичний метод; дослідний метод; метод програмованих завдань [3, с. 177].

Під час проблемного навчання викладач не дає інформацію в готовому вигляді, а ставить перед студентом проблему, зацікавлює, викликає у нього бажання знайти спосіб вирішення певної проблеми.

Отже, сучасне заняття у вищій школі з використанням як традиційних, так і інноваційних педагогічних технологій, має сприяти особистісному зростанню студента. У ході навчального процесу необхідно дати можливість кожному студенту для творчого зростання і розвитку, забезпечити успіх у засвоєнні навчального матеріалу, створити умови для формування майбутнього спеціаліста в конкретній сфері. Особливість сучасного навчання полягає в розвитку творчого потенціалу особистості кожного студента, стимулюванні свободи вибору змісту і темпу навчання, створення комфортних умов для кожного, партнерських відносин між суб'єктами освітнього процесу, комплексного вирішення освітніх, розвиваючих і виховних завдань.

Література:

1. Буйницька О.П. Інформаційні технології та технічні засоби навчання : Навч. посіб. К., 2012. 240 с.
2. Дичковская И.Н. Инновационные педагогические технологии : Уч. пособие. К., 2004. 416 с.
3. Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории. М., 1975. 368 с.
4. Настільна книга педагога. Посібник для тих, хто хоче бути вчителем-майстром / Андреева В.М., Григораш В.В. Харків, 2006. 352 с.

*Сільвестров Є.П.
Криворізький економічний інститут
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

АГРАРНИЙ СЕКТОР В УКРАЇНІ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Україна – це країна з потужним агропромисловим потенціалом та величезними перспективами розвитку сільського господарства. Вона володіє сприятливими кліматичними умовами і якісними земельними ресурсами, наявність яких свідчить про можливість ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва.

Проблема розвитку аграрного сектору в Україні на сучасному етапі висвітлена у працях вітчизняних та закордонних науковців: В. Валентинова, П. Гайдуцького, М. Дем'яненка, С. Зорі, І. Кириленка, П. Макаренка, В. Месель-Веселяка, І. Михасюка, А. Мельник, О.

Могильного, В. Назаренка, Б. Пасхавера, М. Павлишенка, Н. Попова, П. Саблука, О. Онищенко, Т. Осташко.

Метою дослідження є визначення аграрного сектору як фактору формування національної ідеї українців.

Аграрний сектор є важливою стратегічною галуззю української національної економіки, яка забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність нашої держави, дає значній частині сільського населення робочі місця. Він формує 16-17% валового внутрішнього продукту. Але економічні можливості аграрного сектора України використовуються не повністю. Він забезпечує близько 60% фонду споживання населення, займає друге місце серед секторів економіки у товарній структурі експорту і залишається практично єдиною галуззю, яка багато років поспіль забезпечує позитивне зовнішнь-торгівельне сальдо. Основним нормативно-правовим документом, який виражає державну підтримку аграрного сектору сьогодні є Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р.

Український аграрний сектор з потенціалом виробництва, що значно перевищує потреби внутрішнього ринку, є ланкою, що, з одного боку, може стати локомотивом розвитку національної економіки та її ефективної інтеграції в світовий економічний простір, з іншого – зростання доходів, задіяного в аграрній економіці сільського населення, що складає понад третину всього населення країни, дати мультиплікативний ефект у розвитку інших галузей національної економіки.

Для того, щоб сільське господарство в нашій країні розвивалося і процвітало, потрібні суттєві зміни у ціновій політиці. Сільському господарству потрібні стабільні ціни, орієнтуючись на які, фермери могли б визначати оптимальний обсяг виробництва продукції. Ціновий механізм повинен стати головною ланкою постреформованого аграрного виробництва. З цією метою визначаємо ключові проблеми галузі:

- 1) нерівномірність розвитку різних форм господарювання;
- 2) недостатність нормативно-правових засад та відсутність мотивації до кооперації та укрупнення дрібних сільськогосподарських виробників;
- 3) нестабільні конкурентні позиції вітчизняної сільськогосподарської продукції та продовольства на зовнішньому ринку;
- 4) низькі темпи техніко-технологічного оновлення виробництва;
- 5) переважання використання застарілих технологій;
- 6) значні втрати продукції через недосконалість інфраструктури аграрного ринку, логістики зберігання;
- 7) відсутність мотивації виробників до дотримання агроекологічних вимог виробництва;

8) обмежена ємність внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції;

9) недостатня ефективність самоорганізації та саморегулювання ринку сільськогосподарської продукції;

10) непоінформованість значної частини сільськогосподарських виробників про кон'юнктуру ринків та умов ведення бізнесу в галузі;

11) незавершеність земельної реформи.

Відомо, що сільське господарство є специфічною галуззю економіки. Результати його діяльності значно залежать від природно-кліматичних умов. Тому важливу роль відіграє утворення у сільському господарстві кластерів. У центральних, південних і східних областях України формуються зерново-олійні кластери, які мають високу ефективність. При цьому слід зважити на інноваційну діяльність в аграрному секторі – це впровадження найбільш перспективних агротехнологій, що підвищують продуктивність виробництва з метою зниження витрат на одиницю продукції та зміцнення її конкурентоспроможності на внутрішньому і світовому ринках.

Стратегія розвитку аграрного сектору економіки визначає мету, стратегічні цілі, принципи розвитку даної галузі у відповідності до положень законів України: «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про основні засади державної аграрної політики України на період до 2015 року», що сприяє створенню організаційно-економічних умов для ефективного розвитку аграрного сектору на основі єдності економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства для стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством та промисловими товарами, сільськогосподарською сировиною.

На наш погляд, у сфері організації аграрного виробництва необхідно дотримуватись: багатуокладності при пріоритетності формування селоутворюючих господарств (сімейні господарства, сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм, включаючи фермерські господарства); збалансованості розвитку за економічними, соціальними та екологічними критеріями. Потрібно орієнтуватися на підтримку розвитку кооперації та кластерної організації виробництва, а також враховувати регіональні умови.

Аграрний сектор повинен стати локомотивом економіки. Для цього потрібно великі інвестиції олігархічного бізнесу в агропромисловий комплекс (АПК), щоб здійснити надвисоку рентабельність у стислі терміни. Проте великий бізнес, який зараз активно вкладає гроші в АПК, у гонитві за швидкими прибутками робить ставку на вирощування культур, які виснажують землю, зокрема технічних. Натомість посіви традиційних продовольчих культур стрімко зменшується. За такої динаміки розподілу площ неминуче знижуватиметься і родючість українських чорноземів.

Тобто нові аграрні королі фактично залишають по собі випалену землю. Отже, слід пам'ятати, що жодна держава ще ніколи не ставала можливою завдяки сільському господарству. Виробники с/г продукції, як і інших сировинних матеріалів, залежні від попиту тих, хто має сильну переробну промисловість, та від темпів їхнього зростання. Якщо останні потерпають від кризи, стагнації чи просто вповільнення, то перші стають заручниками низьких цін, доходів і темпів розвитку.

Таким чином, щоб у найближчі декілька років наша сільськогосподарська продукція могла вийти на світовий ринок і конкурувати з продукцією інших розвинутих країн світу, уряд повинен прийняти державну програму, яка буде направлена на розвиток виробничої потужності сільського господарства, на створення нових фермерських господарств, на здійснення постреформної цінової політики, на укладання довготривалих контрактів. Ціль національної ідеї українців полягає в тому, щоб не виснажувати землю, а зберегти її плодючість. Для цього нам потрібно зменшити податок на землю та визначити права й обов'язки її господаря.

Черненко Д.А.

Донецький юридичний інститут МВС України

ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО НАВЧАННЯ У ВНЗ

На сьогодні широко обговорюється проблема адаптації першокурсників до системи вищої освіти. І не випадково: від успішності цього процесу багато в чому залежать подальші професійна кар'єра й особистий розвиток майбутнього фахівця. Українська система освіти зазнала незначних змін за двадцять років незалежності країни. Основними недоліками цієї системи залишаються: недостатня автономія навчальних закладів, неефективність державного фінансування та корупція. Все ці проблеми взаємопов'язані. Крім того, держава, як і раніше, жорстко контролює та регулює систему і є основним «постачальником» освіти. Лише 11% українських студентів вчаться в приватних вузах і 0,5% школярів в приватних школах. Приватна альтернатива в секторі освіти має бути присутня і не може придушуватися державою.

Структура вищої освіти України побудована відповідно до освітніх систем розвинених країн світу, які курируються ООН, ЮНЕСКО та іншими міжнародними організаціями. Вона забезпечує фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації.

Закон «Про вищу освіту» фіксує наступні типи вищих навчальних закладів:

1) університет – багатогалузевий або галузевий вищий навчальний заклад, який здійснює інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти, фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром;

2) академія, інститут – галузевий вищий навчальний заклад, який здійснює інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому та другому рівнях за однією чи кількома галузями знань, може здійснювати підготовку на третьому та четвертому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром;

3) коледж – галузевий вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії чи інституту, який здійснює освітню діяльність, пов'язану із здобуттям ступенів молодшого бакалавра та/або бакалавра, проводить прикладні наукові дослідження.

Форми навчання у вищих навчальних закладах різноманітні: денна, вечірня, заочна, дистанційна або комбінована, яка об'єднує кілька з цих форм.

Якість рішення задач, що стоять перед вищою школою, багато в чому залежить від уміння правильно організувати роботу з першокурсниками. Проблема адаптації є однією з важливих і дискусійних загальнотеоретичних проблем, досліджуваних на психофізіологічному [3], індивідуально-психологічному [5], соціально-психологічному [1, 4] рівнях. Її актуальність визначається умовами перебудови системи вищої освіти [1, 2, 4, 7]. Студентство – це особлива соціальна категорія, специфічна спільність людей, організаційно об'єднаних інститутом вищої освіти. Студентський вік – період становлення особистості в цілому, розвитку пізнавальної та професійної мотивації, прояву найрізноманітніших інтересів.

Під адаптаційною здатністю розуміється здатність людини пристосовуватися до різних вимог середовища (фізичних і соціальних) без відчуття внутрішнього дискомфорту і конфлікту з середовищем. Вона ділиться на:

а) професійну адаптацію, під якою розуміється пристосування до характеру, змісту, умов і організації навчального процесу, вироблення навичок самостійності в навчальній і науковій роботі;

б) соціально-психологічну адаптацію – пристосування до групи, взаємин з нею, вироблення власного стилю поведінки.

Адаптація – це передумова активної діяльності та необхідна умова її ефективності. Дослідники розрізняють три форми адаптації студентів-першокурсників:

1) формальна адаптація, що стосується пізнавально-інформаційного пристосування студентів до нового оточення, до структури вищої школи, до змісту та вимог навчання, до своїх обов'язків;

2) суспільна адаптація, тобто процес внутрішньої інтеграції (об'єднання) груп студентів-першокурсників і інтеграція цих же груп зі студентським оточенням в цілому;

3) дидактична адаптація, що стосується підготовки студентів до нових форм і методів навчальної роботи у вищій школі.

Складності процесу адаптації студентів-початківців визначаються відмінністю в методах навчання та його організації в середній і вищій школах, що породжує своєрідний негативний ефект, названий в педагогіці «дидактичним бар'єром» між викладачем і студентом. Нова дидактична обстановка багато в чому знецінює придбані в школі способи засвоєння матеріалу. Першокурсникам бракує різних навичок та умінь, які необхідні для успішного оволодіння програмою. Спроби компенсувати це посидючістю не завжди приводять до успіху. Проходить немало часу, перш ніж студент пристосується до вимог навчання у вищому навчальному закладі. Багатьма це досягається великою ціною. Звідси часто виникають істотні відмінності в діяльності, особливо в її результатах, при навчанні однієї і тієї ж людини в школі та виші; звідси і низька успішність на першому курсі та «відсів» за наслідками сесії. Крім того, слабка спадкоємність між середньою та вищою школами, своєрідність методики й організації учбового процесу у виші, великий обсяг інформації, відсутність навичок самостійної роботи викликають у студентів велику емоційну напругу, що приводить до розчарування у виборі майбутньої професії [5]. Оскільки всі ці труднощі викликаються «дидактичним бар'єром», можна встановити, що однією з причин низького темпу адаптації є неузгодженість в педагогічній взаємодії між викладачем і студентом. Проте в умовах традиційної педагогічної системи, де наявність об'єктивної опозиції у відносинах між викладачем і студентом, домінування особи педагога і придушення індивідуальності студента, прагнення добитися більшої академічної активності кожного окремо і досягти усереднення загального рівня підготовленості групи в цілому, не зупиняючись при цьому на вірогідності психологічного травмування студента й утиску його відчуття власної гідності, дуже важко добитися оптимальної педагогічної взаємодії, що особливо важливе на початковому етапі навчання [6].

Отже, необхідно оптимізувати учбовий процес на основі особистісно-орієнтованої, суб'єкт-суб'єктної моделі педагогічної взаємодії. Одним з можливих варіантів її реалізації може з'явитися впровадження в практику адаптивної педагогіки (АЧН) [6], суміщеної з технологією модульного навчання та рейтинговою системою оцінки знань студентів [8]. Експериментальні дослідження показують, що можливості

АСН розширюються у зв'язку з тим, що дана модель навчання дає можливість використовувати модульне навчання, методику співпраці, проектну методику та інші особистісно орієнтовані освітні технології.

Відповідна індивідуальна програма повинна забезпечувати студентів можливістю в першому блоці вивчити те, що він може вивчити, дозволяючи просуватися вперед зі швидкістю своїх здібностей, а це вимагає проводити вхідний контроль, що дозволяє визначати структуру та рівень знань студентів-початківців. Дидактична мета полягає в максимально можливому перенесенні функцій, що виконуються викладачем, на студента. Виклад матеріалу, його відбір, систематизація та трансформація іноді виконуються викладачем, іноді студентом, залежно від ступеня складності і значущості матеріалу, але тенденція та ж – максимум функцій студенту. АСН підкреслює необхідність переходу від зовнішнього контролю до внутрішнього самоконтролю. В ній присутня тенденція відходу від контролю й оцінки, але існує необхідність проведення самостійних і контрольних робіт, оцінювання і контроль проводяться не тільки викладачем, але і самим студентом.

Важливим фактором успішної адаптації поряд з оптимізацією умов, в яких відбувається цей процес, є наявність комплексу необхідних якостей та навичок студента, високий рівень його мотивації, позитивне ставлення до навчання та майбутньої професії, відповідна структура ціннісних орієнтацій. Основними засобами психологічного забезпечення адаптації є психологічна просвіта та тренінгова допомога, психологічне консультивання.

Таким чином, актуальним, на нашу думку, є формування у студентів таких основних рис характеру, як цілеспрямованість, впевненість і рішучість, що дає змогу студентам краще долати труднощі у навчанні, спілкуванні, пошуку нових знайомств, а в подальшому і в професійній діяльності.

Література:

1. Андреева Д.А. О понятии адаптация. Исследование адаптации студентов к условиям учебы в вузе // Человек и общество : Ученые записки. XIII. Л., 1973. С. 62-69.
2. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-познавательного процесса : Методические основы. М., 1982. 192 с.
3. Белоус В.В. Психологические симптомокомплексы и инварианты темперамента : Автореферат докторской диссертации. М., 1982. 41 с.
4. Бодалев А.А. Акмеология как научная дисциплина. М., 1993. 47 с.
5. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход : Методическое пособие. М., 1991. С. 103-126.
6. Границкая А.С. Научить думать и действовать: адаптивная система обучения в школе. М., 1991. 175 с.

7. Киота Г.А. Рейтинговая система оценки знаний студентов на уроках спецдисциплин // Применение современных технологий обучения студентов в средних специальных учебных заведениях. М., 1997. С. 141-148.
8. Третьяков П.И., Сенновский И.Б. Технология модульного обучения : Практико-ориентированная монография. М., 1997. 352 с.

СЕКЦІЯ 6

ВИМІРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Алексєєнцев Д.О.
Донецький юридичний інститут МВС України

ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ ПРИРОДНОГО ПРАВА

Розуміння сутності природного права тісно пов'язане з історією формування правових ідей. Без знання історії формування поглядів на природу права стає неможливим об'єктивне дослідження проблеми сутності, цінності та призначення права.

Вчені минулих століть стверджували, що природне право є вічним і незмінним, воно супроводжує людство з моменту його виникнення. Природне право – це вимоги, породжені самим людським буттям, – право на життя, свободу, рівність, власність, безпеку. Основним положенням природно-правових ідей був і є висновок про існування поряд з нормами законодавства (що утворюють позитивне право) постійно діючих, незалежних від держави норм, які втілюють справедливість. Тому оцінювати правову дійсність з позицій природного права означає оцінювати її з позицій істини (розуму, здорового глузду), а не з позицій ідеологічних постулатів, вигідних владі (що, як правило, істотно впливають на зміст законів). Природно-правовий підхід пов'язував і пов'язує дослідження юридичних проблем з основними людськими цінностями – незалежністю і рівноправністю. Природне право проголошувалося і проголошується ідеєю позитивного права, його основою. Без такої основи законодавство визнається неправим. Правовими ж визнаються закони, які є позитивним буттям свободи.

Відповідно до природно-правових ідей юридичне регулювання суспільних відносин повинно орієнтуватися на незалежну особу, тому його основою повинні бути вимоги свободи, виражені у її невід'ємних правах. Але тільки проголошення цих прав є недостатнім для повноцінного життя суспільства. Невідчужувані права людини повинні дійсно реалізовуватися. Забезпечення реалізації прав людини прибічники природно-правових поглядів поклали і покладають на державу,

доводячи, що вона є тим соціально-політичним інститутом, який, передусім, покликаний охороняти природне право.

Природно-правові вчення минулого стали одними з найбільших досягнень гуманістичної думки людства.

По-перше, природна теорія розуміння права вплинула на формування договірної теорії походження держави. Суть цієї теорії полягає в тому, що держава виникає по волі людей шляхом укладання суспільного договору для захисту їх життя, свободи, власності та забезпечення правопорядку. В епоху Просвітництва центральною ідеєю договірної теорії походження держави стала ідея народного суверенітету. Виникнення такого політико-правового феномену як принцип розподілу влади також завдячує природно-правовому мисленню. Договірну теорію походження держави розвивали Епікур, Марсілій Падуанський, Г. Гроцій, Б. Спіноза, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, М. Щербатов, О. Радищев, Я. Козельський, І. Кант, Т. Пейн, Т. Джефферсон.

По-друге, представники природно-правових ідей вважали, що в державі повинен діяти принцип верховенства права, який гарантуватиме верховенство правового закону та можливість формування відносин між особою і державою на основі взаємних прав і обов'язків. Сам термін «верховенство права» (чи «панування права») у науковий обіг ввів англійський вчений і політичний діяч Дж. Гаррінгтон у середині XVIII ст. А на початку XIX ст. німецькі вчені К. Велькер і Р. Моль, характеризуючи державу, в якій визнається і дійсно реалізується цей принцип, почали використовувати для її позначення термін «правова держава». Отже, принцип верховенства права і концепція правової держави сформулювалися завдяки природно-правовим поглядам [1, с.69-73].

Природне право належить людині від народження, однак будь-який закон (навіть закони природи) потребує гарантій. Тому люди відмовилися від можливості самостійно захищати свої права і домовилися створити державу, яка має право видавати закони і супроводжувати їх санкціями. В теорії природного права домінує антропологічне пояснення причин виникнення права [2, с.64].

Таким чином, прихильники даної концепції вважають, що теорія природного права – оригінальна концепція походження, сутності та призначення права, вихідним пунктом якої є теза про наявність у кожній людині отриманих від природи невід'ємних прав і свобод. Поділяє право на природне (отримане від природи) і позитивне (встановлене державою), при цьому природне право має пріоритет над позитивним.

Природні, невід'ємні, невідчужувані права людини – це права, які приписами держави не встановлюються і не скасовуються. Тому призначення держави полягає не в створенні цих вічних прав (інакше б вони від нього залежали і не були невід'ємними), а у їх констатації і захисті.

Література:

1. Алаїс С.І. Проблеми право розуміння в основних школах права : дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.01 / Алаїс Софія Іванівна. – К., 2003. – 203 с.
2. Павленко П.І., Лисов О.О., Гончаров А.В. Теорія держави та права : конспект відмінника (навчально-методичний посібник) / під загальною редакцією к.ю.н. П.І. Павленка : Донецький юридичний інститут ЛДУВС. – Донецьк : Цифрова типографія, 2010. – 84 с.

Гончаров М.В.

Донецький юридичний інститут МВС України

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Досліджуючи економічні перетворення у державі, бачимо, що суспільство перебуває на тому етапі свого розвитку, коли більшість проблем вирішують на базі швидкої розробки та використання у виробництві нових технологічних і організаційних ідей, нової техніки або інакше – інновацій. Проблема забезпечення ефективного функціонування підприємств набуває особливого значення для України, тому що національна економіка проходить період відродження ринкових відносин, що насамперед вимагає активізації інноваційної діяльності.

Саме активізація інноваційної діяльності наукової і виробничої сфер є важливим завданням та умовою становлення економічної незалежності України [1, с.8].

До основоположних законодавчих актів, які регламентують інноваційну діяльність, належать Закони України «Про інноваційну діяльність» [2], «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [3] та «Про загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукових технологій» [4], на основі яких має будуватися вся нормативно-правова база інноваційної діяльності.

В Законі України «Про інноваційну діяльність» визначені поняття:

- інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери;
- інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг [2].

Головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного

відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції.

Незважаючи на прийняття за останні роки досить великої кількості нормативно-правових актів, які безпосередньо регулюють відносини в сфері інноваційної діяльності, велика частина проблем теоретичного і практичного характеру в сфері правового забезпечення інноваційної діяльності залишаються не вирішеними, а законодавчі норми – нечіткими і неузгодженими. Недосконалість умов і видів державної підтримки інноваційної діяльності, які передбачені Законами України «Про інноваційну діяльність» та «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», обумовлює необхідність реформування системи правового забезпечення інноваційної діяльності. Зазначені недоліки правового забезпечення інноваційної діяльності ускладнюють реалізацію основних напрямів державної інноваційної політики [5, с.4].

Отже, для вирішення зазначених проблем щодо реформування державної інноваційної політики необхідно:

- вивчення і узагальнення позитивного зарубіжного досвіду державної підтримки інноваційної діяльності;
- аналіз існуючих наукових пропозицій щодо вдосконалення системи державної підтримки інноваційної діяльності;
- розробка пропозицій щодо вдосконалення правового забезпечення державної підтримки інноваційної діяльності тощо.

Література:

1. Харів П.С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів / П.С. Харів. – Тернопіль : «Економічна думка», 2003. – 326 с.
2. Закон України «Про інноваційну діяльність» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 36. – Ст. 266.
3. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 19-20. – Ст. 166.
4. Закон України «Про загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукових технологій» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 32. – Ст. 384.
5. Висоцький Д.Є. Правове забезпечення інноваційної діяльності : Дис. на здобуття наукового ступеня канд. юридичних наук : 12.00.04 / Висоцький Дмитро Євгенійович. – Донецьк., 2009. – 233 с.

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН

Сучасний стан українського суспільства та його подальший розвиток потребують вдосконалення правових механізмів утвердження та забезпечення реалізації прав і свобод людини. Забезпечення прав і свобод людини та їх гарантії визначають гуманістичний вимір розвитку Української держави і суспільства, їх потенціальні та реальні перспективи щодо подальшого розвитку на шляху до утвердження демократії. Дієвим (первинним) суб'єктом в сфері забезпечення прав і свобод людини і громадянина є суб'єкти публічної адміністрації. Серед численних функцій, якими наділені публічні адміністрації, вагоме місце, посідає забезпечення прав і свобод людини та громадянина, оскільки саме в цій сфері, на нашу думку, криється ефективний механізм управління та імплементації, як через міжнародні угоди та національне законодавство, які мають визначальний та універсальний характер.

Слід погодитися із роздумами вітчизняних науковців та практичних працівників, що увага до прав і свобод людини і громадянина завжди була в полі зору правової науки. Сьогодні забезпечення їх в нових умовах розвитку українського суспільства потребує нових ідей і вироблення дієвих правових механізмів.

Теоретичну основу дослідження інституту публічного адміністрування, а саме методологію дослідження окресленого інституту вивчають і пропонують науковці різних поколінь. Так, у роботах В. Авер'янова, О. Андрійко, О. Гришука, В. Селіванова, О. Скрипнюка, В. Цветкова та деяких інших послідовно простежується первинність природного права людини і похідне значення публічного права.

Серед науковців немає єдності щодо визначення даної правової категорії. В загальному розумінні права людини – це невід'ємні природні можливості розвитку, які визначають міру людської свободи, які належать особам, які на законних підставах перебувають в державі, які мають державно-правовий характер, підтверджуються спеціальними юридичними документами та фактичним проживанням в державі. Права людини є комплексною категорією, надто складною, багатогранною, етичною, філософською, політичною, правовою матерією тощо. В свою чергу, свобода – це внутрішній стан людини, її прагнення подолати обмежуючий тиск зовнішніх і внутрішніх складових і ствердити власну волю.

Історія розвитку української держави переконливо демонструє постійний пошук на місцях ефективної моделі управління. У тривалій

боротьбі українського народу за створення національної держави ідея формування ефективної моделі управління завжди виступала фундаментальним інтеграційним фактором, за роки незалежності вона змінювалась неодноразово.

Сьогодні демонструє радикальні зміни різних сфер суспільного буття, необхідність модернізації суспільно-владних відносин у напрямку запровадження демократичних стандартів та європейських цінностей. Реформування державного управління, його інституцій та функцій, окрім організаційних видозмін, потребує сутнісного переосмислення призначення влади, її соціальної місії.

За демократичною традицією соціальне призначення влади визначається як служіння народу і деталізується у конкретиці надання соціальних (адміністративних) послуг. Водночас такі останні виклики українській державі, як військова агресія, проведення антитерористичної операції, економічна криза, ріст злочинності, корупція та соціальна несправедливість, вимагають нових підходів у трактуванні нашої дійсності. Особливої уваги заслуговує сформований в останній період і переконливо проявлений потужний імпульс до європейських цінностей, зокрема прав і свобод людини і громадянина.

Розвиток національного державотворення ставить перед сучасною юридичною наукою складні завдання, від ефективності та своєчасності розв'язання яких залежить майбутнє українського народу, громадянського суспільства й української держави в цілому. Їх зміст полягає насамперед у належному та своєчасному теоретико-методологічному забезпеченні адміністративних нормотворчих процесів.

Необхідно відзначити, що проблема забезпечення прав і свобод людини та громадянина державними засобами широко представлена в нормативних документах світового співтовариства, відтворена у вітчизняному законодавстві та достатньо повно декларується та підтримується зарубіжними та національними засобами. Достатньо послатися на такі джерела, як: Загальна декларація прав людини (1948 р.); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1968 р.); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1968 р.); Хартія основних прав Європейського Союзу (2000 р.); Доповідь Венеціанської комісії «Про верховенство права» (2011 р.); Конституція України (1996 р.). Визначальну групу для української спільноти становлять вітчизняні нормативно-правові акти в сфері прав і свобод людини і громадянина. Визначальне місце, безумовно, належить Конституції України.

Прийняття Національної Стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України 25 серпня 2015 року, було зумовлено необхідністю визначення реальних заходів забезпечення прав громадян, вдосконалення діяльності державних інституцій щодо

утвердження більш дієвих механізмів захисту прав і свобод, вирішення системних проблем, що виникають при їх забезпеченості. Метою реалізації Стратегії є забезпечення пріоритетних прав і свобод людини як визначального чинника під час формування державної політики, прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Результатами такої діяльності держави має стати запровадження системного підходу до виконання зазначених завдань та забезпечення узгоджених дій органів публічної адміністрації, створення правових механізмів регулювання відносин між громадянами і суб'єктами державної влади.

В структурі Національної Стратегії у сфері прав людини знайшло відображення розуміння прав і свобод, притаманне стратегії країн Євросоюзу: забезпечення права на життя, свободу, недоторканність, справедливий суд, запобігання й протидія дискримінації та гендерному і домашньому насильству, протидія катуванню, забезпечення прав корінних народів і національних меншин. В Національній Стратегії знайшли відображення і ті права та необхідність їх захисту, що пов'язані із ситуацією захисту прав людини через агресію сусідньої держави та військові дії, що відбуваються на території нашої країни сьогодні з боку агресора [1].

Концептуальні основи розуміння сутності свободи і права сформовані філософами-класиками (І. Кант, Гегель, Б. Кістяківський, М. Вебер, Ф. Хайєк, П. Рікер та інші), які обґрунтували значення останніх як атрибутивних властивостей людини. Теоретико-методологічною основою пропонуваного положень і висновків цієї статті є також ідеї мислителів про первинне, аксіоматичне значення свободи і права для суспільних і владно-суспільних відносин. Такий загальнотеоретичний підхід був логічно розвинутий представниками юридичної науки, зокрема основоположниками та послідовниками матеріальної (субстативної) теорії права (Т. Гоббс, Р. Дворкін, Г. Кельзен, Дж. Донеллі, Браян Таманага та інші), які доповнили сутнісні визначення права розумінням його соціально змінними, нормативно закріпленими характеристиками.

Аналіз системи конституційного та адміністративного права України як історично сформованої й зумовленої об'єктивними чинниками суспільного розвитку системи природного та позитивного, загальної й особливої частин, матеріального і процесуального, типового та колізійного, національного та міжнародного (європейського) конституційного права, які складаються з інститутів і норм конституційного права та регулюють політичні, економічні, соціальні, культурні (духовні), екологічні й інші найважливіші суспільні відносини, що є предметом конституційного права України і системоутворюючою складовою національної правової системи, є концептом відповідної проблематики.

На сьогодні категорія «публічна адміністрація» все частіше застосовується в нормативно-правових актах України та працях науковців, але, на жаль, у сучасній науці не сформовано єдиного підходу щодо його трактування. Зазначена обставина актуалізує необхідність поглиблення наукових досліджень даного поняття стосовно змісту та особливостей виявлення цієї сутності в конкретних умовах сучасної дійсності.

Зміст засад публічного адміністрування дає підстави твердити, що головне їх призначення – це створення політико-правової бази для утвердження та діяльності органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, створення правотворчих можливостей для суб'єктів управління на місцях, піднесення їх ролі в розбудові правової держави.

Доречно підкреслити, що визначення необхідності забезпечення прав і свобод людини основним головним завданням публічного управління в Україні вказує на європейський та загальноцивілізаційний напрямок цього вектора діяльності державних інституцій та громадянського суспільства.

Модернізація публічного управління України може здійснюватися за умови беззастережного дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина, які повинні стати основним змістом діяльності всіх структур виконавчої влади та судочинства. Легітимне використання правових основ державною політикою має базуватися на чіткому розрізненні трьох теоретичних утворень – приватні (невідчужувані) права особи, публічне право як легітимні норми суспільних і суспільно-владних відносин, а також рішення суду – такі, що винесені не просто на виконання закону, чи відповідно до закону, а на основі закону і не всупереч основним правам людини. Саме обстоювання первинних прав особи, що виконують функцію теоретичних основ здійснюваної політики, й визначає міру її відповідності сучасним європейським цінностям. Тут стверджується принцип, за яким «права людини встановлюють моральні стандарти легітимності державної політики» і його закономірне доповнення, що легітимним буде таке врядування, коли громадянам більше не потрібно буде підтверджувати свої права перед власними урядами [2, с.56].

Отже, лише права людини, що із свого первинно-природного (нормативного) стану легітимно трансформувались у форму закону і внаслідок цього отримали гарантії на здійснення для кожного представника як суспільства, так і громади, можуть бути кваліфіковані як такі, що відповідають міркам сучасного демократизму та гуманізму.

Таким чином, необхідною умовою практичної реалізації основного завдання публічної адміністрації – забезпечення прав і свобод людини і громадянина – мають стати: критичне переосмислення правової спадщини

радянських часів позитивістської доктрини права та послідовне визнання субстативної концепції права; системна робота з формування сучасної правової культури; послідовне й системне впровадження людиноцентричної правової парадигми розвитку суспільно-владних відносин із всебічним дотриманням формули «людина – основна цінність і первинний суб'єкт права».

Література:

1. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25 серпня 2015, № 501/2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/501/2015/page2>
2. Донеллі Дж. Права людини у міжнародній практиці [Текст] / Дж. Донеллі ; пер. з англ. Т. Завалія. – Львів : Кальварія, 2004. – 280 с.

*Демченко Г.А.
Криворізький економічний інститут
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В УКРАЇНІ

Одним з найважливіших критеріїв рівня розвитку суспільства є стан суспільного здоров'я і системи його забезпечення. Разом із захворюваністю і смертністю одним із складових показників здоров'я є відсоток людей з обмеженими можливостями у суспільстві. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я ООН кількість інвалідів в будь-якій країні світу досягає 10% від загальної кількості населення. За останнє десятиріччя державна політика багатьох європейських країн стосовно осіб з інвалідністю зазнала суттєвих змін. Ставлення до цієї соціальної групи людей як до пацієнтів, якими необхідно лише опікуватися і які не можуть долучатися до активного суспільного життя, має змінитися на ставлення до них як до рівноправних членів суспільства, що мають рівні права з іншими громадянами країни [3, с.271-273].

Інвалідність, як специфічне соціальне явище, а також проблеми правового становища, що постають перед людьми з обмеженими можливостями, вивчали такі вчені, як Н.М. Комарова, І.Д. Зверева, І.Б. Іванова, Р.Я. Левін, О.В. Вакуленко, С.П. Пешкова, Т.І. Тарахонич.

«Інвалідність» виникає у результаті великої кількості бар'єрів, що їх будує суспільство стосовно людей з інвалідністю, наприклад, таких, як стигма та дискримінація, недостатня доступність послуг з охорони

здоров'я та реабілітаційних послуг чи проблем доступності транспорту, приміщень та інформації [4].

Розвиток демократичного суспільства в Україні потребує нових стратегій і підходів до формування державної політики щодо людей з інвалідністю. Вона має враховувати вже існуючі тенденції в міжнародній політиці, світові інноваційні підходи до розв'язання проблем інвалідності та кращий практичний досвід. На шляху інтеграції до європейського та світового співтовариства Україна ратифікувала низку міжнародних правових актів, які здійснили певний вплив на формування національної державної політики і практики щодо забезпечення рівних можливостей для всіх громадян, впровадження принципів доступності в різні сфери життєдіяльності осіб з інвалідністю. Міжнародні правові акти, ратифіковані Україною, є нормами прямої дії і обов'язковими до виконання. На них можна посилались під час вирішення судових справ. Більшість положень цих актів трансформовані в національне законодавство.

Звичайно, ще багато країн, в тому числі й Україна, при формуванні державної політики стосовно людей з інвалідністю пріоритетним визначають «медичний», а не «соціальний» підхід, що позначається на змісті та якості заходів, які вживаються для подолання «інвалідності». І найголовніше – це не сприяє ширшому залученню людей з інвалідністю до суспільного життя, реалізації їхніх прав як громадян країни [6, с.6-7].

Функціонування політики щодо людей з інвалідністю можна розмежувати на міжнародну, регіональну (європейську), національну (на рівні однієї країни). Сьогодні є два стратегічні документи, які визначають міжнародну політику стосовно людей з інвалідністю, – Конвенція ООН про права інвалідів та План дій Ради Європи щодо сприяння правам і повній участі людей з обмеженими можливостями в суспільстві: покращення якості життя людей з особливими потребами, що був розрахований на 2006 – 2016 рр. [2].

При формуванні політики щодо людей з інвалідністю в Україні, звичайно, потрібно враховувати існуючі тенденції в міжнародній політиці і практиці, які є більш інноваційними та прогресивними. А саме: визначити обов'язок уряду країни ретельно розглянути та забезпечити впровадження принципів доступності з тим, щоб люди з інвалідністю змогли «жити незалежно і повною мірою брати участь у всіх аспектах життя». Державна турбота про людей з інвалідністю є мірилом рівня її соціального розвитку, цивілізованості та демократизації [1].

На жаль, сучасна ідеологія України щодо людей з інвалідністю, яка відображена в законодавстві та практиці його реалізації, не демонструє послідовності, системності в діях уряду, щодо сутності розуміння та дотримання соціального підходу до проблем «інвалідності». Країна не має державної програми, стратегії щодо підтримки осіб з інвалідністю, яка б

передбачала поступову повну їх інтеграцію в життя суспільства. Законодавство України не акцентує увагу на питаннях дотримання державними органами прав громадян з інвалідністю, а поняття «дискримінація» й досі не визначене жодними нормативними актами. Необхідно розрізняти, з одного боку, дії держави, які вона повинна вживати на покращення умов реалізації права кожним окремим громадянином з інвалідністю, а з іншого – ідеологічно та стратегічно обґрунтовані дії громадської активності людей з інвалідністю, їх впливу на формування політики держави з метою досягнення конституційних прав і свобод [5, с.83-90].

Література:

1. Асамблея Організації Об'єднаних Націй «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів» [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_306
2. Конвенція про права інвалідів, Ст. 9 [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/995_g71
3. Провоженко М.А. Інвалідність як соціальна проблема: основні підходи до її вивчення / М.А. Провоженко // Соціальні технології. – 2005. – № 45. – 400 с.
4. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21.03.1991 № 875-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 21. – Ст. 252.
5. Про становище інвалідів в Україні. Національна доповідь / Мінпраці України, Держ. установа «Наук.-дослід. ін-т соц.-труд. відносин». – К.: Соцінформ, 2008. – 200 с.
6. Талан М. Шлях гармонійної інтеграції в суспільство / М. Талан // Соціальний захист. – 2007. – № 12. – 30 с.

Дзюрбан О.Г.

Донецький юридичний інститут МВС України

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ ЩОДО ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У будь-якій демократичній та правовій державі особливу увагу приділяють темі реалізації та захисту прав людини в сучасному суспільстві, саме тому дуже важливо, щоб законодавство об'єктивно відповідало сучасності та повною мірою задовільняло потреби суспільства.

На даний час гральний ринок України, який є надзвичайно прибутковим, але одночасно суттєво обмеженим Законом України «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15 травня 2009 р. № 1334-VI (зі змінами та доповненнями, внесеними Законами України від 22 грудня 2010 року № 2852-VI, від 19 травня 2011 року № 3383-VI, від 5 липня 2012 року № 5083-VI). Відповідно до Закону, цей вид бізнесу набув суттєвих обмежень, залишаючи легальною лише лотерею [2, ст.2]. Під заборону знаходиться діяльність, пов'язана з організацією, проведенням та наданням можливості доступу до азартних ігор у казино, на гральних автоматах, комп'ютерних симуляторах, у букмекерських конторах, в інтерактивних закладах, в електронному (віртуальному) казино незалежно від місця розташування сервера. За порушення чинного законодавства передбачена кримінальна відповідальність за ст. 203-2 «Зайняття гральним бізнесом» в редакції Законів України № 4025-VI від 15.11.2011, № 1019-VIII від 18.02.2016. Цей злочин за своєю сутністю є господарським злочином у сфері підприємницької діяльності, а також залишається досить складним за своїм механізмом. Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 203-2 КК України, є встановлений порядок зайняття господарською діяльністю у частині законодавчої заборони на здійснення грального бізнесу. Додатковими об'єктами злочину можуть визнаватись, зокрема, право власності, моральність, громадська безпека, здоров'я населення (необхідність постійно відчувати азарт призводить до психічного захворювання під назвою «ігроманія»), нормальний розвиток неповнолітніх тощо [1, с.5].

Повна відсутність ефективних правових норм, які б належним чином відрегулювали правові відносини у цій сфері, призвела до стрімкого розвитку такого негативного явища, як стійка залежність серед найбільш уразливих верств населення, а також суттєвих економічних, моральних та інших негативних наслідків для нашого суспільства. Не зважаючи на сувору заборону грального бізнесу та участь в азартних іграх, належним чином проблему не було вирішено, ця незаконна діяльність залишилась фактично в тіні поза ефективним контролем держави. Доступ до неї населення та шкідливий вплив злочину не зменшився. Зокрема, держава втратила будь-які надходження до державного бюджету від здійснення такої діяльності.

Проблематика певною мірою також пов'язана з неконтрольованим розміщенням завуальованих гральних закладів та поширенням грального обладнання. Наслідки недосконалості правового врегулювання таких відносин можна зазначити у доступності азартних ігор для неповнолітніх, як наслідок, негативний вплив на психіку підлітків, збільшення кількості майнових злочинів, схильність до самогубств осіб, що програли та мають боргові зобов'язання тощо.

За цих обставин виникає потреба вдосконалювати регулювання таких відносин спеціальними нормами, які, з одного боку, легалізували б цю діяльність (що за сучасних умов знаходиться в тіні, повністю заборонити яку фактично не можливо), з іншого боку, захистили суспільство від негативного впливу азартних ігор та обмежили доступ до них широким верствам населення.

Вивчення слідчо-судової практики показує, що при виявленні та розслідуванні вказаного злочину правоохоронні органи стикаються з низкою проблем. Однією з них є те, що гральний бізнес заборонений законодавством, однак, водночас діє Закон України «Про державні лотереї в Україні» [5], що дає лазівку організаторам азартних закладів займатися гральним бізнесом з маскуванням його під вивіскою державних лотерей або інтернет-кафе, де облаштовуються окремі зали для «VIP» клієнтів. При цьому правопорушниками активно використовуються комп'ютерні технології: достатньо дороге комп'ютерне обладнання (системні блоки, мобільні термінали, сервери) і відповідне програмне забезпечення. Для отримання доказів вчинення злочину потрібно вилучати вказане обладнання і призначати комп'ютерно-технічну експертизу, яка має встановлювати, що саме з цих комп'ютерів дійсно був доступ до азартних ігор, але це досить складно і потребує значного часу. Окрім того, згідно з кримінальним законодавством, суб'єктом злочину є організатор, але не адміністратори та охоронці грального залу (наймані працівники). Це створює для поліції додаткові складності в документуванні злочинних дій (організатори часто знаходяться в інших містах і мають потужну юридичну та фінансову підтримку) і збиранні доказів.

Потрібно відзначити й іншу обставину – ще в 2016 році Кабінетом міністрів України у парламент було подано законопроект про легалізацію грального бізнесу, відповідно до якого планується дозволити створення казино і букмекерських контор. Зокрема, їх можна буде організовувати в 4-5-зіркових готелях (з номерним фондом не менше 100), в аеропортах, на іподромах та бортах суден з українською реєстрацією. Законодавці цього проекту сподіваються отримувати до державного бюджету 5 млрд. грн. щорічно за умови його належного виконання. Тобто в законопроекті йдеться фактично про легалізацію грального бізнесу при збереженні певних обмежень, але остаточне рішення поки що не прийнято.

Якщо детальніше розглядати досвід інших країн світу щодо проблеми легалізації грального бізнесу, то можна дійти висновку, що з урахуванням всіх можливих нюансів та жорстких обмежень, можна належним чином контролювати такі відносини, а водночас значно поповнити податкові надходження до бюджету та певною мірою подолати корупційні негативні явища, що іноді мають місце у зв'язку з недосконалістю законодавства.

Яскравим прикладом позитивної тенденції цієї проблеми можна вважати зразок досвіду міста Лас-Вегас, збудованого у пустелі штату Невада у Сполучених Штатах Америки. У гральний бізнес Лас-Вегаса вкладено мільйони доларів, що доволі суттєво виправдовується, оскільки прибуток держави вдвічі, а той втричі їх перевищує, при цьому акумулюючи величезні суми грошей, розбудовуючи готельні комплекси та місця розваг, це місце стає надзвичайно привабливим для туристів.

Слід зазначити, що у країнах Європи досить неоднозначне ставлення до проблеми державного регулювання грального бізнесу. Наприклад, у Монако, Франції, Італії, Великобританії, Чорногорії гра у казино дозволена та цілком врегульована державою. Водночас у Ватикані, Сан-Марино, Норвегії та Греції азартний бізнес цілком заборонений. У деяких європейських країнах (наприклад, Польща, Швеція, Латвія) державою заборонена реклама азартних ігор.

В Європі застосовується кілька типів обмеження грального бізнесу. У таких країнах, як Бельгія, Нідерланди, скандинавські країни, держава повністю контролює таку діяльність. Інші європейські держави застосовують змішаний тип контролю, як у Франції, наприклад, 75 % бізнесу контролює держава, а решта 25 % належать приватним операторам. Також є варіант територіального обмеження грального бізнесу в Португалії, наприклад, де всі гральні зони розташовані тільки на певній відстані від густонаселених пунктів. А в тій же Франції казино можуть відкриватися лише в слабо розвинутих і малонаселених пунктах, щоб залучити інвесторів вкладати гроші не тільки в розвиток казино, а й у розвиток самого містечка. Не відмовляються від прибутку, який приносять гральні заклади, у Новій Зеландії, Індії, Австралії, Камбоджі, Гібралтарі та США (в спеціальних ігрових зонах) [10].

Таким чином, можливо зробити висновок, що гральний бізнес в Україні цілком має право на існування, як складова дозволя в суспільстві та економіки держави, але завдяки врегулюванню таких відносин. Враховуючи досвід інших країн, позитивною тенденцією стане визначення на державному рівні відповідних територій та чітких обмежень щодо закладів, які матимуть право здійснювати таку діяльність за певних чітко обумовлених, сформульованих та законодавчо закріплених умов. Розвиток грального бізнесу у відповідному та правильному напрямку може сприяти розвитку туризму, готельно-ресторанного та іншого бізнесу, а також зниженню рівня злочинності у сучасній Україні.

Література:

1. Виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з наданням послуг у сфері грального бізнесу : метод. рек. /

- [Ю.А. Федько, О.А. Сидоров, О.Ф. Вакуленко та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2013. – 64 с.
2. Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15 травня 2009 р. № 1334-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1334-17>
  3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 р. № 4025-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4025-17/page>
  4. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» від 18 лютого 2016 р. № 1019-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1019-19>
  5. Закон України «Про державні лотереї в Україні» від 6 вересня 2012 року № 5204-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5204-17>
  6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III.
  7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI.
  8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.
  9. Топорецька З.М. Зайняття гральним бізнесом: поняття та його значення для процесу розслідування / З.М. Топорецька // Право України. – 2012. – № 3-4. – С. 515-520.
  10. Беззуб І. Чи потрібна Україні легалізація грального бізнесу: думки експертів / І. Беззуб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2218:chi-potribna-ukrajini-legalizatsiya-gralnogo-biznesu&catid=8&Itemid=350

ГРОМАДСЬКІСТЬ В ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНО ЗНАЧУЩИХ РІШЕНЬ

Побудова демократичного суспільства вимагає від громадянина виконання своїх обов'язків перед державою, а від держави – забезпечення законних прав та свобод особистості. Вирішення проблем забезпечення правопорядку в країні великою мірою залежить від чіткої, злагодженої, прогресивно організованої роботи всіх державних та суспільних інституцій. На продовження в Україні демократичного курсу спрямована загальнодержавна програма «Стратегія реформ – 2020», яка включає реформування державних інституцій, у тому числі тих, які відповідають за екологічну безпеку та наближення українського суспільства до європейських стандартів [1].

Питання прав громадськості на участь в екологічному русі і прийнятті екологічно значущих рішень вивчається досить активно як вітчизняними, так і зарубіжними вченими та практиками. Певні аспекти означеної проблематики досліджували в своїх працях такі науковці: В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, М.М. Брінчук, І.П. Голосніченка, Н.Р. Кобецька, С.М. Кравченко, В.І. Курило, І.В. Курило, Г.В. Мороз, В.Ф. Погорілко, О.П. Рябченко, Ю.С. Шемшученка та ін. У той же час окремі питання залишаються не достатньо дослідженими.

Права громадськості на участь у процесі прийняття екологічно значущих рішень є частиною інституту екологічних прав та обов'язків громадян України. У свою чергу, екологічні права – це система повноважень та зобов'язань громадян в екологічній сфері, які закріплено в Конституції України, законах України, міжнародних нормативно-правових актах, локальних документах. Чинне законодавство України, крім надання прав, повинно гарантувати відповідальне ставлення до висновків громадської екологічної експертизи і прийнятих громадськістю екологічно значущих рішень.

Основний Закон гарантує громадянам право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище. У ст. 50 Конституції України говориться, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення.

Зазначене право – одне з головних прав людини, йому відповідає обов'язок держави забезпечувати здійснення санітарно-гігієнічних

заходів, спрямованих на поліпшення та оздоровлення навколишнього природного середовища.

У 2000 році ЮНЕСКО ухвалило «Хартію Землі» – декларацію фундаментальних етичних принципів для побудови справедливого, сталого, мирного глобального суспільства. Положення Хартії спрямовані на те, щоб пробудити в свідомості людей нове почуття глобальної взаємозалежності та відповідальності заради добробуту всієї людської родини (принцип 1 Хартії Землі).

Учасник правових відносин, який наділений відповідними суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, – це суб'єкт правовідносин. Усі суб'єкти права можуть бути поділені на три основні групи: індивідуальні; колективні; громадські утворення.

Непересічне для всієї світової спільноти значення являє прийняття Орхської конференції, яка будучи частиною українського законодавства, вперше у практиці міжнародного публічного права визнає суб'єктом відносин громадськість, яка розуміється як одна або більше фізичних чи юридичних осіб і, згідно з національним законодавством або практикою, їхні асоціації, організації або групи. Україна приєдналася до даного нормативно-правового документа 6 липня 1999 року. Продовженням обраного курсу в галузі охорони навколишнього природного середовища є Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [2]. Окрім цього, вона забезпечує постійний зв'язок між державою і громадянами у вирішенні життєво важливих проблем окремої людини й суспільства в цілому, реалізацію конституційних прав і свобод людини та громадянина у процесі побудови демократичної, соціальної, правової держави.

Перш за все зазначимо, що термін «екологічно значущі рішення» живається в контексті екологічних прав людини або як поняття, що позначає рішення, прийняття якого породжує певні наслідки для навколишнього середовища. Прийнята в 1992 році конвенція «Про транскордонний вплив промислових аварій» і «Про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті» визначає громадськість як одну або кілька фізичних або юридичних осіб.

Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» гарантує правові та організаційні засади участі громадян в сфері забезпечення екологічної безпеки. Серед перерахованих прав слід назвати право на створення громадських об'єднань, що проводять свою діяльність у галузі охорони навколишнього середовища, звернення до органів державного управління, інших організацій та до посадових осіб для отримання повної, достовірної та своєчасної інформації про стан навколишнього середовища та заходи з його охорони, внесення пропозиції про проведення громадської екологічної експертизи та участі в

її проведенні, проведення громадського контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища тощо.

Громадянам та громадським об'єднанням надані різні права в галузі охорони навколишнього середовища. Однак необхідно враховувати, що не всі права громадян належать до прав на участь у прийнятті екологічно важливих рішень, у той час як всі права, надані громадським об'єднанням Законом «Про охорону навколишнього природного середовища», можна віднести до таких прав.

У даному контексті погоджуємося з думкою С.О. Боголюбова, що «будь-яка законодавчо передбачена можливість впливу громадян тією чи іншою мірою на прийняття рішень у галузі охорони навколишнього середовища може розглядатися як непряме закріплення права на участь у прийнятті екологічно важливих рішень» [3, с.85].

Громадські організації захищають права громадян, висувають нові ініціативи, привертають увагу державних органів до найважливіших екологічно значущих питань, пропонують альтернативні шляхи вирішення проблем, а також стимулюють населення в цілому до прийняття екологічно важливих рішень. Г.А. Ларіонов виокремлює два основні типи організацій громадян. Перші не пов'язані з певною місцевістю, висловлюють інтереси і переваги тих, хто домагається проведення певної екологічної політики в цілому. Другі ж мають місцевий характер, виникають як реакція на небажані проекти і нерідко є тимчасовим [4, с.66].

Таким чином, ми можемо констатувати, що українське законодавство, яке регулює участь громадськості у прийнятті державних рішень, не завжди встановлює вимогу про організацію громадян у громадське об'єднання з метою реалізації своїх прав у галузі охорони навколишнього середовища.

У своїй статті М.М. Гришин зазначає, що в обговоренні та прийнятті рішень може брати участь «зацікавлена громадськість», погоджуючись з її визначенням у міжнародних правових документах, і звертає увагу на такий важливий момент: «про яку саме громадськість при обговоренні того чи іншого об'єкта йде мова – про ту, хто живе на території, яка може піддатися впливу несприятливих наслідків у результаті запланованої діяльності або про всіх тих, кого хвилюють негативні наслідки цієї діяльності незалежно від місця їх проживання» [5, с.70].

На сьогодні екологічне законодавство визначає тільки правову основу участі громадян у розробці та обговоренні проектів програм і рішень, спрямованих на поліпшення стану навколишнього середовища.

Між тим, участь громадськості має здійснюватися у процесі прийняття рішень, які потребують дозволу і при проведенні, припиненні господарської та іншої діяльності. Можливість такої участі надають не

тільки громадські слухання, а й громадський екологічний контроль, референдум для прийняття екологічно значущих рішень, збори громадян, звернення до державних органів з екологічно значущих питань, подання позовів про призупинення та припинення екологічно шкідливої діяльності.

Права громадськості на участь у процесі прийняття екологічно значущих рішень – це система юридично закріплених за громадянами, громадськими організаціями (правоохоронними і наглядовими) та їх посадовими особами повноважень та зобов'язань в екологічній сфері, поновлення порушеного права, припинення таких порушень, а також створення необхідних умов для притягнення до юридичної відповідальності винних у вчиненні протиправних дій, унаслідок яких було завдано шкоди правам та законним інтересам громадськості.

Література:

1. Програма розвитку України «Стратегія – 2020» – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/989833-rogoshenko-oprilyudniv-tezi-strategiji-2020.html>
2. Закон України Про Основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
3. Боголюбов С.А. Экологическое право : учеб. для вузов. – М. : Норма: Инфра-М, 2000. – 448 с.
4. Ларионов Г.А. Общественный экологический контроль // Государство и право. – 1996. – № 2. – С. 65-73.
5. Гришин Н.Н. О разработке нормативного акта, регламентирующего обсуждение с общественностью объектов государственной экологической экспертизы // Журнал российского права. – 2000. – № 3. – С. 67-75.

Ковиза Є.В.

Донецький юридичний інститут МВС України

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Сьогодні відбувається реформування освіти та науки на основі нових організаційно-економічних процесів. Велике значення набуває правове регулювання прийому, навчання та матеріально-побутового забезпечення студентів, питання підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, організації оплати роботи та страхування професорсько-викладацького складу.

Трудові відносини в сфері освіти регулюються в основному нормами трудового права. Але існує і інша – галузева – сфера регулювання трудових відносин. Мова йде про вищі навчальні заклади зі специфічними умовами навчання, наприклад, які входять до системи Міністерства внутрішніх справ, Міністерства оборони, Служби безпеки України тощо. Тут саме відомчі нормативні акти регулюють питання прийому, переміщення, звільнення професорсько-викладацького складу.

Треба відзначити, що у даних відомчих навчальних закладах пріоритетними видами є стрільба з бойової зброї, рукопашний бій, самбо, службове багатоборство. Тому професорсько-викладацький склад має особливі умови праці, які пов'язані не тільки з особливістю проведення навчальних занять і тренувань, але й з великим ступенем травматизму. Тому і стоїть гостро питання соціальних гарантій і страхування.

Важливим документом в цій сфері є Концепція соціального забезпечення, яка повинна включати в себе систему прав, обов'язків, гарантій в плані надання соціальних послуг і матеріального забезпечення при умові повної або часткової втрати працездатності, безробіття по незалежним від людини обставинам. На нашу думку, метою реформування системи соціального страхування перш за все є:

- забезпечення на основі соціального партнерства громадянам встановленої державної гарантії по захисту від соціальних і професійних ризиків, пов'язаних з втратою заробітку, місця роботи, а також ефективного використання страхових виплат під наглядом держави;
- страхування від нещасних випадків під час виконання професійних обов'язків, які призвели до непрацездатності;
- страхування на момент вимушеного безробіття.

Для вирішення цих питань необхідно створення в децентралізованому порядку відокремленого фонду освітніх установ, бо у більшості професорсько-викладацького складу відсутні чималі кошти, які необхідні для страхування. По-друге, треба створити економічні стимули для страхування. Але поки що складається враження, що законодавча та виконавча влади в Україні недооцінюють значення страхової індустрії в системі освіти і не відводять їй належного місця в фінансовій інфраструктурі держави.

MEASURES OF IMPLEMENTATION AND PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE

Since 1991 Ukraine has been aiming to achieve international levels in the field of human rights and freedoms. Thus, in 1996, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Constitution of Ukraine, ensuring the person's rights and freedoms, which recognizes a person, his/her life and health, honor and dignity, inviolability and protection of the highest social value in Ukraine. The rights of any person are universal (they belong to all people in all situations irrespective of their social status), congenital ones (belong to each person from his/her birth), and inalienable (it means the inability to deprive a person of these rights or the impossibility of his/her voluntary refusal of these rights). These rights are characterized by three main features:

1. Each authority has restrictions on its activities.
2. Each person has its own sovereign sphere, no power can interfere into it.
3. Everyone can oppose the state or another person in order to protect his/her rights [1, p.10].

It is very important to realize that the fundamental nature of human rights is not absolute. In social and legal practice, rights may be limited in order to protect other social values. For example, the prohibition of racism propaganda or rebellion appeals restrict freedom of speech, etc. But it is important that such interference into the personal rights' sphere can not be arbitrary and imposed by the law requirements.

In a democratic state, the conditions under which human rights may be restricted are set out in detail in the Constitution. Thus, Article 64 of the Constitution of Ukraine states that: «During the military or extraordinary state, certain restrictions of rights and freedoms may be established, indicating the validity of these restrictions» [1, p.25].

Human rights and citizenship in Ukraine may be restricted only in cases expressly provided for by the Constitution, and from purpose:

- saving people's lives and property;
- preventing or surcease of crimes;
- ensuring the interests of national security, territorial integrity, public order, economic well-being;
- ensuring public health and morals, protecting the reputation or other people's rights and freedoms;
- prevention of disclosure of confidential information [1, p.20].

That is, the fundamental nature of human rights means that any interference by public authorities into the human rights' realization must be

clearly legally established, consistent with the provisions of the Constitution and be reasonable. One of the greatest achievements in guaranteeing rights and freedoms is the system of organizational and legal guarantees provided by the Constitution, among which a particularly significant role is assigned to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, executive and local authorities, courts, the Prosecutor's Office and the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights.

Due to its supervisory powers, the Prosecutor's office is able to effectively influence both onto the provision of human rights and the activities of certain state authorities; among the main tasks of the law enforcement bodies is the protection of the rights and legitimate interests of citizens and legal entities from illegal encroachments; the Security Service protects the legitimate interests of the state and the rights of citizens, as well as the prevention, detection, suppression and disclosure of crimes against the peace and security of mankind, terrorism, corruption and organized criminal activity in the field of administration and economy and other unlawful actions that directly pose a threat to the vital interests of Ukraine. The versatility and efficiency of the judicial system is confirmed by Article 124 of the Constitution, which states that the jurisdiction of the courts extends to all legal relations that arise in the statex [1, p.57]. Consequently, the courts are one of the most important institutions for ensuring the rule of law in a democratic society, the main guarantee of the protection of human rights and freedoms.

An important link in the mechanism of protection of human and civil rights and freedoms is the Constitutional Court of Ukraine, which exercises judicial constitutional control and protection of the foundations of the constitutional system, the fundamental rights and freedoms of a person and a citizen, ensuring the rule of law and direct effect of the Constitution throughout the territory of Ukraine [5, p.38].

Ukraine has ratified most of the most important international human rights instruments – the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights and its Optional Protocol, 1966; The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966; The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 1965; The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, 1979; The Convention on the Rights of the Child, 1989; The UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Guides Nature, Types of Treatment and Punishment, 1984; and others, their effect on the territory of our country is nominal [6, p.48].

Of course, it is extremely important that new draft laws and regulations introduced into parliament, as well as changes proposed to be introduced into the current legislation, in no way narrow the content and scope of existing rights and freedoms. By definition of Voltaire: «Freedom depends only on laws» [7, p.23]. Therefore, the main function of state authorities and human

rights defenders in the field of ensuring human rights and freedoms is the provision of the rule of law and fair trial. In this process, the direct effect of the Constitution of Ukraine – as the main document of the state – plays an extraordinary role [6, p.43].

Consequently, we can conclude that Ukraine has firmly embarked on a democratic development path. It should be emphasized that the rights and freedoms enshrined in the Constitution of Ukraine are a real way to build a law-governed state, to realize its absolute value, to raise the personality and to ensure the legal nature of the relations between the citizen and the state.

References:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
3. Европейская конвенция по правам человека (измененная и дополненная Протоколом № 11). – Strasbourg : Directorate General of Human Rights Council of Europe, 2001. – 60 с. – (Серия Европейских договоров).
4. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред.: Ю.Л. Римаренко, Я.Ю. Кондратьев, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К. : Ін Юре, 2005. – Т. II. : Права людини у контексті поліцейської діяльності. – 1224 с.
5. Палюк В.П. Стаття 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: українське законодавство та судова практика / В.П. Палюк. – Миколаїв : Іліон, 2010. – 556 с.
6. Фулей Т.І. Застосування Європейської конвенції з прав людини при здійсненні правосуддя в Україні / Т.І. Фулей. – К. : Гештальт Консалтинг Груп, 2008. – 200 с. – (На шляху до європейських стандартів в епоху глобалізації).
7. Pearson, Roger, 2005. Voltaire Almighty: a life in pursuit of freedom. Bloomsbury. ISBN 978-1-5824-630-4. – 447 pp.

Косякіна О.В.

Донецький юридичний інститут МВС України

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ МОВНИХ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

Додержання прав людини традиційно належить до числа державних пріоритетів за умов демократичного суспільства. Людство, яке пережило дві світові війни та цілий ряд локальних конфліктів, зробило висновок, що не може бути і не буде миру без поваги до людини, її прав,

свобод і потреб. Україна є демократичною, соціальною та правовою державою. В нашій державі, згідно з Конституцією, людина, її життя, честь та гідність визнаються найвищою соціальною цінністю.

Діяльність держави повинна бути повною мірою спрямована на забезпечення та реалізацію зазначених положень, оскільки проблеми додержання та захисту прав і свобод людини на початку XXI століття набули, можна стверджувати без перебільшення, світового, глобального значення і вийшли на перше місце у міжнародній системі критеріїв оцінювання рівня розвитку демократії у певній державі та суспільстві [7, с.28]. Питання, пов'язані із додержанням прав людини і громадянина, набувають масштабного характеру, що стосується не лише їх регламентації, а й реалізації в практичній діяльності.

Відомо, що Україна – багатонаціональна держава. Поліетнічність є характерною ознакою України, національні меншини в Україні є частиною її народу. Декларуючи свою відданість демократичним принципам, держава взяла на себе певні зобов'язання щодо додержання національно-культурних прав національних меншин. Так, відповідно до ст. 11 Конституції України, на офіційному рівні зафіксовано, що держава «сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [3, ст.11]. Згідно з цією нормою, Конституція надає національним меншинам право на користування здобутками власної культури і мови та на їх розвиток. Відповідно до ст. 53, представникам національних меншин гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства [3, ст.53].

Крім ст. 11 та ст. 53 Конституції України правовий статус національних меншин визначається нормами Декларації прав національностей України від 01.11.1991 р., в ст. 3 якої зазначається, що держава «гарантує всім народам і національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і розповсюдження інформації» [1, ст.3].

Додаткові гарантії вільного використання мов національних меншин було зафіксовано також іншими нормативно-правовими актами. Так, відповідно до положень «Декларації прав національностей», держава гарантувала своїм громадянам право вільного користування російською мовою. В регіонах, де компактно проживає кілька національних груп, нарівні з державною українською мовою передбачалася можливість функціонування мови, прийнятної для всього населення даної місцевості [1, ст.3]. Відповідно до ст.6 Закону України «Про національні меншини в Україні» від 25.06.1992 р., держава гарантувала всім національним

меншинам права на користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства [4, ст.6].

Значний обсяг гарантій національно-культурних прав національних меншин було надано Законом України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 р., в якому було зазначено, що «... обов'язковість застосування державної мови чи сприяння її використанню у тій чи іншій сфері суспільного життя не повинні тлумачитися як заперечення або применшення права на користування регіональними мовами або мовами меншин у відповідній сфері та на територіях поширення» [2, ч.3 ст.6].

Аналіз цього нормативно-правового акту дозволяє констатувати, що держава гарантувала право отримання освіти державною мовою і регіональними мовами або мовами меншин. Це право, згідно зі ст. 20 цього закону, мало забезпечуватися через мережу дошкільних дитячих установ, загальних середніх, позашкільних, професійно-технічних і вищих державних і комунальних навчальних закладів з українською або іншими мовами навчання, яка «створюється відповідно до потреб громадян згідно із законодавством України про освіту» [2, ч.2 ст.20].

Згідно з переліченими вище нормативно-правовими актами, всім громадянам України було гарантовано рівні політичні, економічні та культурні права і свободи незалежно від їх національного походження. При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, Україна виходила із того, що ці права є невід'ємною частиною загальноновизнаних у світі прав людини. Існуюча нормативно-правова база дозволяла доволі гармонійно реалізовувати національно-культурні права національних меншин.

Водночас серйозним викликом, з точки зору забезпечення балансу державних інтересів в мовній сфері та запитів національних меншин на одержання освіти рідною мовою, на думку багатьох експертів – юристів, політологів, соціологів, – став прийнятий новий Закон України «Про освіту» від 05.09 2017 р., зокрема його 7-а стаття. Згідно з приписами статті, навчання рідною мовою для представників національних меншин стає можливим лише на етапі дошкільної та початкової освіти. З 2020 року викладання мовами меншин планується скасувати і в початковій школі [5, ч.1 ст.7].

Зазначена норма викликала серйозне незадоволення низки країн-сусідів України. Так, зазначений закон розкритикували в Угорщині, Румунії, Молдові, Польщі, Росії. В уряді Угорщини, який найбільш жорстко відреагував на нові мовні приписи, вважають новий закон «Про освіту» таким, що порушує права національних меншин. За ініціативою цієї держави окремі норми закону було розглянуто в Парламентській

асамблеї Ради Європи, де прозвучали рекомендації щодо внесення змін у цей закон.

На думку відомого українського юриста, члена комісії «За демократію через право» Марії Ставнійчук, необхідно викласти приписи статті про мову освіти «гармонійно, максимально дотриматися формулювань європейських стандартів, вимог Конституції України» [6]. Очевидно, виходом з даної ситуації, який гарантував би інтереси і держави, зацікавленої в підвищенні рівня знань української мови, і національних меншин, було б створення інноваційних навчальних програм з української мови, запровадження інтерактивних методів навчання, збільшення кількості двомовних викладачів за умови відмови від адміністрування. Безумовно, такий підхід буде сприяти затвердженню за Україною репутації держави, де права людини, їхні конституційні і міжнародно-правові гарантії, є найвищим пріоритетом.

Література:

1. Декларації прав національностей України від 01.11.1991 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T177100.html (дата звернення: 10.10.2017).
2. Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T125029.html (дата звернення: 10.10.2017).
3. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 12.10.2017).
4. Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25.06.1992 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T249400.html (дата звернення: 12.10.2017).
5. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172145.html (дата звернення: 10.10.2017).
6. Ставнійчук М. Мовна пастка // Дзеркало тижня. 13 жовтня 2017 року. URL: https://dt.ua/internal/movna-pastka-256969_.htm (дата звернення: 20.10.2017).
7. Сущенко В.М. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні // Наукові записки НаУКМА. Том 129 «Юридичні науки». 2012. № 2. С. 28-31.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКОНОТВОРЧОГО ОРГАНУ УКРАЇНИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Єдиним органом законодавчої влади в країні є Верховна Рада України. Вона приймає закони про основи соціального захисту, форми та види пенсійного забезпечення, затверджує основні показники витрат, що включаються в Державний бюджет, визначає розмір обов'язкових страхових внесків підприємств, організацій і громадян. До компетенції Верховної Ради України відносяться питання затвердження загальнодержавних програм економічного й соціального розвитку; заслуховування щорічних послань Президента України; здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України.

Винятково законами України визначається права й свободи громадян, гарантії реалізації цих прав і свобод, основні обов'язки громадян; основи цивільно-правової відповідальності. У сферах діяльності вищого законодавчого органу країни перебувають питання подальшого вдосконалення правової бази, що стосується пенсійної реформи, соціального страхування, матеріальної підтримки сім'ям з дітьми. Верховна Рада України є органом загальної компетенції. Вона формує основи державної політики соціального захисту шляхом закріплення законодавчих засад соціального захисту, визначення його мети, головних завдань, напрямів, принципів і пріоритетів, встановлення нормативів і обсягів бюджетного фінансування.

Після проголошення незалежності України було розпочато створення національної системи соціального забезпечення населення. Постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 року «Про проект Концепції соціального забезпечення населення України» [1], в якій закладено основи правової та нормативної бази соціального забезпечення населення України, вироблено механізми, які забезпечують дотримання державних гарантій щодо: реалізації прав громадян на працю і на допомогу з безробіття; оплати праці та мінімального розміру заробітної плати; підвищення життєвого рівня населення шляхом перегляду мінімальних розмірів основних соціальних гарантій в умовах зростання цін на споживчі товари та послуги; надання недержавної допомоги, пільг та інших видів соціальної підтримки малозабезпеченим громадянам і сім'ям, які виховують дітей, матеріального забезпечення у разі досягнення пенсійного віку, тимчасової чи постійної втрати працездатності, втрати годувальника тощо.

Вітчизняне законодавство встановлює багато видів соціального забезпечення на засадах соціального страхування, державного забезпечення та державної підтримки окремих верств населення України.

Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (1998 року) [2] визначають принципи та загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні. В них закріплені такі види: страхування: пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; медичне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття.

Із змісту Конституції України можна зробити висновок, що Верховна Рада України може приймати закон з будь-якого питання у межах своїх повноважень, за винятком тих, які вирішуються виключно всеукраїнським референдумом.

Література:

1. Постанова Верховної Ради України від 21 грудня 1993 року № 3758-ХІІ «Про проект Концепції соціального забезпечення населення України» // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 6. – Ст. 31.
2. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 року № 16/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

Ольхов В.В.

Донецький юридичний інститут МВС України

ПРАВО НА СВОБОДУ СЛОВА В УМОВАХ ЗАГОСТРЕННЯ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Право на свободу вираження поглядів є невід'ємною складовою демократичного суспільства. Засоби масової інформації повинні завжди правдиво і неупереджено повідомляти будь-яку інформацію, яка становить суспільний інтерес [1]. Згідно зі ст. 10 Європейської конвенції з прав людини, кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади. Конституційною гарантією свободи слова, передбаченою ст. 34 Основного Закону, є право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмового або в інших спосіб.

Принципами міжнародного характеру, що торкаються свободи вираження думок, є: максимальне розголошення інформації; обов'язок публікувати документи; заохочення гласності в уряді; обмежений обсяг виключень; наявність процесів, що полегшують доступ до інформації; невисока вартість доступу до інформації; відкритість засідань державних органів для громадськості; нелегітимність законів, несумісних з принципом максимального розголошення інформації; захист осіб, які розголошують інформацію про неправомочні дії.

З початком військового конфлікту на Сході України проблема з дотриманням права на вираження поглядів не втрачає своєї актуальності, хоча за оцінками міжнародної неурядової організації Freedom House Україна належить до категорії «частково вільних» країн. Наразі рівень ворожості влади до журналістів та правового тиску на них зменшився. Однак, ці досягнення частково знівельовано, оскільки внаслідок військових дій на Сході в Україні склалися досить несприятливі умови для здійснення журналістської діяльності. Так, за даними української неурядової організації інформації, протягом 2014 р. було зафіксовано 995 випадків порушення свободи слова; за 8 місяців 2015 р. – 95. Зокрема, це: 1 убивство журналіста, 36 випадків побиття та нападів на журналістів, 48 – перешкоджання їх законній професійній діяльності, 10 випадків цензури. Досить поширеним видом перешкоджання здійсненню журналістами діяльності є незаконне утримання під вартою на територіях, окупованими т.зв. «ДНР» та «ЛНР». Хоча на цих територіях іноземні журналісти користуються більш широким доступом до інформації, але стосовно них також були зафіксовані факти незаконних затримань та незаконних утримань під вартою. За даними Комітету захисту журналістів, українська влада теж практикує затримання журналістів – тобто, це є проблемою для обох конфліктуючих сторін [2-3].

Відсутність правосуддя з питань вбивств журналістів у всьому світі сьогодні визнається однією з найбільших загроз свободі преси. Як зазначається у Спеціальній доповіді Комітету із захисту журналістів (жовтень 2014 р.), безкарність – це не просто певна історія, яка закінчується зі смертю журналіста. Внаслідок безкарності вибудовується клімат залякування. У червні 2012 р. на 20-й сесії Ради ООН з прав людини Спеціальний доповідач ООН з питання позасудових страт та довільних страт та Спеціальний доповідач з питання про заохочення та захисту права на свободу думок й їхнє вільне вираження представили доповідь, в якій наголошується, що безкарність у цілеспрямованих нападах на журналістів є основною загрозою правам людини, і закликали держави впровадити механізми щодо захисту журналістів та заохочення справедливості.

Комітет захисту журналістів критикує українську владу з приводу її реакції на здійснювані бойовиками викрадення, оскільки український уряд не має стратегії поведінки в даних ситуаціях.

Згідно з наявними статистичними даними, за 2014 р. в Україні було обліковано 80 злочинів, передбачених ст. 171 КК (перешкоджання законній професійній діяльності журналістів), а за 8 місяців 2015 р. – 58. У травні 2015 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» встановлена низка спеціальних норм КК України (статті 345-1, 347-1, 348-1, 349-1, ч. 3 ст. 375), якими деталізується та диференціюється відповідальність за вчинення різного виду злочинних посягань на журналістів порівняно зі ст. 171 КК України. Аналіз офіційної статистики свідчить, що хоча в офіційній звітності дані щодо кількості облікованих злочинів, передбачених статтями 345-1, 347-1, 348-1, 349-1, ч. 3 ст. 375 КК України, окремо не виділяються, за 8 місяців 2015 р. не було зареєстровано жодного іншого виду правопорушень. Таким чином, можна дійти висновку, що за період з червня 2015 р. не було розпочато жодного провадження за новими статтями КК України, хоча журналісти продовжують ставати об'єктами злочинних посягань. Викладене дає змогу зробити висновок, що вітчизняні правоохоронці не обізнані або зі змінами у кримінальному законодавстві, або в юридичних ознаках та специфіці кваліфікації й відмежування зазначених складів злочинів. Крім того, звертаємо увагу на особливу суспільну важливість не просто реєстрації фактів вбивств та загибелі журналістів, а повідомлення громадськості про вжиті заходи реагування, хід та результати розслідування.

Отже, право на свободу вираження поглядів, як одне з найбільш вагомих для розуміння природи демократичного суспільства, означає право кожної людини безперешкодно дотримуватися своїх поглядів, а також право вираження свого погляду. Обмеження цього права мають встановлюватися законом і бути необхідними: для поважання прав і репутації інших осіб; для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення.

У ситуаціях збройних конфліктів журналісти та інші представники преси, які працюють у зонах бойових дій, піддаються ризикам: насильство або перешкоджання виконанню професійних завдань шляхом прямих нападів; незаконне утримання під вартою; заборона доступу в певні райони; запровадження цензури.

Окупація міст Донбасу вплинула на свободу слова в цій місцевості, а також на те, який стан справ зараз. Найчастіше журналісти зазнають погроз і втручання в журналістську діяльність, нападів, обшуків, погроз родині тощо. Журналісти стикаються з комплексом таких суспільно значущих проблем:

- відсутність важливої інформації;
- отримання спотвореної інформації;
- відсутність правдивої інформації про військові або гуманітарні проблеми.

Наразі нагальною потребою є розробка необхідного методичного забезпечення процесу розслідування зазначених вище нових видів злочинів проти журналістів та оновлення законодавства.

Література:

1. Приглушені голоси: право на свободу слова в умовах збройного конфлікту на сході України / О.А. Біда, А.Б. Блага, О.А. Мартиненко, М.Г. Статкевич; за заг. ред. А.П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К.: КИТ, 2015. – 60 с.
2. Оператор телеканала LifeNews попав в плен к боевикам «ДНР». [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ua/202496-operator-telekanala-lifenews-popal-v-plen-k-boevikam-dnr>
3. Дневник поездки в Украину: нападения на журналистов привели к информационному вакууму. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://cpj.org/ru/2014/07/post-76.php>

Резник Р.Д.

Донецький юридичний інститут МВС України

РІВЕНЬ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Нині, на етапі входження української держави до Європейського Союзу, перед нашим суспільством постає важливе завдання переосмислення та сприйняття нових демократичних цінностей суспільного буття, зокрема підвищення якісних показників суспільної правосвідомості та правової культури.

Поняття правосвідомості вже детально досліджено правовою наукою. На нашу думку, слід повністю погодитись з Е.Ю. Соловйовим, який виходить з того, що «правосвідомість – це не просто відображення в індивідуальній свідомості духу й характеру законів, що вже діють у суспільстві» [4, с.189]. У цьому контексті хотілося б виділити твердження Г.П. Клімової про те, що одним із показників сформованості правосвідомості й рівня правової культури є усвідомлення громадянином того, що невід’ємні права не надаються людині законом; закон – це засіб, зняряддя в механізмі забезпечення й захисту прав і свобод людини, тому й самі закони мають бути правовими [2, с.331].

Спираючись на багатий науковий досвід у галузі правосвідомості, можемо виокремити такі її узагальнені ознаки: по-перше, це форма

(різновид) суспільної свідомості; по-друге, суб'єктами (носіями) правосвідомості є різноманітні суб'єкти права; по-третє, об'єктом правосвідомості є ставлення людини до правових явищ, вираження індивідуальних та суспільних оцінок справедливості чи несправедливості законів, діяльності судових та правоохоронних органів тощо; по-четверте, вона є активним елементом системи правового регулювання, підставою для розвитку права та праворозуміння.

З точки зору глибини (рівня) відбиття правових явищ виокремлюють три різновиди правової свідомості – теоретичну, професійну і повсякденну; залежно від способу (форми) відбиття – правову ідеологію і правову психологію; за суб'єктом відбиття – суспільну, групову й індивідуальну правосвідомість; з точки зору предмета відбиття – сфери правової свідомості, які відповідають різним видам суспільних відносин і галузям права. Існує тісний взаємозв'язок між правом та політикою. Без сумніву, право – це один із численних засобів вираження політичних питань, закріплення усталених політичних відносин та політичної системи суспільства. Також слід зауважити, що правосвідомість безпосередньо стосується політики державної влади, проявляючись через розуміння цієї політики та ставлення до неї. Серед чинників становлення демократичної правосвідомості можна виокремити, з одного боку, наявність та схвалення (державне і громадське) тих фундаментальних положень, які закріплюють мету та принципи демократизації суспільства, а з другого – сутнісні умови можливості існування демократичної правосвідомості як явища правової реальності. Не менш важливою передумовою становлення правосвідомості демократичного напрямку є високий загальний рівень суспільної свідомості та культури, оскільки механічне дотримання законодавчих приписів ще не створює сприятливого ґрунту в суспільстві для впровадження демократичних інститутів, принаймні успіх таких нововведень, не укорінених у суспільній свідомості, не буде тривалим. Безумовно, одним із необхідних чинників правосвідомості є висока духовність суспільства, вкорінена в історичних, цивілізаційних та ментальних особливостях соціуму [1, с.298-301].

Аналізуючи детально весь процес формування правосвідомості в Україні сьогодні, варто зупинитись на його основних проблемах. Так, досить поширеним явищем нашого суспільного буття є деформація правосвідомості. Причиною її виникнення є стан основних елементів механізму правового регулювання. Посиленню деформаційних процесів у суспільній правосвідомості України сприяють суперечності в галузях законодавства й правоохоронної системи в цілому. Таке становище дозволяє маніпулювати законодавством залежно від ситуації, зокрема часто можемо спостерігати поблажливе ставлення до багатьох поширених і небезпечних форм протиправної діяльності правлячої еліти. Іншою

суттєвою причиною існування деформацій правосвідомості в українському суспільстві є поступове звикання населення, особливо молоді, до злочинності. Так останнім часом стали «звичними» для пересічних громадян і набули міжнародних та загальнонаціональних масштабів такі види злочинів, як тероризм, масове захоплення заручників, работоргівля, замовні убивства, багатомільйонні шахрайства, корумпованість у багатьох сферах суспільного життя [5, с.294].

Сьогодні, як ніколи, слід акцентувати на тому, що на рівень правосвідомості громадян впливає ціла низка різнорідних чинників, серед яких зокрема відсутність єдиної високоефективної системи правового виховання, а також популяризація антиправової поведінки через ЗМІ. Тож сьогодні вкрай актуальними завданнями, які сам час ставить перед науковцями, дослідниками, експертами, а в перспективі й перед керманічами нашої держави, є деталізація причин виникнення різнорідних деформацій правової свідомості, а також шляхи їх подолання. У сучасній науковій літературі широко обговорюються зазначені проблеми й пропонуються різноманітні шляхи формування правосвідомості і правової культури українських громадян. Серед них – демократизація сфер життя суспільства; вдосконалення правотворчого і правозастосовного процесів; зміцнення законності і правопорядку; розвиток правовідносин; зростання ефективності діяльності всієї системи правосуддя; адаптація законодавства України до міжнародних норм і стандартів прав людини; гармонізація законодавства України із нормативними актами Європейського Союзу. Разом з тим неабияке значення для формування правосвідомості і правової культури мають такі чинники, як правове виховання і правове навчання українських громадян [2, с.307]. Важливим пунктом теми у цьому зв'язку є аналіз сучасного стану українського суспільства. Так, Л. Нагорна, яка аналізувала стан української суспільної думки щодо самовизначення протягом 1990-их рр. ХХ ст. – початку 2000-их рр. ХХІ ст., вказувала на те, що втомлений, дезорієнтований, поляризований український соціум демонструє байдужість до національних цінностей. Мало не все українське вважається непростим, а поняття «патріотизм» практично зникло з політичного дискурсу [3, с.44]. На сьогоднішній день ситуація є прямо протилежною. Зокрема, аналіз даних соціологічних досліджень дає всі підстави стверджувати, що впродовж 2014 р. у соціальному, політичному, міжнародному становищі країни відбулися певні зміни, які можуть створити передумови для успішного проведення реформ та створення якісно нових засад розвитку країни.

Найбільші позитивні зміни відбулися в українському соціумі. Події Майдану, російська агресія стали стимулом для консолідації української політичної нації, зростання патріотизму, спричинили стирання ліній поділу українського соціуму, що базувалися на соціокультурних

відмінностях. Наочним свідченням цього стало значне та повсюдне зростання рівня підтримки європейського та євроатлантичного вектора розвитку України. Вперше за історію соціологічних досліджень зафіксовано значний позитивний баланс підтримки ідеї вступу України до НАТО – одного з ключових маркерів соціокультурного поділу українського суспільства. Україна остаточно визначилася з геополітичним вектором розвитку, підписавши та ратифікувавши Угоду про асоціацію з ЄС, відмовившись від позаблокового статусу і взявши курс на досягнення критеріїв, необхідних для членства в НАТО.

Аналізуючи основні чинники, що на сучасному етапі впливають на формування суспільної правосвідомості, слід виокремити два основні блоки – політика і право. Крім того, у нашому суспільстві гостро відчувається необхідність у повсякчасній актуалізації питань інформаційної безпеки, оскільки, як усі ми могли переконатись, одне й те ж явище чи подія можуть бути «подані» за допомогою засобів масової інформації у різних, часто протилежних ракурсах. Такий стан справ звичайно ж не сприятиме консолідації нації та негативно вплине на позитивну тенденцію розвитку правосвідомості серед громадян. На характер суспільної правосвідомості потужно діє також релігія. Якщо буддизм, конфуціанство, брахманізм, даосизм виховували слухняну людину, що підкоряється волі релігійної громади, то католицизм та протестантизм спрямовували віруючих на активну популяризацію певних духовних і життєвих стандартів [5, с.110-112]. Важливою тенденцією сучасного світу сьогодні виступає зміна ставлення до міжнародного права, оскільки частина функцій і повноважень переходить від національних держав до міждержавних організацій (яскравим прикладом цього виступає ЄС) [5, с.190].

Таким чином, можемо зробити висновок, що існує тісний взаємозв'язок між загальним рівнем суспільної свідомості та культури і рівнем правосвідомості в суспільстві. Сьогодні в Україні спостерігаємо деформацію правової свідомості, викликану різними чинниками. Серед шляхів її подолання науковці особливо акцентують на таких, як вдосконалення правоворчих і правозастосовних процесів, зміцнення законності і правопорядку, гармонізація законодавства України із нормативними актами Європейського Союзу, а також правове виховання і навчання громадян.

Література:

1. Данильян О.Г. Демократична правосвідомість: ознаки, передумови становлення й тенденції втілення в українському соціумі // Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін. Х., 2009.

2. Клімова Г.П. Основні шляхи формування правосвідомості і правової культури українських громадян в умовах розбудови правової держави // Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін. Х., 2009.
3. Нагорна Л.П. Українська етнонація: криза ідентичності // Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991 – 2000 років. К., 2002.
4. Соловьев Э.Ю. И. Кант: взаимодополнительность морали и права. М., 1992.
5. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. М., 2003.

*Рижакова Д.О.
Донецький юридичний інститут МВС України*

ПРАВОВИЙ МЕНТАЛІТЕТ ТА ПРАВОВІ ТРАДИЦІЇ

Протягом багатьох років ми намагаємося побудувати велику, незалежну і демократичну країну. Для цього слід чітко визначити, яке місце посідає право, правові традиції, який правовий менталітет має кожен громадянин України.

Сучасне життя неможливо уявити без права, адже повноцінне функціонування держави та суспільства, подальший розвиток полягає саме у ньому. Верховенство права – це запорука успішного майбутнього української нації, розвитку та функціонуванню державних інституцій на певному етапі розбудови правової демократичної держави. Тематика правового менталітету та традиції набирає актуальності з кожним днем, адже головним механізмом та регулятором суспільних відносин, взагалі держави є саме право та мораль. Правова система охоплює усі сфери нашого життя, а саме виконує регулятивну функцію, що стосується суспільних відносин, відносин між державною владою та суспільством, здійснює контроль за дотриманням вимог чинного законодавства, впливає на розвиток та функціонування держави загалом.

Даній проблематиці присвячено ряд наукових праць. Серед науковців та філософів можна виділити роботи І. Ковалю, Ю. Крисюка, Ч. Варги, Д. Вовка, Г. Гленна, Ю. Оборотова та Ю. Лободи. В їхніх працях відображається значимість правової свідомості, місце та роль правового менталітету та правової традиції у суспільстві.

Джерелом права є правові традиції та звичаї, що є загальноприйнятими нормами поведінки, які були сформовані ще з давніх часів. Звісно, правові традиції закладені в сучасне право України. Вони являють собою цілісну систему, що створювалась протягом років для того, щоб створити справжню незалежну країну, щоб право існувало без

прогалин. Але чи виконують вони належне значення у практиці, чи важливо це для українців? Слід розуміти, що все це залежить від менталітету громадян. З цього витікає і поняття правового менталітету.

Можна сказати, що правові традиції – це певна система ідей, теорій, поглядів та тверджень стосовно правового життя, яка діяла протягом якогось часу, задовольняла інтереси суспільства, була загальноприйнята, та слугує зразком для майбутнього покоління, що також задовольняє їхні інтереси. Тобто, передається від покоління до покоління та неодноразово використовується.

Взагалі, право як цінніше за своєю суттю утворення має вихідною основою такі моральні феномени, як справедливість, обов'язок, відповідальність, свобода, автономія особистості, тобто саме ті екзистенціали, які, зі свого боку, створюють структуру особистості, цінніше «Я», систему аксіологічних функцій як ядро характеру [1].

Будь яке багатогранне явище потребує різноманітних методів, підходів для встановлення та вивчення відповідних ознак та елементів, що складають цю множинність. Більш того, якщо йдеться про таке складне явище як право, то слід вести мову про теоретико-правовий плюралізм, що обумовлений як об'єктивними (соціокультурні відмінності суспільств – цивілізаційний плюралізм), так і суб'єктивними (особливості теоретичного пояснення пізнання окремою людиною світу) чинниками. Тому праворозуміння – це теорії (доктрини, концепції, вчення), зміст яких відображає процеси та результати цілеспрямованої розумової діяльності людства відносно пізнання права, його оцінки та ставлення як до цілісного соціального явища [2].

Як зазначає професор А.В. Поляков, праворозуміння – це певний образ права (відображення у свідомості явищ правової дійсності), який характеризується сукупністю найбільш загальних теоретичних ознак права і найбільш загальних ознак практичного (цілісного) до нього відношення [3].

Слід зазначити, що поряд з правовими традиціями посідає місце і правові звичаї. Це такі звичаї, що неодноразово використовувались історично та санкціоновані державою і вважаються першим джерелом права загалом. Як свідчать історичні джерела, в умовах первіснообщинного ладу поведінка східних слов'ян регулювалася звичаями. Дані про звичаї східних слов'ян до утворення Київської Русі містяться в літописах і повідомленнях зарубіжних авторів, наприклад, у «Повісті минулих літ» [4].

Отже, правові звичаї майже тотожні із правовою традицією. Правові звичаї використовуються в усіх галузях права: конституційному, кримінальному, адміністративному, цивільному, сімейному, трудовому та інших. Вони пов'язані між собою тим, що правовий звичай, яким

користується одне покоління, а потім переходить до наступного, стає правовою традицією.

На нашу думку, для розвитку правового менталітету слід поширювати правові знання, досліджувати та аналізувати стан правової свідомості українців. Поважати правові звичаї та традиції, вдосконалювати їх та втілювати у життя. Доносити правові знання кожному ще з дитинства, адже це важливо. Кожна дитина повинна знати, що в неї є власні права (на життя, на дитинство, на захист, на освіту і т.д.), та розуміти, що головним принципом діяльності держави є верховенство права. Не винятком є і дорослі, тому що кожен громадянин повинен мати правосвідомість, знати свій правовий статус, свої права та обов'язки, та у разі порушення своїх прав відстоювати їх.

Література:

1. Проблеми правосвідомості особи. Львів, 2010. 508 с.
2. Теорія держави та права. Київ, 2011. 576 с.
3. Поляков А.В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода. СПб., 2004. 81 с.
4. Історія держави та права України. Частина I. К., 1996. 368 с.

Ступак С.Р.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК КРИТЕРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

У частині першій ст. 8 Конституції України встановлено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це фундаментальний принцип правової держави, а тому він повинен не тільки міститися в Конституції, а й застосовуватися в діяльності апарату державної влади, в державному та суспільному житті, при правосудді. Однак в Конституції не наводиться поняття зазначеного принципу, а тому виникає необхідність тлумачення конституційного принципу верховенства права та встановлення його складових елементів.

Термін «верховенство права» уперше в юридичний обіг запровадив у XIX столітті англійський правознавець, професор Оксфордського університету А. Дайсі у праці «Вступ до вивчення конституційного права» (1885 р.) [1, с.12], хоча перші ідеї, що лягли в основу даної правової доктрини, були висвітлені ще в античні часи, мислителями того часу, а вже в створенні доктрини «верховенства права» слід виділити таких мислителів, як Б. Спіноза, Г. Гроцій, Дж. Локк, Т. Гоббс, Ш.Л. Монтеск'є, І. Кант та ін.

З моменту прийняття конституції України і до сьогодні не має офіційного тлумачення принципу верховенства права, так як і не має однозначного розуміння даного принципу. Це пояснюється тим, що зміст даного принципу (панування права у суспільстві) розглядається категорично різними школами права. Взагалі, специфіка становлення принципу верховенства в кожній країні залежить від особливостей науково-культурного розвитку, у тому числі і розвитку національної правової культури, утвердження цього принципу можливе за рахунок послідовного дотримання цілого ряду умов.

Також слід зазначити, що одною із проблем, що заважає як розуміння, так і розгляд даного принципу, є отримана Україною у спадщину радянська правова система, в основу якої було покладено правовий формалізм та позитивізм, а принцип верховенства права ототожнювався з принципом верховенства нормативно-правових актів держави (принцип верховенство закону). А правова норма (норма права) розглядалася як загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, встановлене чи санкціоноване державою з метою регулювання суспільних відносин, що забезпечується примусовою силою держави.

З цієї перспективи правильне розуміння ст. 8 Конституції України є визначальним. Тому визнання принципу верховенства права в Україні є одним із пріоритетних, але досить складних завдань. Завдяки визнанню та дії цього принципу право вже не буде ототожене лише з сукупністю нормативно-правових актів, а буде розглядатися як явище, яке безпосередньо пов'язане такими цінностями природного права, як справедливість, розумність, рівність, необхідність тощо.

Характеризуючи принцип верховенства права, можна сказати, що у правовій системі він повинен відповідати за справедливість, особливо у сфері правозастосування (правосуддя), оскільки метою правового регулювання у суспільстві є досягнення справедливості не тільки абстрактно, а й з урахуванням конкретних життєвих обставин. Бувають випадки, коли справедливість неможливо гарантувати лише шляхом застосування формальних правових приписів (норм права), оскільки посилений режим законності (так звана диктатура закону) завжди веде до встановлення авторитарного режиму.

Отже, застосування принципу верховенства права відбувається у тих випадках, коли необхідно відійти від вузького розуміння вимог формального нормативного припису з метою захисту справедливості, або прийняти рішення всупереч цим вимогам.

Дія принципу верховенства права має на меті встановлення певних меж діяльності держави в ім'я захисту прав людини, викорінення будь-якого свавілля. Власне, основоположні права та свободи людини визначають зміст і спрямованість розуміння верховенства права як доктрини, принципу та ідеалу.

Вперше в Україні законодавчо закріплену характеристику вимог принципу верховенства права подано у Рішенні Конституційного Суду України у справі про призначення судом більш м'якого покарання. Відповідно до розуміння Конституційного Суду, верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо.

Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Таке розуміння права не дає підстав для його отождоення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення.

Справедливе застосування норм права є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [2].

З огляду на це можна сказати, що розуміння принципу верховенства права досить змінилося. Вже майже не має в нашому законодавстві тих застарілих норм, що повністю чи в деякій мірі протирічили положенню ст. 8 Конституції України, а саме верховенству права. Це свідчить про те, що правова культура, законодавство нашої країни розвивається, і розвивається в кращу сторону. Хоча для того, щоб такий принцип був визнаний і дійсно працював, потрібно не тільки його законодавчо закріпити, а й створити дієвий механізм регулювання даного принципу, тому що без такого механізму даний принцип буде існувати лише на папері.

Література:

1. Dicey A.V. Introduction to the study of the law of the constitution, 3 ed. [Електронний ресурс] / A.V. Dicey. – London, 1889. – 463 p. – Режим доступу : <https://ia802701.us.archive.org/11/items/introductiontos04dicegoog/introductiontos04dicegoog.pdf>
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) / Конституційний Суд; Рішення, Окрема думка від 02.11.2004 № 15-рп/2004 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>

Черненко Д.А.

Донецький юридичний інститут МВС України

ПРАВОВА ОСВІТА МОЛОДІ ЯК ЗАПОРУКА ПОБУДОВИ ДЕРЖАВИ

Одним із головних завдань нашої країни є розбудова правової, соціальної, демократичної держави, головними принципами якої є верховенство закону та дотримання прав і свобод людини. Однією з найважливіших ознак правової держави має бути висока правова культура особистості. Тому великого значення сьогодні набуває правова освіта та правове виховання молоді.

Правова освіта – це структурний компонент освіти в Україні, процес набуття правових знань, навичок та вмінь, формування поваги до права, закону, прав і свобод людини, відповідних правових орієнтацій та оцінок, правових поведінкових установок та мотивів правомірної поведінки тощо. Правова освіта полягає у здійсненні комплексу заходів правового, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків. Правова освіта – невід'ємна частина загальної культури, головна умова формування правової та політичної свідомості особистості.

Головним завданням реалізації системи правової освіти та виховання молоді є:

- озброєння молоді правовими знаннями, переконаннями та поглядами;
- розвиток високого рівня правосвідомості;
- формування у молоді демократичних цінностей;

- підвищення рівня правової культури молоді.

Правова освіта має на меті формування високого рівня правової культури та правосвідомості особи, її ціннісних орієнтирів та активної позиції як члена громадянського суспільства.

Під правовою культурою необхідно розуміти різновид загальної культури, який стосується правової реальності певного суспільства. В її структурі виділяють пізнавальні, оцінні та поведінкові елементи:

- знання права та розуміння його принципів;
- здатність особи тлумачити зміст норм права;
- здатність визначати мету видання певного нормативно-правового акта, сферу його дії [1, с.316].

При цьому особливого значення набуває те, як людина розуміє право. Високий рівень правової культури передбачає інтерпретацію права як засновану на уявленні про справедливість міру свободи і рівності, визнання його верховенства відносно держави.

Одним із напрямів розвитку правової освіти є викладання правових дисциплін у навчальних закладах, що дає можливість:

1. Формування у майбутніх фахівців поваги до держави, Конституції України і необхідності дотримання вимог законодавчих актів, які діють у суспільстві;
2. Формування правової культури і правової свідомості особистості, які регулюють поведінку в конкретній правовій ситуації;
3. Вміння орієнтуватися в чинному законодавстві;
4. Застосування теоретичних знань та принципів у практичному житті;
5. Надбання навичок щодо роботи з нормативно-правовими актами, правильного користування юридичною термінологією, правильного застосування правових норм тощо [2, с.92].

Правова освіта та правова культура на рівні соціуму відображають досягнення суспільства у сфері правової реальності, цивілізованих відносин загалом. Правова культура особистості – це, передусім, знання та розуміння права, дії у відповідності з ними, що виявляється в обов'язі і глибині теоретичних знань юриспруденції, навичках і вміннях компетентно вирішувати завдання практичної поведінки у правовій сфері, тобто це правова освіченість людини. Суттєвим є те, що правова культура тісно пов'язана з правосвідомістю, спирається на неї, однак вона ширша за змістом, оскільки включає в себе не лише психологічні та ідеологічні елементи, але й юридично значущу поведінку, позитивне ставлення до закладених у правових нормах моделей поведінки, готовність і вміння активно й точно виконувати вимоги права.

На нашу думку, правова культура є творчою діяльністю, яка відповідає прогресивним досягненням суспільства у правовій сфері,

завдяки чому і відбувається постійне правове збагачення особистості. Це суб'єктивно вироблений рівень оволодіння правом у своїй діяльності. Однак не кожного, хто знає і розуміє юридичні норми, можливо вважати правокультурною людиною. Такою може вважатися лише та, у якої знання юридичних правил поєднуються з потребою дотримуватися їх на практиці, а вищим рівнем правової культури є правова активність чи активна правомірна поведінка.

Література:

1. Коталейчук С.П. Теорія держави та права в запитаннях і відповідях : навч. посіб. Київ, 2011. 560 с.
2. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Київ. 2001. 176 с.

Шановал Л.І.

Національна академія внутрішніх справ

ЩОДО РОЗШИРЕННЯ ПІДСТАВ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

Позбавлення батьківських прав – це санкція, застосовувана в тих випадках, коли здоров'я, фізичний, психічний, духовний і моральний розвиток дитини піддається небезпеці внаслідок застосування батьками неправомірних способів здійснення батьківських прав, неналежного їхнього поводження або злісного ухилення від виконання батьківських обов'язків.

Позбавлення батьківських прав – міра крайня. Насамперед, неблагополучній родині намагаються допомогти, але коли інтереси дитини під загрозою і довірити їй подальше виховання батькам ніяк не можна, приймається рішення про позбавлення батьків батьківських прав.

На сьогоднішній день згідно ст. 164 Сімейного кодексу України (далі СК) «мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

- 1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;
- 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;
- 3) жорстоко поводяться з дитиною;
- 4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- 5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;

б) засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини».

Згідно з п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30.03.2007 р. №3 позбавлення батьківських прав (тобто прав на виховання дитини, захист її інтересів, на відібрання дитини в інших осіб, які незаконно її утримують, та ін.), що надані батькам до досягнення дитиною повноліття та ґрунтуються на факті спорідненості з нею, є крайнім заходом впливу на осіб, які не виконують батьківських обов'язків, а тому питання про його застосування слід вирішувати лише після повного, всебічного, об'єктивного з'ясування обставин справи, зокрема ставлення батьків до дітей.

Як вбачається зі ст. 164 СК, перелік підстав, за яких можна позбавити батьківських прав має виключний характер.

Зупинимось детальніше саме на розкритті особливостей позбавлення батьківських прав у зв'язку з *ухиленням від виконання матір'ю або батьком своїх обов'язків по вихованню дитини*. Виходячи із судової практики в означеній сфері, невиконання батьківських обов'язків трактується по-різному. Наприклад, вважається, що батьки ухиляються від виконання своїх батьківських обов'язків в тих випадках, коли матір або батько ухиляються від сплати аліментів на утримання дитини. І несплата аліментів на утримання дитини повинна мати постійний характер (від 6 місяців), а також потрібно довести той факт, що батько або матір не просто не мають коштів на сплату аліментів, але усіяко ухиляються від їх сплати, а також не спілкуються з дитиною, не беруть участі у її вихованні.

Але, на нашу думку, ухилення від сплати аліментів на утримання дитини повинно бути виділено як **окрема підстава для позбавлення батьківських прав**, оскільки Верховний Суд України в означеній вище постанові, надаючи оцінку ухиленню батьків від виконання своїх обов'язків, в п. 16 постанови відзначив, що «ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальноновизнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти. Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна

розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками».

Таким чином, на нашу думку, ст. 164 СК варто було б доповнити п. 2-1 такого змісту: «ухиляються від сплати аліментів на утримання дитини».

Також на практиці зустрічаються непоодинокі випадки безпідставної відмови батьком або матір'ю дитини у виїзді дитини за кордон. Тому, варто було б таку безпідставну відмову теж включити до окремої підстави позбавлення батьківських прав, оскільки така відмова не стосується невиконання своїх обов'язків матір'ю чи батьком по вихованню дитини, адже вище ми з'ясували в чому полягає суть виховання батьками своїх дітей. Так, батьки можуть дотримуватись обов'язку по вихованню дітей, але при цьому чинити перешкоди в наданні дозволу у виїзді дітей за кордон.

Таким чином, на нашу думку, ст. 164 СК варто було б доповнити п. 7 такого змісту: «безпідставно відмовляють дитині у виїзді за кордон».

Також хочемо зазначити, що у Верховній Раді України зареєстровано Законопроект № 6463 від 18.05.2017 року «Про внесення зміни до частини першої статті 164 СК (щодо розширення підстав позбавлення батьківських прав)». В даному законопроекті пропонується п. 6 ст. 164 СК викласти в такому вигляді: «засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини або одного з батьків». Тобто, укладачі даного законопроекту вбачають необхідність позбавляти батьківських прав того з батьків, хто вчинив умисне кримінальне правопорушення до другого з батьків. На нашу думку, це не є обґрунтованим, оскільки причини умисного вбивства другого з батьків можуть бути різними і це може бути ніяк не пов'язано з відносинами до дитини і виконанням батьківських обов'язків. Тому, на нашу думку, п. 6 ст. 164 СК варто залишити без змін.

Шустрова К.В.

Донецький юридичний інститут МВС України

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ В УКРАЇНІ

Право на інформацію є одним із фундаментальних прав, яке забезпечує розвиток особистості, функціонування правової держави, розвиток та становлення громадянського суспільства, і є передумовою існування демократичного устрою держави. Комплекс питань, пов'язаних із правом на інформацію, власне, наявністю чи відсутністю таких прав, визначає рівень демократичності суспільства, дотримання загальноновизнаних у світі прав і свобод людини та громадянина. На

міжнародному рівні і в законодавстві України закріплено право кожного на інформацію, тому дана категорія не нова в юридичній літературі. Але, не зважаючи на це, залишається **актуальним** з'ясування змісту поняття «право на інформацію» з позиції його закріплення в законодавстві України. **Метою** даного дослідження виступає аналіз законодавчого закріплення права на інформацію в Україні.

В Конституції України поняття «право на інформацію» передбачено у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Так, кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [5].

Таке конституційне та законодавче регулювання права особи вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію узгоджується із Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 року, яким визначено, що кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір [6].

Право на інформацію закріплене також в законах та підзаконних актах. У Цивільному кодексі України передбачено, що фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію. Збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди не допускаються, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Фізична особа, яка поширює інформацію, зобов'язана переконатися в її достовірності. Фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел (інформація органів державної влади, органів місцевого самоврядування, звіти, стенограми тощо), не зобов'язана перевіряти її достовірність та не несе відповідальності в разі її спростування. Фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел, зобов'язана робити посилання на таке джерело [7].

Закон України «Про інформацію» лише конкретизує положення Конституції та Цивільного кодексу України і наголошує, що кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів [3]. Відповідно до Закону, право на інформацію охороняється законом, держава гарантує всім суб'єктам інформаційних відносин рівні права і можливості доступу до інформації. Також ніхто не може обмежувати права особи у виборі форм і джерел одержання інформації, за винятком випадків, передбачених

законом. Суб'єкт інформаційних відносин може вимагати усунення будь-яких порушень його права на інформацію [3].

Розглядаючи питання щодо реалізації права на інформацію, слід проаналізувати Закони України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 № 393/96-ВР та «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939-VI.

Закон України «Про звернення громадян» передбачає, що громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення [2].

Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених законом, та інформації, що становить суспільний інтерес [1]. Під публічною інформацією мається на увазі відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом [1].

Насамперед варто відзначити, що право на звернення та право на доступ до публічної інформації тісно пов'язані між собою. Право на звернення – це викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заява (клопотання) і скарги [2] до суб'єктів владних повноважень, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації. Під запитом на інформацію розуміється прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що знаходиться у його володінні [1]. Звернення стосується відстоювання прав і законних інтересів громадянина та пропозицій до діяльності суб'єктів владних повноважень, викриття їх недоліків (зауваження) в роботі. А в запитах на інформацію мова йде про надання публічної інформації, якою володіє або повинен володіти її розпорядник. Крім того, між зверненням і запитом є відмінності, а саме порядок оформлення, процедура реєстрації та обліку, а також порядок отримання інформації тощо.

Незважаючи на досить демократичні засади закріплення права на інформацію в законодавстві України, існують певні обмеження щодо його

застосування. Ст. 46 Закону України «Про інформацію» попереджає про неприпустимість зловживання правом на інформацію: «Інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини» [3]. Крім того, відповідно до Конституції України, здійснення права на інформацію може бути обмежено законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [5]. Реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб [3].

Таким чином, в Україні на рівні законів та підзаконних актів закріплене невід'ємне право на інформацію, що відповідає міжнародній та європейській практиці. Більш того, відбувається поступове удосконалення нормативно-правового регулювання цього права за допомогою прийняття закону України «Про інформацію» у новій редакції та затвердження закону «Про доступ до публічної інформації». Також, в останні роки можна спостерігати деяке покращення роботи органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні у сфері реалізації права на інформацію. Зокрема, це стосується створення систем обліку публічної інформації в органах державної влади, створення спеціальних підрозділів і відділів у органах державної влади, які забезпечують доступ до інформації про діяльність відповідного органу. Більше уваги приділяється питанням надання інформації на запити громадян, активному інформуванню громадськості, а також більш широкому висвітленню інформації на сайтах органів влади тощо.

Література:

1. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
2. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>
3. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – С. 650.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40 – 44. – С. 356.

Юрченко Р.А.
Донецький юридичний інститут МВС України

ВІДМІННІ РИСИ СУБ'ЄКТА СТАТЕВИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Кримінологи вважають, що злочинність здавна є супутником людства. Причини насильницької поведінки людини і феномен насильства досліджують представники різних наукових дисциплін. На цю тему написано безліч статей і книг в області оперативно-розшукової діяльності, криміналістики, кримінології, віктимології, кримінального права, психології, соціології і медицини: Ю.М. Антоняна, І.В. Блінової-Сичкарь, Н.П. Бондар, А.П. Дяченко й ін. Щоб це зрозуміти, потрібен новий підхід до явища насильства і його нетрадиційний аналіз. А коріння злочинності закладені в глибині особистості кожної людини. Як говорив Ф.М. Достоєвський, висвітлити всіх бісів, які ховаються в кручах людської душі.

Негативні соціальні умови, зникнення соціальної інфраструктури, велика кількість порнографічної літератури та відеопродукції, недоліки в роботі дошкільних і навчальних закладів, недостатня профілактична робота правоохоронних органів щодо попередження злочинів, скоєних на сексуальному ґрунті, призводять до зростання статевих злочинів. З 2015 по 2017 роки в Україні зареєстровано близько 500 кримінальних правопорушень за ознаками складів злочинів, які передбаченні статтями 152 та 153 КК України. Постійне зростання числа злочинів проти статевої недоторканності і статевої свободи особистості, в тому числі насильницьких дій сексуального характеру, вчинених як в умовах свободи, так і в виправних установах, призводить до погіршення загальної криміногенної ситуації в Україні. Особливу тривогу викликає зростання статевих злочинів скоєних батьками, опікунами, вихователями та викладачами відносно малолітніх дітей і неповнолітніх. Також викликає побоювання зростання насильницьких дій сексуального характеру

скоєних в виправних установах, що, безсумнівно, призведе до зростання злочинів проти статевої недоторканності і статевої свободи особистості після звільнення осіб, які відбули кримінальне покарання. У 2017 році на 5,2% збільшилась кількість сексуальних злочинів скоєних засудженими, які відбувають кримінальне покарання у виправних установах.

Злочини, які скоєні на сексуальному ґрунті, як правило, мають у своїй основі психічні або фізичні травми, отримані злочинцем (суб'єктом) у дитячому або юнацькому віці. З психологічного аналізу особи, які вчиняють зґвалтування і інші дії сексуального характеру, підрозділяються на п'ять основних груп [2]:

1) Особи з різними аномаліями психіки, а також патологічними проявами статевого потягу (фетишизм, садизм, ексгібіціонізм і т.д.). Дефекти їх психіки проявляються не тільки в певній нелогічності, що впадає в очі дивацтва поведінки, але і в мові, що може бути помічено потерпілої (потерпілим) і повідомлено нею (ним) на допиті. У цій групі виділяються особи, які страждають психозом пізнього віку, що розвивається у старече недоумство. Найчастіше ними відбуваються статеві посягання відносно малолітніх і неповнолітніх.

2) Хронічні алкоголіки, наркомани, а також особи, раніше судимі за хуліганство, розбої, статеві та інші насильницькі злочини. Їх відрізняють грубість, жорстокість у поводженні з оточуючими, моральна розбещеність, збоченість в задоволенні статевої пристрасті.

3) Особи, які не мають різко виражених ознак другої групи. Здебільшого вони відрізняються примітивними інтересами, цинічним ставленням до жінки, зловживанням алкогольними напоями.

4) Особи, які скоїли зґвалтування або насильницькі дії сексуального характеру при наявності складних, специфічних взаємин з потерпілою (потерпілим), в ситуації, коли її (його) поведінка була необачною, ризикованою і навіть провокаційною.

5) Неповнолітні. Під час нападу в поодиночці вони частіше зазіхають на малолітніх, неповнолітніх. При скоєнні злочинів в групі їх жертвами виявляються як неповнолітні, так і дорослі жінки (чоловіки), в тому числі особи похилого віку. Групові посягання за участю неповнолітніх супроводжуються жорстоким, особливо цинічним ставленням до жертви, збоченими способами задоволення статевої пристрасті. У процесі розкриття статевого посягання, вчиненого неповнолітніми або за їх участю, слід враховувати, що досить часто така група здійснює і інші злочини (крадіжки, грабежі, хуліганство.), які, як правило, йдуть одне за іншим. Причому, більшість учасників групи є жителями одного району, добре знають один одного по навчанню, спільному проведенню часу і нерідко скоюють насильницькі і інші сексуальні зазіхання недалеко від місця постійного проживання або ж місць, де проводять своє дозвілля.

Щоб розібратися в механізмі події, що відбулася, визначити, чи дійсно було скоєно звалтування або інше сексуальне посягання, необхідні дані не тільки про особистісні особливості підозрюваного, способи його дій і обстановку, в якій все відбувалося. Потрібно врахувати ще характер і динаміку розвитку взаємозв'язку цієї особи з потерпілою, її морально-психологічне обличчя і інші особистісні особливості, а також своєрідність поведінки і протидії статевому посяганню.

Спробуємо розглянути відмінні риси суб'єкта статевих насильницьких злочинів з фактору хромосома-насильства (гена-злочинності) теорії Ч. Ломброзо і Е. Хуттона.

Відомо, що генетична основа людей визначається наявністю статевих хромосом. У жінок це «XX»-хромосоми, у чоловіків – «XY»-хромосоми. Якщо уважно подивитися на набір цих хромосом у жінок, то помітно, що одна «X»-хромосома є дзеркальним відображенням другої «X»-хромосоми, тобто вони фактично однакові.

Злочинна хромосома насильства, що стала «Y»-хромосомою, мимоволі є стимулятором і каталізатором зростання і посилення тестостерону у людини, а саме у чоловіків. Ми назвемо цей елемент в природі людини «провідником насильства». Треба пам'ятати про те, що сама «Y»-хромосома не є «провідником насильства», але вона підсилює зростання цього елемента в організмі людини.

Цей механізм агресивності, закладений на генетичному і гормональному рівні людини, дозволяє найбільш повно висвітлити і пояснити всі проблеми так званого «гендерного» насильства. Зараз ми детально розглянемо, як відбувається народження насильства.

Виховання хлопчиків направлено на те, щоб з них вирости «мужні», а насправді агресивні члени суспільства, які дуже часто направляють свою агресію проти суспільства. З малих років хлопчики звикають бути жорстокими і байдужими до чужого страждання. Як часто можна почути звичайне зауваження при вихованні хлопчика: «Ну, що ти розплакався як дівчисько? Слабак!». Так з малих років виховується агресивність і жорстокість, які подаються під маскою так званої «мужності». І ця агресивність, що заохочується та посилюється «провідником насильства», дуже швидко перетворює хлопчика в брутального забіяку.

У дитячому, підлітковому і юнацькому віці у них спостерігаються потужні, вулканічні викиди статевих гормонів в кров. Провідне місце серед цих гормонів займає тестостерон. І тоді підлітки стають некерованими. Виділяють наступні вікові кризи дітей: 1) криза 1 року; 2) криза 3-х років; 3) криза 6-7 років; 4) криза 12-14 років; 5) криза 15-17 років.

Статистика показує, що велика частка всіх правопорушень і злочинів припадає на цей «важкий» вік. Виявляється, в той період, коли

молоде «Я» починає формуватися і самостверджуватися, «провідник насильства», який входить складовою частиною в чоловічий статевий гормон тестостерон, починає працювати в повну силу. Біологи називають це явище «грою гормонів». У самому критичному віці (від 12 до 18 років) в організмі, що росте, домінуючу роль грає тестостерон, в цей час він в буквальному сенсі бушує в організмі, і якщо в цей час підліток не отримує «уроків Добра», він, як правило, робить безліч помилок, часто непоправних. Завдяки тиску «провідника насильства» в цей непростий період статевого дозрівання молоді люди роблять багато етичних помилок, часом дуже серйозних.

Цю вікову перевагу насильства добре показано в дослідженнях серед військових установ. Курсанти (I і II курси) застосовують насильство в 36,3% випадків, а курсанти III і IV курсів (середній вік 21,5 років) – в 6,4% випадків. Самі врівноважені з них – молоді офіцери (27 років), які застосовують насильство лише в 4,5% випадків конфлікту. Те, що в контингенті неповнолітніх злочинців абсолютно домінують особи чоловічої статі (95%), це показали багато досліджень кримінологів, ще раз підтверджують дані на генетичному рівні. Агресія відноситься в першу чергу до вроджених спонукань, в другу – до потреб, які активуються зовнішніми причинами.

Аналізуючи все сказане вище, допускаємо, що всі наукові школи мають право на існування, так як всі вони в якійсь мірі мають рацію. Тобто цю глобальну проблему необхідно розглядати в комплексі і синтетично.

Перед працівниками, які входять в систему попередження злочинності, стоять кілька невідкладних завдань. Це створення ефективної системи профілактики злочинів (в тому числі злочинів проти статевої недоторканності і статевої свободи особистості), що здійснюються в виправних установах, правопорушень по відношенню до малолітніх та неповнолітніх, охорони їх прав, в тому числі статевого виховання в сім'ї та в навчальних закладах; формування територіальних медичних закладів, що надають психологічну допомогу особам, які постраждали від сексуальних домагань, а також тим, які відчувають тягу до гомосексуальних контактів, але бояться або не знають куди звернутися за допомогою; використання ресурсів громадських об'єднань і державних структур з метою боротьби як з сексуальними злочинами, так і зі злочинністю в цілому.

Література:

1. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. М., 1995.
2. Иншаков С.М. Криминология. М., 2000.
3. Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации пре ступлений : Лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений». М., 2007.

4. Енциклопедія уголовного права. Т. 15. Преступлення против половой свободы и половой неприкосновенности личности. СПб., 2011.
5. Пенітенціарна система України. К., 2004.

Яковчук І.М.
Донецький юридичний інститут МВС України

ВИМІРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Благо народу – вищий закон.
Цицерон

*Найбільш вільною державою можна назвати таку,
де люди мають всі людські та суспільні права,
які тільки встановлено в світі.*
Леся Українка

Що є найвища цінність життя? Це – людина, як вільна, незалежна особистість, як окрема ланка суспільства. Згідно Конституції України ст. 3 «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1, с.7]. Саме держава є відповідальна за дотримання прав та свобод своїх громадян.

Питання захисту прав та свобод людини є актуальним, як в межах окремої демократичної країни, так і значущим у міжнародних відносинах країн світу. Права людини це не тільки актуальна тема, це є проблема, яка вирішується ще з давніх давен. Вже у 1710 р у Конституції Пилипа Орлика поставало це питання: «Подібно до того, як Ясновельможному Гетьману з обов'язку його уряду належить керувати й наглядати за порядком щодо всього Війська Запорозького, так само він повинен пильно дбати про те, щоб на рядовий і простий народ не покладали надмірних тягарів, утисків і надмірних вимог, бо підштовхнуті ними (люди), залишивши свої домівки, відходять, як правило, до чужих країв шукати життя кращого і легшого» [2, с.32].

Людина в сучасній Україні наділена цілою низкою прав. За сферою їх реалізації в суспільному житті розрізняють на такі, як:

- особисті (громадянські);
- політичні;
- економічні;
- соціальні;
- культурні;
- екологічні.

Усі вони закріплені в розділі II «Права, свободи і обов'язки людини і громадянина» Конституції України 1996 р. [3, с.184].

Жоден громадянин сучасної України не може втратити свої права, як не може перестати називатися людиною. Ніхто не може відібрати у людини жодне право на свій розсуд як непотрібне або незначуще. Отже, права і свободи людини є невідчужуваними, такими, що не потребують схвалення чи дозволу будь-кого. Але існує тонка грань реалізації прав при якій права та свобода однієї людини не повинні обмежувати права та свободу іншої людини. Держава не дарує людині її прав і свобод й не наділяє її ними. Вона лише допомагає – закріплюючи права в законах, надає їм змістовну ознаку та встановлює рамки дозволеного, забезпечуючи їх захист.

В процесі реалізації прав людини завжди постає проблема державного, насамперед юридичного, тобто закріпленого у законі або в іншому державному акті їх забезпечення. Саме держава як єдиний офіційний представник усього суспільства може і зобов'язана «розподіляти» надані членам суспільства ті чи інші можливості. Отже, права людини – якщо мати на увазі їх використання, «реалізацію» – повинні так чи інакше набути й певних юридичних характеристик, наприклад: закріплення у конституції, забезпечення юридичними засобами здійснення, охорони й захисту. Ось що з цього приводу говориться у пактах про права людини: «Кожна Держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується вжити у максимальних межах заходів щодо забезпечення поступового повного здійснення прав, що визначаються у цьому Пакті, усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих законів» [4, с.2].

Акцентуємо, що юридичний механізм захисту прав людини включає в себе як можливості здійснення громадянами певних вчинків щодо захисту власних прав і свобод, так і систему органів, які захищають і забезпечують ці права та свободи.

Конституція України передбачає можливості здійснення громадянами дій, спрямованих на захист їх прав і свобод, як:

- захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань;
- об'єднуватися в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод;
- проводити збори, мітинги, походи і демонстрації;
- направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади;
- захищати в суді свої права і свободи (відповідно до статті 55 Конституції України) [1, с.20];
- звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

При необхідності кожен громадянин України має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Наприкінці ми можемо зробити висновок, що Україна є сучасною демократичною країною, в якій поважають та оберігають права та свободу кожного окремого громадянина. Вони чітко, конструктивно та змістовно регламентовані Конституцією України. Кожен громадянин має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Література:

1. Конституція України: станом на 28 січня 2016 р. – Харків : Право, 2016. – 68 с.
2. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія Української Конституції. – Київ : Т-во «Знання», 1993. – 187 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : Підручник / Пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
4. Международные пакты о правах человека : Сборник документов. – СПб. : Социально-коммерческая фирма «Россия – Нева», 1993. – 41 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алексєєнцев Денис Олегович – слухач магістратури юридичного факультету Донецького юридичного інституту МВС України

Алексєєнко Ірина Вікторівна – професор кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор політичних наук, професор

Баланаєва Оксана Василівна – завідувач кафедри іноземних мов Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат філологічних наук

Балінченко Світлана Петрівна – доцент кафедри філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, кандидат філософських наук, доцент

Белоусова Вікторія Володимирівна – викладач кафедри іноземних мов Одеського державного університету внутрішніх справ

Білий Дмитро Дмитрович – професор кафедри хореографії та мистецтвознавства Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, доктор історичних наук, професор

Біляновський Іван Володимирович – студент факультету програмування та комп'ютерних і телекомунікаційних систем Хмельницького національного університету

Бірюк Вікторія Ігорівна – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України Донецького юридичного інституту МВС України

Бойчук Василь Миколайович – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Прикарпатського факультету Національної академії внутрішніх справ, кандидат філологічних наук, доцент

Бойчук Марія Володимирівна – викладач циклової комісії Івано-Франківської філії Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», кандидат філологічних наук

Бояковська Карина Володимирівна – студентка факультету економіки та управління Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Вінтонів Михайло Олексійович – професор кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор філологічних наук, професор

Власенко Анастасія Володимирівна – студентка юридичного факультету Донецького юридичного інституту МВС України

Герасименко Валерія Дмитрівна – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України Донецького юридичного інституту МВС України

Гончаренко Олена Миколаївна – доцент кафедри іноземних та української ділової мов Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», кандидат філологічних наук, доцент

Гончаров Микола Вікторович – слухач магістратури юридичного факультету Донецького юридичного інституту МВС України

Делія Юрій Володимирович – доцент кафедри загально-правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат юридичних наук, доцент

Демченко Ганна Андріївна – студентка юридичного факультету Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Дженджеро Оксана Леонідівна – доцент кафедри мов і методики їх викладання Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, кандидат педагогічних наук, доцент

Дзюрбан Олена Геннадіївна – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України

Живіцька Інна Андріївна – доцент кафедри іноземних мов Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат філологічних наук

Журавльов Артем Сергійович – студент юридичного факультету Донецького юридичного інституту МВС України

Ллюхіна Оксана Миколаївна – слухач магістратури факультету філології та масових комунікацій Маріупольського державного університету

Келемен Михайло Іванович – здобувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України

Кізь Володимир Олексійович – завідувач бурового відділення, викладач бурових дисциплін Полтавського коледжу нафти і газу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

Кізь Людмила Васиївна – викладач циклової комісії природничо-математичних дисциплін Полтавського коледжу нафти і газу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

Коваленко Володимир Володимирович – студент факультету програмування та комп'ютерних і телекомунікаційних систем Хмельницького національного університету

Коваленко Світлана Васиївна – викладач вищої категорії Полтавського коледжу нафти і газу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

Ковиза Єлизавета Володимирівна – слухач магістратури юридичного факультету Донецького юридичного інституту МВС України

Коломієць Анна Євгенійовна – курсант факультету № 3 Одеського державного університету внутрішніх справ

Кононенко Тетяна Володимирівна – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, доктор філософських наук, доцент

Косякіна Ольга Валентинівна – студентка юридичного факультету Донецького юридичного інституту МВС України

Кочерженко Ольга Миколаївна – методист Полтавського коледжу нафти і газу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

Крадожон Ангеліна Ігорівна – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України Донецького юридичного інституту МВС України

Кучерявий Андрій Олександрович – професор кафедри військової психології та політології Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор педагогічних наук, доцент

Левченко Євгенія Миколаївна – старший науковий співробітник КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР

Лехан Лариса Борисівна – доцент кафедри соціально-гуманітарних наук Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», кандидат історичних наук, доцент

Лисенко Віталій Сергійович – аспірант кафедри історії України та правознавства ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет»

Лютко Наталія Віталіївна – доцент кафедри філософії і політології Хмельницького національного університету, кандидат політичних наук, доцент

Мала Юлія Валеріївна – методист Вінницького коледжу будівництва і архітектури Київського національного університету будівництва і архітектури, кандидат філологічних наук

Малюгіна Наталія Володимирівна – директор загальної бібліотеки Донецького юридичного інституту МВС України

Мамонова Олена Іванівна – доцент кафедри іноземних мов Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат педагогічних наук

Марусяк Олександр Васильович – учасник програми «Експерти, які повертаються» Німецького товариства з міжнародного співробітництва (GIZ GmbH), доктор філософії у галузі права

Марченко Валерій Данилович – викладач циклової комісії гуманітарних дисциплін Полтавського коледжу нафти і газу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

Медведь Володимир Володимирович – студент факультету програмування та комп'ютерних і телекомунікаційних систем Хмельницького національного університету

Михайленко Роман Володимирович – доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, кандидат філософських наук, доцент

Михальчук Олена Олександрівна – студентка факультету програмування та комп'ютерних і телекомунікаційних систем Хмельницького національного університету

Мітіна Олена Михайлівна – завідувач кафедри іноземних мов Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат філологічних наук, доцент

Мудраков Віталій Вікторович – доцент кафедри філософії і політології Хмельницького національного університету, кандидат філософських наук

Мухіна Галина Вікторівна – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат педагогічних наук

Нечепуренко Богдан Юрійович – студент юридичного факультету Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Нечипорук Богдан Олександрович – слухач магістратури юридичного факультету Донецького юридичного інституту МВС України

Нікішина Наталія Володимирівна – старший викладач кафедри іноземної філології Краматорського інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, кандидат філософських наук

Новікова Ольга Олександрівна – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат філологічних наук

Ольхов Володимир Володимирович – слухач магістратури факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України Донецького юридичного інституту МВС України

Очковський Валентин – протоієрей, настоятель храму мученика Іоанна Воїна м.Кривого Рогу, голова Відділу релігійної освіти і катехізації Криворізької єпархії, доктор філософії

Пашківський Олександр Валерійович – студент факультету математики, фізики і технологій Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Полонська Аліна – аспірант факультету хасидизму університету Бар-Ілан (Ізраїль)

Пономаренко Катерина Вікторівна – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат філологічних наук

Проценко Галина Петрівна – старший викладач кафедри юридичного документознавства Національної академії внутрішніх справ

Райська Любов Григорівна – доцент кафедри мов і методики їх викладання Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, кандидат педагогічних наук, доцент

Резник Ростислав Дмитрович – студент юридичного факультету Донецького юридичного інституту МВС України

Рижакова Дар'я Олександрівна – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України Донецького юридичного інституту МВС України

Роговенко Марія Михайлівна – доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, кандидат педагогічних наук, доцент

Романуха Олександр Миколайович – доцент кафедри українознавства Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, кандидат історичних наук, доцент

Руденко Анатолій Петрович – правозахисник

Руденко Ігор Михайлович – голова циклової комісії гуманітарних дисциплін Полтавського коледжу нафти і газу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка, кандидат філософських наук

Руденко Софія Іванівна – викладач циклової комісії гуманітарних дисциплін Полтавського коледжу нафти і газу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

Руденко Тамара Володимирівна – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України

Рябовол Ганна Серафимівна – старший викладач кафедри іноземних мов Харківського національного університету будівництва та архітектури

Сабельникова Тамара Миколаївна – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат філологічних наук, доцент

Сазонова Олена Володимирівна – доцент кафедри української мови і літератури Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, кандидат філологічних наук, доцент

Семенюк Дарина Сергіївна – студентка факультету математики, фізики і технологій Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Ситько Олена Миколаївна – т.в.о. завідувача кафедри українознавства Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат філологічних наук, доцент

Сільвестров Євгеній Павлович – студент факультету обліку, фінансів та інформаційних технологій Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Стешенко Олександр Вікторович – викладач вищої категорії, викладач-методист Машинобудівного коледжу Донбаської державної машинобудівної академії

Стратулат Наталя Вікторівна – завідувач кафедри юридичного документознавства Національної академії внутрішніх справ, кандидат філологічних наук, доцент

Ступак Сергій Романович – слухач магістратури факультету підготовки спеціалістів для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Сусликов В'ячеслав Євгенович – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат історичних наук

Суюсанов Лут Ікрамович – завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат історичних наук, доцент

Тараканова Ганна Євгенівна – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України Донецького юридичного інституту МВС України

Твердохліб Владислав Валерійович – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України Донецького юридичного інституту МВС України

Терещенко-Арбузова Олена Борисівна – екскурсовод Петриківського музею етнографії, побуту та народного мистецтва

Титаренко Дмитро Миколайович – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, доктор історичних наук, доцент

Титаренко Оксана Олексіївна – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат історичних наук, доцент

Туренко Олег Станіславович – доцент кафедри загально-правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, доктор філософських наук

Федоренко Ольга Борисівна – редактор редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи Донецького юридичного інституту МВС України

Федорова Ольга Феофанівна – викладач вищої категорії, голова циклової комісії філологічних дисциплін Криворізького державного комерційно-економічного технікуму

Фінічева Вікторія Станіславівна – завідувач музею історії Криворізького державного педагогічного університету

Хамедова Ольга Анатоліївна – доцент кафедри української літератури і компаративістики Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук, доцент

Цвіричко Марина Сергіївна – слухач магістратури юридичного факультету Донецького юридичного інституту МВС України

Черненко Дар'я Анатоліївна – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України Донецького юридичного інституту МВС України

Шаповал Леся Іванівна – доцент кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Шатілова Олена Сергіївна – викладач в Echo Eastern Europe, кандидат філологічних наук

Шустрова Ксенія Володимирівна – доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат юридичних наук

Щур Дарія Олегівна – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України Донецького юридичного інституту МВС України

Южека Роман Сергійович – слухач магістратури юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Юрченко Римма Артурівна – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України

Юхименко Любов Василівна – директор Петриківського музею етнографії, побуту та народного мистецтва

Яковчук Інна Миколаївна – слухач магістратури юридичного факультету Донецького юридичного інституту МВС України

Янко Наталія Олексіївна – доцент кафедри мов і методики їх викладання Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, кандидат педагогічних наук, доцент